

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК LAW HERALD 2'2025

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа R30-03886)

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі D – Бізнес, адміністрування та право (D8 «Право», D9 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, адреса електронної пошти: chancellery@onua.edu.ua, тел.: (048) 719-88-01)
Телефон редакції: (098) 985-01-58
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 2'2025

Здано до набору 09.05.2025.
Підписано до друку 18.05.2025.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 24,67.
Тираж 100 прим. Замов. № 0625/444.

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

К. А. Возняковська

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

В. П. Пилипенко

Б. А. Пережнюк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, опублікованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
16.05.2025 р., протокол № 8

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Р. Савуляк

*Сервітутне право за Австрійським
загальним цивільним уложенням
1811 р. як рецепція положень
римського приватного права7*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

І. Алмаші, М. Алмаші

*Релокація підприємств в умовах
воєнного стану: правові засади
та проблемні питання..... 20*

Л. Аркуша, О. Чернов

*Адиктивна поведінка та її вплив
на кримінальну активність.....28*

М. Войнарівський

*Щодо проблем притягнення
онлайн-медіа до відповідальності
у формі адміністративно-
господарських санкцій..... 40*

О. Кізлова, К. Глиняна,

*Особливості рецепції
римського приватного права
у процесі формування сучасного
сімейного права України..... 51*

О. Котуха

*Захист права людини
на охорону здоров'я: гарантії
та допустимі обмеження.....59*

Р. Мкртчян, С. Попов, А. Ткачук

*Особливості провадження
у справах щодо оскарження
нормативно-правових актів
суб'єктів владних повноважень.....68*

О. Муза

*Особливості провадження
у справах щодо притягнення
до адміністративної
відповідальності
в адміністративному
судочинстві України..... 77*

О. Сафончик

*Право на життя в системі
особистих немайнових прав
фізичних осіб.....84*

А. Ткаченко, П. Ткаченко

*Наркотизація військовослужбовців
як детермінанта самовільного
залишення військової частини
або місця служби 93*

Д. Цісар, О. Куриліна,

М. Мірошник, А. Великий

*Аспекти системи підготовки
військовослужбовців сектору
безпеки та оборони України
з питань виховання доброчесності
та запобігання корупції..... 102*

В. Цьомра

*Правові та філософські
витоки ідеї юридичної особи.....111*

В. Чукаєва

*Конституційна реформа
та механізм реалізації прав
та свобод людини
і громадянина в Україні..... 125*

А. Шипоша

*Суспільно-правова обумовленість
формування та еволюції нотаріату
і його інституціональне
значення в розвитку
громадянського суспільства.....133*

УКРАЇНА І СВІТ

О. Волощук, М. Гетманцев

*Принципи арбітражного процесу
в міжнародному
комерційному арбітражі.....141*

В. Гавриленко

*Зарубіжний досвід імплементації
міжнародно-правових стандартів
у сферу національної
правоохоронної діяльності.....148*

В. Горелова

*Теоретико-правова концепція
моральних засад
функціонування поліції..... 157*

Т. Латковська, О. Волощук

*Європейські стандарти Ради Європи
щодо захисту прав людини у сфері
правоохоронної діяльності:
поняття, природа та принципи....165*

Л. Ніколенко, Б. Деревянко

*Трансформація методів
нормопроектування в умовах
євроінтеграційних процесів:
порівняльний аналіз практик
держав-членів ЄС..... 175*

А. Підгородинська

*Взаємовплив правових позицій
міжнародних судів:
питання юрисдикції..... 183*

К. Харківська

*Медіація як позасудова процедура
врегулювання бізнес-конфліктів:
іноземний досвід та перспективи
розвитку в Україні.....* 190

Трибуна Молодого Вченого

Є. Гетьман

*Гене́за екологічної
злочинності в Україні:
період первісного суспільства.....* 199

Д. Марченко

*Автономія волі сторін
та імперативні вимоги до форми
договору в міжнародному
приватному праві:
колізійні аспекти.....* 211

І. Негода

*Правонаступництво прав
на частку у статутному
капіталі та вплив на ступінь
корпоративного контролю
при реорганізації товариств
з обмеженою відповідальністю.....* 218

С. Неділько

*Перспективи правового регулювання
взаємного страхування
на морському транспорті
в Україні з урахуванням
досвіду Великобританії.....* 227

О. Паламарчук

*До сутності поняття
та напрямів організованої
злочинної діяльності* 237

С. Попович

*Дозвільні повноваження поліції
у відносинах з юридичними особами:
економіко-правовий аспект* 246

Г. Романюк

*Інституційна спроможність
Національного банку України:
організаційні засади
та структурна модель.....* 254

Р. Рудень

*Правовий феномен
податкового комплаєнсу.....* 260

А. Шипоша

*Поняття та ознаки «справедливої
війни» в давньогрецькій
політико-правовій думці (Геродот,
Платон, Аристотель, Фукидід).....* 275

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

R. Savuliak

*Servitude law under the Austrian
general civil code of 1811
as a reception of the provisions
of Roman private law..... 7*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

I. Almashi, M. Almashi

*Relocation of enterprises
under martial law:
legal principles and issues..... 20*

L. Arkusha, O. Chernov

*Addictive behaviour and its impact
on criminal activity..... 28*

M. Voynarivskyi

*On the Issues of Holding Online
Media Liable through Administrative
and Economic Sanctions..... 40*

O. Kizlova, K. Hlyniana

*Peculiarities of reception
of Roman private law during
the formation of modern
family law in Ukraine..... 51*

O. Kotukha

*Protection of the human right
to health care:
guarantees and permissible
restrictions..... 59*

R. Mkrtchian, S. Popov, A. Tkachuk

*Specific features of judicial
proceedings regarding
the appeal of normative legal acts
of public authorities..... 68*

O. Muza

*Features of proceedings
in cases of bringing
to administrative responsibility
in administrative proceedings..... 77*

O. Safonchyk

*The right to life in the system
of personal non-property rights
of individuals..... 84*

A. Tkachenko, P. Tkachenko

*Drugging of military personnel
as a determinant of desertion
from a military unit
or place of duty..... 93*

D. Tsisar, O. Kurylina,

M. Miroshnyk, A. Velykyy

*Aspects of the Training System
for Military Servants of Ukraine's
Security and Defense Sector
in Relation to Integrity Education
and Corruption Prevention..... 102*

V. Tsomra

*Legal and philosophical origins
of the idea of a legal entity..... 111*

V. Chukaeva

*Constitutional reform
and the mechanism of realisation
of human and civil rights
and freedoms in Ukraine..... 125*

A. Shyposha

*Social and legal rationale
for the formation and evolution
of notarial system
and its institutional significance
in the development of civil society..... 133*

UKRAINE AND THE WORLD

O. Voloschuk, M. Getmantsev

*Principles of the arbitration process
in international
commercial arbitration..... 141*

V. Gavrylenko

*Foreign experience of implementing
international legal standards
in the sphere of national law
enforcement activities..... 148*

V. Horielova

*Theoretical and legal concept
of the moral principles
of police functioning..... 157*

T. Latkovska, O. Voloshchuk

*European standards of the Council
of Europe on the protection
of human rights in the field
of law enforcement:
concept, nature and principles..... 165*

L. Nikolenko, B. Derevyanko

*Transformation of legislative
drafting methods in the contexts
of European integration processes:
comparative analysis
of the practices of EU
member states..... 175*

A. Pidgorodynska

*The interaction of legal positions
of international courts:
issues of jurisdiction..... 183*

K. Kharkivska
*Mediation as an extrajudicial
 procedure for business dispute
 resolution: international experience
 and prospects for development
 in Ukraine.....*190

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Ye. Hetman
*The genesis of environmental
 crime in Ukraine:
 the period of prehistoric society.....*199

D. Marchenko
*Autonomy of the parties' will
 and imperative requirements
 for the form of a contract
 in private international law:
 conflict aspects.....*211

I. Negoda
*Succession of Rights to a Share
 in the Authorized Capital and Its
 Impact on the Degree of Corporate
 Control in the Reorganization
 of Limited Liability Companies.....*218

S. Nedilko
*Prospects for Legal Regulation
 of Mutual Insurance in Maritime
 Transport in Ukraine in View
 of the United Kingdom Experience.....*227

O. Palamarchuk
*On the essence of the concept
 and areas of organized
 criminal activity.....*237

S. Popovich
*Permitted powers of the police
 in relations with legal entities:
 economic and legal aspect.....*246

H. Romaniuk
*Institutional Capacity of the National
 Bank of Ukraine: Organizational
 Principles and Structural Model.....*254

R. Ruden
*The Legal Phenomenon
 of Tax Compliance.....*260

A. Shyposha
*The concept and features of a just war
 in ancient Greek political
 and legal thought (Herodotus,
 Plato, Aristotle, Thucydides).....*275

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК [94(439.5)+94(37)]:347.26
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.1>

Р. Савуляк,

кандидат юридичних наук,
суддя Львівського апеляційного суду,
здобувач кафедри історії держави, права та
політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

СЕРВІТУТНЕ ПРАВО ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 р. ЯК РЕЦЕПЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене, у т.ч., на західноукраїнські землі, котрі перебували у складі Австро-Угорської монархії у 1772–1918 р. Більше того, воно діяло в них і після розпаду монархії, а саме: в Галичині, анексованій Польщею, – до 1933 р., в Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р., у Закарпатті, приєднаному до Чехословаччини, – до 1939 р. Тож, зважаючи на те, що Уложення упродовж понад 120 років мало вагомий вплив на розвиток цивільного права на західноукраїнських землях, на наше переконання, воно певною мірою вплинуло і на становлення сучасного українського цивільного права. А тому залишається актуальним врахування його позитивного досвіду, перевіреного часом (з огляду на його понад 200-річну чинність, з відповідними змінами і доповненнями, в Австрії і дотепер), сучасною українською цивілістичною наукою.

Одним з головних джерел Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. було передусім пандектне право (рецептоване

і пристосоване до нових умов римське право) [1, с. 7; 2, с. 93], а тому рецепція різноманітних положень римського приватного права відображена у багатьох нормах Уложення. Особливий інтерес, на нашу думку, становить регламентоване Уложенням сервітутне право, яке було детально врегульоване ще у Стародавньому Римі, а для сучасного українського законодавця цей правовий інститут, який закріплений у главі 32 «Право користування чужим майном» (ст. 401–406) Цивільного кодексу України [3] та у главі 16 «Право земельного сервітуту» (ст. 98–102) Земельного кодексу України [4], має доволі новий характер. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати особливості цього інституту в Уложенні та виявити в ньому рецепцію відповідних положень римського права, що має як загальнотеоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що, попри історико-правову значущість та актуальність Австрійського загального цивільного уложення 1811 р., українськими вченими недостатньо всебічно

Римське приватне право теж відносило до прав на чужі речі передусім т. зв. сервітутні права, або сервітуту (лат. *servire* – служити) [13, с. 263], тобто під сервітутом розумілося абсолютне за характером захисту право користування чужою річчю [14, с. 340]. В сучасній науці римського права сервітут визначають як набуте з відповідної правової підстави речове право на чужу річ, яке має за мету виключну вигоду конкретної особи чи конкретної ділянки та внаслідок якого уповноважений може або у певний спосіб користуватися річчю, або забороняти таке користування іншим (навіть власнику) [13, с. 264; 5, с. 7].

Уложення регламентувало умови і порядок набуття права сервітуту. Правова підстава для набуття сервітуту ґрунтується на: договорі, заповідальному розпорядженні, судовому рішенні щодо поділу спільних (*gemeinshaftliche*) нерухомих маєтків, або, врешті, давності (ст. 480) [10, с. 1068]. Зауважимо, що фактично аналогічні підстави набуття сервітуту передбачало і римське приватне право, а саме: за заповітом, судовим рішенням, договором, давністю, а також за законом (притому на підставі закону виникав лише узурфрукт) [13, с. 271]. Уложення встановлювало способи набуття сервітуту: право сервітуту на нерухомі речі і на такі предмети, які внесені до публічних книг, може бути набуто тільки шляхом внесення (*Eintragung*) до таких книг; на інші ж речі воно набувається зазначеними вище у ст. 426–428 способами передання (ст. 481).

Уложення врегульовувало правовідносини при сервітутах. Передусім воно містило загальні постанови про право сервітуту. Так, при всіх сервітутах власник зобов'язаної речі, за загальним правилом, не зобов'язаний щось робити, а повинен тільки допускати іншого до здійснення якогось права або не робити того, що він взагалі як власник мав би право

робити (ст. 482) [10, с. 1068]. Тому витрати на підтримання і відновлення речі, призначеної для сервітуту, має нести, за загальним правилом, той, хто має право на сервітут. Якщо ж річчю користується також зобов'язана особа, то вона повинна пропорційно брати участь у витратах, і тільки внаслідок відступлення речі особі, яка має право сервітуту, вона може, і без згоди останньої, звільнитися від такої участі (ст. 483) [10, с. 1069]. Хоча власник панівного маєтку може користуватися своїм правом на власний розсуд, однак сервітуту не повинні бути розширювані (*erweitert*); вони, навпаки, повинні бути обмежувані, наскільки це допускає їхня сутність і мета їхнього встановлення (ст. 484). Жоден сервітут не може бути самовільно ні відокремлений від зобов'язаної речі, ні перенесений на іншу річ або на іншу особу. Будь-який сервітут вважається неподільним (*untheilbar*) так, що право, що належить на нерухомий маєток, не може бути ні змінено, ні розділено за допомогою збільшення, зменшення або роздроблення маєтку (ст. 485). Нерухомий маєток може бути в один і той самий час зобов'язаним щодо кількох осіб, якщо тільки цим не порушуються давніші права третьої особи. Це положення застосовується до поземельних сервітутів, зокрема до права користуватися чужою будівлею як опорою та укріплювати в ній балку або до права проводити дим (ст. 486). Отже, той, чия будівля слугує опорою для сусідньої будівлі, або хто зобов'язаний допускати укріплення чужої балки у своїй стіні чи проходження чужого диму у своїй трубі, повинен пропорційно брати участь у підтримці призначеної для цього кам'яної або дерев'яної стіни, стовпа або труби. Але від нього не можна вимагати, щоб він підтримував панівний маєток або виправляв трубу сусіда (ст. 487).

Уложення розмежовувало сервітуту на поземельні (*Grunddienstbarkeiten*) і особисті (*persönliche*

За Уложением, до будинкових сервітутів зазвичай належать: 1. право користуватись чужою спорудою як опорою для своїх будівель; 2. укріплювати у чужій стіні балки чи крокви; 3. зробити у чужій стіні вікно – незалежно чи для освітлення, чи для краєвиду; 4. будувати дах чи балкон над повітряним простором сусіда; 5. проводити дим через трубу сусіда; 6. спускати воду з даху (Dachtraufe) на чужу землю; 7. виливати чи відводити рідини на землю сусіда. Внаслідок цих та подібних будинкових сервітутів власник

Особистими сервітутами, за Уложенням, є: 1) необхідне особисте користування (*der nuthige Gebrauch*)

річчю, 2) володіння з правом використання (Fruchtniessung) та 3) проживання (Wohnung) (ст. 478). Звернемо увагу, що римське приватне право встановлювало ідентичні особисті сервітути, а саме: 1) usus – це право лише особистого користування річчю, без права на плоди; тобто узуарій міг користуватися плодами речі для особистих потреб, але не мав права одержувати доходи від неї [13, с. 269; 14, с. 345]; 2) usus fructus (узуфруктус) – право пожиттєвого користування річчю та її плодами, причому пожиттєвий володілець (узуфруктарій) міг здавати річ в оренду, продавати плоди тощо; 3) habitatio – право проживати у чужому домі; щоправда, окрім цього, воно закріплювало ще 4-ий підвид: operae servorum et animalium – це право особистого користування працею чужого раба або тварини [13, с. 269; 5, с. 8].

Крім того, Уложення виділяло неправильні та уявні сервітути (Schein-Servituten), вказуючи, що поземельні сервітути можуть бути також надані тільки особі; або пільги (Begünstigungen), які визнаються зазвичай сервітутом, можуть бути надані з правом скасування їх (auf Widerruf). Однак, за загальним правилом, відступлення від сутності будь-якого сервітуту не передбачаються; тож той, хто посилається на них, зобов'язаний їх довести (ст. 479).

Уложення детальніше регламентувало права на деякі окремі види сервітутів, а саме право: мати вікно (Fensterrecht); спуску води з даху (Recht der Dachtraufe); проводити дощову воду; проходу, перегону худоби та проїзду (Recht des Fusssteiges, Viehtriebes und Fahrweges); черпати воду; проводити воду (Wasserleitung); пасовища. Розглянемо зміст і обсяг всіх цих видів сервітутів.

Право мати вікно дає тільки право на світло і повітря, а право на краєвид має бути надано окремо. Відтак, той, хто не має права на краєвид, може бути зобов'язаний поставити

на вікно ґрати. Із правом мати вікно пов'язаний обов'язок оберігати віконний отвір; хто нехтує цим обов'язком, той відповідає за заподіяну цим шкоду (ст. 488) [10, с. 1069].

Той, хто має право спуску води з даху, може спускати дощову воду на чужий дах вільно або за допомогою труб; він може також підвищити свій дах; однак повинен вжити заходів, щоб сервітут не став від цього більш обтяжливим. Водночас, він повинен своєчасно прибирати сніг, що накопичився, а також підтримувати у належному стані призначені для стоку труби (ст. 489).

Той, хто має право проводити дощову воду з сусіднього даху на свою землю, зобов'язаний самостійно покривати витрати на труби, водосховища та інші приналежні для цього спорудження (ст. 490). Якщо для проведення рідин потрібно влаштувати рови і канали, то вони повинні бути зроблені власником панівного маєтку; також він повинен їх належно накривати і чистити та цим полегшувати обтяження (Last) зобов'язаного маєтку (ст. 491).

Право проходу полягає у праві ходити пішохідною дорогою, бути несеним людьми та дозволяти іншим проходити нею у панівний маєток. З перегоню худоби поєднане право провозити тачки, а з проїздом – право їздити просто або цугом (нім. Zug – «рух, перехід»; це різновид упряжі, в якій коні йдуть поодиноко або парами, один за одним. – Примітка Р. С.) (ст. 492). Притому, право проходу не може бути без окремого дозволу поширено на право їздити на тваринах верхи або в інший спосіб; право переганяти худобу – на право тягти великі вантажі по зобов'язаній землі; а право їздити – на право переганяти по дорозі вільно пушену худобу (ст. 493). В утриманні дороги, мостів і стежок беруть участь пропорційно всі особи або власники землі, яким належить користування ними, у т. ч. і власник зобов'язаного маєтку

свої потреби (ст. 504). Уложення закріплювало правила щодо вигод (Nutzungen), сутності речі та обтяження (Lasten). А саме, той, хто має право особистого користування річчю, може, незалежно від іншого свого майна, отримувати з цього права вигоди, згідно зі своїм станом, заняттями і домашнім побутом (Hauswesen) (ст. 505). Потребу слід визначати за часом встановлення особистого користування. Подальші зміни в стані або заняттях особи не дають права на більш широке особисте користування (ст. 506). Особа не може змінити сутності наданої їй для особистого користування речі; вона також не може передати своє право іншому (ст. 507) [10, с. 1070]. Усі вигоди, які можуть бути отримані з речі без шкоди для особи, яка має право користування, належать власнику. Але він зобов'язаний нести всі звичайні й особливі обтяження, що лежать на речі, та утримувати її у справності за свій рахунок. Якщо ж витрати перевищують ті вигоди, які належать власнику, то особа, яка має право особистого користування, повинна прийняти на свій рахунок цей надлишок або відмовитися від особистого користування (ст. 508) [10, с. 1071].

Володіння з правом використання полягало у праві користуватися чужою річчю, зі збереженням її сутності, без жодних обмежень (ст. 509). Притому Уложення визначало, якою мірою воно може поширюватися на споживні речі. А саме, споживні речі самі по собі не становлять предмета особистого користування або володіння з правом використання; предметом є лише їхня вартість (ст. 510). Звернемо увагу, що у цьому контексті римське приватне право передбачало схоже положення про квазіузуфрукт, котрий встановлювався на споживні речі, а саме, квазіузуфруктарій набував їх у власність, однак був зобов'язаний повернути отримане у рівній кількості і якості чи сплатити їхню

вартість при припиненні звичайного узуфрукту; тобто квазіузуфрукт аналогічно, як в австрійському праві, надавався не на саму річ, а на її вартість (цінність) [13, с. 270]. За Уложенням, готівкою особа, яка має таке право, може розпоряджатися на власний розсуд. Якщо ж для особистого користування або володіння з правом використання надається відданий вже для нарощування відсотками капітал, то особа, яка має таке право, може вимагати тільки відсотки (ст. 510).

Уложення закріплювало права та обов'язки володільця з правом використання (Fruchtniesser). Він має право на увесь дохід (Ertrag), як звичайний, так і особливий; тому йому належить також чистий дохід із паю в копальні, видобутий із дотриманням правил гірничого статуту, а також ліс, вирубаний згідно з правилами лісівництва. А на скарб, знайдений у нерухомості, призначений для володіння з правом використання, він права не має (ст. 511).

Відтак, Уложення регламентувало права та обов'язки володільця з правом використання щодо: а) обтяжень, які лежать на речі; б) збереження (Erhaltung) речі; в) зведення будівель (Bauführungen); г) витрат на покращення (Meliorations-Kosten). Стосовно обтяжень, які лежать на речі, передбачалось наступне. Чистим доходом може вважатися тільки те, що залишається після вирахування усіх необхідних витрат. Тому володільця з правом використання приймає на себе всі обтяження (Lasten), які були пов'язані із зобов'язаною річчю під час встановлення такого права, у т. ч. і сплату відсотків із капіталів, що числяться на цій речі за публічними книгами (darauf eingetragenen). На нього переходять усі пов'язані з річчю звичайні й особливі повинності (Schuldigkeiten), оскільки вони можуть бути покриті вигодами, одержуваними під час існування такого його права; а також він несе ті витрати, без яких неможливо отримати

належними власне до житла. Йому також не повинен бути утруднений необхідний нагляд за своїм будинком (ст. 522).

З висвітлених вище положень про особисті сервітути можемо стверджувати, що фактично австрійський законодавець визначав їхній зміст і обсяг аналогічно до відповідних приписів римського приватного права.

Уложення закріплювало подвійне право позову щодо сервітутів. А саме, можна пред'явити позов до власника про право сервітуту або власник може пред'явити позов про свободу власності від сервітуту. У першому випадку позивач повинен довести набуття сервітуту або, принаймні, володіння ним як речовим правом; у другому випадку позивач повинен довести привласнення сервітуту щодо його речі (ст. 523). Звернемо увагу, що римське приватне право ідентично передбачало правовий захист як сервітуарія, так і власника обслуговуючої речі [14, с. 342; 5, с. 8].

Уложення врегульовувало умови і порядок припинення сервітутів. За загальним правилом, сервітути припиняються тими способами, якими, припиняються права та обов'язки взагалі (ст. 524). Уложення закріплювало особливі підстави припинення сервітутів внаслідок: а) загибелі зобов'язаного або панівного маєтку; б) їхнього з'єднання; в) завершення строку. Хоча загибель зобов'язаного або панівного маєтку зупиняє дію сервітуту, але щойно земля або будівля приведені знову у попередній стан, сервітут набуває колишньої сили (ст. 525). Якщо право власності на зобов'язаний і на панівний маєток поєднується в одній особі, то сервітут автоматично припиняється. Якщо ж згодом один із з'єднаних маєтків знову буде відчужений, а сервітут не був погашений у публічних книгах, то новий власник панівного маєтку має право здійснювати сервітут (ст. 526). Якщо строковість права того, хто встановив сервітут, або строк, яким сервітут був

обмежений, могли бути відомі володільцю сервітуту на підставі публічних книг або якимось іншим чином, то із завершенням цього строку сервітут автоматично припиняється (ст. 527). Сервітут, наданий будь-кому до досягнення третьою особою певного віку, припиняється лише після завершення визначеного часу, хоча б третя особа померла, не досягнувши цього віку (ст. 528) [10, с. 1072]. Особисті сервітути припиняються внаслідок смерті. Якщо вони прямо (ausdrücklich) поширені на спадкоємців, то, в разі сумніву, маються на увазі спадкоємці першої черги за законом. Але право сервітуту, надане будь-якій сім'ї, переходить на всіх її членів. Особистий сервітут, набутий громадою або іншою юридичною особою, триває доти, доки юридична особа існує (ст. 529) [10, с. 1072–1073]. Уложення передбачало незастосовність (Unanwendbarkeit) положень про припинення особистих сервітутів до постійних щорічних рент, оскільки ті не становлять особистого сервітуту і, отже, за своєю природою можуть бути перенесені на всіх спадкоємців (ст. 530) [10, с. 1073].

Варто зазначити, що римське приватне право встановлювало значно ширший (понад удвічі) перелік підстав припинення сервітутів, а саме у разі: 1) фізичного чи юридичного знищення обслуговуючої речі; 2) об'єднання сервітуту та права власності в однієї особи; 3) спливу строку дії сервітуту або настання умови, до виникнення якої він встановлювався (як бачимо, ці 3 підстави аналогічні, як в австрійському праві. – Примітка Р. С.); 4) суттєвої зміни обслуговуючої речі; 5) відмови сервітуарія від сервітуту; 6) тривалого невикористання сервітуту [5, с. 9]; 7) неправомірної дії сервітуарія, його самочинства всупереч договору, яке шкодило інтересам речі [13, с. 272]; а при особистих сервітутах – у разі смерті сервітуарія [5, с. 9], а також втрати ним дієздатності [13, с. 272].

Укладення розмежовувало сервітути на поземельні, котрі у свою чергу поділялися на сільські і будинкові, а також особисті. До особистих сервітутів належало: необхідне особисте користування річчю, володіння з правом використання та проживання. Фактично ідентичний поділ сервітутів був встановлений і у римському приватному праві, а саме: на речові (предіальні) та особисті (персональні); предіальні сервітути, аналогічно до поземельних в австрійському праві, поділялися на сільські та міські. Причому окремі підвиди міських сервітутів у римському праві

Стосовно особистого сервітуту користування річчю Уложення закріплювало правила щодо вигод від речі, сутності речі та обтяження на речі. Щодо особистого сервітуту володіння з правом використання речі Уложення визначало, якою мірою воно може поширюватися на споживні речі (фактично ідентично, як квазіузурок на споживні речі у римському приватному праві), та регламентувало права й обов'язки володільця з правом використання щодо: а) обтяжень, які лежать на речі; б) збереження речі; в) зведення будівель; г) витрат на покращення. Уложення передбачало умови надання забезпечення речі. Крім того, Уложення врегульовувало розподіл вигод при припиненні володіння з правом використання. Уложення розмежовувало сервітут проживання як право особистого користування житлом та повне володіння житловою будівлею з необмеженим користуванням. Отож, можемо стверджувати, що фактично австрійський законодавець визначав зміст і обсяг особистих сервітутів аналогічно до відповідних положень римського приватного права.

Уложення закріплювало двостороннє право позову щодо сервітутів, ідентично, як і римське приватне право, яке передбачало правовий захист як сервітуарія, так і власника обслуговуючої речі.

Уложення регламентувало підстави припинення сервітутів внаслідок: а) загибелі зобов'язаного або панівного маєтку; б) їхнього з'єднання; в) завершення строку. Особисті сервітути припинялися внаслідок смерті. Відзначимо, що римське приватне право містило аналогічні підстави, однак щодо предіальних сервітутів воно встановлювало понад удвічі більший перелік підстав їхнього припинення, доповнюючи їх такими: суттєва зміна обслуговуючої речі; відмова сервітуарія від сервітуту; тривале невикористання сервітуту; неправомірні дії сервітуарія, його самочинство всупереч договору, яке шкодило інтересам речі.

Отож, можемо констатувати, що переважна більшість положень Уложення стосовно сервітутного права становили рецепцію римського приватного права.

Доцільно підсумувати, що положення Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. про сервітутне право мають неocenенне значення для сучасної української цивілістичної науки та зберігають свій до певної міри інноваційний характер для чинного національного законодавства. Так, детальна регламентація різноманітних особливостей цього правового інституту, ґрунтована на рецепції відповідних положень римського приватного права, на наше переконання, засвідчує його вельми ретельне опрацювання, а відтак, вважаємо, заслуговує особливої уваги українського законодавця у подальшому удосконаленні норм про сервітути, яким у Цивільному кодексі України присвячено лише 6 статей, а у Земельному кодексі України — лише 5.

У статті здійснено комплексний, вичерпний, постатейний аналіз правового інституту сервітутного права в Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р. та простежено в ньому рецепцію положень римського приватного права.

Насамперед з'ясовано, що за австрійським Уложенням 1811 р., як і у римському приватному праві, сервітутне право становило речове право на чужі речі. Зазначено, що правовому інституту сервітуту в Уложенні присвячена глава 7 «Про сервітути» (ст. 472–530) розділу першого «Про речові права» частини другої «Про майнове право». Вказано, що у римському приватному праві цей інститут був всебічно врегульований, зокрема, книгою восьмою Дигестів Юстиніана, котра включала 6 титулів.

Автором досліджено, що Уложення доволі детально регламентувало правовий інститут сервітуту, закріплюючи поняття і види сервітутів, подаючи характеристику їхнього змісту і обсягу, визначаючи правові підстави та способи їхнього набуття, а також встановлюючи умови, підстави і порядок їхнього припинення. Зокрема, у статті ретельно розглянуто розмежування сервітутів в Уложенні на поземельні, котрі у свою чергу поділялися на сільські і будинкові, а також особисті. А відтак, автором здійснено порівняльний аналіз подібності такої класифікації сервітутів до їхнього поділу у римському приватному праві на речові (предіальні), які поділялися на сільські і міські, та також особисті (персональні). При цьому, автором виявлено, що римське приватне право не передбачало право полювати, рибалити і ловити птахів та децю вужче визначало обсяг сервітуту на право рубати ліс.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, автором констатовано, що переважна більшість положень австрійського сервітутного права становили рецепцію відповідних положень римського приватного права. Крім того, автором обґрунтовано історико-правове значення досліджуваного правового інституту для удосконалення норм про сервітуту у Цивільному та Земельному кодексах України.

Ключові слова: сервітут, поземельні (предіальні) сільські і будинкові (міські) сервітуту, особисті сервітуту, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., Дигести Юстиніана.

Savuliak R. Servitude law under the Austrian general civil code of 1811 as a reception of the provisions of Roman private law

The article provides a comprehensive, exhaustive, article-by-article analysis of the legal institution of servitude law in the General Civil Code of the Austrian Empire of 1811 and traces the reception of the provisions of Roman private law in it.

First of all, it was found that under the Austrian Code of 1811, as in Roman private law, the servitude law constituted a property law to someone else's things. It is noted that the legal institution of servitude in the Code is devoted to Chapter 7 "On Servitudes" (Articles 472–530) of First Section "On Property Rights" of Second Part "On Property Law". It is indicated that in Roman private law this institution was comprehensively regulated, in particular, by Book Eight of Justinian's Digests, which included 6 titles.

The author has researched that the Code regulated the legal institution of servitude in quite detail, establishing the concept and types of easements, describing their content and

scope, determining the legal grounds and methods of their acquisition, as well as establishing the conditions, grounds and procedure for their termination. In particular, the article carefully examines the distinction between easements in the Code into land easements, which in turn were divided into rural and house easements, as well as personal easements. Therefore, the author has carried out a comparative analysis of the similarity of this classification of easements to their division in Roman private law into property (predial), which were divided into rural and urban, and also personal. Moreover, the author has found that Roman private law did not provide for the right to hunt, fish and catch birds and somewhat narrowly defined the scope of the easement for the right to cut down a forest.

Summing up the results of the research, the author stated that the vast majority of the provisions of Austrian servitude law were a reception of the corresponding provisions of Roman private law. In addition, the author substantiated the historical and legal significance of the studied legal institution for the improvement of the norms on servitudes in the Civil and Land Codes of Ukraine.

Key words: servitude, land (predial) rural and house (urban) easements, personal easements, General Civil Code of the Austrian Empire of 1811, Digests of Justinian.

Література:

1. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 / І. Й. Бойко. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7–12. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf>.

2. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск 57. С. 88–96. URL: <https://surl.li/snytam>

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV, з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 29.04.2025).

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III, з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>. (дата звернення: 29.04.2025).

5. Ковалик Г. І. Сервітуту у римському праві та їх рецепція у праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т археології. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 21 с. URL: <https://surl.li/ahfjggz>

6. Ковалик Г. І. Сервітуту у римському праві та їх рецепція у праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т археології. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 237 с. URL: <https://surl.li/psuaxz>

7. Заболотна Г. І. Сервітуту у римському праві та їх рецепція у праві України: монографія / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т археології. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 339 с.

8. Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. 2015. Вип. 15. Т. 1. С. 32–35. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_1/11.pdf.

9. Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року. Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9–10 жовтня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 6–10.

10. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.

11. Iustiniani Digesta / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractivit Paulus Krueger / Corpus iuris civilis. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>.

12. Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti Digestorum seu Pandectarum / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractivit Paulus Krueger / Corpus iuris civilis. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. Liber octavus. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-08.htm>.

13. Козуб І. Г., Боднарчук М. І. Основи римського цивільного права: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.

14. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

15. Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti Digestorum seu Pandectarum / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractivit Paulus Krueger / Corpus iuris civilis. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. Liber octavus. 8.3.0. De servitutibus praediorum rusticorum. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-08.htm#3>.

16. Zielonacki J. Pandecta czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego, o ile ono jest podstawa prawodawstw nowszych. Cz. 1. Krakow: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862. 322 s. URL: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/19571/edition/27240>.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.725

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.2>

І. Алмаші,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

М. Алмаші,

кандидат юридичних наук,
заступник директора з науково-педагогічної роботи
ЦДН «Закарпатський інститут»
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

РЕЛОКАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Війна зумовила настання негативних змін не тільки у звичному способі життя людей, а також у господарській діяльності підприємств та інших суб'єктів господарювання, які з метою збереження своєї діяльності та продовження функціонування змушені приймати рішення щодо їх переміщення з територій бойових дій на безпечні території Західної України. Прийняття таких рішень також ускладнене відсутністю належної правової бази щодо підтримки таких підприємств, відсутністю спроможностей та інфраструктури територіальних громад, належної підтримки переміщених працівників, тощо.

Оцінку стану літератури.

Дана проблематика була предметом дослідження у наукових працях таких авторів як Князевич А. О., Наталія Філіпенко, Ярошенко О. В., Кудирко Л. П., Обозний В. В., Бойко Я. М., Чубарь О. Г., Гапак Н. М., Запужляк І., Красняк О., Рассомахіна О. А. та ін.

Мета та завдання. Метою дослідження є розкриття та аналіз правових засад релокації підприємств в умовах воєнного стану, з'ясування проблемних питань, які виникають у цій сфері. Завданням автора є з'ясування поняття релокації, виокремлення характерних ознак релокації підприємств саме в умовах воєнного стану; аналіз правового регулювання та проблемних питань здійснення переміщення підприємств на практиці; аналіз проблем становища працівників переміщених підприємств.

Війна змінила життя кожного українця, кожного українського підприємства. Тисячі підприємців перемістили свою діяльність у більш безпечні регіони, створюючи нові робочі місця та залишаючись працювати на користь економіки. Уряд України з початку повномасштабної війни визначив, що релокація є необхідністю, адже передбачає відновлення економіки держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України. Таким

чином було розпочато Урядову програму релокації підприємств. Ще станом на вересень 2022 року на «Порталі Дія» було зареєстровано понад 1800 заявок, 745 підприємств вже переїхали у більш безпечні регіони, 558 підприємств відновили роботу на нових місцях [1, с. 351].

З метою дослідження обраної автором проблематики необхідним є з'ясування змісту поняття «релокація». Релокація – це перенесення місця фізичного розташування підприємства з місця постійної дислокації повністю або частково задля збереження можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування. Повна релокація передбачає повне переміщення підприємства і характерна для малих виробничих підприємств, коли обладнання можна порівняно легко транспортувати. Часткова релокація полягає у перенесенні частини підрозділів у більш безпечні місця. Стосується виробничих, сервісних та сільськогосподарських підприємств. Змішана релокація полягає у відкритті нового виробництва, при цьому початкове виробництво продовжує свою діяльність [2, с. 6].

Як зазначає А. Князевич, релокацією є комплексний процес часткового або повного фізичного переміщення активів, обладнання, працівників підприємства з одного місця на інше в межах країни або закордон, що зумовлений об'єктивними причинами збереження та/або масштабування діяльності. Слід погодитися з думкою автора про те, що релокація підприємств є тимчасовим явищем, що діє в період воєнного стану та активних бойових дій на території України і релоковані підприємства по їх закінченню мають можливість як повернутися на попереднє місце дислокації, так і залишитися на новій локації. Процес релокації може характеризуватися зміною стратегії діяльності підприємства, можливе вжиття певних заходів щодо асортименту, зміни ринків збуту, спожива-

чів, систем комунікації, складу персоналу, постачальників та контрагентів [3, с. 10–13].

Більш глибоке дослідження поняття «релокації» на думку окремих фахівців подібно до відкриття «скриньки Пандори», оскільки вона породжує цілу низку складних та суперечливих додаткових питань. Науковці підкреслюють, що процеси переселення є надзвичайно складними, оскільки залежать від безлічі факторів, включаючи особливості конкретних регіонів, рівень підготовленості державних інституцій, наявність міжнародної підтримки та соціальну адаптацію переселенців, тощо [4, с. 38].

На думку автора, релокація підприємств в умовах війни характеризується наступними ознаками: 1) дана релокація є примусовою, оскільки підприємство знаходиться в зоні бойових дій; 2) рішення про релокацію приймаються в максимально короткі терміни, що впливає на відсутність належного фінансування самого процесу релокації та якісної його організації; 3) державне регулювання у даній сфері належним чином не сформоване; 4) відсутні територіальні програми релокації бізнесу на Західну Україну, що в свою чергу пришвидшило б ефективну діяльність підприємств в нових умовах їх розміщення. Слід зауважити на тому, що окремі підприємства, наприклад, соледобувні такі як завод «Артемсіль», що працював на Донеччині з 1881 року, та був найбільшим у Центральній та Східній Європі, взагалі залежні від місця знаходження сировини і їхнє переміщення у зв'язку з такими особливостями є практично неможливим.

На сьогодні прийнято ряд нормативно-правових актів, які сприяють переміщенню підприємств, основна мета яких полягає у відновленні економіки держави. Одним з таких є Програма релокації підприємств Міністерства економіки України [5], згідно якої відновлення економіки як мета досягається за рахунок перемі-

Варто зазначити Згідно п. 1 ч. 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» [6] № 305 від 17 березня 2022 року здійснюється безоплатне перевезення майна вітчизняних суб'єктів господарювання згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури. Однак, даною Постановою як і іншими нормативно-правовими актами щодо регулювання проблеми

На О.В. Яроменко оптимізація релокації національного виробництва в умовах війни дасть змогу регіонам посилити власний внутрішній потенціал на основі активізації виробничої діяльності в західних регіонах, зберегти й локалізувати всередині країни виробничий та трудовий потенціал. Разом з тим релокація підприємств в умовах війни в Україні відбувається під впливом низки загроз, як-от порушення та блокування логістики постачання та збуту, внутрішніх

і міжрегіональних зв'язків; втрати трудового потенціалу підприємства у зв'язку з міграцією за кордон тощо. З метою забезпечення ефективного процесу релокації підприємств варто посилити системний державний моніторинг процесу релокації підприємств, узгодити механізм державного регулювання діяльності бізнесу (насамперед на рівні територіальних програм) з умовами воєнного стану та мобілізаційної економіки; розглянути конкурентні позиції й тарифну політику підприємств на зовнішніх ринках [9, с. 80].

Прикладом досить успішного переміщення підприємств є релокація на Закарпатську область. На Закарпатті з 2022-го року перемістилося 400 релокованих підприємств. Як зазначив очільник Закарпатської обласної військової адміністрації Мирослав Білецький на Закарпатті наразі працюють 282 релокованих із зони бойових дій та прифронтових регіонів підприємства. За словами Голови Закарпатської обласної ради Романа Сарая на Закарпатті наразі перебуває 40 % усього релокованого бізнесу України. На сьогодні релоковані підприємства інвестували в регіон вже 1 млрд євро. Змінилася структура обласного бюджету. Рівень дотацій був одним із найбільших у країні, а тепер він відчутно зменшився з 60 % 2021 року до 25 % 2024 року [10].

Слід погодитися з думкою Л. П. Кудирко та В. В. Обозного про те, що перенесення підприємства на нову територію є складним процесом з технічної, юридичної та етичної точок зору, а також потребує значних фінансових витрат і несе ризики. Автори виділяють наступні критерії, які сприятимуть успішній релокації: сприятливе ставлення регіональної влади до переселених підприємств; доступ до сировинних ресурсів та розвинена логістична мережа у регіоні; платоспроможний попит місцевого населення та достатня ринкова потенціальна споживча база для продукції

чи послуг; можливості для забезпечення гідного проживання працівників; наявність серед місцевого населення кваліфікованих фахівців, які можуть зайняти вакансії та вільні робочі місця на релокованому підприємстві. В сучасних умовах багато власників підприємств розглядають можливість перемістити свій бізнес за кордон. Особливо актуальним це є для компанії, що діють у сферах ІТ та медичного обслуговування до Польща, Німеччина, Болгарія, Бельгія, Естонія, Туреччина та Молдова тощо [11, с. 125].

На думку автора, складність прийняття державою нормативно-правових актів щодо правовим регулюванням процесу релокації пов'язана з тим, що переміщення підприємств на сьогодні відбувається не в звичайних правовідносинах, а в умовах воєнного стану, і відсутній досвід правового регулювання релокації у розглядуваних умовах, в тому числі міжнародний.

На Вінницьку, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку обласні військові адміністрації покладено обов'язок щодо надання інформаційної та організаційної допомоги щодо можливостей розміщення та проживання працівників переміщених підприємств. На думку Запужляк І. та Красняк О. основною проблемою при релокації бізнесу буде переміщення та адаптація працівників. З метою подолання стресу і скорочення періоду, з яким працівник стає продуктивним на новому місці, важливо взаємодіяти з ним [12].

Щодо проблем переміщення працівників у разі релокації підприємств на Західну Україну, то внаслідок взаємодії обласної влади, місцевих громад та бізнесу та у межах «Програми будівництва (придбання) житла в Закарпатській області на 2023–2026 роки» в м.Тячів, Закарпатської області, звели багатоквартирний будинок на 28 квартир, у яких прожи-

вають працівники ДП «Ламелла», що переїхало на Закарпаття через війну, та їх родини. Також планується будівництво нового багатоквартирного будинку для співробітників релокованих підприємств за участю підприємців та місцевих громад[13]. Подібні ініціативи сприяють не лише адаптації релокованих працівників, а й розвиткові регіону в цілому.

На проблемах бізнесу зауважує і голова Федерації роботодавців України Іллічов. Станом на лютий 2025 року майже 600 компаній та підприємств, які входять в Федерацію роботодавців України, релоковані в інші регіони країни, 247 підприємств зазнали руйнувань внаслідок російської агресії. Велика кількість бізнесу продовжує працювати у прифронтових територіях, понад 200 компаній працюють на оборонний сектор. На сьогодні роботодавці вживають різних заходів щодо підтримки своїх працівників: здійснюють організацію ментальної, соціально-психологічної підтримки, забезпечення житлом або компенсація витрат на житло працівникам у разі релокації, підтримка родин військовослужбовців. За даними Федерації роботодавців України, біля 15 % працівників з 8 тис. підприємств та компаній, які входять у Федерацію, були мобілізовані. Найшвидший шлях до адаптації працівників – це повернення людини в свій трудовий колектив та виконання нею трудових обов'язків [14].

Також на окремих проблемах релокованого бізнесу зауважило керівництво Закарпатської військової адміністрації під час робочої поїздки та огляду релокованої групи з 11 компаній, які займаються обробкою металу і виготовленням спеціалізованого обладнання. Частина потужностей розмістили в м. Ужгороді. Всі підприємства корпорації взаємопов'язані: є два трубні заводи, підприємство, яке випускає прокатні стани для різних профілів і труб, обладнання для сільгоспвиробництва тощо.

Під час зустрічі керівництва Закарпатської обласної військової адміністрації разом із підприємцями обговорили проблемні питання щодо нестачі кваліфікованих робітників, з якою стикаються сьогодні чимало компаній, які працюють у цій та схожій сферах. З метою їх вирішення надано пропозиції про навчання майбутніх фахівців для роботи з металом у професійних технічних навчальних закладах Закарпатської області із перспективою працевлаштування на підприємствах відповідного профілю [15].

Уповноважені органи місцевої влади з метою пропозиції місця для релокації у Закарпатській області розробили чат-бот для комунікації з підприємцями, які мають бажання перенести виробництво у регіон. За три місяці понад 600 вимушено переміщених осіб скористалися чат-ботом з працевлаштування у Telegram, який розробили в Закарпатській обласній військовій адміністрації [16].

На думку Бойко Я.М., Чубарь О.Г. основними проблемами в процесі переміщення підприємств є: відсутність нормативної бази, не врегульовано механізм спрощеного порядку передачі комунального майна для релокованого бізнесу; розбалансованість у загальному керівництві держави; несправедливий розподіл державної підтримки та фінансових ресурсів; відсутність у територіальних громадах ресурсів, необхідних для релокації: землі, об'єктів нерухомості для продажу та оренди; відсутність доріг, розвинутої інфраструктури, логістики, особливо у громадах складного рельєфу, гірській місцевості [17, с. 49–50].

На думку Рассомахіної О.А. до основних проблем, з якими зіштовхнулися переміщені суб'єкти господарювання належать: проблема втрати ринків та обсягів збуту; нестача або дефіцит електроенергії та пошуку альтернативних джерел енергії; значний відсоток мобілізованих працівників;

висока вартість процесу монтажу і перевезення обладнання, запасів та активів; проблема консервації виробничих потужностей, які залишилися в зоні бойових дій [18, с. 18].

На думку автора, підприємства у процесі релокації можуть зіштовхнутися з такими негативними проблемами як зловживання владою, особливо на місцях в територіальних громадах; небажання територіальних громад щодо розміщення на своїй території підприємств, які загрожують довкіллю; та підприємств, діяльність яких пов'язана із виготовленням зброї, хоча їхня діяльність на сьогоднішній день є надзвичайно важлива для збереження держави.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах війни релокація підприємств на безпечні регіони Західної України є бажаною та надзвичайно необхідною задля збереження діяльності підприємств та продовження ними господарської діяльності. Релокація як поняття вже розкрито в літературі протягом тривалого періоду, однак існуючі умови війни породжують нові виклики для економіки та господарської діяльності підприємств, зумовлюючи виникнення додаткових та складних питань.

Слід виокремити ознаки, які характерні для релокації підприємств в умовах воєнного режиму: дана релокація є примусовою, оскільки підприємство знаходиться в зоні бойових дій; рішення про релокацію приймаються в максимально короткі терміни, що впливає на відсутність належного фінансування самого процесу релокації та якісної його організації; державне регулювання у даній сфері повністю не сформоване; існує потреба у територіальних програмах релокації бізнесу на Західну Україну.

З метою покращення релокації підприємств та задля збереження та зміцнення національної економіки необхідною є правова підтримка бізнесу, зокрема, внесення змін у вже існуюче законодавство щодо надання

податкових пільг таких підприємствам на певний початковий термін та пільгових кредитів. Також, необхідно внести зміни в законодавство щодо належної компенсації підприємствам, які перевозять майно власними силами та засобами із зони бойових дій та територію Західної України, та врегулювати питання щодо страхування майна підприємств, що здійснюють релокацію.

У статті досліджено правові засади релокації підприємств та проблемні питання, які виникають у даній сфері. Війна зумовила настання негативних змін не тільки у звичному способі життя людей, а також у господарській діяльності підприємств та інших суб'єктів господарювання, які з метою збереження своєї діяльності та продовження функціонування змушені приймати рішення щодо їх переміщення з територій бойових дій на безпечні території Західної України. Прийняття таких рішень також ускладнене відсутністю належної правової бази щодо підтримки таких підприємств, відсутністю спроможностей та інфраструктури територіальних громад, належної підтримки переміщених працівників, тощо. Варто зазначити, що окремі підприємства, наприклад, соледобувні залежні від місця знаходження сировини і їхнє переміщення у зв'язку з такими особливостями є практично неможливим.

Автором виокремлено характерні ознаки релокації підприємств в умовах воєнного стану, до яких слід віднести: релокація в умовах воєнного стану є примусовою, оскільки підприємство знаходиться в зоні бойових дій; рішення про релокацію приймаються в максимально короткі терміни, що впливає на відсутність належного фінансування самого процесу релокації та якісної його організації; державне

регулювання у даній сфері не повністю сформоване; існує потреба у подальшій розробці територіальних програм релокації бізнесу на Західну Україну. На думку автора, підприємства у процесі релокації можуть зіштовхнутися з такими негативними проблемами як зловживання владою, особливо на місцях в територіальних громадах; небажання територіальних громад щодо розміщення на своїй території підприємств, які загрожують довкіллю чи діяльність яких пов'язана із виготовленням зброї, проблема щодо забезпечення житлом працівників релокованих підприємств.

З метою покращення релокації підприємств та задля збереження та зміцнення національної економіки необхідною є правова підтримка бізнесу, зокрема, внесення змін у вже існуюче законодавство щодо надання податкових пільг таких підприємствам на певний початковий термін та пільгових кредитів. Також, внести зміни в законодавство щодо належної компенсації підприємствам, які перевозять майно власними силами та засобами із зони бойових дій та територію Західної України, та врегулювати питання щодо страхування майна підприємств, що здійснюють релокацію.

Ключові слова: релокація, релокація підприємств, переміщення підприємств, переміщення працівників, права переміщених працівників.

Almashi I., Almashi M.
Relocation of enterprises under martial law: legal principles and issues

This article devoted to the legal principles of enterprise relocation and the problematic issues that arise in this area. The war led to negative changes not only in the usual way of life of people, but also in the economic

activities of enterprises and other business entities, which, in order to preserve their activities and continue their functioning, are forced to make decisions regarding their relocation from the areas of hostilities to safe areas of Western Ukraine. Making such decisions is also complicated by the lack of a proper legal framework for supporting such enterprises, the lack of capabilities and infrastructure of territorial communities, proper support for displaced workers, etc. It is worth noting that individual enterprises, for example, salt mines, depend on the location of raw materials and their relocation due to such features is practically impossible. The authors identifies characteristic features of enterprise relocation under martial law, which include: relocation under martial law is forced, since the enterprise is located in a combat zone; decisions on relocation are made in the shortest possible time, which affects the lack of proper financing of the relocation process itself and its high-quality organization; state regulation in this area is not fully formed; there is a need to further develop territorial programs for business relocation to Western Ukraine. According to the author, enterprises in the process of relocation may encounter such negative problems as abuse of power, especially on the ground in territorial communities; reluctance of territorial communities to locate enterprises that threaten the environment or whose activities are related to the manufacture of weapons on their territory, the problem of providing housing for employees of relocated enterprises.

In order to improve the relocation of enterprises and to preserve and strengthen the national economy, legal support for business is necessary, in particular, amendments to existing legislation on providing tax benefits to such enterprises for a certain initial period and preferential loans. Also, amend the legislation regarding

proper compensation for enterprises that transport property using their own forces and means from the combat zone and the territory of Western Ukraine, and resolve issues regarding property insurance for enterprises that carry out relocation.

Key words: relocation, relocation of enterprises, relocation of enterprises, relocation of workers, rights of displaced workers.

Література:

1. Алмаши І., Алмаши М. Правові засади релокації підприємств у Закарпатській області у період воєнного стану: проблемні питання. Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 25–26 квітня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 548 с.
2. Посібник з релокації підприємств: покроковий план дій підприємств з релокації. 2022. USAID. 31 с.
3. Князевич А. О. Організаційно-правові основи регулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. Економіка та держава. 2022. № 8. С. 9–14.
4. Філіпенко Н. Правові аспекти релокації у міжнародному праві: виклики та перспективи Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 25–26 квітня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 548 с.
5. Програма релокації підприємств. Міністерство економіки України. 2025. URL: <https://surl.li/sujicw> (дата звернення 25.04.2025).
6. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 305 від 17 березня 2022 року. Офіційний вісник України. 2022 р., № 25. Ст. 1372.
7. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 246 від 25 березня 2022 р. Офіційний вісник України. № 28. Ст. 1552.
8. Платформа для релокації бізнесу в безпечніші регіони URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/ (дата звернення 24.04.2025)
9. Ярошенко О.В. Релокація підприємств України в умовах воєнного стану: географічний аспект. Природнича освіта та наука. 2024. Вип.2. с. 76–81.
10. На Закарпатті наразі перебуває 40 % усього релокованого бізнесу України. 2025. URL: <https://surl.li/ylcsigo> (дата звернення 23.04.2025)
11. Кудирко Л. П., Обозний В. В. Релокація українського бізнесу в умовах війни з рф. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2024. Вип. (20). Т. 2. С. 120–130.
12. Запущляк І., Красняк О. Релокація: суть, типи та проблеми. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 6, Том 2. С. 257–263.
13. У Тячеві побудували житло для працівників релокованих підприємств (фото). 26.01.2025р. URL: <https://surl.li/grqcsu> (дата звернення 23.04.2025)
14. Майже 600 компаній, які входять до Федерації роботодавців, релоковані в інші регіони. Від 25.02.2025 URL: <https://surl.li/ffaxle> (дата звернення 23.04.2025).
15. Керівництво області оглянуло потужності одного з релокованих підприємств в Ужгороді. URL: <https://surl.li/fwtvba> (дата звернення 22.04.2025)
16. На Закарпатті понад 600 ВПО скористалися чат-ботом з працевлаштування. URL: <https://surl.li/cc/mlzdyw> (дата звернення 18.04.2025).
17. Бойко Я.М., Чубарь О.Г., Гапак Н.М. Вплив війни на економічний потенціал територіальних громад Закарпатської області: емпіричні дослідження та експертні висновки. Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія Економіка. 2023. Випуск 2(62). С. 45–53.
18. Рассомахіна О.А. Правове регулювання релокації суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Європейський правничий часопис. 2023. № 1. С. 14–20.

УДК 159.9.019.4

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.3>

Л. Аркуша,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Чернов,

доктор філософії,
асистент кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ

Постановка проблеми. Залежність – це будь-який тип імпульсивної, компульсивної або звичної поведінки, яка обмежує свободу волі особистості та звужує спектр її свідомого вибору. Вона формується як результат глибокого емоційного тяжіння або непропорційної прив'язаності до певного об'єкта, дії чи психоемоційного стану. У цьому контексті ключовим є саме термін «поведінка», оскільки залежність виявляється не лише у внутрішніх поривах чи переживаннях, а насамперед у повторюваних діях, які поступово стають домінуючими в житті людини.

Залежна поведінка є складною міждисциплінарною проблемою, що охоплює медичні, психологічні, соціальні, кримінологічні та криміналістичні аспекти. У виражених формах вона здатна призводити до тяжких наслідків, таких як наркотична інтоксикація, погіршення здоров'я, деградація особистості, втрата працездатності, соціальні конфлікти, ізоляція, а також зростання ризику скоєння злочинів. Більше того, саме залежна поведінка вважається однією з найпоширеніших форм девіантної (відхиленої) поведінки.

Термін «залежність» походить із медичної сфери, де ним традиційно позначали фізіологічну або психічну

потребу у прийомі певних речовин. У ширшому сенсі під залежністю розуміють прагнення опиратися на зовнішні джерела з метою задоволення, стабілізації психоемоційного стану або адаптації до середовища. При цьому важливо відрізнити «нормальні» форми залежності – наприклад, базові людські потреби у воді, їжі, сні чи емоційних зв'язках – від «патологічних» або надмірних, які порушують здатність до автономного функціонування.

Надмірна залежність може проявлятися як у вигляді деструктивної прихильності до об'єктів (наприклад, наркотиків, алкоголю, азартних ігор, їжі, цифрових технологій), так і у формі міжособистісної залежності (симбіотичні, маніпулятивні чи токсичні стосунки). Водночас недостатній рівень прихильності, як у випадку з деякими психопатологіями (аутизм, шизоїдні чи антисоціальні розлади), також може спричинити соціальну дезадаптацію.

Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей адиктивної поведінки та її впливу на кримінальну активність.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі закріпився термін «адиктивна поведінка»

(від англ. addiction – пристрасть, залежність; лат. addictus – підкорений, приречений). Цей термін має перевагу завдяки своїй міжнародній універсальності та точності у позначенні не лише залежності, а й способу поведінки, який веде до її формування [1]. Адиктивна поведінка – це одна з форм девіантної поведінки, за якої індивід намагається уникнути реальності шляхом навмисної трансформації свого психічного стану. Це може досягатися як через вживання психоактивних речовин, так і через повторювану залученість у певні види діяльності, що викликають емоційне збудження (азартні ігри, шопінг, переїдання, надмірна робота тощо).

Основним мотивом для формування адикції є потреба змінити суб'єктивно некомфортний психоемоційний стан – стан апатії, тривоги, нудьги, внутрішньої пустоти. Для таких осіб характерна недостатня здатність знаходити задоволення у звичайних життєвих сферах, вони часто втрачають інтерес до соціально значущої діяльності, ігнорують традиційні норми та очікування суспільства. Повсякденне життя здається їм нецікавим, монотонним, «без сенсу», тому вони шукають «швидкий» спосіб пережити сильні емоції, навіть якщо це шкодить здоров'ю чи становищу.

Характерною рисою адиктивної поведінки є її вибірковість: в умовах загальної пасивності в більшості життєвих сфер індивід здатен демонструвати надзвичайну активність у тій галузі, що забезпечує йому залежне задоволення. Тобто, адикт може бути соціально неефективним у побуті чи роботі, але докладати великих зусиль для доступу до об'єкта залежності.

Механізм уникнення реальності через зміну психічного стану має індивідуальні прояви. У житті кожної людини трапляються ситуації, коли вона прагне емоційного розрядження або втечі від проблем – це може бути відпочинок, спорт, мистецтво тощо. Проте для адикта подібні дії набува-

ють нав'язливого, автоматизованого характеру і стають головним способом взаємодії зі світом.

Проблема починається тоді, коли прагнення до зміненого стану свідомості набуває домінуючого значення, витісняючи інші потреби та цінності. У такому разі відбувається формування адиктивної особистості – типу індивіда, для якого залежність є не лише симптомом, а й стрижнем соціальної та психологічної дезадаптації.

Адиктивна поведінка має численні підвиди, які класифікуються за типом об'єкта залежності. Це можуть бути хімічні адикції (алкоголь, наркотики, ліки) і нехімічні (ігроманія, інтернет-залежність, сексуальна адикція, трудовголізм тощо). Потенційно, адикцією може стати будь-який об'єкт або діяльність, що здатна викликати сильну психоемоційну реакцію і за певних обставин – закріпитися як єдине джерело задоволення.

Адиктивна поведінка є глибоко вкоріненою формою дезадаптації, що порушує як внутрішній баланс особистості, так і її здатність до конструктивної соціальної взаємодії. Вона становить значну загрозу не лише для самого індивіда, але й для суспільства в цілому, особливо якщо йдеться про адикції, що супроводжуються кримінальною активністю, агресією або втратами людського капіталу.

Адиктивна поведінка, незалежно від конкретного об'єкта залежності (будь то хімічна чи нехімічна форма), має низку спільних психологічних і поведінкових характеристик. Відповідно до досліджень R. Brown та M. Griffiths, можна виокремити шість ключових компонентів, які є універсальними для всіх типів залежності:

1. Домінантність або надцінність (salience). Залежність поступово займає провідне місце у свідомості індивіда. Об'єкт адикції (діяльність або речовина) набуває надцінного значення, витісняючи інші життєво важливі сфери: роботу, навчання, соціальні зв'язки, хобі. Думки, емоції

– Інтрапсихічного – внутрішня боротьба між усвідомленням шкідли-

Одним із ключових факторів, що впливає на схильність до розвитку поведінкових адикцій, вважається акцентуація характеру – яскраво виражені, але межові риси особистості, які можуть створювати основу для формування нездорових моделей поведінки в умовах стресу або соціального тиску. У рамках подальших досліджень у цій царині науковці виділили так званий «психологічний профіль адиктивної особистості», який включає знижену стресостійкість, уникнення реальності, емоційну нестабільність, низький рівень самоконтролю та потребу в негайному задоволенні.

З медико-біологічної точки зору причини формування адикцій мають глибоке нейрофізіологічне підґрунтя. Одним із найбільш досліджених механізмів є порушення дофамінергічної системи мозку, а саме клітинні процеси, пов'язані з метаболізмом дофаміну – нейромедіатора, відповідального за почуття задоволення та винагороди. Виявлено, що ключову роль у цьому процесі відіграють фактори транскрипції генів, які можуть бути активовані або заблоковані залежно від впливу середовища. Саме тут особливе значення набувають епігенетичні чинники, тобто вплив зовнішніх обставин на експресію генів без зміни самої генетичної послідовності.

Сучасні медико-психогенетичні дослідження не тільки підтвердили існування генетичної уразливості до адиктивної поведінки, але й підкреслили, що ця уразливість реалізується лише за певних несприятливих умов розвитку. Зокрема, роботи R. L. Sjöberg та його колег довели зв'язок між наявністю варіанту гена 3R MAO-A та підвищеним ризиком девіантної й адиктивної поведінки. Було встановлено, що діти з цим генетичним варіантом, які зростали в умовах насильства або емоційного нехтування в родині, значно частіше проявляли агресивні й злочинні тен-

денції в дорослому віці. Натомість у сприятливому середовищі з цим геном не спостерігалось істотної кореляції із правопорушеннями, що ще раз підтверджує важливість взаємодії біологічних та соціальних факторів у формуванні кримінальної поведінки [4].

Особливу тривогу викликає той факт, що поведінкові адикції можуть бути безпосереднім каталізатором до здійснення протиправних діянь. Наприклад, особи, що страждають на ігрову або шопінг-залежність, можуть вдаватися до фінансових махінацій, крадіжок, шахрайства для задоволення своєї потреби. У випадках компульсивної сексуальної поведінки або kleptomанії можливі правопорушення сексуального характеру або крадіжки. Нерідко такі злочини скоюються без усвідомлення їхньої тяжкості – домінуючий імпульс і спроба позбутися внутрішньої напруги повністю витісняють моральні бар'єри.

Отже, поведінкові адикції становлять не лише психологічну та медичну проблему, а й важливий кримінологічний фактор, що вимагає інтегрованого підходу в межах міждисциплінарних досліджень. Вивчення природи таких залежностей, механізмів їх виникнення та соціального контексту їх реалізації є важливим завданням як для психологів і медиків, так і для правоохоронних та профілактичних структур.

Різні форми адиктивної поведінки, попри зовнішню несхожість, мають єдину психологічну природу. Вони нерідко комбінуються або трансформуються одна в одну. Наприклад, особа, яка протягом тривалого часу палить і вирішує позбутися цієї звички, може несвідомо шукати заміну в інших формах задоволення, як-от надмірне споживання їжі, що часто призводить до розвитку харчової залежності. Подібні приклади засвідчують сталість внутрішніх механізмів, що формують потребу в зміні психоемоційного стану штуч-

ним шляхом. Водночас вони вказують на наявність глибинної внутрішньої вразливості, яка й формує підґрунтя для розвитку адикції. Ці особи мають тенденцію уникати емоційного дискомфорту не через опрацювання внутрішніх конфліктів або раціональне подолання труднощів, а шляхом втечі в залежність — хімічну або поведінкову.

Адиктивна поведінка охоплює широкий спектр явищ — від класичних залежностей, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків, тютюну), до так званих «нормативних» або «прихованих» залежностей, таких як трудового, компульсивне переїдання, шопоголізм, гіперопіка, азартні ігри, залежність від соціальних мереж тощо. Попри те, що деякі з них соціально прийнятні або навіть заохочуються, психологічна суть залишається однаковою: неконтрольована потреба в зміні психоемоційного стану з метою уникнення фрустрації, тривоги, внутрішнього болю. У центрі цієї поведінки — емоційна незрілість, слабка здатність до саморегуляції та висока чутливість до стресу, що поєднуються з неадекватними копінг-стратегіями. Адикція постає як спосіб виживання особистості, що не може впоратись із реальністю здоровими механізмами.

Формування залежної поведінки зазвичай має кілька етапів. Спочатку відбувається випадкове знайомство з об'єктом залежності — речовиною або дією, яка викликає сильний емоційний відгук. У свідомості закріплюється зв'язок між дією та позитивним ефектом, і згодом ця дія повторюється. З часом встановлюється ритм звернення до залежної поведінки, який підкріплюється позитивним підкріпленням. Людина починає регулярно вдаватися до цієї поведінки в ситуаціях стресу, нудьги, фрустрації або навіть для профілактики негативного стану. У цей період поведінковий шаблон починає пере-

творюватися на стійкий спосіб реагування. Далі об'єкт залежності займає дедалі більше місця у структурі особистості, підпорядковує її цінності, цілі та соціальні ролі. Особа поступово втрачає здатність критично мислити, заперечує наявність проблеми, раціоналізує деструктивну поведінку. Відносини з оточенням погіршуються, коло спілкування звужується до тих, хто поділяє залежний спосіб життя або не чинить опору.

На пізніх етапах залежність повністю домінує над особистістю. Людина вже не контролює свої дії, її мислення викривлене, вона живе в ілюзорному світі, де головною цінністю є отримання доступу до об'єкта залежності. Зовнішній світ втрачає значущість, а втрата соціальних зв'язків, репутації, професійних навичок і навіть здоров'я не зупиняє залежного. У цій стадії особа часто виявляє соціально небезпечну поведінку, імовірність правопорушень зростає. Залежність втрачає функцію зняття напруги або отримання задоволення — вона перетворюється на примусову дію, яка не приносить ні радості, ні полегшення. Людина може впасти в глибоку апатію, втрачати сенс життя, проявляти суїцидальні тенденції.

Особливої уваги в цьому контексті набуває питання впливу адиктивної поведінки на кримінальну активність. Соціально-девіантний потенціал залежної особистості реалізується через втрату морально-етичних орієнтирів, руйнування здатності до емпатії, падіння рівня самоконтролю. У гонитві за об'єктом адикції індивід здатен переступити правові та моральні межі. Залежні від психоактивних речовин особи нерідко вчиняють злочини проти власності — крадіжки, шахрайства, грабежі, розбої — з метою здобуття коштів для придбання речовин. Вони також можуть брати участь у незаконному обігу наркотиків, виступаючи як споживачі, так і посередники. Частими є випадки вчинення насильницьких

дій у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, які загрожують життю й здоров'ю інших осіб. Внаслідок тривалої адикції особа соціально деградує, втрачає засоби легального існування, замикається у вузькому світі залежності, що підвищує ризик рецидиву після звільнення з місць позбавлення волі.

У кримінології адиктивна поведінка вважається одним із структурних елементів девіантного розвитку особистості. Вона часто передуює або супроводжує становлення кримінального мислення. Залежний не просто порушує закон – він живе за власною логікою, де головною мотивацією виступає потреба задоволення, а не правова норма чи моральна заборона. Кримінальна поведінка стає функціональним продовженням адикції. Залежний не завжди усвідомлює правову природу своїх дій, а коли й усвідомлює, то виправдовує їх «життєвою необхідністю», тиском обставин, байдужістю суспільства тощо. У таких осіб слабо розвинуте почуття провини, а рівень емпатії до потенційних жертв надзвичайно низький. Це ускладнює процес ресоціалізації, знижує ефективність кримінально-виконавчих заходів і створює загрозу повторної злочинності.

Загалом для адиктивної поведінки характерна наявність кількох типових ознак: непереборне прагнення до зміни психофізичного стану, що сприймається як життєва необхідність; процесуальність, тобто поступове формування залежності через серію повторень; циклічність, при якій поведінка відтворюється в стабільному ритмі «напруга – дія – полегшення – відкат – новий виток»; ескаляція – збільшення інтенсивності або дози з часом; і нарешті – особистісна трансформація, що виражається у втраті соціальних ролей, етичних установок та внутрішньої свободи вибору. У своїй глибокій формі адикція руйнує не лише соціальне, а й психологічне «Я» особи.

Із розвитком технологій, зміною способу життя, цінностей та соціальних моделей виникають нові форми адиктивної поведінки, які вже не обмежуються лише традиційними хімічними залежностями. До них належать, зокрема, комп'ютерна, інтернет- та ігрова залежність, смартфон- та SMS-залежність, надмірне захоплення телесеріалами, соціальними мережами тощо. У сучасних умовах об'єктом залежності може виступати навіть робота, що призводить до формування так званого трюдоголізму (роботоголізму) – стану, коли людина одержимо фокусується виключно на професійній діяльності, нехтуючи іншими життєвими потребами та соціальними зв'язками.

В даному контексті, адиктивна поведінка – це своєрідна форма втечі від реальності, яка реалізується через психологічне чи фізичне занурення в вузьку сферу діяльності, що сприймається як єдине джерело задоволення, полегшення або захисту від життєвих викликів. Замість гармонійної взаємодії з усіма сферами життя, особа концентрується на одній домінантній дії чи об'єкті, ігноруючи інші потреби та ролі. Відомий німецький психотерапевт Носсрат Пезешкіан запропонував класифікацію чотирьох основних форм такої «втечі»: втеча в тіло, втеча в роботу, втеча в контакти або самотність, втеча у фантазії [5]. Ці стратегії уникнення повсякденної реальності мають спільну психологічну основу – прагнення подолати внутрішню тривогу, незадоволеність або безпорадність шляхом фіксації на компенсаторній поведінці.

«Втеча в тіло» полягає в гіпертрофованому фокусі на фізичному самопочутті, зовнішності, здоров'ї, сексуальних практиках, способах відпочинку тощо. Людина заміщує важливі життєві орієнтири (родина, професійне зростання, самореалізація) постійною турботою про своє тіло або самозаглибленням у тілесні відчуття. Часто це виливається у край-

(як-от куріння, переїдання) до тяжких форм фізичної та психічної залежності, які супроводжуються глибокими порушеннями особистості, соціальної поведінки та навіть соматичними захворюваннями. У зв'язку з цим дослідники пропонують диференціювати справжні адикції та форми поведінки, які не досягають критичного рівня залежності, хоча можуть нести потенційну загрозу за умов тривалого або неконтрольованого розвитку.

Кожен тип залежності має свої особливості, і нерідко науковці визнають, що навіть такі «традиційні» форми, як алкоголізм, не є однотипними. Правильніше говорити про множину – «алкоголізми», що різняться за механізмами формування, мотивацією, темпами прогресування та психосоціальними наслідками.

У наркології адиктивна поведінка трактується не лише як прояв сформованої залежності, а й як початкова фаза – зловживання психоактивними речовинами до появи фізичної залежності. Тобто адикція є більш широким поняттям, яке включає ранні етапи формування патологічної прив'язаності до речовин або поведінкових патернів, що змінюють психічний стан.

Особливо небезпечним є вплив адиктивної поведінки на кримінальну активність. Залежність порушує здатність особи до контролю, критичного мислення, сприяє втраті соціальних гальм і знижує поріг до правопорушень. У гонитві за задоволенням, особливо при хімічних адикціях, людина нерідко йде на крадіжки, шахрайство, грабежі або стає учасником нелегального обігу наркотиків. У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння підвищується агресія, зростає ймовірність вчинення насильницьких злочинів, у тому числі проти життя і здоров'я інших осіб. Крім того, неконтрольована поведінка, властива залежним, часто ускладнює процес ресоціалізації, особливо після відбуття покарання, і створює умови для рецидиву.

Отже, адиктивна поведінка — це не лише особистісна чи психологічна проблема, а потенційне джерело соціальної та кримінальної деструкції. Її ігнорування або недооцінка здатні призводити до глибоких правових, соціальних і моральних наслідків, які зачіпають не лише самого залежного, а й суспільство в цілому.

У сучасному світі людство витрачає на психоактивні речовини ресурси, співмірні з витратами на охорону здоров'я чи культурну сферу. За приблизними оцінками, кількість осіб, які регулярно вживають наркотики або інші психоактивні речовини, перевищує 50 мільйонів. Більшість із них — понад 85 % — проживає на американському континенті, тоді як в Азії рівень споживання приблизно вдсятеро нижчий. За результатами соціологічних досліджень, наркоманія посідає п'яту позицію серед найгостріших глобальних соціальних проблем, поступаючись лише бідності, безробіттю, зростанню злочинності та екологічним катастрофам.

Адиктивна поведінка, зокрема алкоголізм і наркоманія, тісно пов'язана з кримінальними проявами. Статистика свідчить: значна частина тяжких злочинів, зокрема вбивств, зґвалтувань, розбоїв, скоєна особами у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Також спостерігається стійка кореляція між вживанням психоактивних речовин і зростанням рівня самогубств, дорожньо-транспортних пригод, виробничих травм та актів домашнього насильства. Крім того, наркобізнес є основним джерелом фінансування організованої злочинності та терористичних угруповань у різних країнах світу.

Соціальні наслідки адикцій руйнівні: залежні особи поступово втрачають контроль над власним життям, руйнують сімейні стосунки, занурюються в маргінальне середовище. Наприклад, кожна четверта дитина зростає в родині, де один із батьків є алкоголіком, а кожне четверте

лікарняне ліжко зайняте пацієнтом із діагнозом, пов'язаним із хронічним зловживанням алкоголем. Алкоголізм скорочує тривалість життя на 15–20 років, тоді як залежність від наркотиків зменшує її до 5–10 років від початку вживання. У США функціонує понад 5 тисяч спеціалізованих центрів лікування наркологічних розладів, які обслуговують понад мільйон осіб щорічно, а сукупні витрати на подолання наслідків алкогольної та наркотичної залежності перевищують 250 млрд доларів на рік.

Існує також етнокультурна специфіка проявів адиктивної поведінки. Так, представники ірландського походження в США рідко страждають на неврози, проте мають високі показники алкоголізму. Натомість у єврейського населення спостерігається низький рівень алкогольної залежності, але високий рівень невротичних розладів. Серед хмонгів, які мешкають в Азії та вирощують опійний мак, зафіксовано 20 % наркозалежних при повній відсутності неврозів. У діаспорі хмонгів у США — лише 1 % наркоманів, проте невротичні розлади вражають понад 90 % населення цієї групи.

Біологічні механізми адиктивної поведінки відіграють не менш важливу роль. У дітей, які народилися від матерів із алкогольною залежністю, діагностують алкогольний синдром плода — важке порушення розвитку, яке включає аномалії обличчя, затримку росту та порушення мозкової діяльності. Цей синдром є провідною причиною затримки інтелектуального розвитку дітей, випереджаючи навіть синдром Дауна. У США щорічні витрати на подолання наслідків алкогольного синдрому становлять понад 320 млн доларів.

Ще одним розповсюдженим явищем є мінімальна мозкова дисфункція, що проявляється у дітей гіперактивністю, імпульсивністю та низькою здатністю до навчання. Такі підлітки часто намагаються зняти внутрішню

напругу та контроль через вживання марихуани або алкоголю, що лише поглиблює їх соціальну дезадаптацію та криміналізує поведінку. Саме в цій групі формується високий ризик девіантної та делінквентної поведінки.

У дітей алкоголіків простежується вроджена схильність до вживання алкоголю: у них частіше спостерігається емоційна нестабільність, проблеми з прогнозуванням наслідків власних дій, імпульсивність, зниження критичності. Часто вони демонструють ризиковану поведінку, що нерідко переходить у кримінальну активність – від вуличного хуліганства до тяжких злочинів проти особи та власності.

Наукові дослідження у сфері нейрофізіології пояснюють подібні схильності. У 1954 році Джеймс Олдс відкрив у мозку так звані «центри задоволення», стимуляція яких викликає ейфорію. У здорової людини ці центри активуються в результаті соціально прийнятної, конструктивної діяльності. Проте у осіб з адиктивною структурою поведінки спостерігається синдром дефіциту задоволення – їхні центри задоволення не отримують достатньої стимуляції у повсякденному житті, що спонукає їх шукати сильні подразники у вигляді алкоголю, наркотиків або ризикованої поведінки, зокрема злочинної.

У 1990 році Кеннет Блум виявив ген, відповідальний за схильність до адикцій. Цей ген присутній не лише у алкоголіків та наркоманів, а й у гравців, осіб із компульсивним переїданням, гіперсексуальністю та іншими формами залежної поведінки. Генетична передумова, у поєднанні з несприятливим соціальним середовищем, формує стійку схильність до девіантної та протиправної поведінки.

Адиктивна поведінка є складним і багатоаспектним соціально-психологічним феноменом, що характеризується патологічною потребою особи в регулярному застосуванні певного об'єкта або виду діяльності (психо-

активні речовини, азартні ігри, їжа, інтернет, ризик тощо) для досягнення емоційного комфорту або втечі від реальності. У центрі такої поведінки зазвичай лежить потреба в уникненні психічного дискомфорту, компенсації емоційної нестабільності або дефіциту задоволення, що робить її потенційним джерелом соціальної девіації, зокрема – кримінальної.

Серед усіх форм адикцій найвищий криміногенний потенціал мають хімічні залежності – алкоголізм, наркоманія, токсикоманія. Уживання психоактивних речовин не лише руйнує психічне та фізичне здоров'я особи, а й значно знижує її здатність до самоконтролю, критичного мислення та етичної самооцінки вчинків. Встановлено, що значна частина злочинів, зокрема насильницьких та майнових, вчиняється у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Більше того, наркотична залежність часто зумовлює систематичне вчинення злочинів з метою забезпечення доступу до заборонених речовин або для фінансування адиктивної поведінки.

Особливо небезпечним є те, що адикції тісно переплітаються з особистісною деформацією та деградацією соціального статусу. Залежна особа поступово втрачає соціальні зв'язки, здатність до продуктивної праці, стає залученою до кримінального або маргінального середовища. Цей процес супроводжується зростанням толерантності до протиправної поведінки, звуженням морально-етичних норм та зниженням порогу прийнятності насильства, обману чи експлуатації інших. Нерідко адиктивна поведінка переростає в хронічну девіацію з багаторічним кримінальним стажем.

Біологічні передумови адиктивності також мають суттєве значення. Науково доведено, що певні генетичні фактори (зокрема, виявлений «ген адиктивності») підвищують ризик розвитку залежностей, а дослідження поведінки однойцевих близнюків підтверджують незалежність цієї схиль-

ності від соціального середовища. Психофізіологічні особливості осіб із синдромом дефіциту задоволення або мінімальною мозковою дисфункцією в дитячому віці сприяють формуванню імпульсивної, некритичної поведінки, що в підлітковому та молодіжному віці реалізується через експерименти з психоактивними речовинами, ризиковані вчинки та злочини.

Окрім біологічних, значну роль відіграють соціальні чинники: неблагополучне середовище, відсутність батьківського контролю, низький рівень освіти та матеріальна скрута. Такі умови формують девіантну мотивацію, в якій кримінальна поведінка постає як природне продовження адиктивної. Характерною є і спадковість негативного сценарію: діти осіб з адикціями часто переймають їхню поведінкову модель, демонструючи підвищену готовність до алкоголю або наркотиків, знижений рівень тривожності стосовно наслідків, а також схильність до злочинного ризику.

Адиктивна поведінка нерідко є основою для формування небезпечних кримінальних субкультур, а фінансові потоки, пов'язані з наркотрафіком, стимулюють розвиток організованої злочинності. Крім того, «наркотичний капітал» часто спрямовується на фінансування тероризму, корупційних схем та нелегального обігу зброї, що становить пряму загрозу національній та глобальній безпеці.

Таким чином, **у висновку** слід зазначити, що адиктивна поведінка не є лише індивідуальною патологією – вона набуває ознак соціального лиха, що безпосередньо пов'язане з поширенням злочинності. Її профілактика та корекція мають стати невід'ємною частиною державної політики у сферах охорони здоров'я, освіти, кримінального права та кримінальної юстиції. Зокрема, необхідним є розвиток системи раннього виявлення груп ризику, надання психосоціальної допомоги, створення реабілітаційних

програм для осіб з залежностями, а також запровадження альтернативних форм покарання, які б поєднували відповідальність із лікуванням та ресоціалізацією.

Адикція і кримінальна активність – це взаємопов'язані явища, що живлять одне одного, й подолати їх можливо лише через міждисциплінарний, інтегрований підхід, який одночасно охоплює медичні, психологічні, правові та соціальні аспекти.

У сучасному суспільстві проблема адиктивної поведінки набуває все більшої актуальності, з огляду на її стрімке поширення серед різних вікових та соціальних груп. Адиктивна поведінка (від лат. addictus – «відданий, підвладний») – це форма девіантної поведінки, що виявляється у стійкій психологічній чи фізіологічній залежності індивіда від певного об'єкта, дії або стану. До найпоширеніших форм адикцій належать наркоманія, алкоголізм, токсикоманія, ігрова залежність (лудоманія), інтернет-залежність, шопоголізм тощо. Ці форми поведінки, окрім деструктивного впливу на особистість, її психоемоційний стан і соціальні зв'язки, часто тісно пов'язані із зростанням рівня кримінальної активності, особливо серед молоді.

У даній роботі розглянуто причинно-наслідковий зв'язок між розвитком адиктивної поведінки та вчиненням злочинів, зокрема у сфері незаконного обігу наркотиків, майнових злочинів, насильницьких правопорушень, а також злочинів проти громадського порядку. Проаналізовано соціально-психологічні механізми, що лежать в основі адикції, включаючи дефіцит емоційної підтримки, проблеми ідентифікації, соціальну ізоляцію, травматичний досвід, а також негативний вплив оточення. Особливу увагу приділено аналізу сере-

довища, в якому формується адиктивна поведінка – родина, школа, групи однолітків, медіапростір, а також фактору доступності психоактивних речовин чи інших об'єктів залежності.

Також у роботі розглянуто статистичні дані, які свідчать про високий рівень рецидиву серед осіб, які мають хімічну або поведінкову залежність. Доведено, що адиктивна поведінка часто слугує тригером для первинної криміналізації особи, а згодом – чинником хронічної кримінальної кар'єри. Адикції, особливо хімічні, призводять до порушення морально-етичних норм, втраченого контролю над власною поведінкою, що створює передумови для вчинення протиправних дій – від дрібного шахрайства до тяжких злочинів, включаючи вбивства, скоєні в стані наркотичного або алкогольного сп'яніння.

Окремий акцент зроблено на ролі кримінально-правових та соціально-профілактичних заходів у подоланні наслідків адиктивної поведінки. Зокрема, розглянуто досвід впровадження програм ресоціалізації, замісної підтримувальної терапії, психологічного консультування, реабілітаційних програм у пенітенціарній системі та альтернативних до покарання підходів (наприклад, направлення залежних осіб не до тюрем, а на лікування чи у спеціалізовані центри). Підкреслено важливість міждисциплінарної взаємодії правоохоронних органів, медичних установ, соціальних служб та освітніх інституцій у протидії як адиктивній поведінці, так і пов'язаній із нею кримінальній активності.

У підсумку зазначено, що ефективне реагування на проблему адикцій потребує комплексного підходу, який включає не лише каральні механізми, а й систему раннього виявлення, профілактики, лікування та реабілітації осіб

з адиктивною поведінкою. Такий підхід дозволяє не лише знизити рівень злочинності, але й сприяє формуванню здорового, безпечного та соціально відповідального середовища.

Ключові слова: адикція, залежність, кримінальна поведінка, наркотики, алкоголізм, девіація, злочинність, рецидив, ресоціалізація, профілактика.

Arkusha L., Chernov O. Addictive behaviour and its impact on criminal activity

In modern society, the problem of addictive behaviour is becoming increasingly relevant, given its rapid spread among different age and social groups. Addictive behaviour is a form of deviant behaviour that manifests itself in a persistent psychological or physiological dependence of an individual on a particular object, action or condition. The most common forms of addictions include drug addiction, alcoholism, substance abuse, gambling addiction (ludomania), internet addiction, shopaholism, etc. These forms of behaviour, in addition to having a destructive impact on the individual, his or her psycho-emotional state and social ties, are often closely linked to an increase in criminal activity, especially among young people.

This paper examines the cause and effect relationship between the development of addictive behaviour and the commission of crimes, in particular in the field of drug trafficking, property crimes, violent offences, and crimes against public order. The author analyses the socio-psychological mechanisms underlying addiction, including the lack of emotional support, identification problems, social isolation, traumatic experiences, and negative environmental influences. Particular attention is paid to the analysis of the environment in which

addictive behaviour is formed – family, school, peer groups, media space, as well as the factor of accessibility of psychoactive substances or other objects of addiction.

The paper also examines the statistical data that indicate a high rate of recidivism among people with chemical or behavioural addiction. It is proved that addictive behaviour often serves as a trigger for the initial criminalisation of a person, and subsequently as a factor in a chronic criminal career. Addictions, especially chemical addictions, lead to a violation of moral and ethical norms, loss of control over one's own behaviour, which creates the preconditions for committing illegal acts – from petty fraud to serious crimes, including murder committed under the influence of drugs or alcohol.

A special emphasis is placed on the role of criminal law and social prevention measures in overcoming the consequences of addictive behaviour. In particular, the experience of implementing resocialisation programmes, substitution maintenance therapy, psychological counselling, rehabilitation programmes in the penitentiary system and alternative approaches to punishment (for example, referring addicts to treatment or specialised centres rather than prisons) is considered. The importance of interdisciplinary cooperation between law enforcement agencies, medical institutions, social services and edu-

cational institutions in counteracting both addictive behaviour and related criminal activity is emphasised.

The author concludes that an effective response to the problem of addictions requires a comprehensive approach that includes not only punitive mechanisms, but also a system of early detection, prevention, treatment and rehabilitation of persons with addictive behaviour. This approach not only reduces crime, but also contributes to the formation of a healthy, safe and socially responsible environment.

Key words: addiction, dependence, criminal behaviour, drugs, alcoholism, deviance, crime, relapse, resocialisation, prevention.

Література:

1. Завадська Л.А. Профілактика адиктивної поведінки. Соціальна педагогіка. Луцьк, 1999. с. 105-111.
2. Griffiths, M. D. A "components" model of addiction within a biopsychosocial framework. 2005. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197.
3. Griffiths, M. D. Behavioural addictions. 1996. *Psychology Review*, 3(2), 9–12.
4. Non-Additive Interaction of a Functional MAO-A VNTR and Testosterone Predicts Antisocial Behavior / R. L. Sjöberg, F. Ducci, C. S. Barr, T. K. Newman, L. Dell'Osso, M. Virkkunen, D. A. Goldman / *Neuropsychopharmacology*. 2008. Vol. 33. No 2. P. 425–430.
5. Peseschkian N. Positive Psychotherapie. Theorie und Praxis einer neuen Methode. Fischer, Frankfurt am Main, 1977.

УДК 347.77:004.738.5](477) + 342.951
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.4>

М. Войнарівський,
кандидат юридичних наук,
суддя Миколаївського районного суду
Миколаївської області

ЩОДО ПРОБЛЕМ ПРИТЯГНЕННЯ ОНЛАЙН-МЕДІА ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФОРМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

Постановка проблеми. Важливість діяльності онлайн-медіа для цифрового світу важко переоцінити: швидке розповсюдження інформації для будь-яких груп споживачів, можливість відносно простого одержання відповідей на різногалузеві питання, розміщення новинного, навчального та розважального контенту тощо роблять цей вид ЗМІ найбільш впливовим та конкурентоздатним. Проте разом із цими можливостями зростають ризики маніпуляцій, дезінформації, порушення прав людини та інших негативних явищ. В умовах війни чи політичних конфліктів онлайн-медіа можуть ставати інструментом пропаганди, маніпуляцій або кібератак. Саме тому дослідження питань контролю за діяльністю, підстав та порядку притягнення онлайн-медіа до господарської відповідальності є критично необхідним.

Онлайн-медіа мають відповідати за контент, який розміщують самі або дозволяють публікувати користувачам, адже неконтрольоване поширення ненависті, дискримінації та дезінформації може призвести до масової паніки, соціального розколу чи навіть насильства. Контроль допомагає боротися з порушеннями, такими, як мова ворожнечі, кібербулінг, неправдиві звинувачення та ін. Водночас, надмірний контроль може перетворитися на цензуру, а повна відсутність регулювання — на хаос

у медіапросторі. Саме тому основою побудови ефективного механізму контролю та застосування санкцій у разі порушення онлайн-медіа журналістських стандартів, етики та закону має стати напрям забезпечення оптимального балансу між свободою слова та захистом суспільних інтересів.

Аналіз останніх публікацій. В Україні діяльність онлайн-медіа є предметом досліджень як юристів-науковців, так і фахівців у галузі журналістики та медіакомунікацій. Зокрема, дослідження правових аспектів діяльності онлайн-медіа проводяться в межах аналізу законодавчих ініціатив та їхнього впливу на медіасередовище. Наприклад, Сай В.І аналізує вплив Закону про цифрові послуги (Digital Services Act, DSA) на діяльність онлайн-медіа в Україні [1], а Ресурсний хаб інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка проводить дослідження щодо прав людини та медіа в Україні, що включає аналіз діяльності онлайн-медіа та їхнього впливу на суспільство [2]. Тобто, багато робіт у цій сфері є міждисциплінарними та здійснюються на перетині права, журналістики та інформаційних технологій, що, однак, не применшує необхідності ґрунтовного правового аналізу проблем питань господарської відповідальності онлайн-медіа

і застосування до них адміністративно-господарських санкцій (далі – АГС) зокрема.

З огляду на зазначене, **метою цієї статті** є дослідження правового регулювання та актуальної практики застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів у сфері онлайн-медіа за порушення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Контроль за діяльністю онлайн-медіа небезпідставно вважається одним з найбільш складних напрямків державного регулювання у сфері медіа. Належне забезпечення дотримання ними законодавства та застосування АГС у разі вчинення правопорушення залежить від чіткого встановлення об'єктів контролю, але чинне законодавство про медіа наразі досить неоднозначно урегульовує питання, кого з суб'єктів можна відносити до цієї групи ЗМІ.

Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про медіа» (далі – Закон про медіа, Закон) для його цілей суб'єктом у сфері онлайн-медіа вважається особа, що здійснює редакційний контроль щодо створення або добору, організації та поширення масової інформації у формі онлайн-медіа. Відмінною ознакою онлайн-медіа є те, що воно регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті (п. 36 ч. 1 ст. 1 Закону) [3]. Відповідно, до онлайн-медіа сьогодні можна віднести традиційні сайти, відеохостинги, сторінки у мережі Facebook та Instagram, Youtube- та Telegram-канали, акаунти в TikTok, WhatsApp та Viber тощо. Розмаїття соцмереж та онлайн-платформ, через які можна розповсюджувати інформацію, актуалізувало і питання визначення правового статусу блогерів [4]: за яких умов їх можна визнавати суб'єктами у сфері медіа і, відповідно, застосовувати до них санкції.

Займатись діяльністю у сфері онлайн-медіа можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають місце проживання в Україні, зареєстровані в установленому законодавством порядку юридичні особи України. При цьому особа, яка регулярно поширює масову інформацію під своїм редакційним контролем через власні облікові записи на платформах спільного доступу до інформації, не є суб'єктом у сфері онлайн-медіа, крім випадків, якщо така особа добровільно зареєструється як суб'єкт у сфері онлайн-медіа [3]. З огляду на ці приписи, виникає враження, що здійснювати контроль і застосовувати засоби реагування Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада, Нацрада) може лише до зареєстрованих як медіа суб'єктів, але для більшості форм онлайн-медіа така реєстрація є добровільною. Вплинути на порушника, що не є зареєстрованим як медіа, що, наприклад, розповсюджує дезінформацію через сайти чи на сторінці у Facebook можна, але застосовавши інший інструментарій, зокрема, дифамаційні позови (позови про спростування поширеної щодо особи недостовірної інформації) або положення Кримінального кодексу України щодо порушень у сфері мовлення. Проте, у такому разі рушійною силою притягнення до відповідальності виступатиме не тільки і не стільки наявність об'єкту захисту – порушених прав особи, скільки її ініціатива щодо порушення справи в порядку цивільного або кримінального судочинства. За її відсутності матиме місце ситуація, коли за подібні порушення зареєстроване медіа буде піддане обмеженням/стягненням, а незареєстроване – ні, що, врешті-решт, точно не спонукатиме контент-мейкерів до легалізації.

Однак, згідно з абз. 1 ч. 11 ст. 2 Закону України «Про медіа» його дія «поширюється на всіх суб'єктів у сфері онлайн-медіа, що відповідають

У професійній спільноті немає єдності щодо переліку таких визначальних для онлайн-медіа критеріїв: одні вважають основним критерієм роль онлайн-медіа у створенні та поширенні суспільно важливої інфор-

1. **Намір діяти як ЗМІ:** може бути виражений суб'єктивними засобами (наприклад, власною заявою про роботу як ЗМІ, самовизначенням, маркою, заявою про цілі або бізнес-планом, в яких викладаються цілі ЗМІ або журналістики) і можуть бути явними або навіть офіційно зареєстрованими.

2. Мета та основні завдання ЗМІ: надання або розповсюдження контенту серед широких кіл населення та забезпечення простору для різної інтерактивної діяльності.

3. Редакційний контроль: проявляється у власних рішеннях учасників про свою політику щодо контенту, який готуватиметься чи поширюватиметься, а також про те, як його представляти чи обробляти.

4. Професійні стандарти: дотримання власних етичних норм, професійної етики та стандартів. Етичні принципи, деонтологія та стандарти ЗМІ (і журналістів) є основою для систем підзвітності ЗМІ, зокрема для процедур подання та розгляду скарг.

5. Сфера охоплення та поширення: адресовані широкій аудиторії та відкриті для всіх. Сфера охоплення чи реальне поширення (тираж, кількість глядачів чи користувачів) є, з цього, важливим індикатором щодо ЗМІ і виявлення їхньої відмінності від приватного спілкування.

6. Очікування суспільства: доступність ЗМІ та формування контенту, що відповідає інтересам різних верств суспільства, відповідно до чинних професійних стандартів [6].

Напрацьований перелік може бути використаний національним регулятором у сфері онлайн-медіа, оскільки пропонує досить прикладний інструментарій – систему критеріїв та індикаторів, оцінка наявності чи відсутності яких по відношенню до конкретного суб'єкта, що здійснює розповсюдження цифрової інформації, сукупно чи окремо дозволить віднести його до ЗМІ чи, навпаки, спростує таке припущення. Кожен з запропонованих критеріїв має різну питому вагу з-поміж інших (наприклад, редакційний контроль є обов'язковою ознакою ЗМІ, у той час як очікування суспільства можуть скоріше підтверджувати, аніж спростовувати віднесення суб'єкта до онлайн-медіа, але невідповідність лише такому критерію в цілому не може вказу-

вати, що це не є ЗМІ) і для кваліфікації онлайн-медіа достатнім може бути застосування декількох критеріїв, набір яких різнитиметься залежно від виду онлайн-медіа. Це дозволить більш гнучко і методологічно виважено вирішувати питання застосування адміністративно-господарських санкцій саме до суб'єктів, які фактично діють як онлайн-медіа, але ігнорують публічні вимоги щодо легалізації.

Як зазначає В. Володовська, система заходів реагування на порушення з боку онлайн-медіа складна та містить багато змінних. З метою збалансувати свободу висловлювань та захист інших легітимних інтересів закон розділяє порушення на різні види, залежно від їх серйозності, з відповідною градацією застосування штрафів та інших санкцій [7]. Згідно зі ст. 112 Закону порушення суб'єктами у сфері онлайн-медіа вимог законодавства поділяються на: незначні; значні; грубі. Вони можуть стосуватися порушення правил поширення інформації (наприклад, пропаганда війни, мови ворожнечі, дезінформація), недотримання вимог щодо прозорості структури власності онлайн-медіа, порушення умов ліцензії або реєстрації, невиконання приписів Нацради, недотримання квот щодо мови контенту (якщо такі встановлені) тощо.

Національна рада має право у таких випадках застосовувати заходи реагування: припис або адміністративно-господарські санкції. Обрання виду санкцій залежить від суспільної небезпечності порушення та чи є медіа зареєстрованим чи незареєстрованим. Відповідно, до зареєстрованих онлайн-медіа застосовуються: 1) у разі вчинення незначного порушення – припис або адміністративно-господарський штраф; 2) у разі вчинення значного порушення – припис, адміністративно-господарський штраф, штраф у подвійному розмірі; скасування реєстрації; 3) у разі вчинення грубого порушення – адмі-

Відповідно до ч. 2 ст. 117 цього Закону, суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, що містить таємницю, яка спеціально охороняється законом, якщо ці відомості не було отримано незаконним шляхом [3]. Мова йде про розголошення інформації, яка містить державну, комерційну чи іншу охоронювану законом таємницю: якщо медіа отримало конфіденційну інформацію від офіційних джерел або через витік, у якому вони самі не брали участі, то журналісти не несуть відповідальності за її публікацію. Крім того, у цій підставі може бути врахований і принцип суспільної значущості – навіть якщо інформація містить таємницю, вона може бути оприлюднена, якщо є важливою для суспільного інтересу, наприклад, викриття корупції чи зловживань владою (див. наступний пункт – примітка авт.). Подібний під-

хід розділяє джерело надходження інформації і медіа, коли відповідальність може нести особа, яка незаконно передала інформацію (наприклад, держслужбовець, що розголосив державну таємницю), але не журналіст, який її опублікував. Звичайно, якщо журналісти самі зламали систему, викрали документи або підкупили чиновника, це може вважатися незаконним отриманням інформації. Але якщо їм передав документи викривач (whistleblower) або вони знайшли їх у відкритому доступі – це законний спосіб отримання, і журналісти мають право їх опублікувати. Така норма сприяє, у першу чергу, розслідувальній журналістиці та захищає свободу слова, одночасно обмежуючи відповідальність медіа. Так, у рішенні ЄСПЛ «Goodwin v. The United Kingdom», де журналіст отримав комерційно конфіденційні документи та відмовився розкрити джерело, суд визнав, що його переслідування порушує статтю 10 Європейської конвенції про свободу вираження поглядів [8].

Суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності і за поширення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановив, що ця інформація є суспільно необхідною (суспільно значимою) (ч. 3 ст. 117 Закону). Це положення відповідає принципу захисту свободи слова та права суспільства на доступ до важливої інформації, але звільнення від відповідальності за її розголошення є можливим лише за умови, що суд визнає, що поширена інформація є суспільно значущою (необхідною для суспільного інтересу). Відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України «Про інформацію» предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні

та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [9]. Суспільно значущою інформацією може бути, наприклад, інформація про порушення прав людини, корупцію, зловживання владою, загрози життю та здоров'ю громадян тощо. Умови воєнного стану розширюють цей перелік інформацією, що може безпосередньо впливати на безпеку держави, життя та добробут громадян, а також забезпечує демократичний контроль над владою. Зокрема, це офіційна інформація про загрози для мирного населення (обстріли, евакуацію, укриття), дані про гуманітарні коридори та допомогу, повідомлення про дії держави щодо оборони та захисту прав громадян, факти воєнних злочинів та порушень прав людини, корупцію та зловживання під час війни, розкрадання гуманітарної допомоги чи військових ресурсів, зловживання владою, яке підриває обороноздатність держави, інформація про дипломатичні процеси та переговори тощо.

Принцип допустимості поширення інформації з обмеженим доступом, якщо суд визнав її суспільно значущою, узгоджується з міжнародними стандартами у сфері свободи слова, зокрема з практикою Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював, що журналісти виконують роль «сторожового пса демократії» та мають право на поширення важливої для суспільства інформації. Одним із ключових рішень ЄСПЛ, де суд визнав інформацію з обмеженим доступом суспільно значущою і звільнив ЗМІ від відповідальності, є справа «Fressoz and Roire v. France» (1999). Суд визнав, що журналісти діяли в інтересах суспільства, оскільки інформація стосувалася теми публічного значення – подвійних стандартів керівництва компанії під час економічної кризи. Факт, що інформація була отримана незаконним шляхом (але не самими журналістами), не є достатньою підставою

Відповідно до ч. 4 ст. 118 Закону про медіа, суб'єкти у сфері онлайн-медіа звільняються від відповідальності за поширення недостовірної інформації, а також інформації, заборона поширення якої передбачена статтями 36, 42 та 119 цього Закону, якщо така інформація була поширена користувачами у розділах для коментування чи розміщення користувачьких публікацій на веб-сайті чи веб-сторінці такого медіа, за умови що суб'єкт у сфері онлайн-медіа обмежив доступ до такої інформації впродовж трьох робочих днів з моменту отримання відповідної скарги чи припису Національної ради. Ці положення відповідають загальному принципу обмеженої відповідальності онлайн-медіа за контент, розміщений користувачами. Подібні норми діють у багатьох країнах і засновані на концепції, що платформа (онлайн-медіа) не несе відповідальності за висловлювання третіх осіб, якщо вона не бере активної участі в їхньому створенні та оперативно реагує на скарги. У рамках цього підходу звільнення онлайн-медіа від відповідальності необхідно звернути увагу на декілька ключових аспектів. По-перше, якщо неправдива чи заборонена інформація розміщена користувачами, то ЗМІ не карається автоматично. По-друге, вводиться обов'язок модерації — медіа має обмежити доступ до такої інформації впродовж трьох робочих днів після отримання скарги або припису від Нацради. По-третє, обмеження відповідальності не слід трактувати як всюдозволеність: якщо онлайн-медіа ігнорує скарги або не контролює систематичне поширення небезпечного контенту, це може бути підставою для відповідальності.

Отже, ці норми покликані створювати баланс між свободою слова та обов'язком модерації шкідливого контенту, що є ключовим принципом регулювання онлайн-медіа у сучасному цифровому просторі. Проте, на практиці його забезпечення є вкрай складним навіть для національних судів, що підтверджує практика ЄСПЛ. Так, у справі *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary* ЄСПЛ відзначив, що Угорщина порушила статтю 10 Європейської конвенції про захист прав людини (свобода вираження поглядів), оскільки: онлайн-медіа не можуть автоматично нести відповідальність за коментарі користувачів, якщо вони не знали про їх незаконний характер і оперативно реагували на скарги; відповідальність медіа за коментарі третіх осіб може мати «охолоджувальний ефект» на свободу слова; якщо контент не є відверто незаконним (наприклад, закликами до насильства чи тероризму), то платформи не зобов'язані його попередньо модерувати [13]. Згідно обста-

вин справи, обидві платформи – МТЕ та Index.hu – опублікували статтю, у розділі коментарів якої користувачі залишили образливі та потенційно наклепницькі висловлювання щодо компанії, яка була згадана в матеріалі, а угорські суди визнали МТЕ та Index.hu відповідальними за ці коментарі, аргументуючи це тим, що вони мали можливість модерувати та видаляти їх, але не зробили цього вчасно. Але ЄСПЛ підтвердили принцип обмеженої відповідальності онлайн-платформ у Європі, наголосивши, що коментарі користувачів були образливими, але не були мовою ворожнечі, тому санкції до медіа за невидалення коментарів є невідповідним втручанням у право платформ на свободу вираження поглядів.

У іншій справі – «Delfi AS проти Естонії» – ЄСПЛ, навпаки, підтвердив, що онлайн-медіа можуть нести відповідальність за образливі коментарі користувачів, якщо вони не забезпечують ефективної модерації. ЄСПЛ підтримав позицію національних судів Естонії та визнав Delfi відповідальним за очевидно незаконні коментарі користувачів, оскільки вони містили мову ненависті та погрози, аргументуючи це тим, що платформа володіла повним контролем над коментарями та могла їх модерувати, і Delfi отримувало прибуток від коментарів (через трафік і рекламу), тому несе відповідальність за їх зміст. Суд відзначив, що зобов'язання видаляти подібні коментарі не є надмірним обмеженням свободи слова, оскільки компанія мала механізми модерації [14].

Отже, обидві справи підтверджують необхідність збереження балансу між боротьбою з образливими висловлюваннями та захистом свободи слова. Онлайн-медіа може бути визнано відповідальним за користувачський контент, навіть якщо воно його безпосередньо не створювало, що лише підкреслює важливість ефективної модерації – якщо медіа дозволяє коментування, воно має забезпе-

чити механізм контролю, оперативне реагування на обґрунтовані скарги та видалення незаконного контенту. Ці висновки є вкрай важливими для вітчизняних медіа, якими відповідні положення Закону про медіа були спочатку сприйняті дуже неоднозначно, і дають чіткі сигнали про недопустимість для новинних порталів, соціальних мереж та онлайн-платформ створювати у коментарях простір для ненависті та ворожнечі.

Висновки. Контроль за діяльністю онлайн-медіа є складним та неоднозначним процесом, що вимагає чітких правових механізмів та критеріїв для визначення суб'єктів у сфері медіа. Чинне законодавство України передбачає можливість добровільної реєстрації онлайн-медіа, що створює нерівні умови для зареєстрованих та незареєстрованих суб'єктів у разі застосування адміністративно-господарських санкцій. Визначення статусу онлайн-медіа залишається відкритим питанням через відсутність затверджених критеріїв регуляторного органу, тому для ефективного регулювання сфери онлайн-медіа важливо впровадити критерії, що дозволять Нацраді та органу співрегулювання визначати статус суб'єкта та забезпечать рівномірне застосування адміністративно-господарських санкцій без створення правових колізій. Одним із можливих рішень є використання рекомендацій Ради Європи, які містять шість основних критеріїв для визначення медійного статусу суб'єкта: намір діяти як ЗМІ, мета та основні завдання, редакційний контроль, дотримання професійних стандартів, охоплення аудиторії та суспільні очікування.

Ключовим викликом для державного регулювання залишається баланс між захистом свободи слова та необхідністю боротьби з дезінформацією та іншими порушеннями. Законодавство передбачає певні гарантії для журналістів і медіа у разі відтворення офіційної або суспільно

значущої інформації, що сприяє захисту прав журналістів та розслідувальній журналістиці тощо. Таким чином, подальший розвиток регулювання онлайн-медіа потребує розробки та впровадження чітких критеріїв і механізмів контролю, які дозволять забезпечити юридичну визначеність та рівноправність суб'єктів у сфері медіа, а також гарантувати баланс між свободою слова та захистом прав громадян.

У статті досліджуються порушення та адміністративно-господарські санкції, які застосовуються до суб'єктів у сфері онлайн-медіа відповідно до Закону України «Про медіа». Наголошується, що контроль за діяльністю онлайн-медіа є складним напрямком державного регулювання, що пов'язано з неоднозначним визначенням суб'єктів, які підпадають під законодавчі вимоги. Відповідно до українського законодавства, суб'єктами онлайн-медіа визнаються особи, які здійснюють редакційний контроль над поширюваною інформацією через Інтернет. До таких медіа можуть належати традиційні веб-сайти, соціальні мережі, відеохостинги та інші платформи цифрового мовлення.

Однією з головних проблем у регулюванні онлайн-медіа є добровільність реєстрації таких суб'єктів. Це ускладнює притягнення до господарської відповідальності незареєстрованих медіа, що можуть поширювати дезінформацію чи порушувати інші правові приписи. Хоча законодавство передбачає можливість застосування інших механізмів впливу, таких як дифмаційні позови або кримінальна відповідальність, їх ефективність залишається обмеженою через відсутність єдиних критеріїв визначення медіа-суб'єктів.

Для забезпечення юридичної визначеності при застосуванні адміністративно-господарських

санкцій у сфері медіа найбільш доцільним видається формулювання критеріїв, за допомогою яких органу співрегулювання та Національній раді з питань телебачення і радіомовлення можна буде визначити, чи являється медіа онлайн-ресурсом, який не має реєстрації, припиняти вчинюване ним правопорушення та притягати до господарської відповідальності у кожному конкретному випадку.

Рада Європи пропонує шість ключових критеріїв для визначення онлайн-медіа, серед яких редакційний контроль, професійні стандарти, сфера охоплення та інші. Їх застосування дозволить більш чітко розмежовувати суб'єктів онлайн-медіа та застосовувати до них відповідні санкції.

Удосконалення регулювання онлайн-медіа є необхідним для забезпечення ефективного контролю Національною радою, що сприятиме захисту інформаційного простору, а також забезпеченню свободи слова та журналістських стандартів. Подальший розвиток нормативно-правової бази допоможе створити баланс між державним контролем і свободою медіа, що є ключовим аспектом демократичного суспільства.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, адміністративно-господарські санкції, суб'єкти у сфері онлайн-медіа, онлайн-платформа, цифрові послуги, медіарегулювання, інформаційна безпека, державний контроль, свобода слова.

Voynarivskiyi M. On the Issues of Holding Online Media Liable through Administrative and Economic Sanctions

The article examines violations and administrative-economic sanctions applied to entities in the field of online media under the Law of Ukraine "On Media". It emphasizes

that controlling the activities of online media is a complex area of state regulation due to the ambiguous definition of entities subject to legislative requirements. According to Ukrainian legislation, online media entities are those that exercise editorial control over information disseminated via the Internet. Such media may include traditional websites, social networks, video hosting services, and other digital broadcasting platforms.

One of the main challenges in regulating online media is the voluntary nature of their registration. This complicates holding unregistered media accountable for economic violations, particularly those spreading disinformation or violating other legal provisions. Although legislation provides for other enforcement mechanisms, such as defamation lawsuits or criminal liability, their effectiveness remains limited due to the absence of unified criteria for identifying media entities.

To ensure legal certainty in the application of administrative and economic sanctions in the media sector, it seems most appropriate to formulate criteria that will enable the co-regulation body and the National Council on Television and Radio Broadcasting to determine whether a media outlet is an unregistered online resource, to halt its ongoing violation, and to hold it economically liable in each specific case. The Council of Europe proposes six key criteria for defining online media: editorial control, professional standards, scope of coverage, and others. Applying these criteria will allow for a clearer distinction between online media entities and the application of appropriate sanctions.

Improving online media regulation is essential to ensuring effective control by the National Council, contributing to the protection of the information space, as well as safeguarding freedom of speech and journalistic

standards. Further development of the regulatory framework will help create a balance between state oversight and media freedom, which is a key aspect of a democratic society.

Key words: economic and legal liability, administrative-economic sanctions, online media entities, online platform, digital services, media regulation, information security, state control, freedom of speech.

Література:

1. Сай В.І. Вплив Закону про цифрові послуги на діяльність онлайн-медіа в Україні (The Digital Service Act). Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2023. С. 159–161. URL: http://lsei.org.ua/8_2023/35.pdf.
2. Права людини та медіадіяльність в Україні. Ресурсний хаб НН інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка для студентів, студенток та викладачів, викладачок медіадіяльності в Україні. URL: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/> (дата звернення 31.03.2025).
3. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, №№ 47-50, ст.120.
4. Ісаєва К. Блогер як суб'єкт у сфері медіа. Юридична Газета online. 28 лютого 2024. № 1 (779). URL: <https://surl.li/tjiqfw> (дата звернення 31.03.2025).
5. Данькова Н. Критерії визначення онлайн-медіа: чому їх досі ніхто не розробив. Детектор медіа. 28 жовтня 2024. URL: <https://surl.li/tkhnew> (дата звернення 31.03.2025).
6. Рекомендація РМ/Рес (2011)7 державам-членам про нове поняття ЗМІ: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 21.09.2011 р. URL: <https://surl.li/gkdatv>
7. Володовська В. Санкції для онлайн-медіа за порушення медійного закону: коли це штраф, а коли – повне блокування. Zміна. 06 Липня 2023 року. URL: <https://surl.li/griqzx> (дата звернення 31.03.2025).
8. Goodwin v. The United Kingdom : Judgment of European Court of Human Rights (Application no. 17488/90). 27 March 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/{re#%22itemid%22:%22001-57974%22}>

9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650.

10. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 січня 1999 року у справі «Фресоз і Руар проти Франції» («Fressoz and Roire v. France»). URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-fressoz-i-ruar-proty-frantsiyi/>.

11. Оцокіліч В. Закон про цифрові послуги. Зменшення системних ризиків чи нові виклики для онлайн платформ і послуг хостингу, що мають користувачів у ЄС? 29 березня 2024 р. URL: <https://surl.lu/aspruz> (дата звернення 31.03.2025).

12. Доля Розділу 230 Закону про пристойність в комунікаціях знаходиться в руках суддів Верховного суду США. Інтернет свобода. 18 січня 2023 р. URL: <https://surli.cc/vpnxfq> (дата звернення 31.03.2025).

13. Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary : Judgment of European Court of Human Rights (Application no. 22947/13). February 2016. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-10868%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-10868%22]})

14. Рішення Європейського суду з прав людини від 16 червня 2015 року у справі «Delfi AS проти Естонії». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-163044%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-163044%22]}).

УДК 347.61/64(477):340.15(37)
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.5>

О. Кізлова,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету

К. Глиняна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблема рецепції римського права в сучасному українському сімейному праві постає як складне і багатогранне явище, що охоплює як історико-правовий спадок, так і виклики сучасної правової трансформації. Незважаючи на тривалу правову ізоляцію в межах радянської правової традиції, українське цивільне та сімейне законодавство після здобуття незалежності знову почало орієнтуватися на європейську правову модель, значна частина якої історично сформувалася на рецепції римського права. Водночас в Україні рецепція римських правових інститутів не була прямою та цілісною, а виявлялася фрагментарно, переважно через кодифікації, наукову доктрину та порівняльно-правові впливи.

На цьому тлі постає ключове питання: наскільки глибокою та цілісною є рецепція римського інституту сім'ї в українському правопорядку, які її межі та сучасне значення? Адже певні елементи римського права – такі як правове оформлення шлюбу, спільність майна подружжя, інститут усиновлення, визначення правового статусу дитини – були

адаптовані до новітніх умов, тоді як інші – як-от абсолютна влада батька або нерівність у правовому становищі жінки – не були сприйняті через їхню несумісність із сучасною правовою культурою. У цьому контексті виникає потреба не лише у вивченні історичних витоків, а й у критичному переосмисленні римської спадщини в межах реформування українського законодавства.

Проблема також набуває особливої актуальності у світлі євроінтеграційного курсу України, оскільки глибше розуміння загальних правових засад, спільних з європейськими країнами, сприяє правовій уніфікації та взаємному зближенню правових систем. Таким чином, дослідження рецепції римського права в інституті сім'ї дозволяє не лише з'ясувати глибину історичного впливу, а й визначити його значення для майбутнього правового розвитку України.

Аналіз досліджень зокрема, дослідження рецепції римського права в сфері сімейних правовідносин і активно проводяться в контексті правових, соціологічних, економічних та культурних аспектів. Багато науковців у національній та міжнарод-

Виклад основного матеріалу. Поняття «рецепція» має латинське походження і в буквальному значенні означає «прийняття» або «запозичення». У науковому правничому дискурсі цей термін почав активно застосовуватися з другої половини XIX століття. Вагомий внесок у його тео-

Сучасне українське сімейне право, сформоване під впливом як європейської цивілістичної традиції, так і пострадянської доктрини, відмовилося від цих патріархальних ієрархій. Водночас окремі римські правові категорії були збережені або адаптовані

відповідно до нових соціально-правових умов. Наприклад, у регулюванні шлюбного договору, правового режиму майна подружжя та встановленні батьківства можна простежити сліди римських правових моделей, однак у значно трансформованому вигляді. Шлюб в українському праві визнається рівноправним союзом жінки та чоловіка, що базується на добровільності, взаємоповазі та партнерстві, що істотно відрізняється від концепції *manus*.

Суттєвий вплив римського права спостерігається також у сфері спадкових правовідносин між подружжям, у підходах до усиновлення (*adoptio*), а також у врегулюванні обов'язків із утримання (*alimentatio*). Проте, на відміну від класичної римської моделі, сучасне українське право орієнтоване на забезпечення найкращих інтересів дитини, рівність батьків у реалізації прав та обов'язків, а також на охорону особистої автономії кожного члена родини.

В умовах сучасного правового регулювання сім'я розглядається передусім як соціальна спільнота, що базується на особистих взаєминах, взаємній відповідальності та правовій рівності її членів. Відповідно до частини першої статті 3 Сімейного кодексу України, сім'єю є «особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки». Це визначення істотно відрізняється від римської концепції, у межах якої сім'я тлумачилася крізь призму юридичної влади глави родини над іншими її членами, включаючи навіть дорослих дітей [3].

Сучасна українська модель виходить з принципів рівності, добровільності та особистої автономії. Такий підхід заснований на міжнародно-правових стандартах, зокрема положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини, а також відобра-

жає загальноєвропейську тенденцію поступового відходу від патріархальних моделей правового регулювання сімейних відносин. Однак, навіть за таких умов, окремі римські правові ідеї, зокрема щодо юридичного значення споріднення, зобов'язань по утриманню, принципів спорядження спадщини між родичами, продовжують зберігати своє значення, трансформуючись відповідно до потреб сучасного суспільства.

Таким чином, у сучасному українському сімейному праві спостерігається синтез спадщини римського права із сучасними гуманістичними підходами, що дозволяє адаптувати історичні правові концепції до умов демократичної правової держави та створює базу для поступового зближення з європейським правовим простором.

На ранніх етапах формування римської державності інститут сім'ї ґрунтувався на принципі абсолютної влади глави родини (*pater familias*), яким зазвичай виступав найстарший чоловік у родинному колі. Усі інші члени сім'ї перебували в повному юридичному підпорядкуванні, не мали самостійної правоздатності, тобто були позбавлені можливості володіти майном чи укласти юридично значущі зобов'язання від власного імені. Глава сім'ї одноосібно приймав рішення з будь-яких питань, включаючи, в найдавніших формах, навіть розпорядження життям і смертю членів родини. Як слушно зазначає дослідниця О. Івановська, у такій структурі всі підвладні особи фактично перебували в повному безправному стані, не володіючи ані особистими, ані майновими правами [4].

З плином часу така сувора модель сімейної влади в римському праві поступово зазнавала еволюції. Уже в класичний період римського права обсяг повноважень *pater familias* обмежувався як розвитком моралі, так і зростанням ролі публічного порядку у сфері приватного життя.

Економічне зростання Стародавнього Риму зумовило поступове посилення особистої свободи індивіда, що, своєю чергою, істотно вплинуло на трансформацію сімейних і шлюбних відносин. Із розвитком соціальних і правових уявлень усе більшої ваги в побудові родини почали набувати особисті почуття та прихильність між її членами. Це сприяло поступовому відходу від традиційної агнатської

пали в опозиції до шлюбу, а радше розглядалися як його соціально-практичне доповнення [7].

Як зазначають науковці, «Можна дійти висновку про те, що порівняльний аналіз римського права і сучасного права України дає змогу з упевненістю сказати, що в питанні форм утворення сім'ї мало що змінилося, і люди як мали в період існування римського держави, так і дотепер мають лише дві можливості – створювати сім'ю на підставі шлюбу, союзу, що визнаний державою, або фактичного сімейного союзу» [8].

Це свідчить про глибоку спадкоємність правових моделей, яка простежується попри істотні історичні, соціальні та політичні трансформації. Збереження в сучасному правопорядку України обох форм сімейного союзу – юридично оформленого шлюбу та фактичного співжиття – відображає не лише соціальну потребу, але й певний тягар римської правової традиції, в якій, поряд із формальним шлюбом, визнавався і конкубінат як форма стабільного партнерства. Хоча сучасне українське законодавство чітко розмежовує ці форми за правовими наслідками, сама ідея про можливість юридичного або фактичного утворення сім'ї демонструє рецепцію відповідної правової концепції, адаптованої до демократичних і гуманістичних засад сьогодення.

У цьому контексті рецепція не має на меті механічне відтворення історичних форм, а, радше, полягає в оновленому переосмисленні змісту сімейних відносин, що зберігають свою соціальну сутність упродовж століть. Водночас сучасне право, на відміну від римського, забезпечує значно ширший спектр правових гарантій для кожного з партнерів, особливо в частині захисту прав жінок і дітей, охорони приватного життя та рівності у шлюбі [9]. Отже, рецепція римського досвіду у формуванні моделей сімейного союзу – це приклад правової еволюції, в межах якої збережено

функціональні основи, але сутність їхнього правового наповнення істотно переосмислена відповідно до цінностей сучасної правової держави.

Висновки. Римське право справило істотний вплив на формування сучасного сімейного права України, зумовивши рецепцію ключових правових категорій та підходів, які й досі зберігають своє значення у вітчизняному законодавстві. При цьому рецепція не мала характеру буквального відтворення – вона була гнучкою, вибірковою та адаптованою до сучасних правових реалій і демократичних цінностей. Українське сімейне право успадкувало від римської традиції ідеї шлюбного договору, правового режиму майна подружжя, принципи батьківської відповідальності, інститути усиновлення та фактичного співжиття, які в римському праві були представлені формою конкубінату.

Проте водночас із рецепцією відбувалося докорінне переосмислення ряду традиційних положень. Так, українське законодавство відкидає принципи абсолютної влади *pater familias* і підпорядкування жінки у шлюбі, замінюючи їх на правовий підхід, що ґрунтується на рівності, свободі волевиявлення та особистій автономії кожного з подружжя. Це свідчить про те, що рецепція римського права стала не стільки запозиченням форм, скільки використанням концептуального підґрунтя для побудови власної національної правової моделі, яка відповідає сучасним вимогам верховенства права і поваги до прав людини.

З огляду на європейський курс України, така правова спадкоємність є надзвичайно важливою, оскільки правові системи більшості країн Європейського Союзу також формувалися на основі рецепції римського права. Це забезпечує не лише методологічну спорідненість між правовими системами, а й полегшує процес гармонізації та адаптації українського законо-

давства до європейських стандартів. Таким чином, дослідження підтверджує, що рецепція римського права в інституті сім'ї не є завершеним історичним етапом, а залишається динамічним процесом, у межах якого правові ідеї минулого слугують основою для побудови сучасного гуманістичного правопорядку.

Важливо підкреслити, що фундаментальні ідеї римського права, зокрема у сфері приватних та сімейних правовідносин, знайшли своє подальше закріплення не лише в національних законодавствах країн Європи, а й у ключових міжнародно-правових актах. Так, принципи рівності подружжя, особистої автономії, захисту прав дитини та поваги до сімейного життя закріплено в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [10], а також у Хартії основних прав Європейського Союзу, яка у статті 9 прямо гарантує право на вступ до шлюбу і створення сім'ї відповідно до національного законодавства [11]. Ці документи, що мають обов'язкову силу для держав – членів Ради Європи та ЄС, відображають еволюцію давньоримських правових підходів у напрямку утвердження сучасних цінностей прав людини.

Таким чином, рецепція римського права у сфері сімейного законодавства є не лише історичним явищем, а й нормативною основою для сучасної правової гармонізації, що створює спільне правове поле для країн Європи, до якого прагне приєднатися й Україна.

У статті досліджуються особливості рецепції римського права в процесі формування сучасного сімейного права України. Звертається увага на історичну спадкоємність правових конструкцій, що виникли в межах римського приватного права і частково збереглися або були трансформовані в сучасній українській правовій

системі. Зокрема, аналізуються поняття шлюбу як правового союзу, принципи майнових відносин між подружжям, правовий статус батька у родині, інститут усиновлення та деякі аспекти спадкування в сімейному контексті. Окремо розглянуто те, що з римського спадку не було реценовано українським правом – наприклад, абсолютна влада батька (*patria potestas*) або принцип жорсткої підлеглості жінки у шлюбі (*manus*), які суперечать сучасним демократичним і гуманістичним засадам.

У роботі простежується вплив римської правової традиції на українське сімейне законодавство через призму європейського досвіду, який, у свою чергу, розвивався в межах реценованого римського права. Увага зосереджується на адаптації правових моделей до реалій сучасного українського суспільства та національних правових цінностей. У контексті інтеграційних процесів із країнами Європи, правові механізми, що мають римське коріння, набувають нової актуальності, з огляду на потребу гармонізації законодавства, однак з урахуванням української правової ідентичності.

Стаття має на меті проаналізувати як глибинний зв'язок між римською правовою традицією і сучасним українським сімейним правом, так і межі можливості застосування реценованих моделей у сучасних умовах, що зумовлені змінами у сфері прав людини, гендерної рівності, дитинства та персональної автономії.

Рецепція римського права, зокрема в сфері сімейного права, відіграє важливу роль у процесі європейської інтеграції України. Оскільки більшість правових систем держав Європейського Союзу формувалися на ґрунті римської правової традиції, спільність фундаментальних правових понять та

інституцій створює підґрунтя для ефективнішої гармонізації національного законодавства України з європейськими правовими стандартами. Така правова спадкоємність полегшує порозуміння між правовими системами та сприяє зближенню нормативних підходів у чутливій сфері регулювання сімейних відносин, зберігаючи водночас культурну й національну специфіку українського права.

Ключові слова: римське приватне право, цивільне право, рецепція римського права, сімейне право, спадкове право, міжнародне право, шлюб, подружжя, правовий захист дитини.

Kizlova O., Hlyniana K.
Peculiarities of reception of Roman private law during the formation of modern family law in Ukraine

The article examines the peculiarities of the reception of Roman law in the process of forming modern family law in Ukraine. Attention is drawn to the historical continuity of legal structures that arose within the framework of Roman private law and were partially preserved or transformed in the modern Ukrainian legal system. In particular, the concept of marriage as a legal union, the principles of property relations between spouses, the legal status of the father in the family, the institution of adoption and some aspects of inheritance in the family context are analyzed. Separately, it is considered that which was not received from the Roman inheritance by Ukrainian law – for example, the absolute power of the father (patria potestas) or the principle of strict subordination of a woman in marriage (manus), which contradict modern democratic and humanistic principles. The work traces the influence of the Roman legal tradition on Ukrainian family legislation through the prism of European experience, which,

in turn, developed within the framework of received Roman law. The focus is on the adaptation of legal models to the realities of modern Ukrainian society and national legal values. In the context of integration processes with European countries, legal mechanisms with Roman roots are gaining new relevance, given the need for harmonization of legislation, but taking into account Ukrainian legal identity.

The article aims to analyze both the deep connection between the Roman legal tradition and modern Ukrainian family law, and the limits of the possibility of applying the received models in modern conditions, which are caused by changes in the field of human rights, gender equality, childhood and personal autonomy.

The reception of Roman law, in particular in the field of family law, plays an important role in the process of European integration of Ukraine. Since most of the legal systems of the European Union states were formed on the basis of the Roman legal tradition, the commonality of fundamental legal concepts and institutions creates the basis for more effective harmonization of the national legislation of Ukraine with European legal standards. Such legal continuity facilitates understanding between legal systems and promotes the convergence of regulatory approaches in the sensitive area of regulating family relations, while preserving the cultural and national specifics of Ukrainian law.

Key words: Roman law, civil law, reception of Roman law, family law, family.

Література:

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 5 : П-С. 736 с.

3. Сімейний кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

4. Івановська О. Звичаєве право: методологія, джерельна база, текстологія. Літературознавчі студії. 2013. № 37. С. 38–39.

5. Конституція України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL: <https://surl.li/wlppttr>.

6. Основи римського приватного права: навчально-методичний пісібник/ за ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс. 2019.

7. Шумейко О. В., «Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному контексті». Часопис Київського університету права. 2010.

8. Пономаренко О. М., Мешкова К. О., Форми організації сім'ї у правових системах стародавнього Риму та сучас-

ній Україні : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». Випуск 41, 2025 р. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16740>.

9. Глиняна К.М. Забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах: національний та міжнародний досвід. Юридичний вісник. 2025. № 1. С. 180–187. URL: <https://surl.li/figsfq>

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

11. Хартія основних прав Європейського Союзу. Міжнародний документ від 07.12.2000 р. Official Journal of the European Communities URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

О. Котуха,

кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права

Львівського торговельно-економічного університету

ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я: ГАРАНТІЇ ТА ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ

Постановка проблеми. Функціонування людської спільноти неможливе без регуляторів поведінки її членів, які здатні забезпечити їхню життєдіяльність і виживання у всіх сферах. Такими регуляторами можуть бути соціальні норми, звичаї, норми права тощо. Сфера охорони здоров'я громадян є саме тим середовищем, у якому політика держави реалізується в суспільстві через норми права (нормативні акти) з метою забезпечення добробуту громадян у сфері громадського здоров'я. Так, 24 березня 2021 року Президент України підписав Указ № 119/2021, яким затвердив нову Національну стратегію у сфері прав людини. Її реалізація здійснюється за 27 стратегічними напрямками, серед яких найважливіший – забезпечення права на життя. Стратегічна ціль діяльності держави – життя кожної людини в Україні перебуває під ефективною охороною і правовим захистом держави; функціонують ефективні механізми відшкодування шкоди і притягнення до юридичної відповідальності за порушення права на життя [1].

Саме охорона життя і здоров'я, згідно з Конституцією України, є об'єктом захисту, а її гарантом виступає держава, яка забезпечує підтримку певних категорій громадян у цій сфері. Зокрема, згідно зі ст. 49 Основного закону «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним

фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя» [2].

Закріплення права на охорону здоров'я і медичну допомогу в Основному законі означає, що здоров'я кожної людини, зокрема й медична допомога (як складова частина цього права), визнана найвищою соціально значущою цінністю, що потребує конституційної охорони й захисту.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питанню захисту права людини на охорону здоров'я, дослідженню проблем, які постають у процесі його реалізації, а також деяким іншим питанням їх гарантії та допустимих обмежень присвятили свої праці такі вітчизняні вчені як О. Барабаш, Ю. Дем'яненко, Н. Корнієнко, Л. Олефір, Н. Рябих, І. Сенюта, С. Стеценко, І. Яковець та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз основних проблем захисту права людини на охорону здоров'я крізь призму гарантії та допустимих обмежень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини у сфері охорони здоров'я включають усі права, якими наділені суб'єкти медичних правовідносин, закріплені на національному й міжнародному рівні та стосуються окресленої сфери. До них належать: право на інформовану згоду, право на вільний вибір лікаря та закладу охорони здоров'я, медичну таємницю й конфіденційність, право на захист порушених прав і право на доступність послуг у системі охорони здоров'я. Права людини у сфері охорони здоров'я доповнюють біоетику, але при цьому охоплюють комплекс загальноприйнятих норм і процедур, які дають можливість дійти висновків про порушення прав у контексті надання медичної допомоги й забезпечувати захист від таких порушень. Базуються на стандартах міжнародної концепції прав людини, багато з яких відображені в регіональних міжнародних договорах і національних конституціях. Відрізняються від прав пацієнта, які кодифікують конкретні права, актуальні лише для пацієнтів, але не застосовують загальних стандартів прав людини до всіх учасників процесу надання медичної допомоги, враховуючи медичних працівників [3].

У сучасних умовах складного політико-економічного і воєнного дискурсу в Україні правові гарантії забезпечення охорони здоров'я громадян України пов'язані із вдосконаленням законодавства у сфері охорони здоров'я, яке можна розглядати як процес закріплення правових засобів і способів, спрямованих на посилення захисних можливостей, що сприяють реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я й медичну допомогу. Як наголошує І. Синюта, «право людини на медичну допомогу – це закріплена у законодавстві та *гарантована державою* (курсив наш. – О. К.) можливість кожної людини отримувати у закладі охорони здоров'я чи лікаря приватної практики, які здійснюють професійну

діяльність відповідно до чинного законодавства, комплекс заходів, які спрямовані на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення, відновлення максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму» [4, с. 282]. Утім, багато таких прав можуть бути порушені.

У юридичних джерелах наведено приклади порушення права людини на охорону здоров'я й медичну допомогу. Зокрема: пацієнтів, які страждають на психічні розлади, госпіталізують у спеціалізовані заклади без дотримання чіткої процедури чи стандартів; трапляються й випадки, коли їх на кілька годин прив'язують до ліжок або до інвалідних візків; необґрунтовані зволікання у вирішенні питання про те, наскільки є необхідним подальше утримання людини з психічним розладом у закладі; у закладах охорони здоров'я пацієнтам відмовляють у наданні медичної допомоги через неплатоспроможність; пацієнтів утримують на карантині без необхідності [3].

Водночас, як переконує О. Барабаш, ефективність лікування та якість медичної послуги багато в чому залежать не тільки від дій медичного працівника, а й від дотримання пацієнтом усіх встановлених правил, вказівок і рекомендацій лікаря. Поведінку пацієнта, який не виконує рекомендацій медичного працівника, не дотримується режиму лікування, відмовляється від прийому лікарських препаратів, не з'являється на повторний огляд, необхідний для контролю за його станом та коригування тактики лікування, треба розцінювати як недобросовісну і винну, що, відповідно до Цивільного кодексу України, може бути підставою для зменшення розміру відповідальності медичної установи, якщо медичні працівники таки допустили деякі помилки при наданні медичної послуги. Аналогічно як недобросовісна може бути оцінена

поведінка пацієнта, який не попередив лікаря про наявність у нього певних захворювань або протипоказань (за умови, що він знав про них), які вплинули на ефективність та якість наданих медичних послуг. Якщо ж медична послуга була надана правильно, проте позитивного і стійкого ефекту від лікування не було досягнуто внаслідок поведінки самого пацієнта, який порушив вказівки й рекомендації медичного працівника (а отже, і правила користування результатом послуги), виконавець медичної послуги повинен бути звільнений від цивільно-правової відповідальності [5, с. 597]. Основними ж гарантіями охорони прав і свобод людини та громадянина є виявлення порушень таких прав і свобод, яке здійснюється за допомогою органів державної влади. Водночас вагому роль у цьому процесі відіграє належне нормативно-правове регулювання сфери охорони здоров'я.

Реалізація права на охорону здоров'я потребує вжиття найрізноманітніших заходів. Найдієвішим заходом щодо реалізації права на охорону здоров'я є наявні міжнародні гарантії. Так, у п. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права сказано, що повне здійснення визнаних цим Пактом прав має досягатися «усіма належними способами, включаючи, зокрема, прийняття законодавчих заходів» [6]. При цьому держава зобов'язані надати: право доступу до закладів охорони здоров'я, товарів і послуг на підставі принципу недискримінації; доступ до мінімального набору продуктів харчування першої необхідності, що містить достатньо поживних речовин і є безпечним для здоров'я; забезпечення ліками першої необхідності; справедливий розподіл усіх установ, товарів і послуг охорони здоров'я тощо.

Зобов'язання України щодо її громадян, як і будь-якої іншої держави, полягають у тому, щоб належно поважати, захищати й забезпечувати

право людини на охорону здоров'я і медичну допомогу.

Обов'язок держави захищати права людини у сфері охорони здоров'я полягає у вимозі запобігати втручання третіх сторін у сферу здоров'я конкретної людини. Утім, як відомо, в часи пандемії COVID-19 у різних країнах світу були запроваджені конституційні обмеження прав громадян задля забезпечення громадської безпеки і громадського здоров'я. Звичайно, такі заходи порушують принцип рівності та рівноправності, оскільки введення обмежень може сприйматися як дискримінація певних верств населення.

Зазначимо, що правові обмеження у сфері охорони здоров'я – це будь-які обмеження, що встановлені законом або нормативним актом та реалізують захисну функцію права. Обмеження можуть бути спрямовані на спонукання до дії, наприклад, вимога про обов'язкову вакцинацію. Медичні послуги не можуть бути основою для соціальної інтеграції людини і її самоідентифікації. Тобто постає запитання: чи має держава право обмежити людину в ухваленні рішень щодо її здоров'я, коли базовий принцип будь-якого медичного втручання заснований на тезі «не нашкодь». Будь-яке законне обмеження розглядається як антиконституційне, як таке, що звужує права людини. Наприклад, у США 2023 рік став рекордним за кількістю прийнятих окремими штатами законів, що забороняють медичне лікування та різні хірургічні процедури для неповнолітніх. Чимало законодавців кваліфікує гендерно орієнтовані процедури для неповнолітніх як «жорстоке поводження з дітьми» [7]. Проте заборона на гендерно орієнтований догляд за неповнолітніми може розглядатися як обмеження конституційних прав. Верховний суд США планує розглянути законність зусиль держави щодо заборони гендерно орієнтованої медичної допомоги неповнолітнім.

причин, що їх зумовлюють (наводиться узагальнений аналіз причин, що спричиняють звернення громадян, найбільш гострих суспільно значущих проблем, вжитих у межах компетенції заходів щодо їх вирішення, зазначається, як ураховано потреби щодо фінансування необхідних заходів під час формування відповідних бюджетів (приклад)) [9].

Звернення громадян, що містять претензії через неналежне виконання медичними працівниками своїх посадових обов'язків, свідчать про невиконання ними конкретних норм одного й того самого закону, але з різних причин: 1) відсутність належних знань нормативно-правової бази у сфері охорони здоров'я; 2) відсутність контролю за змінами, застарілі документи не вилучаються і не знищуються; 3) ігнорування сучасних вимог щодо організації медичної допомоги і забезпечення закладів охорони здоров'я необхідними ресурсами; 4) низький рівень роботи системи менеджменту якості надання медичної допомоги з моніторингу задоволеності споживача тощо.

Усе це призводить до того, що споживач медичних послуг залишається незадоволений якістю системи охорони здоров'я.

Отож сучасні умови й законодавчі тенденції ставлять високі вимоги до доступності й ефективності наданих населенню медичних послуг, що дає змогу підвищити якість життя і благополуччя громадян України. Утім, такі реформи потребують і значного збільшення фінансування галузі охорони здоров'я, попри те, що доволі багато медичних послуг є платними. Водночас саме можливості реалізації права на медичну допомогу, що надається безоплатно, суттєво підвищують гарантії доступності медичної допомоги, серед них: 1) встановлення гарантованого державою необхідного мінімуму медичних послуг, розміщення в загальнодоступних місцях закладів охорони здоров'я інформації

про перелік цих послуг; 2) скорочення строків очікування громадянами безоплатної медичної допомоги, що надається у плановому порядку, в порядку черговості; 3) установлення в чинному законодавстві конкретних заходів відповідальності за відмову від надання медичних послуг закладами охорони здоров'я; право застосовувати заходи юридичної відповідальності до тих закладів охорони здоров'я, які порушують встановлений порядок надання медичних послуг.

Ще однією гарантією забезпечення права на охорону здоров'я є сучасний процес цифровізації медичної сфери, який полягає у прозорості й адресності здійснюваних витрат на реалізацію соціальних гарантій, наданих кожному громадянину України. Так, сьогодні успішно запроваджені й функціонують персональні кабінети пацієнтів – це сучасний електронний сервіс, створений для зручного доступу до медичних даних пацієнтів у межах електронної системи охорони здоров'я (eHealth). Він дає змогу самостійно управляти персональною інформацією, подавати декларації, переглядати результати аналізів та інші медичні документи. Завдяки цьому інструменту пацієнти можуть безперешкодно отримувати послуги незалежно від місця проживання чи медичного закладу. Електронний кабінет пацієнта доступний через медичні інформаційні системи (далі – МІС), зокрема Helsi, або мобільний застосунок «Дія» [10].

Персональний кабінет пацієнта пропонує багато зручних функцій для легкого доступу до медичних послуг:

1. Реєстрація в системі eHealth. Пацієнт може самостійно створити профіль у центральній базі даних електронної системи охорони здоров'я.

2. Управління деклараціями: подання декларації для вибору сімейного лікаря, терапевта або педіатра; перегляд раніше поданих декларацій; розірвання за потреби чинної декларації.

підтримку певних категорій громадян у цій сфері. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя. Наголошено, що основними гарантіями охорони прав і свобод людини та громадянина є виявлення порушень таких прав і свобод, яке здійснюється за допомогою органів державної влади. Вагому роль у цьому процесі відіграє належне нормативно-правове регулювання сфери охорони здоров'я. Обов'язок держави захищати права людини у сфері охорони здоров'я полягає у вимозі запобігати втручання третіх сторін у сферу здоров'я конкретної людини. Можуть бути запроваджені конституційні обмеження прав громадян задля забезпечення громадської безпеки і громадського здоров'я. Такі заходи порушують принцип рівності та рівноправності, оскільки введення обмежень може сприйматися як дискримінація певних верств населення. Правові обмеження у сфері охорони здоров'я – це будь-які обмеження, що встановлені законом або нормативним актом та реалізують захисну функцію права. Обмеження можуть бути спрямовані на спонукання до дії, наприклад, вимога про обов'язкову вакцинацію. Медичні послуги не можуть бути основою для соціальної інтеграції людини і її самоідентифікації. Будь-яке законне обмеження розглядається як антиконституційне, як таке, що звужує права людини. Зроблено висновок, що

закріплення права на охорону здоров'я і медичну допомогу в Основному законі означає, що здоров'я кожної людини, зокрема й медична допомога (як складова частина цього права), визнана найвищою соціально значущою цінністю, що потребує конституційної охорони й захисту. Держава, своєю чергою, зараховуючи право на охорону здоров'я і медичну допомогу до конституційних цінностей, покладає на себе обов'язки щодо забезпечення їхньої ефективної реалізації, виступаючи основним гарантом можливості захисту цих прав у разі їхнього порушення.

Ключові слова: права людини, право на охорону здоров'я, система громадського здоров'я, загрози громадському здоров'ю, правові гарантії та правові обмеження.

Kotukha O. Protection of the human right to health care: guarantees and permissible restrictions

The article explores the issues of protecting the human right to health care through the lens of guarantees and permissible restrictions. It is noted that the sphere of public health is the environment in which state policy is implemented in society through legal norms (regulatory acts) to ensure citizens' well-being in the field of public health. According to the Constitution of Ukraine, the protection of life and health is the object of legal protection, and the state acts as the guarantor, providing support to certain categories of citizens in this area. Health care is ensured by state funding of relevant socio-economic, medical, sanitary, and preventive programs. The state creates conditions for effective and accessible medical services for all citizens. It also promotes the development of healthcare institutions of all forms of ownership, supports the development

of physical culture and sports, and ensures sanitary and epidemiological well-being.

It is emphasized that the main guarantees for the protection of human and citizen rights and freedoms are the identification of violations of these rights and freedoms, which is carried out by state authorities. Proper legal regulation of the healthcare sector plays a significant role in this process. The state's duty to protect human rights in the field of health care involves the obligation to prevent third-party interference in an individual's health. Constitutional restrictions on citizens' rights may be introduced to ensure public safety and public health. Such measures may challenge the principles of equality and non-discrimination, as restrictions can be perceived as discriminatory toward certain segments of the population.

Legal restrictions in the field of health care are any limitations established by law or regulatory act that fulfill the protective function of the law. Restrictions may be aimed at prompting action, such as the requirement for mandatory vaccination. Medical services cannot serve as a basis for a person's social integration or self-identification. Any legal restriction is viewed as unconstitutional if it narrows human rights. The conclusion is drawn that the enshrinement of the right to health care and medical assistance in the Constitution means that each individual's health, including medical assistance (as an integral part of this right), is recognized as a highly significant social value that requires constitutional protection. The state, for its part, by assigning the right to health care and medical assistance to constitutional values, undertakes obligations to ensure their effective implementation, acting as the primary guarantor of the protection of these rights in case of their violation.

Key words: human rights, right to health care, public health system, public health threats, legal guarantees and legal restrictions.

Література:

1. Національна стратегія у сфері прав людини. Офіц. вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://surl.li/hbxuto> (дата звернення: 21.02.2025).

2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.02.2025).

3. Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник. Розділ 1. Права людини у сфері охорони здоров'я / Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. URL: <https://surl.cc/yhzfsu> (дата звернення: 21.02.2025).

4. Сенюта І. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. Медичне право України : правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). Львів, 2018. С. 277–283. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_277.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

5. Барабаш О. О. Цивільно-правове регулювання відносин з надання медичних послуг: сучасний стан та перспективи удосконалення. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 594–597. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/142.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16.12.1966. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 21.02.2025).

7. Охорона здоров'я у Сполучених Штатах. SettleIn. 2024. 29 жовт. URL: <https://www.settlein.us/org/uk/life-us/health/healthcare-us> (дата звернення: 21.02.2025).

8. Безоплатні послуги в Програмі медичних гарантій 2025. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://service.e-health.gov.ua/gro-madyanam/besoplatni-poslygy-1697711932> (дата звернення: 21.02.2025).

9. Про організацію виконання Закону України «Про звернення громадян» у Національній службі здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.03.2019 № 549. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0355-19#Text> (дата звернення: 21.02.2025).

10. Кабінет пацієнта: для чого він потрібен і чим зручний. Helsi. 2025. 31 січ. URL: <https://surl.li/htwcmu> (дата звернення: 21.02.2025).

11. Що нового у сфері медичних послуг: особистий кабінет пацієнта ЕСОЗ відтєнер в Helsi. Helsi. 2024. 10 лип. URL: <https://surl.li/dbftbn> (дата звернення: 21.02.2025).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.7>

Р. Мкртчян,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

С. Попов,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

А. Ткачук,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Постановка проблеми. Однією з форм діяльності суб'єктів владних повноважень є нормотворчість, яка передбачає прийняття нормативно-правових актів, що стосуються різних сфер публічного адміністрування. Нормативно-правові акти не часто, але можуть бути предметом публічно-правового спору, оскільки стосуються публічно-правових відносин, учасники яких вважають, що порушені їх права, свободи або законні інтереси. Це може бути викликано неналежною якістю, суперечливими та колізійними положеннями, якими порушуються, визначені у Конституції України права людини. І кожна сучасна демократична держава повинна створювати систему прав і гарантій для того, щоб у суб'єктів була можливість звернутися за захистом. Прийняття Кодексу адміністративного судочинства України заклало фундамент для реалізації даного інституту. Підтвердженням того, що дане питання є актуальним

є зростання кількості оскаржуваних нормативно-правових актів. Враховуючи ці проблеми, важливо розвивати та удосконалювати вивчення механізмів оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень, що забезпечить доступність, прозорість, швидкість і справедливість процедури оскарження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему теоретичного висвітлення особливостей оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень досліджували вітчизняні адміністративісти В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Є. А. Гетьман, В. В. Зуй, В. К. Колпаков, Т. П. Мінка, В. К. Матвійчук, А. Т. Комзюк, О. М. Пасенюк, А. Й. Присяжнюк, Я. С. Рябченко, Р. О. Куйбіда, О. І. Харитонova та ін.

Проте незважаючи на вагомий внесок даних досліджень у науку адміністративного права і процесу, окремі аспекти оскарження нормативно-пра-

вових актів суб'єктів владних повноважень в порядку адміністративного судочинства потребують додаткового вивчення.

Метою статті є висвітлення особливостей провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень та виявлення шляхів усунення проблем пов'язаних з даним провадженням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Дана норма закріплена також у ч. 1 ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі КАСУ), де зазначено, що кожна особа має право в порядку, встановленому КАСУ, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист [2]. Одним із шляхів захисту є визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень. Тобто, законодавець встановлює право звернутися до суду і оскаржити нормативно-правовий акт суб'єкта владних повноважень.

Підтвердженням того, що даний вид провадження має складний характер обумовлений його предметом і учасниками є те, що він винесений в КАСУ в окремий розділ складних справ.

Тобто, оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень крім загальних положень позовного провадження характеризується певними особливостями що визначені в статтях 264–265 КАСУ.

Відповідно до ч. 1 ст. 264 КАС України правила цієї статті поширюються на розгляд адміністративних

справ щодо: 1) законності (крім конституційності) постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень [2].

Одна з особливостей даного виду провадження пов'язана з тим, що право оскаржити нормативно-правовий акт мають особи, щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктами правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. Нормативно-правові акти можуть бути оскаржені до адміністративного суду протягом всього строку їх чинності.

На думку А.Ю. Осадчого, суттєві заперечення викликає наділення правом оскаржити нормативно правовий акт лише осіб, щодо яких його застосовано, а також осіб, які є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. Це обумовлено такими міркуваннями. По-перше, реалізація правових норм відбувається не лише у формі застосування, а і у формі виконання, додержання та використання і відповідно права, свободи та інтереси особи можуть порушуватися і нормативними приписами, що реалізуються не у формі їх застосування, але встановлюють, наприклад, певні заборони. Виходячи із завдання адміністративного судочинства – захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та того, що право звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом мають усі особи, які вважають, що порушено їх права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових

відносин, норма ч. 2 ст. 264 КАСУ необґрунтовано звужує коло осіб, які мають право оскаржувати до адміністративного суду нормативно-правові акти. По-друге, особа, яка оскаржує нормативно-правовий акт зобов'язана доказати, якщо він до неї ще не застосований, що вона є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт [3, с. 289].

Таким чином, особа звертається зі скаргою стосовно нормативно-правового акту і підтверджує наявність публічно-правового спору. Під оскарженням розуміють звернення до державних органів та органів об'єднань громадян зі скаргою з приводу незаконності чи необґрунтованості рішень і дій службових осіб [4, с. 20].

Щодо складу учасників даного виду провадження ми зазначили, що позивачами можуть бути особи, щодо яких застосовано нормативно-правовий акт, а також особи, які є суб'єктами правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. Відповідачами в даному виді провадження виступають суб'єкти владних повноважень, які прийняли нормативно-правовий акт. Суб'єктами владних повноважень у цьому спорі виступають органи виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти владних повноважень. Тобто, це суб'єкти наділені правом видавати нормативно-правові акти, що є однією з форм реалізації функцій держави.

Так, слід погодитись з М.Ю. Глущенко, що однією із функцій держави є нормотворча діяльність, яка полягає у прийнятті нормативно-правових актів, що тим чи іншим чином регулюють суспільні відносини [5, с. 235].

Таким чином, можна стверджувати, що предметом даного виду публічно-правового спору згідно зі ст. 264 КАС України є нормативно-правовий акт, точніше законність (крім конституційності) постанов Ради Кабінету Міністрів

України (крім рішень Кабінету Міністрів України, ч. 1 ст. статті 266-1 КАС України), постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим; законність та відповідність правовим актам вищої юридичної сили нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень.

Нормативно-правовий акт (англ. *juridical act, law*) – офіційний акт-документ уповноважених суб'єктів правотворчості, який встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. Або інакше: акт правотворчості, який містить юридичні норми. Отже, нормативно-правовий акт становить рішення правотворчого органу, спрямоване на встановлення, зміну або скасування дії норм права [6, с. 394].

Тобто, прийняття нормативно-правового акту, яке можна іменувати нормотворчим процесом повинно відповідати ряду вимог таких як законність і відповідність актам вищої юридичної сили. Питання нормотворчого процесу суб'єктів владних повноважень встановлені законодавством, і їх вирішення залежить від місця нормотворчого органу в системі відповідних органів та його компетенції й регламентується Конституцією України, законами та положенням (статутом) про такий орган [7, с. 26].

Так, видання нормативно-правових актів – це правотворчий підзаконний напрямок діяльності публічної адміністрації, що передбачає розпорядчу діяльність через ухвалення правил загального характеру, які породжують юридичні наслідки стосовно конкретизації та деталізації законів до стадії їх правозастосування [8, с. 209].

Зрозумілим є те, що в порядку адміністративного судочинства оскаржуються не тільки нормативно-правові акти, а й індивідуальні акти, кількість

яких є значно більшою. Але на нашу думку, коли оскаржується нормативно-правовий акт, це є в публічному адмініструванні більш негативним явищем, оскільки він поширюється на невизначене коло осіб і у разі його прийняття з порушенням вимог шкода є більш глобальною.

На думку Н. Блажівської, оскарження нормативно-правових актів є однією з найважливіших категорій справ, які підлягають розгляду в адміністративних судах, що обумовлено «надзвичайно великим ступенем впливу результатів розгляду судом таких справ на систему правового регулювання та суспільство в цілому» та відповідно мають «підвищений соціальний ефект» [9, с. 66].

Як і будь-якому виду провадження провадженню у справах щодо оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень при-таманні стадії, які являють собою врегульовані нормами адміністративного процесуального права дії учасників провадження.

Відповідно до КАСУ провадження у справах з оскарження нормативно-правових актів включає такі стадії:

- 1) порушення адміністративної справи (звернення до адміністративного суду та відкриття провадження у справі);
- 2) підготовка справи до судового розгляду (підготовче провадження);
- 3) судовий розгляд справи;
- 4) перегляд судового рішення (апеляційне оскарження, касаційне оскарження);
- 5) виконання судового рішення [4, с. 29].

Кожна з зазначених стадій містить свої власні завдання і складається із процесуальних етапів та дій. Процесуальний етап у межах кожної із стадій провадження містить своє локальне завдання, спрямоване на досягнення мети відповідної процесуальної стадії. Взагалі, процесуальні стадії провадження з оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних

повноважень врегульовані загальними правилами, передбаченими адміністративно-процесуальними нормами, однак потрібно враховувати й особливості, встановлені у ст. 264 КАСУ.

Відповідно до ч. 8 ст. 264 КАСУ адміністративна справа щодо оскарження нормативно-правових актів вирішується за правилами загального позовного провадження [2].

Але, особливості провадження визначені в ст. 264 КАСУ. Про деякі особливості ми вже вище зазначили. Наступна особливість полягає в тому, що стадія відкриття адміністративного провадження у справі щодо оскарження нормативно-правового акту суб'єкта владних повноважень розпочинається з дій суду після надходження позовної заяви, а саме: встановлення наявності підстав для відкриття провадження та прийняття відповідного процесуального рішення. У разі відкриття провадження суд зобов'язує відповідача здійснити публікацію оголошення у виданні, в якому відповідний нормативно-правовий акт був або повинен був бути офіційно оприлюднений. Таке оголошення має містити інформацію про вимоги позивача щодо оскарженого акту, повні реквізити нормативно-правового акту, а також дату, час і місце розгляду справи. Публікація повинна бути здійснена не пізніше ніж за сім днів до підготовчого судового засідання, а у випадках, передбачених частиною десятою статті 264 КАСУ, – у строк, визначений судом. У разі своєчасної публікації оголошення вважається, що всі заінтересовані особи належним чином повідомлені про розгляд справи. Скарги таких осіб на судові рішення, якщо вони не брали участі у справі, залишаються без розгляду.

Крім того, невиконання вимоги про публікацію оголошення про відкриття провадження в адміністративній справі щодо оскарження нормативно-правового акта тягне за собою незаконність прийня-

того у ній судового рішення. Так, В.В. Жидецька звертає увагу на справу № 2а-14955/09/2670, у якій касаційний суд визначив, що у матеріалах справи відсутнє судове рішення, яким би було зобов'язано відповідачів опублікувати оголошення, що залишилось поза увагою судів попередніх інстанцій та являє собою порушення процесуального права, яке унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [10, с. 103].

Також у контексті оголошення про оскарження нормативно-правового акта слід приєднатись до критичних зауважень щодо необхідності врегулювання його правових наслідків для осіб, які, поруч із позивачем, вважають, що оскаржуваний нормативно-правовий акт порушує також і їх права чи інтереси, може взяти участь у справі. Слід погодитись з Є.В. Лазнюк, що процесуальний статус таких осіб законом не визначений і прогалиною є також невизначеність строку, упродовж якого такі особи повинні звернутися до суду. Оскільки цей строк не встановлено, слід керуватися загальними правилами щодо участі третіх осіб у справі. На переконання автора думку, невизначеність такого строку може спричинити затягування розгляду справи [11, с. 178].

На підготовчій стадії провадження справи у справі щодо оскарження нормативно-правового акту суб'єкта владних повноважень здійснюються наступні правові процедури:

- 1) прийняття судом заходів для всебічного і об'єктивного розгляду справи;
- 2) прийняття судового рішення за результатами підготовки адміністративної справи до розгляду,
- 3) доведення ухвали до відома особам, які беруть участь у справі;
- 4) можливе прийняття рішення суддею про зупинення дії нормативно-правового акту повністю чи окремих його положень для забезпечення позову [4, с. 76].

Щодо забезпечення позову, то слід зазначити, що у справах щодо оскарження нормативно-правового акта суб'єкта владних повноважень за наявності очевидних ознак його протиправності та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду з позовом щодо такого акта, то цей позов може бути забезпечений шляхом зупинення дії відповідного нормативно-правового акта. Але, це допускається у виключних випадках, коли на основі наявних у справі доказів суд дійде переконання, що оскаржуваний акт явно суперечить критеріям його правомірності, встановленим законодавством про адміністративне судочинство. Крім того, під час вирішення питання про зупинення дії нормативно-правового акта суд має дотримуватись меж судового втручання у діяльність їх видавників та враховувати їх дискреційні повноваження.

Основна мета стадії підготовки справи до розгляду це підготовка справи таким чином, щоб її можна було розглянути протягом одного судового засідання. Тому на цій стадії вчиняються процесуальні дії, під час яких суддя уточнює підстави та предмет позову; з'ясовує обставини справи та докази, які надали сторони, на їх підтвердження тощо.

Відповідно до ч. 10 ст. 264 КАС України, якщо у процесі розгляду справи щодо нормативно-правового акта суд виявить, що інші нормативно-правові акти, прийняті відповідачем, чи їх окремі положення, крім тих, щодо яких відкрито провадження в адміністративній справі, безпосередньо впливають на прийняття рішення у справі і без визнання таких нормативно-правових актів протиправними неможливий ефективний захист прав позивача, суд визнає такі акти чи їх окремі положення протиправними в порядку, визначеному цією статтею [2].

Якщо говорити про особливості самої процедури розгляду при оскаржуванні нормативно-правових актів,

то слід погодитись з Я.С. Рябенко, що перевірки судом підлягають такі аспекти:

- чи наділено відповідача законом або іншим нормативно-правовим актом повноваженням приймати відповідний нормативно-правовий акт, а також яким є статус відповідного суб'єкта владних повноважень (колегіальний орган чи посадова особа);

- чи дотримано відповідачем встановлених правотворчих процедур прийняття нормативно-правового акту підготовка проекту нормативно-правового акту, обговорення (з дотриманням вимог щодо належного кворуму на засіданні колегіального органу або оприлюднено згідно законодавством для обговорення з громадськістю проекту акту), та ухвалення нормативно-правового акту;

- чи дотримано вимог стосовно оформлення нормативно-правового акту як юридично цілісного і структурно завершеного акта (письмова форма, вид конкретного нормативно-правового акту, наявність відповідних реквізитів, у тому числі дата прийняття та номер документа, підпис уповноваженої посадової особи);

- чи набрав чинності нормативно-правовий акт, який оскаржено до адміністративного суду;

- чи дотримано вимоги щодо підписання та оприлюднення нормативно-правового акту;

- чи відповідає нормативно-правовий акт нормам Конституції України та законам України [4, с. 79].

За наслідками розгляду справи суд може визнати нормативно-правовий акт протиправним (незаконним чи таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили) та нечинним повністю або в окремій його частині. Рішення суду у справах щодо оскарження нормативно-правових актів оскаржується у загальному порядку.

Законодавець в ст.265 КАСУ передбачає наслідки визнання нормативно-правового акта суб'єкта влад-

них повноважень протиправним та нечинним. Так, для унеможливлення подальшої дії нормативно-правового акта, який визнаний судом незаконним або таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили і нечинним, відповідач зобов'язаний невідкладно після набрання постановою законної сили опублікувати резолютивну частину постанови суду у виданні, в якому його було або мало бути офіційно оприлюднено. Нормативно-правовий акт втрачає чинність повністю або в окремій його частині з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду. Позов про оскарження нормативно-правових актів, які відтворюють зміст або прийняті на виконання нормативно-правового акта, визнаного судом протиправним і нечинним повністю або в окремій його частині, розглядається судом за правилами спрощеного позовного провадження.

Висновки. Оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень є важливим інститутом адміністративного судочинства, який забезпечує ефективний механізм захисту прав, свобод та інтересів громадян і юридичних осіб у публічно-правових відносинах. Проведення у справах цієї категорії має специфічні особливості, закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України, зокрема в статтях 264–265, які регулюють порядок відкриття провадження, участь сторін, особливості судового розгляду та наслідки ухвалення рішень.

Важливою процесуальною особливістю процедури судового оскарження нормативно-правових актів є встановлена законом необхідність сповіщення заінтересованих осіб про початок цієї процедури забезпечується шляхом публікації спеціального оголошення видавником оскаржуваного нормативно-правового акта. Можна стверджувати про наявність у законодавчих положеннях критичних прогалин, що породжують неви-

значеність щодо значення опублікованого оголошення про оскарження нормативно-правового акта для обрахування строків звернення до адміністративного суду для інших адресатів відповідного нормативно-правового акта, а також щодо процесуального статусу тих з них, які виявили намір долучитись до розгляду справи про його протиправність.

Ключовою характеристикою цих справ є їх підвищена правова та соціальна значущість, оскільки нормативно-правові акти поширюють свою дію на невизначене коло осіб і можуть мати системний вплив на правовідносини в державі. Тому судовий контроль за їх законністю виступає засобом забезпечення принципу верховенства права та обмеження свавілля органів публічної влади.

Попри існуючу правову регламентацію, в практиці оскарження нормативно-правових актів існує низка проблем, зокрема звужене коло осіб, які мають право звернутися до суду, нечітке правове регулювання статусу третіх осіб та недоліки у процедурі повідомлення про розгляд справ. Ці аспекти потребують подальшого вдосконалення для забезпечення реальної доступності правосуддя та ефективного захисту публічних прав.

У статті досліджено особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень. Проаналізовано норми адміністративного процесуального права і думки науковців, які досліджували даний інститут. Встановлено, що оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень є важливим інститутом адміністративного судочинства, який забезпечує ефективний механізм захисту прав, свобод та інтересів громадян і юридичних осіб у публічно-правових відносинах. Зроблено висновок, що провадження у справах цієї категорії

має специфічні особливості, закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України, зокрема в статтях 264–265, які регулюють порядок відкриття провадження, участь сторін, особливості судового розгляду та наслідки ухвалення рішень.

Визначено, що важливою процесуальною особливістю процедури судового оскарження нормативно-правових актів є встановлена законом необхідність сповіщення заінтересованих осіб про початок цієї процедури забезпечується шляхом публікації спеціального оголошення видавником оскаржуваного нормативно-правового акта. Досягнуто висновку про наявність у законодавчих положеннях критичних прогалин, що породжують невизначеність щодо значення опублікованого оголошення про оскарження нормативно-правового акта для обрахування строків звернення до адміністративного суду для інших адресатів відповідного нормативно-правового акта, а також щодо процесуального статусу тих з них, які виявили намір долучитись до розгляду справи про його протиправність.

Встановлено, що адміністративний суд під час розгляду спору стосовно нормативно-правового акту суб'єкта владних повноважень з'ясовує наступні аспекти: чи наділено відповідача законом або іншим нормативно-правовим актом повноваженням приймати відповідний нормативно-правовий акт, а також яким є статус відповідного суб'єкта владних повноважень (колегіальний орган чи посадова особа); чи дотримано відповідачем встановлених правотворчих процедур прийняття нормативно-правового акту підготовка проекту нормативно-правового акту, обговорення (з дотриманням вимог щодо належного кворуму на засіданні колегіального органу

або оприлюднено згідно законодавством для обговорення з громадськістю проекту акту), та ухвалення нормативно-правового акту; чи дотримано вимог стосовно оформлення нормативно-правового акту як юридично цілісного і структурно завершеного акта (письмова форма, вид конкретного нормативно-правового акту, наявність відповідних реквізитів, у тому числі дата прийняття та номер документа, підпис уповноваженої посадової особи); чи набрав чинності нормативно-правовий акт, який оскаржено до адміністративного суду; чи дотримано вимоги щодо підписання та оприлюднення нормативно-правового акту; чи відповідає нормативно-правовий акт нормам Конституції України та законам України

Зроблено висновок, що ключовою характеристикою цих справ є їх підвищена правова та соціальна значущість, оскільки нормативно-правові акти поширюють свою дію на невизначене коло осіб і можуть мати системний вплив на правовідносини в державі. Тому судовий контроль за їх законністю виступає засобом забезпечення принципу верховенства права та обмеження свавілля органів публічної влади.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, Кодекс адміністративного судочинства України, суб'єкт владних повноважень, оскарження, законність, відповідність, особливість.

Mkrtchian R., Popov S., Tkachuk A. Specific features of judicial proceedings regarding the appeal of normative legal acts of public authorities

The article examines the specific features of proceedings in cases concerning the appeal of normative legal acts issued by public authorities. It analyzes the norms of administra-

tive procedural law and the views of scholars who have studied this legal institution. It is established that the appeal of normative legal acts of public authorities is an important institution of administrative justice, providing an effective mechanism for protecting the rights, freedoms, and interests of citizens and legal entities in public legal relations. The study concludes that proceedings in cases of this category have specific features enshrined in the Code of Administrative Procedure of Ukraine, particularly in Articles 264–265, which regulate the procedure for initiating proceedings, the participation of parties, the specifics of court hearings, and the consequences of court decisions.

It is determined that an important procedural feature of the judicial appeal process for normative legal acts is the legally mandated requirement to notify interested parties about the commencement of such proceedings. This is ensured through the publication of a special notice by the issuer of the challenged normative legal act. The study concludes that there are critical gaps in the legislative provisions that create uncertainty regarding the legal significance of the published notice of appeal for calculating the time limits for other addressees of the respective normative legal act to apply to the administrative court, as well as regarding the procedural status of those who wish to join the case as interested parties.

It is established that during the consideration of a dispute concerning a normative legal act issued by a public authority, the administrative court examines the following aspects: whether the defendant is legally authorized to issue the challenged normative legal act and what is the status of the public authority involved (collegial body or official); whether the defendant complied with the lawmaking procedures required

for drafting the act, including public discussion (ensuring the presence of a quorum in collegial bodies or the publication of the draft for public comment in accordance with legislation); whether the act meets formal legal requirements as a complete and structurally coherent legal document (written form, specific type of normative legal act, presence of necessary elements such as date of adoption, document number, and signature of an authorized official); whether the normative legal act that has been challenged has entered into force; whether it was signed and published properly; and whether it complies with the Constitution of Ukraine and Ukrainian laws.

The study concludes that a key characteristic of these cases is their heightened legal and social significance, as normative legal acts apply to an indefinite number of people and may have a systemic impact on legal relations in the state. Therefore, judicial control over their legality serves as a safeguard of the rule of law and a limitation on the arbitrariness of public authorities.

Key words: normative legal act, Code of administrative procedure of Ukraine, public authority, appeal, legality, compliance, specificity.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 20.04.2025).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості

Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n11557>. (дата звернення: 20.04.2025).

3. Осадчий А. Ю. Особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів. Актуальні проблеми держави і права. 2005. – Вип. 26. – С. 288-291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2005_26_55 (дата звернення: 23.04.2025).

4. Рябенко Я.С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві. дис. канд. юрид.наук. 12.00.07., Харків, 2010. с. 158.

5. Глущенко М.Ю. Питання регуляторної діяльності місцевих державних адміністрацій. Держава і право. 2008. № 1. С. 234–240.

6. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України: навч. посіб. / Комзюк А.Т., Бевзенко В.М. Мельник Р.С.; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Київ: Прецедент, 2007. 531 с.

7. Чабан В.П. Адміністративні нормативно-правові акти органів публічної адміністрації. Науковий вісник КНУВС. 2008. № 1. С. 25–31.

8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

9. Блажівська Н. Є. Процедура розгляду справ про оскарження нормативно-правових актів потребує вдосконалення. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2009. № 1. С. 64–66.

10. Жидецька В.В. Проблемні питання в оскарженні нормативно-правових актів. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 99–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_24 (дата звернення: 25.04.2025).

11. Лазнюк Є.В. Проведення в адміністративних справах щодо оскарження нормативно-правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 20 с.

О. Муза,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут»
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В адміністративному судочинстві України передбачено розгляд різних категорій справ, що стосуються оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Українська модель адміністративної юстиції є демократичною та не містить перешкод для звернень приватних осіб до адміністративних судів.

Визначення в адміністративно-процесуальному законі особливостей розгляду адміністративних справ обумовлено специфічним правовим регулюванням суспільних відносин, в яких може виникати той чи інший публічно-правовий спір. Це насамперед сприяє реалізації одному із найважливіших аспектів функціонування адміністративного судочинства в Україні – захисту прав, свобод та законних інтересів приватних осіб у відносинах з суб'єктами владних повноважень.

Формування напівпрецедентної системи права в Україні шляхом вироблення Верховним Судом правових висновків (позицій) щодо застосування окремих положень норм законодавчих актів та вирішення на цій основі проблем правової практики актуалізує завдання з проведення наукових досліджень стану судової практики в окремих категоріях адміністративних справ.

В адміністративно-деліктному законодавстві України передбачено два способи судового оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення, що залежить від суб'єкта розгляду справ.

Судовий контроль як спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів осіб спрямований на підвищення ефективності процедури притягнення до адміністративної відповідальності та створення умов для справедливого і неупередженого перегляду управлінських рішень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Норми Кодексу адміністративного судочинства України (далі по тексті – КАСУ) застосовуються у випадку, якщо предметом оскарження виступають рішення, дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

У свою чергу, виходячи із аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі по тексті – КУпАП), варто зазначити про достатньо велику кількість суб'єктів владних повноважень, які правомочні розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Додатково необхідно відмітити про сучасні процеси, які змінюють парадигму публічного адміністрування в Україні у зв'язку з впровадженням

Закону України «Про адміністративну процедуру», оскільки це вимагає від носіїв владних повноважень опанування нових підходів і принципів щодо прийняття управлінських рішень або вчинення юридично значимих дій, у тому числі і тих, що приймаються або вчиняються у процесі притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Актуальні питання розгляду окремих категорій адміністративних справ в порядку адміністративного судочинства є предметом досліджень таких науковців, як: В.М. Бевзенка, Я.О. Берназюка, Т.О. Коломєєць, О.В. Кузьменко, М.І. Смоковича, С.Г. Стеценка та ін. Головним чином автори обґрунтовують концепцію адміністративного судочинства України та визначають особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення особливостей розгляду і вирішення адміністративними судами справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Системні проблеми, що існують у сфері адміністративно-деліктного провадження безумовно є одними із головних причин оскарження рішень уповноважених органів (посадових осіб) у порядку адміністративного судочинства.

Нереформованість законодавства України про адміністративну відповідальність та часткова невідповідність його європейським стандартам в частині процедури притягнення особи до юридичної відповідальності створюють перешкоди для ефективності та законності адміністративно-деліктної (адміністративно-втручальної) процедури.

Окрім причин недостатньої якості законодавчого регулювання провадження у справах про адміністративні

правопорушення варто згадати й про систематичні факти недодержання уповноваженими органами (посадовими особами) вимог законодавства України в частині доведення вини особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Тобто, як правило, неповне дослідження доказів або формальний підхід до складання протоколів про адміністративне правопорушення залишаються бути негативними явищами під час притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Необхідно зауважити про існуючі ускладнення у практичній площині для осіб брати участь в адміністративному розслідуванні справи. Тому держава, не здійснивши реальних кроків для реформування адміністративно-деліктного законодавства України, запровадила механізм незалежного контролю за відповідними рішеннями, що приймаються уповноваженими суб'єктами у сфері притягнення осіб до адміністративної відповідальності, в рамках адміністративного судочинства.

Зміст та особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності обумовлені специфікою даного провадження, що впливають з положень КУпАП. Так, при оскарженні згаданих рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень необхідно враховувати зв'язок між нормами КАСУ та КУпАП. Зокрема, адміністративно-процесуальний закон встановлює процесуальний порядок розгляду адміністративних справ. КУпАП визначає порядок встановлення факту вчинення адміністративного правопорушення, процедуру притягнення до адміністративної відповідальності, права та обов'язки учасників адміністративно-деліктного провадження, правила накладення адміністративних стягнень тощо. Поєднуючи норми КАСУ та КУпАП при розгляді зазначеної категорії

публічно-правових спорів важливим є правильне застосування норм адміністративно-деліктного законодавства України з одночасним забезпеченням справедливого й ефективного адміністративно-судового розгляду позовів осіб на рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, пов'язаних із притягненням до адміністративної відповідальності.

Разом з тим на думку І. Проця, «аналіз чинного правового регулювання не дозволяє говорити про тісний взаємозв'язок законодавства про адміністративне судочинство та провадження у справах про адміністративні правопорушення. Термін адміністративні правопорушення використовується в адміністративному судочинстві стосовно змісту позовної заяви, пов'язаної з адміністративним наглядом, та документів, що додаються до неї» [1, с. 377].

Приватна особа повинна враховувати, що оскарження постанов уповноважених органів (посадових осіб) про притягнення до адміністративної відповідальності, здійснюється у порядку, визначеному КАСУ, з особливостями, встановленими КУпАП. При цьому КУпАП передбачає лише оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення як виду рішень суб'єктів владних повноважень. У ч. 1 ст. 286 КАСУ закріплено оскарження також «дій» чи «бездіяльності» суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності, проте вичерпного переліку таких «дій» або можливих випадків «бездіяльності» суб'єктів владних повноважень, що оскаржуються в порядку адміністративного судочинства, не передбачено.

В адміністративному судочинстві справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності підвідомчі місцевим загальним судам як адміністративним судам (п. 1 ч. 1 ст. 20 КАСУ) [2].

За загальним правилом скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови (ст. 289 КУпАП) [3].

Відповідний строк звернення до адміністративного суду передбачено також ч. 2 ст. 286 КАСУ. До того ж, на оскарження рішень (постанов) по справі про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі, передбачено також десять днів, але з дня вручення такого рішення (постанови) [2].

Наведений строк звернення до суду у справах про притягнення до адміністративної відповідальності належить до спеціальних строків звернення до адміністративного суду.

Провадження у справах про притягнення до адміністративної відповідальності має особливий суб'єктний склад:

1) позивач – особа, яка оскаржує постанову у справі про адміністративне правопорушення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності;

2) відповідач – уповноважений орган (посадова особа), що прийняв постанову у справі про адміністративне правопорушення (як правило, про накладення адміністративного стягнення), вчинив дію чи допустив бездіяльність під час процедури притягнення особи до адміністративної відповідальності;

3) треті особи – у разі необхідності.

У контексті визначення суб'єктного складу адміністративно-судового провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності необхідно звернути увагу на рішення Європейського суду з прав людини «Бантиш

У контексті повноважень адміністративного суду за результатами розгляду позову особи щодо оскарження рішення про притягнення її до адміністративної відповідальності О. Тодосак зазначає наступне. «Скасування рішення суб'єкта владних повноважень вимагає визначення подальшої долі справи про адміністративну відповідальність. Якщо обсяг доказової

бази, дослідженої в ході розгляду справи по суті, дозволяє зробити висновок про неможливість провадження у справі про адміністративну відповідальність, визначених ст. 247 КУпАП (відсутність події і складу адміністративного правопорушення, вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони, закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків притягнення до адміністративної відповідальності, скасування акту, яким встановлено адміністративну відповідальність тощо), адміністративний суд приймає рішення про скасування рішення і закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. Водночас, сам факт виникнення спору, що впливає із справи про притягнення до адміністративної відповідальності, є свідченням того, що не усі аспекти цієї справи були з'ясовані і обґрунтовані належним чином» [6, с. 88].

Продовжуючи аналіз повноважень адміністративного суду, О. Мельник та А. Степаненко зауважують: «зміна виду і міри стягнення адміністративним судом може мати місце лише у випадку, коли в ході розгляду спору по суті буде встановлено помилкове застосування суб'єктом владних повноважень норм, на яких він ґрунтувався. При вирішенні питання про зменшення тяжкості стягнення недостатньо лише оцінити правильність дій суб'єкта владних повноважень, суддя має самостійно встановити всі перераховані обставини» [7, с. 313].

Судові рішення, що винесені за результатами розгляду справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Частиною 3 ст. 272 КАСУ встановлено, що судові рішення суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів

владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності не можуть бути оскаржені, тобто є остаточними [2].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження варто резюмувати, що для приватної особи адміністративно-судовий порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є надзвичайно важливим інструментом захисту прав, свобод і законних інтересів у відносинах втручального публічного адміністрування. Дискреція адміністративного суду дозволяє у кожному випадку належним чином встановити всі обставини справи та ухвалити справедливе судове рішення.

Аналіз особливостей змісту провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності засвідчує необхідність:

- законодавчого визначення «дії» та «бездіяльності», що можуть бути предметом провадження в адміністративному судочинстві, передбаченого ст. 286 КАСУ;
- прийняття нового Кодексу про адміністративні проступки;
- подальше унормування КАСУ із законодавчим регулюванням провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- урахування практики Європейського суду з прав людини під час розгляду справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

У статті проведено дослідження особливостей розгляду адміністративними судами справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності. Визначення в адміністративно-проце-

суальному законі особливостей розгляду адміністративних справ обумовлено специфічним правовим регулюванням суспільних відносин, в яких може виникати той чи інший публічно-правовий спір.

Констатовано, що в адміністративно-деліктному законодавстві України передбачено два способи судового оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення. Судовий контроль як спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів осіб спрямований на підвищення ефективності процедури притягнення до адміністративної відповідальності та створення умов для справедливого і неупередженого перегляду управлінських рішень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Зазначено, що системні проблеми, які існують у сфері адміністративно-деліктного провадження, безумовно є одними із головних причин оскарження рішень уповноважених органів (посадових осіб) про притягнення осіб до адміністративної відповідальності у порядку адміністративного судочинства. Нереформованість законодавства України про адміністративну відповідальність та часткова невідповідність його європейським стандартам в частині процедури притягнення особи до юридичної відповідальності створює перешкоди для ефективності та законності адміністративно-деліктної (адміністративно-втручальної) процедури.

Автором статті визначено напрями удосконалення розгляду справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності: законодавче визначення «дії» та «бездіяльності», що можуть бути предметом провадження в адміністративному судочинстві; при-

йняття нового Кодексу про адміністративні проступки; подальше унормування Кодексу адміністративного судочинства України із законодавчим регулюванням провадження у справах про адміністративні правопорушення; урахування практики Європейського суду з прав людини під час розгляду справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративна справа, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, судові рішення.

Muza O. Features of proceedings in cases of bringing to administrative responsibility in administrative proceedings

The article examines the features of the consideration by administrative courts of cases involving decisions, actions or inaction of public authorities with regard to bringing to administrative responsibility. The definition in the administrative procedure law of the specific features of the consideration of administrative cases is due to the specific legal regulation of social relations in which a particular public legal dispute may arise.

It is stated that administrative tort legislation of Ukraine provides for two ways of judicial appeal of decisions in cases of administrative offences. Judicial control as a method of protecting the rights, freedoms and legitimate interests of individuals is aimed at improving the efficiency of the procedure for bringing to administrative responsibility and creating conditions for a fair and impartial review of administrative decisions on bringing individuals to administrative responsibility.

It is noted that that the existing systemic problems in the sphere of

administrative tort proceedings are certainly one of the main reasons for appealing decisions of authorized bodies (officials) on bringing persons to administrative responsibility in administrative proceedings. The unreformed legislation of Ukraine on administrative responsibility and its partial non-compliance with European standards in terms of the procedure for bringing a person to responsibility creates obstacles to improving the efficiency of the administrative tort procedure.

The author of the article identifies the following areas for improving the consideration of cases concerning decisions, actions or inaction of public authorities with regard to bringing to administrative responsibility: a) legislative definition of «action» and «inaction» which may be the subject of proceedings in administrative proceedings; b) adoption of a new Code of Administrative Offences; c) further harmonization of the Code of Administrative Procedure of Ukraine with the legislative regulation of proceedings in cases of administrative offences; d) taking into account the case law of the European Court of Human Rights when considering cases regarding decisions, actions or inaction of public authorities to bring to administrative responsibility.

Key words: administrative proceedings, administrative case, administrative offence, administrative responsibility, court decision.

Література:

1. Проць І.М. Співвідношення законодавств про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 374–379.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бантиш та інші проти України» (заява № 13063/18) від 06.10.2022 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i08#Text.
5. Берназюк Я. Практика Верховного Суду в аспекті застосування положень Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/prez_administrative_offense_15_05_2024.pdf.
6. Тодоцак О.В. Особливості адміністративного судочинства у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях військової агресії та глобальних викликів XXI століття. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 87–91.
7. Мельник О.Д., Степаненко А.О. Особливості здійснення адміністративного судочинства у справах про притягнення до адміністративної відповідальності. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 310–314. URL : http://lsei.org.ua/1_2023/74.pdf.

УДК 347.15/17(34272/73:612.013)
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.9>

О. Сафончик,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Постановка проблеми. Перед Україною, як сучасною європейською державою, яка чітко визначила свій проєвропейський вектор інтеграції, постала проблема розвитку власної державності.

Основним етапом цього процесу має стати створення нового законодавства, основою якого є повага до людини, її життя та здоров'я, гідності та честі, недоторканності та безпеки, а також гарантування здійснення та захисту прав та свобод. Саме такі ключові європейські орієнтири закріплені у статті 3 Конституції України, ґрунтуються на ратифікованих Україною міжнародних актах у сфері прав людини [3], а також знайшли своє втілення у низці національних законодавчих актів. Цим шляхом пішла і офіційна судова практика.

Найбільшого розвитку пріоритети людини та її внутрішніх (духовних) цінностей набули у положеннях нового Цивільного кодексу України [6] (далі – ЦК України), який, ставши третьою за рахунком кодифікацією національного цивільного законодавства, що органічно увібрала в себе всі основні положення про роль і значення людини в суспільному житті держави.

Найбільш повно зазначені положення відображаються у Книзі другої ЦК України, яка носить назву «Особисті немайнові права фізичних осіб» і гармонійно увібрала найбільш фундаментальні права фізичної особи, які не мають майново-грошового характеру і нерозривно пов'язані з носієм

цих прав. Загальною метою запровадження цієї книги, на думку розробників проекту ЦК України, є постійна необхідність гуманізації відносин між людьми, усвідомлення місця людини як найвищої соціальної цінності у суспільстві, підвищення рівня регулювання особистих немайнових прав до загальноєвропейських стандартів прав людини [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як: С.С. Бичкова, Т.В. Боднар, С.Б. Булеца, О.В. Дзера, І.Р. Калаур, В.В. Кожан, О.В. Кохановська, Л.В. Красицька, Н.С. Кузнецова, Т.В. Лісніча, Р.А. Майданник, Л.В. Малюга, Е.Е. Мухамедова, Л.А. Ольховик, О.О. Отраднова, А.В. Соловійов, Р.О. Стефанчук, Т.В. Цюра, С.І. Шимон, Л.В. Федюк та інші.

Метою статті є з'ясування закономірностей та особливостей становлення та розвитку інституту права на життя в системі особистих немайнових прав фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в рамках цивілізованого суспільства життя розглядається як абсолютна соціальна цінність вищого пріоритету, яка повинна гарантуватися і охороняється правом. Загалом, у наукових колах звертається увага на те, що: «у зв'язку з тим, що життя є вищою цінністю, гарантується та захищається правом, в останній час категорія «право на життя» стала

об'єктом пильної уваги різних галузей знання, у тому числі і цивільного». Відповідно до цієї спільної думки право на життя має розглядатися як особливе суб'єктивне право, узгоджуючи загальну логіку дослідження будь-якого суб'єктивного права, так як є в певному сенсі приватним проявом.

Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що право життя має складну структуру і зміст, детерміновані сутністю самої охоронюваної цінності, тобто людського життя. Суб'єктивне право на життя має свою логіку причинно-наслідкових залежностей між правами та обов'язками сторін цивільних та суспільних відносин. Ці зв'язки сприяють виявленню окремих закономірностей. З їхньою допомогою досягається об'єктивація змісту права фізичної особи на життя, розкриваються суспільні та індивідуальні умови та фактори системної стійкості змістовно послідовних зв'язків, пронизаних єдиною спільною метою, зокрема захистом та недоторканністю життя, свободи розпорядження життям, а також правом на певний рівень життя. Тому об'єднання зв'язків веде до структурування змісту, що особливо важливо на початковому етапі пізнання права на життя.

Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини кожна людина має право на життя, яке захищається на підставі закону [2].

Водночас, комітет ООН звертає увагу на те, що право будь-якої фізичної особи (людини) на життя виступає верховним правом, від якого не допускається жодних відступів, навіть в умовах збройного конфлікту, війни, воєнного стану та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю людини.

Право на життя, безумовно, є найважливішим із усіх прав людини. Усі інші права людини спрямовані головним чином поліпшення якості життя. Незважаючи на це, право на життя є одним із найбільш суперечливих прав через властиві йому проблеми,

що стосуються визначення його сфери дії на самому початку та наприкінці життя. У цьому контексті слід зазначити, що проблеми абортів та страти є лише одним із багатьох питань пов'язаних із правом на життя.

Під поняттям «життя» слід розуміти особисте немайнове благо, суть якого полягає у фізичному, психічному та соціальному функціонуванні людського організму як єдиного цілого. Право на життя – це особисте немайнове право громадянина на володіння та користування життям, а також захист власного життя та життя інших осіб незабороненим законом способом.

Під особистими немайновими правами маються на увазі такі, що тісно пов'язані з особистістю фізичної особи. Їхня важлива характеристика: відсутність матеріально-економічної складової. До інших рис можна віднести суб'єктивність, самотність, унікальність.

Якщо особисті права пов'язані з майновими, можуть набути матеріальне втілення. Щодо прав, які не пов'язані з майновими, то вони ніколи не зможуть набути матеріальної природи, у тому числі право життя, індивідуальність, ім'я тощо. Усі вони охороняються законом.

При цьому законодавчо передбачено можливість нащадків забезпечувати захист таких прав померлого. Наприклад, родичі мають право подати позови про захист честі та гідності свого померлого родича.

Українське законодавство відносить до нематеріальних, такі блага як недоторканність приватного життя, репутація, життя та здоров'я, творче самовираження тощо.

Правовий захист права життя закріплений в Конституції України. Відповідно до Конституції України: «фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недо-

торканність особистого та сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, на вільний вибір місця проживання та свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості» [3].

Для захисту права життя характерні превентивні способи захисту, фізична особа має право вимагати припинення дій, що створюють загрозу порушення права на життя. Якщо, наприклад, виникнення невиліковної хвороби сталося з вини інших осіб (необережне зараження вірусом імунodefіциту людини при переливанні крові), то фізична особа може стягнути компенсацію моральної шкоди.

Крім того, стосовно захисту права фізичної особи на життя, у науковій літературі зазначається, що: «під правом на життя слід розуміти комплекс активних дій усіх державних структур, кожної людини щодо створення та підтримки безпечних соціального та природного довкілля, умов життя. До цих факторів належать політика держави, яка забезпечує відмову від війни, військових способів вирішення соціальних та національних конфліктів, цілеспрямовану боротьбу зі злочинами проти особистості, незаконним зберіганням зброї тощо».

Прихильники такого підходу до визначення права на життя припускають, що держава зобов'язана вживати певних заходів у напрямку забезпечення безпечного життя кожної фізичної особи, а також щодо захисту права фізичних осіб на життя.

Спостереження показують, що існує багато дискусій щодо визначення поняття «право життя», тобто чи виникає дане право з моменту появи ембріону або після народження дитини. Такі дискусії виникли не сьогодні, але до сьогодні не втратили своєї актуальності. На основі висновків законодавство окремих країн встановлює заборону на проведення

штучного аборту (встановлюючи деякі винятки за медичними вказівками) або вирішення цього питання залишає на волевиявлення жінки.

Особисті немайнові права фізичних осіб, що забезпечують фізичне буття і здоров'я фізичної особи розглядаються в рамках проблем здійснення права на життя, правового регулювання відносин, що виникають в результаті зміни статі, здійснення права штучного запліднення (вагітності) та права імплантації ембріона.

Так на підтвердження вказаної тези, Закон «Про захист ембріонів», прийнятий у Німеччині 13 грудня 1990 року: «гарантує сумлінне ставлення до людського життя і дає можливість запобігти неправомірному використанню ембріонів (зародків) у будь-якій формі» [4, С. 161–169]. Крім того, Законом встановлено, що лише дипломовані лікарі мають право проводити процедуру ЕКЗ. Разом з тим, Закон забороняє навмисне запліднення більше трьох яйцеклітин, запліднення жінки, яка планує віддати дитину, що народилася, на усиновлення, донорство яйцеклітини, а також сурогатне материнство [4, С. 161–169].

Пункт перший статті 4 Американської конвенції з прав людини (American Convention on Human Rights), прийнята 22 листопада 1969 року дає таке визначення: «кожна людина має право на повагу до його життя, що охороняється законом, загалом з моменту зачаття» [4, С. 161–169]. Кримінальне законодавство деяких штатів США, зокрема Джорджії, Луїзіани, Айови розглядають вбивство зародка (feticide) як окремий злочин. Крім того, в 2004 році в США було прийнято акт «Про ненароджені жертви насильства» (The Unborn Victims of Violence Act). Згідно з цим документом, у кримінальній справі про насильство на федеральному рівні утробний плід може вважатися жертвою у разі, якщо йому завдано шкоди або він занапащений внаслідок вчинення вищезгаданого

злочину. По суті, плід визнаний рівноправним членом людського суспільства на будь-якому етапі розвитку у лоні матері [4, С. 161–169].

Незважаючи на те, що законодавство України має на увазі такі поняття, як «народження» та «життя», досі не надаються визначення даних понять на законодавчому рівні. Час початку та кінця життя фізичної особи визначає початок та кінець застосування відповідних правових норм щодо неї.

На основі переважаючого підходу в теоріях права, під час народження людини розуміється час, коли плід залишає організм матері і починає самостійне життя з фізіологічного боку, тобто розуміються перший плач дитини з моменту народження, перший вдих, виникнення самостійного кисневого обороту. Незважаючи на те, що немає спеціального визначення часу смерті фізичної особи в законодавчих актах, норми таких законів, як про охорону здоров'я, працю та інші сфери в тій чи іншій мірі мають на увазі дане поняття. На основі даних норм, а також деяких підзаконних актів під станом смерті розуміється зупинка серця або неминуча загибель центрального мозку.

Проте, висуваяться й такі думки, якими поняття «життя» охоплює і період вагітності, з урахуванням якого поняття «народження» інтерпретується, декларація про життя та інші суб'єктивні права, можуть виникнути до народження.

Законодавство України пов'язує виникнення та припинення правоздатності фізичних осіб, тобто здатність мати цивільні права та обов'язки, ґрунтуючись на теорії права, з народженням та смертю фізичної особи відповідно (стаття 25 ЦК України). У положеннях статей 152, 153 СК України встановлено, що: «кожна дитина має право жити та виховуватися в сім'ї».

Принагідно, що визначені права дитини належно регламентуються у Цивільному кодексі Японії

(статті 819–823), зокрема, у вищезгаданих нормах відображено право дитини знати своїх батьків, право на турботу своїх батьків, права та обов'язки осіб, які здійснюють батьківські права. Крім того, за ЦК Японії встановлено, що відповідно до статті 13 цього кодексу правоздатність фізичних осіб виникає з моменту народження. З цього моменту фізична особа має певні права у сфері приватного права. Встановлення окремої категорії фізичних осіб забороняється [4, С. 161–169].

З погляду приватного права, під народженням розуміється повне залишення зародком материнського організму і з цього часу дитина вважається правоздатною. Навіть якщо життя дитини триває недовго, ця ситуація з правової точки зору не змінює положення щодо народження, у разі народження мертвої дитини факт народження вважається недійсним (частина друга статті 886 ЦК Японії) [4, С. 161–169].

Сьогодні зустрічається безліч класифікацій особистих немайнових прав. Кожна з них наголошує на наступній характеристиці таких прав:

1. По відношенню до певних сторін життя: невіддільні від самого існування особи (право на здоров'я та життя); індивідуалізують громадянина (право на ім'я та самовираження); визначальні сімейні інтереси (право на недоторканність).

2. За правовою природою: невіддільні від особистості (життя та здоров'я, характер); що вказують відмінні риси громадянина або компанії (ім'я/найменування, фірмова назва); що визначають особисте життя та творчість.

3. За цільовим призначенням: які роблять особистість унікальною; що забезпечують приватну недоторканність; що захищають приватне (інтимне життя) життя. За законом спадкодавець може дозволити (або навпаки, заборонити) спадкоємцям використовувати свої фотографії чи

а) особисті немайнові права, які забезпечують цілісність фізичної особи, право на життя (стаття 281), право на здоров'я (стаття 283–284), право на особисту безпеку (стаття 282, 293);

б) особисті немайнові права, що забезпечують відтворюваність фізичної особи, репродуктивні права (стаття 281);

в) особисті немайнові права, які забезпечують автономію фізичної особи, декларація про волю (стаття 288) і декларація про особисту недоторканність (стаття 289). У свою чергу зазначена глава включає і деякі інші особисті немайнові права, зокрема право на інформацію про стан свого здоров'я (стаття 285), право на таємницю про стан свого здоров'я (стаття 286), право на донорство (стаття 290), право на сім'ю (стаття 291), право на опіку та піклування та інші.

Однак, на нашу думку, в системі особистих немайнових прав їх доцільно було б віднести до спеціальних (окремих) особистих немайнових прав, які існують у сфері медичних чи сімейних відносин.

Право на життя фізичної особи, яка закріплена у статті 281 ЦК України, є логічним продовженням положень статті 3 Загальної декларації прав людини, статті 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, статті 6 Міжнародного пакту про цивільні та політичні права, статті 27 Конституції України.

Норми ЦК України досить успішно застосовуються в цивільному судочинстві при вирішенні спорів щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю громадянина. До цієї категорії спорів відносяться: «спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди заподіяного життю чи здоров'ю громадянина внаслідок виробничої травми чи нещасного випадку на виробництві; суперечки, пов'язані з відшкодуванням шкоди заподіяного життю чи здоров'ю громадянина внаслідок впливу джерела підвищеної небезпеки (у тому числі внаслідок ДТП); суперечки, пов'язані з відшкодуванням шкоди життю чи здоров'ю громадянина заподіяного злочином чи іншим правопорушенням; суперечки

за позовами до лікувальних установ, у зв'язку з неякісним наданням кваліфікованої медичної допомоги» [8].

ЦК України передбачає широке коло традиційних та спеціальних засобів захисту особистих немайнових прав, проте забезпечення захисту особистих немайнових прав фізичних осіб залишає бажати кращого.

Важливою проблемою у розумінні поняття захисту є питання суб'єктів, які мають право застосовувати такий захист. З одного боку начебто зрозуміло те що, що захист особистого немайнового права має здійснюватися особою, що є носієм відповідного права. Так, згідно із частиною другою статті 281 ЦК України фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої людини від протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами.

Значну роль забезпеченні результативності захисту особистих немайнових прав грає вибір способу захисту, опосередковує механізм здійснення сукупності певних дій, вкладених у запобігання негативних наслідків, викликаних порушенням таких прав. На окремий спосіб захисту особистих немайнових прав такий як припинення дії (протиправної поведінки), що порушує особисте немайнове право ми згодні з думкою, що цей спосіб захисту слід застосовувати лише у випадку, коли така поведінка має активний характер і виявляється у формі дії. Зокрема, фізична особа має право вимагати припинити протиправну бездіяльність іншої особи, коли вона порушує чи створює реальну загрозу чи небезпеку порушення її особистих немайнових прав.

У літературі порушуються питання про необхідність розширення переліку способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб. Значну увагу сучасних українських дослідників привертає спосіб захисту особистого немайнового права, має характер примусового вибачення. З одного

З цього різного обсягу правового захисту виходить загальний принцип існуючого права: право на життя захищається в кожній сфері в обсязі, в якому воно гідне захисту, і якому життю загрожують типові для цієї галузі небезпеки. Однак слід взяти до уваги, що в кримінальному праві життя, що зароджується, також має користуватися певним захистом, що гарантується з моменту зачаття або, принаймні, імплантації. Цього вимагає сучасний стан медицини, яка сьогодні досягла такого рівня, за якого правовий захист людського зародка вкрай необхідний. Особливо гостро це питання постає при здійсненні імплантації, яка має на меті подолання безпліддя батьків, а отже, забезпечення репродукції. Цьому має відповідати вимога правової охорони плоду. Розвиток нових біотехнологій, методів пренатальної (допологової) діагностики та медицини призвело до широкого поширення досліджень

Норми, що захищають право на життя, були сформульовані після закінчення Другої світової війни,

на людських ембріонах і поставило перед науковцями низку етико-правових питань, серед яких визначення меж реалізації репродуктивних прав людини, виявлення правомірності використання людських ембріонів для науково-дослідників. В основі зазначених проблем лежить відсутність чіткого правового статусу ембріону людини. Зокрема, не визначено етапу розвитку, з якого людський ембріон перебуває під захистом закону і наділяється правом на життя.

Таким чином, виявляється загальна тенденція, відповідно до якої захист життя від заподіяння шкоди необхідний вже з моменту зачаття життя, а в контексті питання про правоздатність цей момент «зсувається» на пізніший час. Звідси випливає, що початок життя за змістом низки нормативних правових актів має встановлюватися з моменту зачаття.

Представлена стаття присвячена актуальним питанням права на життя в системі особистих немайнових прав фізичних осіб. Зазначено, що під поняттям «життя» слід розуміти особисте немайнове благо, суть якого полягає у фізичному, психічному та соціальному функціонуванні людського організму як єдиного цілого. Право на життя – це особисте немайнове право громадянина на володіння та користування життям, а також захист власного життя та життя інших осіб незабороненим законом способом. При цьому зазначено, що право на життя є основою людської гідності. Воно гарантує недоторканність фізичного існування людини, оскільки життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не допускає розпорядження ним ким-небудь, крім самої людини.

В статті акцентовано увагу, що під особистими немайновими правами маються на увазі такі, що тісно пов'язані з особистістю фізичної особи. Їхня важлива харак-

теристика: відсутність матеріально-економічної складової. До інших рис можна віднести суб'єктивність, самотність, унікальність.

Зазначено, що значну роль забезпеченні результативності захисту особистих немайнових прав грає вибір способу захисту, опосередковує механізм здійснення сукупності певних дій, вкладених у запобігання негативних наслідків, викликаних порушенням таких прав.

Отже, законодавець не дає чіткого та однозначного розуміння права на життя. Натомість, у ч.1 ст.281 ЦК України зазначається, що кожна особа має невід'ємне право на життя. При цьому особисті немайнові права розглядаються в сучасній доктрині і законодавстві України як абсолютні й невідчужувані, і які є виявом свободи і недоторканності особи. Врахувавши традиції українського законотворення, положення міжнародних конвенцій, тенденції суспільного розвитку, досвід демократичних країн, які визначені Конституцією України, законодавець не допускає жодних обмежень щодо можливостей цивільно-правової охорони особистих немайнових відносин.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, особисті немайнові права, право на життя, зміст права на життя, захист права на життя, фізична особа.

Safonchik O. The right to life in the system of personal non-property rights of individuals

The present article deals with the topical issues of the right to life in the system of personal non-property rights of individuals. The author notes that the concept of "life" should be understood as a personal non-property benefit, the essence of implies the physical, mental and social functioning of the human body as a whole. The right to

life is a personal non-property right of a citizen to own and use life, as well as to protect their life and the lives of others in a manner not prohibited by law. Moreover, it is marked that the right to life is the basis of human dignity. It guarantees the inviolability of a person's physical existence since life is regarded as a sole and indivisible good that cannot be disposed of by anyone other than the very person.

The article emphasizes that personal non-property rights mean those that are closely related to the personality of an individual. Their important characteristic is the absence of a tangible and economic component. Other features may include subjectivity, originality, and uniqueness.

The author notes that a significant role in ensuring the effectiveness of protection of personal non-property rights belongs to the choice of the protection method which mediates the mechanism of taking actions aimed at preventing negative consequences caused by the violation of such rights.

Thus, the legislator does not provide a clear and unambiguous definition of the right to life. Instead, part 1 of Article 281 of the Civil Code of Ukraine states that every person has the inalienable right to life. At the same time, personal non-property rights are considered in the modern doctrine and legislation of Ukraine as absolute and inalienable, and which are a manifestation of freedom and inviolability of the person. Taking into account the traditions of Ukrainian lawmaking, provisions of international conventions, trends in social development, and the experience of democratic countries as defined by the Constitution of Ukraine, the legislator does not allow any restrictions on the civil law protection of personal non-property relations.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, personal non-property rights, right to life, content of right to life, protection of right to life, individual.

Література:

1. Давидова Н.О. Особисті немайнові права у цивільно-правовому статусі вищого навчального закладу. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 1. С. 119–123

2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними Протоколами № 11 та 14 з моменту його набуття чинності 1 червня 2010 року. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. / URL: <https://surl.li/sdvtnl>

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Ковальчук О. Б. Захист права на життя: окремі аспекти в контексті сучасних ризиків / О. Б. Ковальчук, А. В. Редько / Вісник. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2019. т. Вип. 24: Юридичні науки. – С. 161–169.

5. Стефанчук Р. О. Особист немайнових прав фізичних осіб як суб'єктивних прав / Держава і право. 2005. Вип. 28. С. 341–352

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За ред. Я. М. Шевченка. Ч. 1. К.: Концерн «Видавничий дім "Ін Юре"», 2004. С. 359–360;

8. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Том 2. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. За ред. Спасибо-Фатєєвої І.В. ЮрКнига. 2021 с. 300.

А. Ткаченко,

викладач кафедри права
Дніпровського гуманітарного університету,
член Асоціації правників України

П. Ткаченко,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
член Асоціації правників України

НАРКОТИЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Вступ. Наркотизм – це негативне соціальне явище, яке поєднує в собі особливу соціальну реальність та безпосередньо пов'язане з виникненням нових соціальних груп, форм соціальних відносин, специфічної субкультури тощо. Також, наркотизм можливо трактувати як негативний соціальний процес, котрий досліджується соціологами в контексті соціальних інститутів та відносин в межах діяльнісної парадигми.

Водночас, наркотизація військовослужбовців – це негативний соціальний процес, котрий полягає в адиктивній поведінці, а також проявляється у формі епізодичного чи помірного вживання психоактивної речовини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням актуальних проблем незаконного обігу наркотичних засобів крізь призму кримінально-правової науки присвячено наукові праці таких видатних вчених, як М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, О.М. Джужа, М.І. Хавронюк, та ін.

Питання наркотизації військовослужбовців стали предметом наукових розвідок таких дослідників, як А.В. Градецький, О.С. Колесніченко, Л.Т. Котляренко, Я.В. Мацегора,

О.В. Повар, І.І. Приходько та ін. Однак, проблематика наркотизації набуває нових форм, а вчинення – нових методів, що в свою чергу вимагає актуалізацію кримінологічного дослідження.

Метою статті є комплексне, теоретичне дослідження проблеми наркотизації військовослужбовців як детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби, формування дефініції із урахуванням сучасних надбань кримінологічної науки, історичного дискурсу та слідчо-судової практики.

Виклад основних положень. На сьогоднішній день, в умовах дії правового режиму – воєнного стану, нагальним постає боєздатність кожного підрозділу Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань утворених відповідно до законів України. Забезпечення боєздатності підрозділу здійснюється, зокрема шляхом ефективного кількісного комплектування особовим складом. Основним фактором, який негативно впливає на рівень боєздатності, вмотивованості підрозділу, а також псує психологічний мікроклімат, підриває моральний та бойовий дух окремих,

вразливо-чутливих категорій військово-вслужбовців є поширення фактів самовільного залишення військової частини або місця служби.

Протягом тривалого часу, науковці досліджують актуальні проблеми кримінологічної характеристики та детермінації злочину, передбаченого статтею 407 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Серед детермінантів, які продукують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби можливо визначити наркозалежність. Саме так, аналітичні та статистичні дані свідчать про збільшення випадків вживання наркотичних речовин військовослужбовцями. Масштаби цієї трагедії сьогодні набувають катастрофічного характеру та позбавляють надії на краще майбутнє нашої країни. Психологи стверджують, що наркоманія не тільки відбирає здоров'я окремо взятої людини – вона спричиняє його соціальну деградацію та є небезпекою для всього суспільства загалом, адже супроводжується такими негативними соціальними явищами, як злочинність, гострі труднощі в сімейних відносинах, психічні захворювання, суїцидальна поведінка та інше [1, с. 103].

Поширення наркотизації серед цивільного населення зумовлює її наявність і серед військовослужбовців. Так, серед контингенту призовників та осіб чоловічої статі, мобілізаційного віку, сформувалася досить велика частка осіб, які в минулому або на теперішній час мають негативний досвід вживання наркотичних засобів. В свою чергу, дана дефініція підтверджується соціологічним дослідженням за результатами якого встановлено, що близько 35 % студентів першого курсу професійно-технічних училищ та 25 % здобувачів вищої освіти хоча б один раз вживали наркотики [2, с. 43–44]. На думку дослідників, неповнолітні та молодь, які страждають від наркотичної залежності, є основною групою ризику

і одночасно головним так званим «резервом» військового наркотизму [3, с. 111]. Низький рівень медичного огляду осіб призовного віку на медичних дільницях військових комісаріатів, нині – територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки продукують можливість потрапляння до лав війська осіб із числа наркозалежних та/або схильних до наркотизації [4, с. 272].

З огляду на історичний дискурс, який наведено у дослідженні вченим із Інституту неврології, психіатрії, наркології Національної академії медичних наук України В.Л. Наумовим, варто зазначити, що під час війни в Кореї зловживали наркотиками або алкоголем від 30 до 45 % американських солдатів. Соціологи стверджують, що від 50 до 90 % солдатів вживали марихуану епізодично, 10–20 % – щодня. Після того, як восени 1970 року В'єтнаму був раптово затоплений високоочищеним героїном, доступним за ціною і можливістю придбання, було зареєстровано зростання числа смертей, пов'язаних з його зловживанням, в тому числі від передозувань. Відсоток наркозалежних збільшувався в міру тривалості служби у В'єтнамі. За даними Міністерства оборони США героїн вживали близько 10 % комбатантів. За даними анонімних опитувань, 16 % солдатів брали героїн епізодично, 10 % – більше 10 разів на місяць і 4 % – щодня. Основними споживачами наркотиків були молоді солдати у віці від 18 до 23 років. Серед офіцерів такими були від 10 до 20 %. Однак, реальна поширеність наркотизації залишалася невідомою у зв'язку з тим, що військовослужбовці, які вживали психоактивні речовини, часто звільнялися з армії в адміністративному порядку. Проблема зростання адиктивних розладів серед військовослужбовців досить гостро стояла і під час військових дій французьких військ в Алжирі в 1954–1962 рр.,

в частинах португальської морської піхоти, що діяли проти визвольних сил в Гвінеї-Біссау в 1964–1968 рр., в британських військах в ході Фолклендського конфлікту, в учасників війни в Лівані 1975–1987 рр. Високий рівень зловживання психоактивних речовин, виявлений серед солдатів американських підрозділів, розгорнутих в зоні військових дій у Перській Затоці, ще більше зріс після повернення їх на батьківщину [5, с. 945].

Сьогодні статистичні дані вказують на переважну до незначного збільшення динаміку наркотизації військовослужбовців. Так, наявні дані оприлюднені вченими-дослідниками Національної Академії Національної гвардії України свідчать, що кількість правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин серед військовослужбовців Національної гвардії України, не тільки не зменшується, а навпаки, суттєво зростає. У 2016 році допущено 7 таких кримінальних правопорушень, у 2017 році їх стало вже 12, у 2018 році – 17, у 2019 році – 20, а станом на 10 березня 2020 року обліковано вже 5 таких злочинів. Не зменшується й кількість адміністративних правопорушень, пов'язаних із вживанням військовослужбовцями наркотичних речовин або їх перебуванням на службі у стані наркотичного сп'яніння. Так, у 2017 році за вживання наркотичних чи психотропних речовин військовослужбовцями на території військових частин або виконання обов'язків військової служби у стані наркотичного сп'яніння командирами військових частин Національної гвардії України та уповноваженими особами складено 11 протоколів про військові адміністративні правопорушення, у 2018 році кількість таких протоколів збільшилася утричі – до 45, у 2019 році – у п'ятеро – до 57, а на початок березня 2020 року складено 27 таких протоколів. Суттєво зросла

кількість випадків затримання військовослужбовців Національної гвардії України за керування транспортними засобами в стані наркотичного сп'яніння: з 2 у 2017 та 2018 до 7 у 2019 та 2 таких правопорушення допущено за перший квартал 2020 року [6, с. 6].

Проблема наркотизації охоплює достатньо широке коло сучасних інституцій суспільства, в більшості випадків потерпає молодь, студенти, вразливі верстви населення. Не виключенням є й військовослужбовці, однак деяка частка вважає, що в умовах режимного розпорядку, а саме в розташуванні військових частин, солдати є недосяжними до наркотиків. Водночас, на нашу думку, вважати в цьому напрямку є принаймні легковажно та необгрунтовано. Вчені зазначають, що до лав Національної гвардії України, як військового формування з правоохоронними функціями потрапляли особи, які до служби вже мали досвід вживання наркотичних засобів. Відповідно до інструкцій, які діють в системі Міністерства внутрішніх справ України, військовослужбовці із сформованою залежністю за рішенням військово-лікарської комісії підлягають звільненню з Національної гвардії України. Однак, варто зауважити, що набуття розголосу про наркозалежного військовослужбовця вкрай негативно впливає на сформований роками імідж Нацгвардії, як реформованого військового формування з правоохоронними функціями [7, с. 5].

Аналіз резонансних випадків поширення наркотизації серед військовослужбовців надає можливості стверджувати, що проблема незаконного обігу наркотиків в лавах війська загострена. Саме так, у вересні 2018 року військовою прокуратурою Київського гарнізону затримано злочинне угруповання до складу якого входило два військовослужбовця Збройних Сил України. Встановлено, що злочинці закуповували наркотичні

засоби та в подальшому вчиняли збут серед військовослужбовців строкової та контрактної служби в одному із навчальних центрів Збройних Сил України [8].

У листопаді 2021 року правоохоронцями припинено протиправну діяльність військовослужбовця Нацгвардії, який здійснював збут наркотичних засобів, а саме – амфетаміну на території міста Києва, у тому числі серед військовослужбовців військової частини в якій особисто проходив військову службу [9].

У квітні 2019 року на Одещині викрито схему поширення наркотичних засобів серед військових Державної прикордонної служби України. Так, з інформаційних новин слідує, що наркотичні речовини військовослужбовці закупували у членів злочинної організації, яка займалася поширенням особливо небезпечних важких наркотичних речовин. Серед затриманих солдат одного із прикордонних загонів, котрий протягом кількох місяців купував наркотики і збував їх військовослужбовцям на територію прикордонного загону [10].

У квітні 2020 року правоохоронці викрили схему збуту наркотиків на території військової частини. За попередньою інформацією, військовослужбовці, діючи спільно з цивільними особами, налагодили схему збуту наркотичних речовин амфетаміну та канабісу на території військової частини [11].

У серпні 2021 року на Закарпатті затримано старшину однієї із військових частин, який налагодив незаконний механізм збуту наркотичних речовин серед військовослужбовців. За даними слідства, старшина отримував наркотичні речовини від офіцера, який на момент вчинення злочину перебував в зоні проведення ООС, а також через так звані «закладки» від інших постачальників. В подальшому розповсюджував наркотики серед військовослужбовців [12].

У 2022 році співробітники Державного бюро розслідувань спільно з представниками прокуратури викрили та припинили діяльність міжрегіонального етнічного наркоугруповання, яке контролювало розгалужену мережу виробництва та розповсюдження наркотичних засобів: метадону, амфетаміну, марихуани та інших наркотиків – насамперед серед військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, які протистоять російським військам на Сході України. За даними слідства, діяльність наркоугруповання курували спецслужби російської федерації. Розповсюдження наркотичних засобів серед військовослужбовців мало на меті на постійній основі здійснювати підрив бойової готовності наших військ. Злочинна організація налічувала понад 40 осіб, у тому числі громадян республіки білорусь, мала чітку ієрархічну структуру, лабораторії, розгалужені канали поширення наркотиків, у тому числі через довірених осіб – «операторів» та посередництвом одного із поштових відправників. В ході документування встановлені особи усіх причетних до схеми збуту наркотиків. Використовуючи свій авторитет та наявні зв'язки один із керівників організації вибудував стійкі злочинні відносини зі службовими особами правоохоронних органів, яким систематично сплачував т.зв. «данину» за не притягнення представників злочинної організації до кримінальної відповідальності [13].

Криміногенна ситуація, що останніми роками склалася у сфері наркотизації військових формувань України, не дає підстав для оптимістичних прогнозів. Навпаки, погіршення наркоситуації в державі загалом, а також зростання наркотизації серед неповнолітніх (майбутнього призовного контингенту), свідчать про реальну загрозу розширення «контингентної бази» для відповідних правопорушень у військах [3, с. 115; 14, с. 7].

Оцінка військового середовища з точки зору ризиків поширення наркоманії є досить суперечливою. З одного боку, молоді люди в армії перебувають у жорстких рамках військової дисципліни, стикаються з обмеженнями, характерними для служби, і несуть підвищену відповідальність за свою поведінку та результати діяльності. Чітка регламентація повсякденного життя, постійний контроль з боку командирів і керівників, а також віддаленість більшості військових частин від великих населених пунктів і основних шляхів транспортування наркотиків значною мірою ускладнюють незаконне розповсюдження наркотичних речовин у військовому середовищі. Однак, з іншого боку, існують фактори, що створюють сприятливі умови для поширення наркоманії серед військовослужбовців. Військові підрозділи є відносно закритими колективами, члени яких мають приблизно однаковий вік, стать та подібні інтереси. Постійне тісне спілкування з однолітками та висока психологічна залежність від групової думки, яка іноді толерує вживання наркотиків, стають криміногенними чинниками, що сприяють поширенню наркотизації серед військовослужбовців [3, с. 114].

Військовослужбовець, який вживає наркотичні речовини, може чинити імпульсивно та непередбачувано. Така поведінка є небезпечною не лише через пряму загрозу життю і здоров'ю, яку становить військовослужбовець у стані наркотичного сп'яніння, а й через створення серйозних передумов для надзвичайних ситуацій з непередбачуваними наслідками. Крім того, наркотизація сприяє поширенню девіантної поведінки, зокрема суїцидальних проявів, що, у свою чергу, призводить до небойових втрат серед особового складу [3, с. 112; 14, с. 5].

В кримінологічному контексті, наркотизація набуває особливої, специфічної гостроти. Зловживання

наркотичними речовинами серед військовослужбовців прямо корелює зі зростанням рівня злочинності у військовому середовищі. Щорічна динаміка засвідчує стабільне збільшення кількості злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків та їх вживанням. Дослідники стверджують, що наркотизація військовослужбовців призводить як до вчинення загальнокримінальних злочинів, так і до скоєння військових кримінальних правопорушень [3, с. 113; 15, с. 51].

Дослідники із Національної Академії Національної гвардії України, кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотизацією у військових формуваннях, класифікують за трьома основними категоріями:

1) правопорушення, пов'язані з контрабандою та незаконним обігом наркотичних засобів (ст. ст. 305–317 КК України);

2) злочини, що виникають у сфері легального обігу наркотичних засобів (ст. ст. 318–322 КК України);

3) військові кримінальні правопорушення, вчинені під впливом наркотичних речовин (ст. ст. 406–416 КК України та інші) [3, с. 113].

Зважаючи на вищенаведену класифікацію, доходимо попереднього висновку, що наркотизацію військовослужбовців так чи інакше пов'язують із подальшим вчиненням залежними військовослужбовцями злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, зокрема самовільного залишення військової частини або місця служби, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями тощо.

Таким чином, наркотизацію військовослужбовців можливо розглядати як окрему детермінанту самовільного залишення військової частини або місця служби. Дана дефініція пояснюється в наступному, а саме: військовослужбовець будучи наркозалежним може чинити імпульсивно та непередбачувано,

Зловживання наркотичними речовинами серед військовослужбовців прямо корелює зі зростанням рівня злочинності у військовому середовищі. Щорічна динаміка засвідчує стабільне збільшення кількості зло-

На сьогоднішній день, проблема наркотизації військовослужбовців як однієї із ключових причин та умов до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби становить підґрунтя для подальших наукових досліджень, зокрема виділення кримінологічного портрету особи наркозалежного військовослужбовця-злочинця який посягає на встановлений порядок проходження військової служби.

У статті досліджено проблему наркотизації військовослужбовців як однієї з основних криміногенних детермінант самовільного залишення військової частини або

місця служби. В умовах воєнного стану, коли боєдатність підрозділів Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань утворених відповідно до законів України є критично важливою, особливу загрозу становить зростання випадків адиктивної поведінки серед особового складу. На основі аналізу науково-дослідних, статистичних та соціологічних даних доведено, що наркозалежність безпосередньо впливає на психологічну стабільність військовослужбовців, руйнує моральний дух колективу та провокує як загальнокримінальні злочини так і військові кримінальні правопорушення, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби. Розглянуто соціальні, психологічні та організаційні чинники, які сприяють проникненню наркотиків до військових частин, а також виявлено структурні недоліки у системі відбору та контролю мобілізаційного контингенту. Особливу увагу приділено історичним паралелям, зокрема привернена увага до ретроспективи міжнародного досвіду (війни у В'єтнамі, Кореї, Алжирі, Перській Затоці), аби проілюструвати повторюваність проблеми наркотизації в армії. Особливу увагу приділено дефініції якого обґрунтовується механізм криміногенної дії детермінанти наркотизації військовослужбовців. Наведено приклади слідчо-судової практики, зокрема в частині механізмів незаконного обігу наркотиків у військовому середовищі та їх впливу на вчинення злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби. Обґрунтовано необхідність системного підходу до запобігання наркотизації через реформування медичного огляду, посилення внутрішнього контролю, удоскона-

лення профілактики та правового реагування. Зумовлено на подальшому дослідженні кримінологічного портрету особи наркозалежного військовослужбовця-злочинця який посягає на встановлений порядок проходження військової служби.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини або місця служби, кримінологічна характеристика, детермінанти, причини та умови вчинення військового злочину, наркотизація, наркотизм.

Tkachenko A., Tkachenko P. Drugging of military personnel as a determinant of desertion from a military unit or place of duty

The article examines the problem of drugging military personnel as one of the main criminogenic determinants of desertion from a military unit or place of service. In conditions of martial law, when the combat capability of units of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Service of Ukraine and other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine is critically important, a particular threat is posed by the increase in cases of addictive behavior among personnel. Based on the analysis of scientific research, statistical and sociological data, it is proven that drug addiction directly affects the psychological stability of military personnel, destroys the morale of the team and provokes both general criminal crimes and military criminal offenses, in particular desertion from a military unit or place of service. Social, psychological and organizational factors that contribute to the penetration of drugs into military units are considered, and structural shortcomings in the system of selection and control of the mobilization contingent are also identified. Particular attention is paid to historical

parallels, in particular, attention is drawn to the retrospective of international experience (the wars in Vietnam, Korea, Algeria, the Persian Gulf) to illustrate the recurrence of the problem of drug addiction in the army. Particular attention is paid to the definition that substantiates the mechanism of criminogenic action of the determinants of drug addiction in servicemen. Examples of investigative and judicial practice are given, in particular, in terms of the mechanisms of illegal drug trafficking in the military environment and their impact on the commission of crimes against the established procedure for carrying out or completing military service. The need for a systematic approach to preventing drug addiction through the reform of medical examination, strengthening internal control, improving prevention and legal response is substantiated. It is agreed on further research into the criminological portrait of a drug-addicted criminal serviceman who encroaches on the established procedure for completing military service.

Key words: unauthorized abandonment of a military unit or place of service, criminological characteristics, determinants, causes and conditions of committing a war crime, drugging, drug addiction.

Література:

1. Артюхова В.В. Психолого-педагогічні особливості профілактики наркоманії серед курсантів. Сучасна війна: гуманітарний аспект: тези науково-практичної конференції ХНУПС ім. І. Кожедуба, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2018. С. 103–105.
2. Котляренко Л.Т. Протидія наркоманії у Збройних силах України. Основні напрями та проблеми протидії наркоманії: матеріали круглого столу, м. Київ, 6 лютого 2017 року. Івано-Франківськ: НАВС, 2017. С. 122.

3. Градецький А., Повар О. Наркотизм військовослужбовців як соціально-правова проблема. Юридичний вісник. 2021. № 3. С. 111–118.

4. Ткаченко П.І. Детермінація самовільного залишення військової частини або місця служби. Актуальні питання теорії та практики правозастосування: колект. монограф.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро: ЛІРА, 2024. С. 266–289.

5. Наумов В. Історичний досвід дослідження схильностей до адикцій військовослужбовців. / *Propensity to additions in service persons: an experience of historical research. Journal of Education, Health and Sport.* 2016;6(11):941-954. eISSN 2391-8306. URL: <https://apcz.umk.pl/JEHS/article/download/5701/pdf/57753>. С. 941–954. (Дата звернення: 21.12.2024).

6. Профілактика вживання психоактивних речовин військовослужбовцями Національної гвардії України: навч. посіб. / Я.В. Мацегора, О.С. Колесніченко, І.І. Приходько та ін. Харків: НА НГУ, 2021. С. 184.

7. Контроль наркологічної ситуації та раннє виявлення військовослужбовців, які вживають психоактивні речовини: навч. посіб. / І.І. Приходько, Я.В. Мацегора, І.В. Воробйова та ін.; за заг. ред. проф. І.І. Приходька; 2-ге вид. – Х.: НА НГУ, 2016. С. 107.

8. Військова прокуратура затримала у Києві злочинну озброєну групу наркоділків в погонах. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Центрального регіону. URL: https://vppnr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=236394. (Дата звернення: 21.12.2024).

9. В столиці під час реалізації наркотиків затримано нацгвардійця: Київська спецпрокуратура. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Центрального регіону. URL: https://vppnr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=307172. (Дата звернення: 21.12.2024).

10. На Одещині викрили схему розповсюдження наркотиків серед прикордонників. Інформаційний ресурс «Ль.ua». URL: <https://lb.ua/society/2019/04/13/424491>. (Дата звернення: 21.12.2024).

11. У Києві правоохоронці викрили схему збуту наркотиків на території військової частини. Інформаційний ресурс «Ль.ua». URL: <https://lb.ua/society/2020/04/08/454819>. (Дата звернення: 21.12.2024).

12. На Закарпатті ДБР затримало військовослужбовця під час продажу метамфетаміну. Державне бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-zakarpatti-dbr-zatrimali-vijskovosluzhbovcya-pid-chas-prodazhu-metamfetaminu>. (Дата звернення: 21.12.2024).

13. ДБР припинило діяльність наркоугруповання, яке курувалося спецслужбами російської федерації. Державне бюро розслідувань. URL: <https://surl.li/fwkqjm> (Дата звернення: 21.12.2024).

14. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, Т.М. Мацевко та ін. Львів: НАСВ, 2017. С. 322.

15. Гузенко І.М. Прояви девіантної поведінки серед учасників бойових дій та їх профілактика. Психологія національної безпеки і благополуччя особистості: тези I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів 14–15 березня 2019 року. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 50–51.

УДК 342:37.09

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.11>

Д. Цісар,

доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник
наукового центру проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України

О. Куриліна,

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
наукового центру проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України

М. Мірошник,

науковий співробітник
наукового центру проблем виховання доброчесності
та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони України

А. Великий,

помічник начальника відділу
навчального та забезпечення якості освіти та освітнього процесу
інституту професійної військової освіти «Вишкіл лідерів»
Національного університету оборони України

АСПЕКТИ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИХОВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України, курс який обрала українська держава був спрямований на реструктуризацію суспільних сфер життя, модернізації освіти її змісту, принципів та підходів за світовими стандартами. Військова освіта в цих процесах нестала виключенням. Оскільки військова освіта, як окрема складова в загальнодержавній системі освіти, є однією з ключових ланок, що визначає і забезпечує ступінь захищеності, боєздатності країни та поступального розвитку усіх військових формувань України. Таким чином вона змогла набути свого логічного розвитку на державному рівні, як

гаранта забезпечення загальнонаціональної безпеки країни.

Освітні процеси підготовки військовослужбовців сектору безпеки і оборони України здійснюються у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) не лише за загальновійськовими та спеціальними військовими дисциплінами, а й гуманітарними науками, юриспруденцією, тощо. Саме такий підхід дає можливість ВВНЗ здійснювати підготовку військових фахівців відповідно до сучасних вимог та потреб військових формувань, що сприяє розширенню кадрового потенціалу Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та реалізації внутрішніх потреб військовослуж-

бовця в контексті здобуття чи підвищення рівня кваліфікації за різними напрямками освіти протягом усього терміну проходження військової служби.

Підготовка особового складу сектору безпеки та оборони України з питань виховання доброчесності та запобігання корупції, є малодослідженою темою оскільки процеси інтеграції цього напрямку у військову освіту за прикладом демократичних європейській держав були започатковані не так давно. Тому оптимізація освітніх процесів які забезпечують виховання доброчесності та запобігання корупції потребує пошуку нових форм, методів, змісту навчальних програм у військово-освітній галузі з урахуванням сучасних міжнародних стандартів.

Аналіз досліджень і публікацій. Багатогранність напрямків освіти у ВВНЗ зумовлює науковців щодо пошуку дієвих рішень, реалізація яких впливає на покращення освітніх процесів з урахуванням загально-освітніх та національних тенденцій в умовах сьогодення.

Так, проблемними питаннями покращення та розвитку освітніх процесів з питань виховання доброчесності та запобігання корупції військовослужбовців у ВВНЗ у своїх наукових працях розглядалися рядом науковців серед яких слід відмітити С. Якименко, Ю. Гикало, Ю. Пашук, Ю. Приходько, М. Приліпко, Т. Карабін, Д. Белов, А. Крокун-Баранова, О. Магілін, І. Шопіна.

Вочевидь, що проблеми розвитку військової освіти та її процесів у ВВНЗ привертає увагу науковців, особливо ці питання актуалізувалися з початком повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, що зумовило спільноту науковців до пошуку та оптимізації освіти військовослужбовців у ВВНЗ в умовах дії особливого періоду, під час війни та після воєнного стану, що потребує додаткового дослідження у цій сфері.

Метою наукової статті є акцентування уваги на розвитку системи освітніх процесів з питань виховання доброчесності та запобігання корупції військовослужбовців у вищих військових навчальних закладах та визначення шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Підготовка особового складу сектору безпеки та оборони України з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у ВВНЗ здійснюється з метою реалізації всебічного зміцнення довіри суспільства до армії та правового регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [1]. Ці аспекти надали можливість визначити основні стандарти та напрямки інноваційних підходів виховання і розвитку системи освітнього процесу, саме у військовому середовищі.

Оскільки особливий характер військової служби визначає особливості правового статусу військовослужбовців, який є спеціальним по відношенню до загального правового статусу громадян [2, с. 15], то для досягнення подальших поставлених цілей виникає необхідність визначення певних особливостей функціонування системи підготовки військовослужбовців військових формувань України, розгляд яких сформовано на основі, як вітчизняної так і міжнародної нормативно-правової бази та стандартів.

Так, необхідно зазначити, що проведення інтеграційних процесів військової освіти до національної системи освіти ґрунтується на ключових засадах визначених постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410 (в редакції постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1490) «Про трансформацію системи військової освіти» і є її невід'ємною складовою, щодо поступового переходу до

засад професійної армії, укомплектованої вмотивованими, професійними та освіченими військовослужбовцями [3].

Як зауважують С. Якименко, та Ю. Гикало, концепція трансформації системи військової освіти за міжнародними стандартами передбачає проведення докорінної реформи військової освіти, що має зупинити негативні тенденції в освіті та зробити її важелем реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору [4, с. 61].

Ю. Пашук підкреслює що одним із дієвих шляхів вирішення сучасної проблеми підвищення якості підготовки військових фахівців ЗСУ є покращання організаційних спроможностей ВВНЗ із вивчення, поширення та впровадження передового досвіду [5, с. 299]. Підтримуючи і продовжуючи розвиток думки Ю. Пашука ми вважаємо, що запровадження європейських стандартів в освітній процес ВВНЗ потребує постійного та безперервного оновлення змісту, форм та методів виховних процесів, тому першочерговими заходами реалізації норм визначених цією концепцією, мають бути:

- тісна взаємодія між ВВНЗ, як на всеукраїнському так і на міжнародному рівні;
- створення спільних проектів із міжнародними партнерами та організаціями;
- впровадження передового досвіду в освітній процес ВВНЗ;
- постійний саморозвиток та вдосконалення навчально-матеріальної бази;
- раціональне використання наукового потенціалу ВВНЗ;
- вдосконалення технологій та методів забезпечення роботи дистанційної освіти;
- застосування військовослужбовцями на практиці набутих знань, умінь, навичок тощо.

Основною метою трансформації системи вищої військової освіти є підготовка компетентних, конкурентоспроможних фахівців здатних на високому рівні застосовувати професійні знання отримані під час навчання у закладі освіти та готових до постійної роботи над собою на шляху професійного зростання. Це зумовлює необхідність впровадження нових методів навчання у військово-освітньої галузі з урахуванням сучасних міжнародних стандартів [4, с. 61].

Необхідно зазначити що удосконалення загальної системи професійної підготовки військовослужбовців являється складним процесом, що вимагає особливих підходів у сфері організації та функціонування освітньої діяльності у ВВНЗ. Зазначене вимагає унормування таких процесів на рівні законодавчих та підзаконних/відомчих нормативно-правових актів, що знайшло своє відображення у наказі Міністерства оборони України від 15 лютого 2024 року № 120 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти» [6].

На підставі цього Положення, з урахуванням особливостей і досвіду організації та провадження освітнього процесу у ВВНЗ, розробляють власні положення про організацію освітнього процесу [6]. Такий підхід відкриває можливості для створення індивідуального, особливого, інноваційного освітнього середовища у ВВНЗ, клімат якого максимально сприяє розкриттю потенціалу навчаємих військовослужбовців (курсантів/слухачів).

У своїй науковій праці «Підготовка військових фахівців у провідних країнах світу: основоположні засади та тенденції», Ю. Приходько зазначає, що світова практика чітко орієнтується на

системну закономірність розвитку військової освіти, основою якої є захист національних інтересів і забезпечення національної безпеки держави. Саме ці фактори є джерелом існування й розвитку військової освіти. Подібний погляд дозволяє відійти від традиційного підходу до військової освіти, який був пов'язаний, в основному, з військовими і військово-технічними аспектами застосування збройних сил [7, с. 286]. Саме тому такий підхід надає можливість для військовослужбовця реалізувати своє право на освіту у ВВНЗ яке гарантується відповідно до ст. 53 Конституції України [8] не тільки у військовій сфері, а й у інших освітніх галузях, які відповідають внутрішнім освітніми потребами особистості, забезпечують інтереси національної безпеки і оборони, що притаманні умовам сьогодення та задовольняють потреби відомства у підготовці фахівців відповідної спеціальності (юрист/педагог/філолог, тощо) при формуванні до нього освітніх вимог.

Зміст військової освіти формується на перспективу, відбиваючи склад, стан, призначення, задачі видів і родів військ. Значна увага приділяється комплексному навчанню, коли розробляються програми на основі інтеграції декількох навчальних дисциплін. Акцент при цьому робиться на висвітлення таких проблем: національна безпека й національні інтереси, оперативне та бойове застосування видів і родів військ, упровадження комп'ютерних технологій, гуманітарне право, наукові засади суспільно-економічного розвитку, менеджмент тощо [7, с. 293].

Провідні демократичні країни світу під час формування освітніх процесів у ВВНЗ окрім загальновійськовим, спеціальним чи гуманітарним дисциплінам приділяють неабияку увагу розвитку інтелектуального та духовного потенціалу навчаємих в частині формування нульової толерантності до корупційних проявів та вихованню доброчесності.

Досліджуючи проблеми, пов'язані із забезпеченням доброчесної поведінки військових посадових осіб у ЗСУ, М. Приліпко зазначає, що останнім часом ці проблеми набувають великої актуальності, що пов'язано із необхідністю підвищення рівня професіоналізму осіб офіцерського складу та їх етичних якостей [9, с. 122].

З огляду на основну конституційну функцію ЗСУ, а саме оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності – доброчесність військовослужбовців, як правова категорія носить загально-соціальний, а не внутрішньовідомчий характер [10, с. 971–972], що цілком виправдано обґрунтовує концепцію трансформації системи військової освіти та включення до освітнього процесу різноманітних програм щодо виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони України основними з яких є:

1. Освітні програми. Які впровадженні на базі Національного університету оборони України зміст яких спрямований на формування етичних цінностей та доброчесності у військовослужбовців та цивільних співробітників. До цих освітніх програм входять:

- курс оборонного менеджменту з питань запобігання та виявлення корупції з керівним складом та персоналом, які призначені (зараховані до резерву) на посади, діяльність яких пов'язана із запобіганням корупції у Міністерстві оборони України та ЗСУ;

- спеціалізований курс оборонного менеджменту з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у ЗСУ (з уповноваженими особами) з питань виховання доброчесності та запобігання корупції органів військового управління, обласний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки, військових частин, закладів та установ ЗСУ;

- Крім того, особливостями триваючого сьогодні етапу розвитку правового забезпечення вищої освіти

Задля вирішення окресленої проблематики на базі Національного університету оборони України у 2014 році було створено науковий центр проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони який здійснює наукову та освітню діяльність щодо проблем виховання доброчесності та запобігання корупції в рамках програми (ініціативи) НАТО/РЕАП з розбудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків в оборонних та безпекових інституціях (Building integrity) за сприяння Міністерства оборони Великої Британії та у співпраці з CIDS, Transparency International Ukraine [15]. Головною метою якого виступає виховання і формування доброчесності у військовослужбовців крізь призму комплексу організацій-

них, правових, педагогічних, психологічних, національно-патріотичних та інших заходів.

Передовий досвід країн партнерів України, за сприяння та у тісній співпраці виступає тою рушійною силою розвитку системи підготовки особового складу, як військовослужбовців Збройних Сил так і військовослужбовців інших військових формувань України в контексті виховання доброчесності та запобігання корупції. Про що керівник напряду за підтримки Альянсу з переходу з військової кар'єри на цивільну Олександра Огороднікова в ефірі передачі «Вектор до НАТО» розповіла, що щорічно НАТО підтримує участь представників українських інституцій безпеки та оборони в курсах з розбудови доброчесності, організованих партнерами Програми за кордоном. Так, лише протягом 2021 року було проведено тренінги для інструкторів з питань виховання доброчесності та подолання корупційних ризиків для Національного університету оборони України (12 учасників) та представників навчальних закладів, Національної поліції, Державної прикордонної служби України, Служби з надзвичайних ситуацій та міграційної служби, які входять до системи Міністерства Внутрішніх Справ України (37 учасників) [16].

Слід зазначити що робота наукового центру проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони з питання підготовки особового складу у вихованні доброчесності та запобігання корупції постійно зростає, так у 2021 році було підготовлено 879 осіб, у 2022 році 997, у 2023 році 1023, а вже у 2024 році 1080 осіб, що вказує на важливість та розвиток проведення таких заходів у військовому середовищі.

Щороку міжнародна та міжвідомча співпраця наукового центру проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та

оборони розвивається та нарощує свої потужності у сфері збільшення навчальних курсів, лекцій, тренінгів, форумів, хакатонів тощо [17; 18]. Такі підходи надають можливість запроваджувати, поширювати та підвищувати набутий досвід з питань розбудови та виховання доброчесності різних категорій навчаємих на базах інших ВВНЗ.

Висновки. Отже можемо дійти до висновку, що процеси функціонування та розвитку системи підготовки особового складу сектору безпеки та оборони України відбуваються повсякчас за сприяння держави, міжнародних партнерів та у співпраці з іншими відомствами, військовими формуваннями України.

Науковий центр проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони Національного університету оборони України являється флагманом серед структурних підрозділів ВВНЗ на просторах України, який здійснює постійний розвиток освітніх процесів крізь комплекс організаційних, правових, педагогічних, психологічних, національно-патріотичних та інших заходів, що спрямовані надати цільовій аудиторії інструментарій, теоретичні і практичні знання для підвищення їх професійної підготовки з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони України.

Встановлено тісний зв'язок між процесами виховання і формування доброчесності із національно патріотичним вихованням оскільки спрямовані на розвиток загальної культури та свідомості особового складу сектору безпеки та оборони, який закладений у нормах Конституції України.

У статті досліджено, освітні процеси спрямовані на здійснення підготовки особового складу сектору безпеки та оборони України з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у вищих

військових навчальних закладах. Розвиток цих процесів був закладений із моменту проголошення Україною незалежності, що спонукало до реконструкції освітніх процесів спрямованих на модернізацію освіти та її змісту, принципів та підходів за найкращими світовими стандартами.

Окреслено, нормативно-правову базу про особливості та розширення освітніх процесів у ВВНЗ. Акцентовано увагу на основних аспектах удосконалення освітньої діяльності у ВВНЗ за сприяння держави та міжнародних партнерів, які відбуваються у співпраці з іншими відомствами, військовими формуваннями України, оскільки запровадження інноваційних підходів заснованих на світовому досвіді, сприяє стрімкому саморозвитку та вдосконаленню, як освітньо-наукових процесів так і навчально-матеріальної бази.

Підкреслено що запровадження у ВВНЗ інших не військових дисциплін надало можливість створення особливого, інноваційного освітнього середовища, яке спонукає до реалізації внутрішніх освітніх потреб військовослужбовця, збагаченню його індивідуальної обізнаності та нарощенню професійних навичок, що відповідає потребам відомства у підготовці фахівців відповідної спеціальності (юрист/педагог/філолог тощо).

Наголошено на тому, що освітні програми виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони України допомагають реалізовувати загально-національну концепцію держави щодо виховання нульової толерантності до корупційних проявів та недоброчесної поведінки у військовому середовищі, так як доброчесність є невід'ємною складовою професійної етики військовослужбовця, яка заснована на дотриманні законів та принципів справедливості.

Встановлено, взаємозв'язок між процесами виховання доброчесності із національно патріотичним вихованням оскільки їх суть та зміст спрямовані на розвиток загальної культури та самосвідомості особового складу сектору безпеки та оборони, основи яких закладені у нормах Конституції України та є постулатами для всіх громадян України.

Ключові слова: військовослужбовці, виховання доброчесності, запобігання корупції, освітні процеси, військова освіта.

Tsisar D., Kurylina O., Miroshnyk M., Velykyi A. Aspects of the Training System for Military Servants of Ukraine's Security and Defense Sector in Relation to Integrity Education and Corruption Prevention

The article examines the educational processes aimed at training personnel in Ukraine's security and defense sector on integrity education and corruption prevention in higher military educational institutions. The development of these processes began with Ukraine's declaration of independence, which prompted the reconstruction of educational systems to modernize not only the education itself but also its content, principles, and approaches in line with the best global standards.

The article outlines the normative and legal framework governing the features and expansion of educational processes in higher educational institutions. It focuses on the key aspects of enhancing educational activities with the support of the state and international partners. These improvements occur in cooperation with other government departments and military formations in Ukraine, as the introduction of innovative approaches based on global experience contributes to rapid self-devel-

opment and the overall improvement of educational and scientific processes, as well as of the educational and material base.

It is emphasized that integrating non-military disciplines into military universities has enabled the creation of a unique, innovative educational environment. This environment encourages the fulfillment of the internal educational needs of military personnel, enriches their personal awareness, and enhances their professional skills—thereby meeting the department's requirements for training specialists in relevant fields (e.g., law, education, and philology).

Furthermore, the article highlights that educational programs on integrity education and corruption prevention in the security and defense sector of Ukraine support the national concept of zero tolerance for corruption and unethical behavior in the military environment. Integrity, as an integral part of a military professional's ethics, is grounded in adherence to laws and principles of justice.

Finally, the relationship between integrity education and national patriotic education is established, as both aim to develop the overall culture and self-awareness of personnel within the security and defense sector. These foundational values, enshrined in the Constitution of Ukraine, serve as guiding principles for all citizens of Ukraine.

Key words: military personnel, integrity education, corruption prevention, educational processes, military education.

Література:

1. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232–XII (редакція від 29 листопада 2024 року). Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 27.03.2025).

2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» : науково-практичний коментар / П. П. Богущкий, О. В. Кривенко, А. О. Кривенко, В. Й. Пашинський. Львів : Вид-во НАСВ, 2019. 254 с.

3. Про трансформацію системи військової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#n16> (дата звернення: 27.03.2025).

4. Якименко С., Гикало Ю. Удосконалення системи професійної підготовки військовослужбовців в контексті трансформації системи військової освіти. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування, 2 (2), 2023 р. С. 60–63. <https://doi.org/10.54891/2786-698X-2023-2-12> (дата звернення: 27.03.2025).

5. Пащук Ю. Теоретико-методологічні основи вивчення і впровадження досвіду освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: педагогічні науки, № 1 (24), 2021 р. С. 299–317. URL: <https://cutt.ly/NrpXHwaJ> (дата звернення: 27.03.2025).

6. Про затвердження Положення про особливості про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти : наказ Міністерства оборони України від 15 лютого 2024 року № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-24#Text> (дата звернення: 27.03.2025).

7. Приходько Ю. Підготовка військових фахівців у провідних країнах світу: основоположні засади та тенденції. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 3 (67), 2017 р. С. 285–299. URL: <https://cutt.ly/7rpXHQLA> (дата звернення: 27.03.2025).

8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (редакція від 01 січня 2020 року). Відомості Верховної Ради України. 1996 р. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. (дата звернення: 27.03.2025).

9. Приліпко М. Сутність категорії «добročесність військових посадових осіб». Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», розділ: адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, № 3, 2021 р. С. 122–123. URL: <https://cutt.ly/TrpXH3NS> (дата звернення: 27.03.2025).

10. Карабін Т., Белов Д. Підвищення рівня доброчесності як завдання національно-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», розділ: актуальні питання сучасної правової науки, № 6, 2024 р. С. 968–973. URL: <https://cutt.ly/zrpXJgK2> (дата звернення: 27.03.2025).

11. Крокун-Баранова А. П., Магілін О. В. Морально-етичне виховання майбутніх військовослужбовців. Духовно-інтелектуальне виховання та навчання молоді в XXI столітті. 2023 р. URL: <https://bit.ly/4k8ULew> (дата звернення: 27.03.2025).

12. Магілін О. В. Передумови відкриття професійних закладів середньої освіти з посиленою військовою підготовкою у Латвії. Теорія та методика навчання та виховання. 2022 р. № 52. С. 126–136.

13. Методичні рекомендації щодо адаптації молодих офіцерів до службової діяльності у військах (силах) протягом перших

трьох років. URL: <https://bit.ly/41oqgKo> (дата звернення: 27.03.2025).

14. Шопіна І. Генеза правового забезпечення академічної доброчесності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020 р. Вип. 1. С. 36–39.

15. Науковий центр проблем виховання доброчесності та запобігання корупції у сфері безпеки та оборони / Офіційний сайт Національного університету оборони України. URL: <https://cutt.ly/HrpXJPXM> (дата звернення: 27.03.2025).

16. Підтримка програм НАТО: перехід з військової кар'єри на цивільну психологічну реабілітацію та виховання доброчесності. Армія FM. URL: <https://cutt.ly/prpXJ0Gf> (дата звернення: 27.03.2025).

17. Асоціація IT Ukraine підтримала Перший хакатон з питань виховання доброчесності та запобігання корупції в секторі безпеки та оборони України. IT Ukraine Association. URL: <https://cutt.ly/0raFsQFe> (дата звернення: 31.03.2025).

18. Другий ХАКАТОН з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони України. Науковий центр з питань виховання доброчесності та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони. URL: <https://hack.bitec.com.ua/> (дата звернення: 31.03.2025).

В. Цьомра,
доктор філософії в галузі права,
голова ГО «Лабораторія права»

ПРАВОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ІДЕЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Сучасне право значною мірою спирається на концепцію юридичної особи як одного з основних суб'єктів правовідносин, що дозволяє організаціям та іншим об'єднанням брати участь у правовому обігу нарівні з фізичними особами. У багатьох сферах суспільного життя роль та місце юридичних осіб все більше домінує та закріплюється над фізичними особами, зокрема, така тенденція найбільш характерна для сфери господарювання. Проте філософсько-правові підвалини цієї концепції залишаються предметом дискусій, адже сама ідея суб'єктності нелюдських утворень викликає низку теоретичних і практичних питань. Чи є юридична особа лише правовою фікцією, створеною для зручності суспільства, як стверджував Савінья, чи вона становить реальний соціальний організм із власною волею, як вважав Гірке? Як історичний розвиток суспільних відносин і сучасні виклики, такі як поява штучного інтелекту чи екологічних рухів за права природи, впливають на переосмислення природи юридичної особи?

Проблема ускладнюється тим, що традиційні уявлення про суб'єктність, засновані на філософії розуму, волі та відповідальності, не повною мірою застосовні до юридичних осіб, які не мають свідомості чи моральної автономії. Водночас зростаюча складність соціальних систем і технологічний прогрес вимагають адаптації концепції до нових реалій, що ставить перед правовою наукою

завдання перегляду її онтологічних, етичних і соціальних засад. Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності систематизації філософсько-правових основ концепції юридичної особи, з'ясуванні її онтологічного статусу та оцінці її еволюції в умовах цифрової ери й екологічних викликів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепція юридичної особи протягом останніх десятиліть привертає увагу дослідників як у правовій, так і у філософській площині, а сучасні дослідження зосереджуються на онтологічному статусі юридичної особи, її етичних і соціальних аспектах.

В українській правовій науці проблематика юридичної особи досліджується переважно в контексті цивільного права та корпоративного регулювання. Наприклад, М. С. Кельман у підручнику «Загальна теорія права» аналізує юридичну особу як суб'єкт правовідносин, акцентуючи на її правоздатності та дієздатності, однак філософський вимір залишається недостатньо розкритим. О. В. Дзера у своїх працях звертає увагу на практичні аспекти функціонування юридичних осіб у сучасних умовах, зокрема у сфері господарського права, але не заглиблюється у філософські підвалини. Водночас у роботах вітчизняних авторів бракує системного аналізу адаптації концепції юридичної особи до нових реалій, таких як цифрова трансформація чи екологічні виклики.

Виклад основного матеріалу. Розвиток концепції юридичної особи є результатом тривалого історичного процесу, який відображає еволюцію суспільних відносин, правових систем та інститутів. Ідея надання правового статусу колективним утворенням сформувалася не одразу, а поступово, під впливом соціальних, економічних і релігійних факторів. Витоки цієї концепції можна простежити від античних правових традицій.

Концепція юридичної особи є однією з ключових у правовій науці, що дозволяє суспільству структурувати відносини між людьми, організаціями та державою. Її витoki сягають глибин правової та філософської думки, де перетинаються ідеї про реальність людської діяльності та штучність правових конструкцій. У цьому контексті юридична особа постає як унікальне поєднання статусів реального та штучного суб'єкта, що відображає як практичні потреби суспільства, так і теоретичні підходи до розуміння права. Вже в самому

терміні «юридична особа» криється дуалізм реального («особа» вказує на присутність чогось чи когось матеріалізованого та реального) й штучного («юридична» прямо вказує на те, що це утворення визнане саме правом як те, що існує).

Розвиток концепції юридичної особи значною мірою завдячує середньовічному та канонічному праву, які заклали підґрунтя для її теоретичного осмислення та практичного застосування. Проте сама ідея існування суб'єктів, відмінних від фізичних осіб, зародилась значно раніше. У період Середньовіччя, коли суспільство характеризувалося феодальною роздробленістю та домінуванням релігійних інститутів, виникла потреба у правових механізмах, які б регулювали діяльність колективних утворень – від монастирів до гільдій. Саме в цей час ідея юридичної особи почала набувати чіткіших обрисів, поєднуючи правові традиції Риму з новими соціальними та релігійними реаліями. Активний розвиток морської торгівлі особливо продемонстрував необхідність переосмислення особистої участі купців у веденні справ та виникненню ідеї «товариств капіталів», де одні учасники вкладали свою особисту участь, а інші власні кошти чи інші ресурси, при цьому маючи вплив на прийняття рішень та право на отримання прибутку.

Середньовічне право, хоча й базувалося на римських правових принципах, проте адаптувало їх до потреб феодального суспільства. Одним із ключових внесків цього періоду стало визнання колективних суб'єктів як носіїв прав та обов'язків. Наприклад, міста, гільдії та торговельні об'єднання отримували привілеї від монархів чи феодалів, що дозволяло їм діяти як самостійні суб'єкти у правових відносинах. Ці утворення не мали фізичного втілення, але їхня діяльність – управління майном, укладання угод чи захист інтересів членів – потребувала правового

визнання. Таким чином, середньовічне право розвинуло ідею *persona ficta* (фіктивної особи), яка стала прототипом сучасної юридичної особи. Ця концепція дозволяла відокремлювати майно та відповідальність колективу від окремих його учасників, що було особливо важливим у контексті спадкування чи боргових зобов'язань.

Канонічне право, яке регулювало діяльність католицької церкви, відіграло не менш важливу роль у формуванні концепції юридичної особи. Церковні інститути, такі як монастирі, єпархії та сам Папський престол, потребували правового статусу, який би забезпечував їхню стабільність і автономію. Каноністи, спираючись на римське право, розвинули ідею, що церква як спільнота вірян і її установи можуть виступати окремими суб'єктами права. Відомий правник XII століття Граціан у своєму «Декреті» наголошував на тому, що церковні організації мають власну правоздатність, яка не залежить від окремих осіб, що їх очолюють [2, с. 19–20]. Ця ідея була поглиблена у XIII столітті папою Інокентієм IV, який сформулював концепцію юридичної особи як *fictio juris* (юридичної фікції), чітко відокремивши її від фізичних осіб. Він стверджував, що такі утворення існують лише в правовому сенсі і не мають душі, що стало важливим кроком у теоретичному осмисленні їхньої природи [3, с. 74].

Вплив канонічного права полягав не лише у формуванні теоретичних основ, а й у практичному застосуванні. Церковні установи часто виступали сторонами у судових спрах, управляли величезними земельними володіннями та укладали договори, що вимагало чіткого правового статусу. Цей досвід поступово перейняли світські інститути, такі як університети (наприклад, Болонський чи Паризький), які також отримали статус юридичних осіб для захисту своїх прав та майна. Таким чином,

канонічне право стало мостом між античними традиціями та середньовічними реаліями, закріпивши ідею юридичної особи як інструменту для організації колективної діяльності.

Середньовічне та канонічне право разом створили підґрунтя для подальшого розвитку концепції юридичної особи у Новий час. Вони не лише розвинули ідею штучного суб'єкта права, а й збагатили її філософськими та теологічними аспектами, такими як питання автономії, відповідальності та соціальної ролі колективних утворень. Цей синтез заклав основи для сучасного розуміння юридичної особи, яке згодом знайшло відображення у цивільних кодексах і правових системах усього світу. Саме в рамках канонічного права ідея колективної волі отримала теоретичне обґрунтування та практичне втілення, що вплинуло на подальший розвиток юридичної думки.

Одним із ключових моментів у визнанні колективної волі стала необхідність забезпечення безперервності діяльності церковних інститутів. У той час як фізичні особи – єпископи, абати чи інші керівники – змінювалися через смерть чи відставку, церква як інституція мала зберігати свою правоздатність і майнові права [4, с. 22]. Каноністи, такі як Граціан у XII столітті, почали розглядати церковні організації як єдине ціле, що має власну волю, яка формується через спільну мету та діяльність її членів. У «Декреті Граціана» підкреслювалося, що церква є не просто сукупністю індивідів, а спільнотою, об'єднаною вірою та божественною місією, що надає їй особливий правовий статус [5, с. 7–8]. Ця ідея стала першим кроком до визнання колективної волі як автономного явища.

Практичний вплив канонічного права на визнання колективної волі проявлявся у повсякденній діяльності церкви. Наприклад, монастирі укладали договори, управляли землями та виступали у судах, демонструючи

здатність діяти як єдиний суб'єкт. Ця практика вимагала правового механізму, який би пояснював, як саме колективна воля реалізується. Каноністи розробили ідею представництва, згідно з якою уповноважені особи (наприклад, абати чи єпископи) виступали від імені юридичної особи, втілюючи її волю у конкретних діях. Такий підхід не лише закріпив концепцію колективної волі, а й вплинув на світське право, де згодом з'явилися аналогічні механізми для гільдій, міст і торговельних компаній.

Філософський вимір цього процесу полягав у спробі узгодити релігійні уявлення про спільноту з правовими реаліями. Канонічне право розглядало церкву як *Corpus Christi* (Тіло Христове), що символізувало єдність вірян у вищій меті. Ця ідея трансформувалася у правову теорію, де колективна воля вбачалася як прояв спільного духу, спрямованого на досягнення загального блага. Таке осмислення вплинуло на подальші дискусії в правовій філософії, зокрема на теорію «органічної реальності» Отто фон Гірке, який у XIX столітті стверджував, що юридична особа є реальним соціальним організмом із власною волею [6, с. 39]. Він стверджував, що юридична особа є не просто фікцією, а реальним соціальним організмом, що має власну волю, яка виникає з об'єднання волі її членів. Таким чином, юридична особа набуває рис реального суб'єкта, хоча й залишається залежною від людської діяльності.

Таким чином, канонічне право не лише визнало колективну волю як основу правового існування юридичної особи, а й надало їй теоретичну та практичну базу. Цей внесок став вирішальним для переходу від абстрактних уявлень про спільноти до їхнього юридичного оформлення у світському праві, заклавши підґрунтя для сучасного розуміння юридичної особи як суб'єкта з автономною волею та відповідальністю.

З правової точки зору, юридичну особу часто розглядають як штучного суб'єкта, створеного за допомогою норм закону. Вона не має фізичного тіла чи свідомості, як людина, але наділена здатністю вступати у правові відносини, володіти майном, укладати договори та нести відповідальність. Ця «штучність» була визнана ще в римському праві, де з'явилися перші прототипи юридичних осіб, такі як муніципалітети, корпорації та релігійні об'єднання [4, с. 22]. Римські юристи розглядали ці утворення як *fictio juris* (юридичну фікцію), що дозволяла суспільству вирішувати практичні завдання, наприклад, управління спільним майном чи спадщиною. Таким чином, юридична особа виступає інструментом, створеним людиною для реалізації її потреб у межах правового поля.

Поєднання цих двох статусів – реального та штучного – створює певну дуальність у природі юридичної особи. З одного боку, вона є продуктом правової уяви, що існує лише в межах законодавчих рамок. З іншого боку, її функціонування спирається на реальні дії людей, які надають їй зміст і сенс. Ця дуальність стала предметом дискусій у правовій філософії: чи є юридична особа лише інструментом для зручності, чи вона має автономну сутність?

У сучасному праві ця дуальність зберігається і проявляється у практичних аспектах. Юридична особа може бути притягнута до відповідальності (наприклад, у вигляді штрафів чи ліквідації), що вказує на її штучний статус, але ця відповідальність часто реалізується через дії її представників – реальних суб'єктів. Таким чином, ідея юридичної особи гармонійно поєднує абстрактне і конкретне, відображаючи складну природу людських відносин у правовому контексті.

Визнання юридичної особи реальним суб'єктом права є результатом еволюції правових ідей, що прагнули

подолати обмеження концепції юридичної фікції та відобразити її роль у соціальній дійсності. Якщо традиційно юридична особа розглядалася як штучна конструкція, створена законом для зручності регулювання відносин, то з часом у правовій думці сформувалися підходи, які підкреслюють її реальність як учасника суспільного життя. Цей процес спирається на правові основи, що враховують організаційну структуру, функціональну активність і соціальну значущість юридичних осіб.

Артур В. Мейчен-молодший наполягає, що корпорація є об'єктивно реальною сутністю, а не вигадкою: «Корпорація існує як об'єктивно реальна сутність, яку сприймає будь-яка розвинена дитина чи нормальна людина». Він порівнює її з армією, церквою чи річкою, де зв'язок між частинами створює нову цілісність, незалежну від окремих елементів. Закон лише визнає цю реальність, а не створює її [7, с. 259–260]. Тобто, концепція юридичної особи має свої корені в природному сприйнятті груп як єдиного цілого, що є попереднім етапом перед визнанням з боку держави. Такий підхід тісно пов'язує філософські погляди на сутність юридичної особи з практикою.

Однією з ключових правових основ визнання юридичної особи реальним суб'єктом є її здатність до самостійної діяльності у правовому полі. У сучасних правових системах юридична особа наділена правоздатністю та дієздатністю, що дозволяє їй володіти майном, укладати договори, виступати у судах і нести відповідальність. Ця правова автономія свідчить про те, що юридична особа не є лише пасивним інструментом у руках засновників, а діє як активний учасник відносин, що має власні інтереси та цілі.

Іншою основою є визнання організаційної єдності юридичної особи. У праві підкреслюється, що юридична особа – це не просто сукупність людей

чи ресурсів, а структурована система, яка функціонує завдяки внутрішній координації. Юридична відповідальність також є важливою основою для визнання юридичної особи реальним суб'єктом. У багатьох правових системах юридичні особи можуть бути притягнуті до цивільної, адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності (наприклад, у вигляді штрафів чи заборони діяльності). Це свідчить про те, що закон розглядає їх як суб'єктів, здатних усвідомлювати наслідки своїх дій і нести за них відповідальність. Наприклад, у сучасному корпоративному праві компанії можуть бути покарані за порушення антимонопольного законодавства чи екологічних норм, що підкреслює їхню активну роль у суспільстві, а не лише штучний статус.

Соціальна функція юридичних осіб додатково обґрунтовує їхню реальність як суб'єктів права. Вони створюються для реалізації колективних інтересів – чи то комерційних (корпорації), чи то благодійних (фонди), чи то громадських (асоціації). Ця функціональна роль закріплена у правових актах, які визначають цілі створення юридичної особи та її місце у суспільстві. Наприклад, у праві Європейського Союзу юридичні особи розглядаються як важливі учасники економічного обігу, що сприяють розвитку ринку та інновацій. Такий підхід підтверджує, що їхнє існування має не лише формально-юридичний, а й реальний соціальний зміст.

Інший підхід до правової природи юридичної особи визначає її як штучного суб'єкта права – конструкцію, створену законом для регулювання суспільних відносин, що потребують участі колективних утворень. Її штучність вбачається у відсутності фізичного втілення чи природної свідомості, притаманних людині, однак це не заважає їй бути повноцінним учасником правового обігу. Правоздатність, майнові права та відповідальність є ключовими елементами, що

визначають статус юридичної особи як суб'єкта права, підкреслюючи її залежність від законодавчих норм і водночас її здатність функціонувати у правовому полі.

Штучність юридичної особи як суб'єкта права розглядають у її повній залежності від правових норм, що регулюють її створення, діяльність і припинення. Вона не існує поза законом і не може перевищувати межі, визначені її правовим статусом. Проте саме ця штучність робить юридичну особу ефективним інструментом для організації складних суспільних відносин – від комерційної діяльності до благодійництва. Правоздатність, майнові права та відповідальність разом формують її правовий профіль, дозволяючи брати участь у житті суспільства як абстрактному, але функціональному суб'єкту, чия роль визначається не природою, а волею законодавця та потребами соціуму.

Окрім традиційних підходів до розуміння юридичної особи, таких як теорія фікції чи теорія органічної реальності, у правовій науці сформувалися альтернативні концепції, що пропонують нові перспективи на її природу та функції. Серед них особливе місце займають теорія інтересів і теорія реальності, які зосереджуються на різних аспектах існування юридичної особи – від її соціальної мети до онтологічного статусу. Ці теорії розширюють дискусію, пропонуючи пояснення, що виходять за межі суто юридичної конструкції.

Теорія інтересів, розроблена німецьким юристом Рудольфом фон Ієрингом у XIX столітті, розглядає юридичну особу як інструмент для реалізації певних інтересів. На відміну від теорії фікції, яка наголошує на штучності юридичної особи, чи теорії Гірке, що підкреслює її органічну природу, Ієринг зосередився на практичній меті її існування. Він стверджував, що юридична особа не є ні реальним організмом, ні просто абстракцією, а правовим механізмом,

створеним для захисту та втілення інтересів конкретних груп людей – засновників, членів чи навіть суспільства загалом [8, с. 61].

Теорія реальності, у свою чергу, виходить за рамки суто соціальних чи правових аспектів і наближається до філософського осмислення юридичної особи як реального явища. Цей підхід, що має різні варіації, частково перегукується з ідеями Отто фон Гірке, але акцентує на об'єктивному існуванні юридичної особи у соціальному просторі. Прихильники цієї теорії, вважали, що юридична особа є не просто продуктом правової уяви, а відображенням реальних суспільних структур і відносин [9, с. 39]. Наприклад, держава як юридична особа існує не лише в правових нормах, а й у реальній діяльності її інститутів і громадян. Теорія реальності підкреслює, що юридична особа має власну сутність, яка виникає з соціальної взаємодії, і не зводиться до волі окремих осіб чи законодавчих актів.

Обидві теорії пропонують альтернативні погляди, що доповнюють традиційні уявлення. Теорія інтересів акцентує на прагматичному аспекті, розглядаючи юридичну особу як засіб досягнення цілей, тоді як теорія реальності шукає глибше обґрунтування її існування в соціальній дійсності. Ці альтернативні погляди не лише збагачують теоретичну дискусію, а й мають практичне значення. Разом вони ілюструють багатогранність концепції юридичної особи, яка залишається предметом аналізу як у праві, так і в філософії, відображаючи складність її місця у сучасному світі.

Юридична особа є однією з найбільш парадоксальних правових категорій, що поєднує в собі абстрактність як штучної конструкції та конкретність як реального учасника суспільних відносин. Ця дуальність відображає її подвійну природу: з одного боку, вона існує лише в межах правового поля як

продукт людської уяви та законодавчої волі, а з іншого – проявляє себе через конкретні дії, майно та вплив на соціум. Саме ця взаємодія абстрактного і конкретного визначає унікальність юридичної особи та її значення в правовій системі.

Дуальність природи юридичної особи породжує теоретичні та практичні виклики. З одного боку, її абстрактність дозволяє праву гнучко адаптувати її до різних потреб суспільства – від комерційних організацій до благодійних фондів. З іншого боку, конкретність вимагає чітких механізмів реалізації її прав та обов'язків, таких як інститут представництва чи відповідальність за дії органів управління. Ця взаємодія яскраво ілюструється у правових спорах: наприклад, коли юридична особа виступає стороною у суді, її абстрактний статус втілюється через конкретних представників, які захищають її інтереси.

Таким чином, дуальність природи юридичної особи – її абстрактність і конкретність – є не лише теоретичною особливістю, а й практичною основою її існування. Вона відображає здатність права поєднувати ідеальне з матеріальним, створюючи суб'єкт, який, будучи штучним за походженням, стає реальним у своїх проявах. Ця властивість робить юридичну особу незамінним інструментом сучасного суспільства, що постійно адаптується до нових викликів і потреб.

Джон Дьюї, як філософ-прагматик, аналізує концепцію юридичної особи через її історичний розвиток та логічні основи, пропонуючи функціональний підхід замість метафізичних спекуляцій. Дьюї наголошує, що жодна теорія (фікція, концесія чи реальна особистість) не має чіткої логічної переваги. Кожна з вказаних теорій використовувалася для різних цілей: наприклад, теорія фікції могла як обмежувати (немає душі – немає провини), так і розширювати права

культурній діяльності. Таким чином, людська діяльність є тим механізмом, який перетворює юридичну абстракцію на конкретний суб'єкт із відчутним впливом.

Цей взаємозв'язок має динамічний характер, оскільки людська діяльність часто виходить за межі існуючих норм, спонукаючи до їхньої еволюції. Історично це видно на прикладі розвитку торговельних компаній у Новий час, коли поява акціонерних товариств, таких як Ост-Індійська компанія, вимагала від права нових правил для регулювання їхньої діяльності та відповідальності.

Отже, взаємозв'язок між правовими нормами та людською діяльністю у контексті юридичної особи є основою її дуальної природи. Норми права створюють юридичну особу як абстрактний суб'єкт, тоді як людська діяльність надає їй конкретності, роблячи її реальним учасником суспільного життя. Ця взаємодія не лише забезпечує функціонування юридичної особи, а й відображає ширшу динаміку права як системи, що постійно розвивається під впливом людських потреб і дій.

Джордж Ф. Дейсер описує юридичну особу як фікцію, запозичену з римського права, розвинену середньовічними каноністами та популяризовану Ф. Савінії, яка з часом виросла в щось більше, ніж просто зручна абстракція. Він зазначає, що закон, визнавши її, не зміг позбутися її «примарної присутності», і вона стала невід'ємною частиною правової системи [13, с. 131–132]. Такий погляд демонструє, що юридична особа виникла як фікція для зручності, але поступово набула реального значення через соціальні та економічні потреби, відображаючи еволюцію від правового інструменту до філософської концепції.

Дуальність природи юридичної особи – поєднання її абстрактності як правової конструкції та конкретності як учасника суспільних відно-

син — особливо чітко проявляється у механізмах її відповідальності. Оскільки юридична особа є штучним суб'єктом, позбавленим власної свідомості чи фізичної здатності діяти, її відповідальність реалізується через дії її представників — реальних людей, які виступають від її імені. Цей практичний прояв дуальності ілюструє, як абстрактна правова оболонка наповнюється конкретним змістом через людську діяльність, забезпечуючи баланс між її формальним статусом і реальним впливом на суспільство. Проте, на думку Браяна Сміта, дискусія про те, чи є юридична особа реальною чи фіктивною, марна через відсутність чітких визначень. Він порівнює її з іншими правовими абстракціями (власність, право), стверджуючи, що вона так само реальна чи нереальна, як особистість людини в праві [1, с. 293].

Практичні прояви дуальності також пов'язані з обмеженнями та проблемами. Оскільки юридична особа залежить від дій своїх представників, виникають складнощі у визначенні меж їхніх повноважень чи вини. Наприклад, якщо працівник діє всупереч інтересам компанії чи поза межами своїх повноважень, постає питання, чи повинна юридична особа відповідати за такі дії. У праві це вирішується через детальне регулювання повноважень органів управління та представництва, що ще раз підкреслює необхідність гармонії між абстрактним статусом і конкретною діяльністю.

Таким чином, відповідальність юридичної особи через дії її представників є практичним втіленням її дуальної природи. Абстрактність дозволяє праву наділяти її статусом суб'єкта, який несе відповідальність, тоді як конкретність проявляється у реальних діях людей, що стають підставою для санкцій. Цей механізм не лише забезпечує функціонування юридичної особи у правовому полі, а й відображає її унікальну здатність

поєднувати ідеальне з матеріальним, що робить її незамінною у сучасному суспільстві.

Одним з основних питань досліджуваного питання є визначення, наскільки юридична особа може вважатися «реальною» у своїй діяльності. У сучасному світі юридичні особи, такі як транснаціональні корпорації (наприклад, Google чи Amazon), демонструють реальний вплив на економіку, політику та суспільство, що перевищує вплив багатьох фізичних осіб чи навіть держав.

Поява нових технологій, зокрема штучного інтелекту, ще більше розмиває межі між реальним і штучним. У деяких країнах уже розглядаються ідеї надання правового статусу системам штучного інтелекту, які діють у складі юридичних осіб або навіть автономно. Наприклад, у 2017 році Саудівська Аравія надала «громадянство» роботіві Софії, що викликало дискусію про те, чи може штучний суб'єкт набувати рис суб'єкта, який реально існує [14, с. 47].

У ХХІ столітті концепція юридичної особи переживає значні зміни в результаті технологічних досягнень, глобалізації та зміни соціально-економічних відносин. Традиційні теорії уже не відповідають новим реаліям, таким як цифрова економіка, штучний інтелект і децентралізовані структури. Необхідно адаптуватися до цих проблем, переосмислити їхню природу та розширити її правовий статус, що може призвести до створення нових концептуальних методів.

Однією з ключових перспектив є інтеграція технологічного виміру у теорію юридичної особи. Зростаюча роль штучного інтелекту у діяльності організацій, від автоматизованих фінансових систем до автономного управління бізнес-процесами, ставить питання про те, як ШІ впливає на волю та відповідальність юридичної особи. У майбутньому можливе виникнення «технологічної теорії», яка розглядатиме юридичну особу як

гібрид правових норм, людської діяльності та машинних алгоритмів. Такий підхід може переосмислити ідею автономії юридичної особи, визнаючи її здатність діяти частково незалежно від людського контролю, що наближає її до реального суб'єкта, але зберігає штучну основу.

Глобалізація та екологічні виклики також впливають на перспективи розвитку теорій юридичної особи. Транснаціональні корпорації, які діють у десятках юрисдикцій, дедалі частіше розглядаються як суб'єкти з глобальною відповідальністю, наприклад, у сфері кліматичних змін чи прав людини. Це може сприяти розвитку «соціально-екологічної теорії», яка наголошуватиме на юридичній особі як суб'єкті, що несе обов'язки перед суспільством і планетою, а не лише перед своїми засновниками чи акціонерами.

Таким чином, перспективи розвитку теорій юридичної особи у ХХІ столітті пов'язані з її адаптацією до технологічних, соціальних і глобальних змін. Нові концепції, ймовірно, поєднуюватимуть традиційні підходи з інноваційними ідеями, відображаючи її еволюцію від простої правової фікції до складного суб'єкта, що балансує між штучним і реальним. Цей процес не лише збагатить правову науку, а й допоможе праву відповідати на виклики сучасності, зберігаючи свою релевантність у мінливому світі.

Висновки та перспективи. Концепція юридичної особи є результатом тривалого розвитку правових і філософських ідей, що формувалися під впливом історичних, соціальних і теоретичних чинників. Її витоки сягають античності, середньовіччя та Нового часу, де переплелися практичні потреби суспільства з абстрактним осмисленням природи колективних утворень. Ключові етапи цього процесу відображають еволюцію уявлень про юридичну особу як суб'єкта права, що поєднує штучність і реальність, абстрактність і конкретність.

Перші правові основи ідеї юридичної особи закладені в римському праві, де з'явилися прототипи сучасних організацій – муніципалітети, корпорації, релігійні об'єднання. Римські юристи розглядали їх як *fictio juris* – юридичну фікцію, що дозволяла регулювати спільну власність чи спадщину. Цей підхід підкреслював штучність юридичної особи, яка існувала лише в межах закону, але вже тоді вказував на її практичну роль у суспільстві, що стало основою для подальшого розвитку.

Філософські витоки ідеї юридичної особи набули розвитку в Новий час, коли правова думка почала осмислювати її онтологічний статус. Теорія фікції наголошувала на її абстрактності як продукту законодавчої волі, в той час як теорія органічної реальності розглядає юридичну особу як соціальний організм із власною волею, що виникає з об'єднання її членів.

Еволюція соціальних структур у сучасному світі відкриває широке поле для подальших досліджень концепції юридичної особи, враховуючи її роль як інструменту організації суспільних відносин. Зміни в технологіях, економіці, культурі та глобальному управлінні створюють нові умови, які впливають на природу, функції та правовий статус юридичних осіб. У цьому контексті дослідження можуть зосередитися на кількох ключових напрямках, що відображають як теоретичні, так і практичні аспекти її розвитку в умовах трансформації соціальних структур.

Вплив цифрових технологій і децентралізації на юридичну особу. Одним із перспективних напрямків є аналіз того, як цифрові платформи, блокчейн і децентралізовані автономні організації змінюють традиційне розуміння юридичної особи. Також важливо вивчити, як цифрова ідентичність юридичних осіб впливає на їхню правоздатність і взаємодію із соціальними структурами.

Роль юридичної особи у глобальних соціальних мережах. Зростання глобалізації та мережових структур суспільства потребує дослідження юридичної особи як учасника транснаціональних відносин. Напрямок може включати аналіз її функцій у глобальних ланцюгах поставок, цифрових ринках чи міжнародних екологічних ініціативах. Особливу увагу можна приділити тому, як юридичні особи (наприклад, транснаціональні корпорації) впливають на соціальні структури через свою економічну владу, і як це вимагає перегляду їхньої відповідальності перед світовою спільнотою, а не лише перед національними юрисдикціями.

Юридична особа і штучний інтелект у контексті соціальної автономії. Інтеграція штучного інтелекту у діяльність юридичних осіб відкриває простір для дослідження її еволюції як суб'єкта з потенційною автономією. Дослідження можуть зосередитися на межах між людською діяльністю та машинною автономією, а також на етичних і правових наслідках делегування функцій юридичної особи технологіям.

Екологічна та соціальна відповідальність у нових соціальних реаліях. У контексті еволюції соціальних структур, де зростає значення сталого розвитку, перспективним є вивчення юридичної особи як суб'єкта з розширеними обов'язками перед суспільством і природою. Дослідження можуть аналізувати, як концепція корпоративної соціальної відповідальності трансформується у правову категорію, що впливає на статус юридичної особи.

Переосмислення дуальності юридичної особи у постіндустріальному суспільстві. Еволюція соціальних структур від індустріальних до інформаційних і мережових моделей потребує нового погляду на дуальність юридичної особи – її абстрактність і конкретність. Дослідження можуть зосередитися на тому, як ця дуаль-

ність проявляється у віртуальних організаціях, гібридних спільнотах чи платформах спільної економіки.

Історико-порівняльний аналіз адаптації юридичної особи до соціальних змін. Ще одним напрямком може бути порівняльне дослідження того, як юридична особа адаптувалася до попередніх етапів еволюції соціальних структур – від феодалізму до індустріальної епохи – і які уроки це дає для сучасності. Аналіз історичних прецедентів (наприклад, розвитку акціонерних товариств у XVII-XVIII століттях) може допомогти прогнозувати її трансформацію у відповідь на нинішні виклики, такі як автоматизація чи кліматична криза.

Ці напрямки досліджень мають потенціал не лише розширити теоретичне розуміння юридичної особи, а й запропонувати практичні рішення для її регулювання у мінливому соціальному контексті. Еволюція соціальних структур вимагає від права гнучкості, а від науки – здатності передбачати, як юридична особа може відповідати новим формам людської взаємодії, зберігаючи свою роль як ключового елементу організації суспільства.

*Стаття присвячена дослідженню філософсько-правових витоків концепції юридичної особи, аналізу її онтологічного статусу та еволюції в контексті сучасних викликів. Автор розглядає юридичну особу як унікальну правову категорію, що поєднує абстрактність штучної конструкції та конкретність реального учасника суспільних відносин, підкреслюючи її дуальну природу. Дослідження простежує історичний розвиток ідеї від римського права, де юридична особа розглядалася як *fictio juris*, через середньовічне та канонічне право, що визнало колективну волю церковних інститутів, до Нового часу, коли філософські теорії – фікції, органічної реально-*

сті, інтересів – поглибили її осмислення. У статті акцентується на внеску таких мислителів, як Граціан, Інокентій IV, Савінья, Гірке, Ієринг, а також сучасних дослідників, які розглядають вплив технологій і екологічних рухів на правосуб'єктність.

Особлива увага приділяється впливу сучасних реалій – цифрової економіки, штучного інтелекту, глобалізації та екологічних викликів – на переосмислення концепції юридичної особи. Автор аналізує, як штучний інтелект та децентралізовані структури, такі як блокчейн-організації, змінюють уявлення про волю та відповідальність юридичних осіб, пропонуючи ідею «технологічної теорії», що інтегрує машинні алгоритми в правовий статус. Екологічна відповідальність транснаціональних корпорацій розглядається як основа для «соціально-екологічної теорії», що наголошує на їхніх обов'язках перед суспільством і природою.

Методологія дослідження ґрунтується на історико-правовому, порівняльно-правовому та системному підходах, що дозволяють узагальнити класичні теорії та адаптувати їх до нових умов. Стаття підкреслює, що юридична особа є не лише правовим інструментом, а й відображенням соціальних структур, які еволюціонують під впливом людської діяльності та законодавчих норм. Висновки вказують на необхідність нових концептуальних підходів, які б враховували автономію, глобальну відповідальність і технологічний вимір юридичних осіб.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом впливу цифрових платформ, штучний інтелект та глобальних соціальних мереж на правовий статус юридичних осіб, а також із вивченням їхньої ролі в забезпеченні сталого розвитку. Стаття пропонує

бачення юридичної особи як суб'єкта, що балансує між штучним і реальним, забезпечуючи гнучкість права у відповідь на сучасні виклики. Також запропоновано напрямки подальших перспективних досліджень у досліджуваній сфері з нахилом на цифрові технології та глобалізацію.

Ключові слова: юридична особа, правосуб'єктність, філософія права, римське право, канонічне право, теорія фікції, теорія реальності, теорія інтересів, штучний інтелект, екологічна відповідальність, цифрова економіка, глобалізація.

Tsomra V. Legal and philosophical origins of the idea of a legal entity

The article is dedicated to the study of the philosophical and legal origins of the concept of a legal entity, the analysis of its ontological status, and its evolution in the context of contemporary challenges. The author considers a legal entity as a unique legal category that combines the abstractness of an artificial construct and the concreteness of a real participant in social relations, emphasizing its dual nature. The study traces the historical development of the idea from Roman law, where the legal entity was considered a *fictio juris*, through medieval and canon law, which recognized the collective will of ecclesiastical institutions, to modern times, when philosophical theories—fictions, organic reality, interests—deepened its understanding. The article emphasizes the contributions of thinkers such as Gratian, Innocent IV, Savigny, Gierke, Ihering, as well as contemporary researchers who examine the impact of technology and environmental movements on legal personality.

Particular attention is paid to the impact of contemporary realities – the digital economy, artificial intel-

ligence, globalization, and environmental challenges – on the rethinking of the concept of a legal entity. The author analyzes how artificial intelligence and decentralized structures, such as blockchain organizations, are changing the notions of will and responsibility of legal entities, proposing the idea of a “technological theory” that integrates machine algorithms into legal status. The environmental responsibility of transnational corporations is considered the basis for a “socio-environmental theory”, which emphasizes their obligations to society and nature.

The research methodology is based on historical-legal, comparative-legal, and systemic approaches, which allow for the generalization of classical theories and their adaptation to new conditions. The article emphasizes that a legal entity is not only a legal instrument but also a reflection of social structures that evolve under the influence of human activity and legislative norms. The conclusions indicate the need for new conceptual approaches that take into account the autonomy, global responsibility, and technological dimension of legal entities.

The prospects for further research are related to the analysis of the impact of digital platforms, artificial intelligence, and global social networks on the legal status of legal entities, as well as the study of their role in ensuring sustainable development. The article offers a vision of a legal entity as a subject that balances between the artificial and the real, ensuring the flexibility of law in response to modern challenges. Also proposed are directions for further prospective research in the studied field with a focus on digital technologies and globalization.

Key words: legal entity, legal capacity, philosophy of law, Roman law, canon law, theory of fiction,

theory of reality, theory of interests, artificial intelligence, environmental responsibility, digital economy, globalization.

Література:

1. Smith B. *Legal Personality*. The Yale Law Journal. 1928. Т. 3, № 37. С. 283–299. URL: <https://www.jstor.org/stable/789740> (дата звернення: 21.04.2025).

2. Санжаров В. А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 6(41). С. 18–21. URL: [https://doi.org/10.32837/ручв.v0i6\(41\).959](https://doi.org/10.32837/ручв.v0i6(41).959) (дата звернення: 21.04.2025).

3. Сазонов В. Корпоративні права з огляду теорії фікції та реальності юридичної особи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. № 1 (102). С. 73–76. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/yurydych_102_2016.pdf (дата звернення: 21.04.2023).

4. Дашковська О. Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3–2. С. 21–24. URL: <https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/3-2-2013.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).

5. Санжаров В. А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. Правова позиція. 2022. № 1. С. 5–9. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.1> (дата звернення: 22.04.2025).

6. Баб'юк М. Основні теорії юридичних осіб та їх вплив на розвиток вищих навчальних закладів. Eurasian Academic Research Journal. 2018. № 6 (24). С. 37–45. URL: <https://surl.li/jscgrj> (дата звернення: 22.04.2025).

7. Machen A. W. *Corporate Personality*. Harvard Law Review. 1911. Т. 24, № 4. С. 253–267. URL: <https://www.jstor.org/stable/1324056> (дата звернення: 24.04.2025).

8. Коструба А. Інтегративна теорія сутності юридичної особи. Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Масл., м. Харків, 14 лют. 2018 р. Харків, 2018. С. 60–62.

9. Прилуцький Р. Основні теорії юридичної особи та їх вплив на розвиток організаційних форм суб'єктів господарювання. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 35–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_3_6 (дата звернення: 23.04.2025).

10. Dewey J. *The Historic Background of Corporate Legal Personality*. *The Yale Law Journal*. 1926. Т. 35, № 6. С. 655–673. URL: <https://www.jstor.org/stable/788782> (дата звернення: 23.04.2025).

11. Кочин В. Правова сутність юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_5_9 (дата звернення: 24.04.2025).

12. Танчик О. Юридична особа як суб'єкт адміністративного права: проблеми теорії та практики. *Пів-*

денноукраїнський правничий часопис. 2019. Т. 3, № 4. С. 13–18. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.3.4> (дата звернення: 24.04.2025).

13. Deiser G. F. *The Juristic Person*. I. *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*. 1908. Т. 57, № 3. С. 131. URL: <https://www.jstor.org/stable/3313312> (дата звернення: 24.04.2025).

14. Шульга А.М. Юридична природа автономного робота при визначенні суб'єкта майнової юридичної відповідальності: теорія і практика. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2019. № 28. С. 42–49. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-05> (дата звернення: 24.04.2025).

В. Чукаєва,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У будь-якій правовій системі романо-германської сім'ї Конституція є основним нормативно-правовим актом де закріплюється система прав людини і громадянина [1, розділ II]. На основі цього юридичного факту конституціоналісти визначають необхідність реальної дії механізму забезпечення норм Конституції України як основна юридична гарантія забезпечення прав людини. При аналізі механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина через забезпечення норм Конституції визначається не тільки сам принцип формування цього механізму але й його систему, особливості правового регулювання реальності права дії держави з виконання основної своєї функції – реалізації прав і свобод громадян України.

Основою забезпечення дії норм Конституції та системи прав і свобод людини і громадянина, як ми бачимо – є механізм реалізації права. На сучасному етапі у вітчизняній юриспруденції немає повного та загального визначення даної категорії і достатньо практичних рекомендацій побудування дійового механізму реалізації права через реформування національного конституційного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці й досі не досягли консенсусу що до однозначного визначення категорії «механізм реалізації права». Існують різні під-

ходи, які акцентують увагу на окремих аспектах механізму правової реалізації, що ускладнює формування загальної концепції визначення цієї категорії. «Механізм реалізації права» на сьогодні є фундаментальною у правовій науці, оскільки вона стоїть у процесу перетворення правових норм у реальну поведінку суб'єктів права. Однак визначення та зміст цієї категорії залишаються предметом активних наукових дискусій. Це зумовлено складністю права як соціального феномену, багатогранністю правових відносин і динамічністю суспільних процесів, що впливають на реалізацію правових норм. Так, згідно традиційного підходу таких науковців, як М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко, механізм реалізації права визначається як сукупність засобів, методів і процедур, спрямованих на забезпечення виконання правових норм [2]. Важливими елементами такого механізму є: нормативно-правова база; інститути, які забезпечують реалізацію права (суди, правоохоронні органи, адміністративні органи); гарантії прав і свобод громадян.

При динамічному підході юристи-науковці І.Б. Котерлін, З.О. Мургустова розглядають механізм реалізації права як процес, що постійно змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [3]. Цей підхід формує зміст механізму реалізації

права на основі взаємодії суб'єктів права, їхній правосвідомості та соціальних умовах.

При іншому підході – системному, деякі вітчизняні науковці – О.Ю. Беломестнов, Н.Г. Єршова, Ю.Д. Древаль механізм реалізації права розглядають як система, що включає взаємопов'язані елементи: норми права, правовідносини, юридичні факти, акти реалізації права [4]. Даний підхід дозволяє врахувати як статичні, так і динамічні аспекти реалізації права при регулюванні суспільних відносин.

Основна проблема визначення категорії «механізм реалізації права» – відсутність єдності у трактуванні структурної організації механізму реалізації права. Вона включає широкий спектр елементів: від правових норм до механізмів контролю. Визначення меж і взаємозв'язків між цими елементами є складним завданням і досі не вирішеним у вітчизняній юриспруденції.

Метою статті є визначити роль та місце сучасної конституційної реформи в Україні у системі структурної організації механізму реалізації норм Основного Закону України та конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Для досягнення мети наукового дослідження потрібно вирішити такі **завдання**, як визначення поняття та особливостей «механізму правової реалізації» проведення конституційної реформи України після 2014 р. для ефективності забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Саме основна практична функція публічної влади за конституційними принципами – реалізація прав і свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Динамічність суспільних відносин які йдуть у формі швидких змін в економічному, політичному та соціальному середовищі впливають на функціонування механізмів реалізації права, що робить їхнє дослідження і визначення

у рамках комплексності здобутків різних наук юриспруденції. Більш того, кожна група соціального середовища має свої особливості у кожній правовій системі. Тому механізм реалізації права у національній правовій системі має свої особливості, що ускладнює формування універсальних підходів до його аналізу. Для вирішення цієї проблеми, на наш погляд повинна бути розроблена єдина методологія, тобто необхідно розробити уніфіковану методологію дослідження механізму реалізації права, яка б враховувала всі його аспекти та рівні, комплексне використання досягнень соціології, політології, економіки та інших наук, що сприятиме глибшому розумінню механізмів реалізації права. Також при цьому необхідно враховувати вплив цифровізації, глобалізації та інших сучасних тенденцій на реалізацію правових норм. Саме вивчення досвіду різних правових систем дозволить виділити універсальні характеристики механізму реалізації права. При характеристиці «механізму реалізації права» в Україні потрібно враховувати те, що правова система держави знаходиться в рамках складного процесу імплементації європейських стандартів у національне законодавство. Сучасний тип правової системи України за класифікацією досліджень порівняльного правознавства можна визначати як перехідний. Для цього типу правової системи характерні такі риси: 1) наявність особливих наслідків правового регулювання у суспільстві через перебування України більше 70-ти років в рамках соціалістичної правової системи; 2) вплив романо-германської правової системи на формування сучасної національної системи права України; 3) наявність практичної євроінтеграційної правової доктрини; 4) наявність можливості використання принципу прецеденту у судовій практиці; 5) суддівське тлумачення формальних джерел права [5]. Все це обумовило сутність змісту

механізму реалізації права в Україні на сучасному етапі як постійно діючий процес, який забезпечує втілення правових норм у життя на основі конституційних принципів організації роботи інституцій публічної влади. Він виступає способом перетворення зафіксованих норм права на конкретні дії, які виконуються суб'єктами права, тому механізм реалізації тісно пов'язаний із забезпеченням прав і обов'язків людини, завершуючи процес правового регулювання. Цей механізм є ключовим для досягнення результатів правового регулювання всіх галузей розвитку суспільства та підтримання правопорядку.

Стабільне забезпечення прав та свобод людини і громадянина є основою формування, розвитку практики побудування демократичної держави, що є необхідною базою існування суверенної держави. З приводу цього, починаючи з 2014 р. почалась глибока Конституційна реформа в Україні де ключовим завданням є зміцнення державності, демократії та верховенства права. Саме вони є ключовими елементами забезпечення практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Ефективна реалізація реформ потребує на сьогодні розробки та впровадження правових механізмів, які забезпечують їх прозорість, відповідність міжнародним стандартам та підтримку з боку суспільства. Сучасний етап конституційної реформи характеризується такими викликами, як політична нестабільність, економічні труднощі та військовий конфлікт, що робить цей процес надзвичайно складним і багатограним.

Сам, правовий механізм конституційної реформи в Україні включає кілька ключових елементів: зміна нормативно-правової бази публічної влади, інституційне забезпечення механізму дії демократичних інститутів, удосконалення конституційної юстиції, створення ефективної процедури законодавчого процесу

у парламенті, формування на вищому рівні правосвідомості та правової культури суспільства. Таким чином, ми можемо визначити, що механізмом реалізації Конституції України є сукупність інституційних (система публічної влади) та правових елементів (в першу чергу механізм правового регулювання), які забезпечують втілення конституційних положень. Це система заходів, спрямовано на практичне втілення Конституції а також прав і свобод людини і громадянина. Безумовно, механізм реалізації права включає до себе систему всього комплексу гарантій забезпечення виконання норм права (юридичних, соціально-економічних, політичних, культурних, гуманітарних). Він охоплює також і організаційні аспекти забезпечення ефективності діяльності державного апарату та інституту місцевого самоврядування, що дає реальну основу функціонування Конституції в повсякденному житті суспільства.

На сучасному етапі в Україні проводиться адаптація законодавства до стандартів європейського права, тому відбувається зміна не тільки змісту Конституції але й основних конституційних законів з приводу компетенції основних інституцій трьох гілок влади [6]. Це здійснюється на основі міжнародних договорів та рекомендацій європейських консультативних органів з питань демократизації України (Венеціанська комісія). Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи, Європейським Союзом та ООН, для отримання експертної допомоги та фінансування конституційних реформ.

Для посилення контролю виконання конституційних норм відбулось нове реформування Конституційного суду, як одного з гарантів забезпечення верховенства Конституції у системі національного права України [7]. Саме Конституційний суд України визначає реалії відповідності націо-

народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Це визначить стабільність Конституції і встановить неможливість різним політичним силам, які приходять до влади змінювати зміст Основного закону під свої інтереси та примхи;

4) збільшення прозорості роботи державних органів і залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень та упрощення процедури конституційно-правової відповідальності посадових осіб центральних органів влади;

5) формування оптимальної моделі публічної влади з урахуванням особливостей правової системи є необхідною умовою для забезпечення практичної дії механізму реалізації норм Конституції України та конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі в Україні конституційна реформа є тією спробою забезпечити стабільність суспільства через створення ефективного механізму реалізації права. Основний зміст категорії «механізм реалізації права», за нашою думкою, включає постійно діючий соціально-правовий процес, який забезпечує втілення правових норм у життя на основі конституційних принципів організації роботи інституцій публічної влади. Для подальшого дослідження та удосконалення змісту визначення «механізму реалізації права» науковці юриспруденції мають зосередитись на уніфікації методології дослідження, адаптації до сучасних викликів та інтеграції міждисциплінарних підходів. Це дозволить зрозуміти як створити ефективну систему реалізації правових норм до відповідності сучасним потребам суспільства.

Реалізація прав і свобод людини і громадянина можлива через забезпечення реальності виконання норм Конституції яка є основним гарантом механізму реалізації забезпечення

прав і свобод людини і громадянина. Оскільки вона встановлює основні принципи, свободи та права, що належать кожній людині. Саме Конституція визначає межі втручання держави у ці права, систему обмежень у її діяльності, а також гарантує право на їх захист через ефективної системи публічної влади. Конституція є основою гарантії права на оскарження дій влади, забезпечуючи дієвий механізм захисту. Цей дієвий механізм повинен бути в системі збалансованої організації роботи трьох гілок влади. Тому основне завдання конституційної реформи – необхідність створення цієї системи з існуванням реальної незалежності судової влади у прийнятті своїх рішень на принципах верховенства права та законності. На жаль, сьогодні самою невдалою реформою є реформа судової влади, що визначила нові потреби та кроки продовження оновлення правового статусу кожної інституції публічної влади.

На сьогоднішній основною проблемою стабільності розвитку держави – є забезпечення права і свобод людини і громадянина, існування дієвого механізму публічної влади для реалізації норм Конституції. Для вирішення цих актуальних питань демократичного державотворення необхідно існування дієвого механізму реалізації права в Україні. Основними причинами існування такої проблеми є низький рівень правової культури та свідомості населення, не ефективність дії конституційного принципу трьох гілок державної влади. Це ускладнюється ще тим, що розуміння та захист своїх прав соціумом та оперативність реагування державної влади на порушення прав і свобод людини і громадянина є дуже низьке й не ефективне. Також важливо зазначити, що ці проблеми мають системний характер.

так і динамічні аспекти права. Подальші дослідження у цій сфері мають зосередитися на уніфікації методології, адаптації до сучасних викликів та інтеграції міждисциплінарних підходів. Це дозволить створити ефективну систему реалізації правових норм, яка відповідатиме потребам суспільства; 2) реалізація прав і свобод людини і громадянина можлива через забезпечення реальності виконання норм Конституції яка є основним гарантом механізму реалізації забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Сам механізм реалізації Конституції – це набір інституційних та правових елементів, що забезпечують втілення конституційних норм у життя. Оскільки вона встановлює основні принципи, свободи та права, що належать кожній людині; 3) саме Конституція визначає межі втручання держави у права людини, систему обмежувань у її діяльності, а також гарантує право на їх захист через ефективної системи публічної влади. Цей дійовий механізм повинен бути в системі збалансованої організації роботи трьох гілок влади; 4) основне завдання конституційної реформи на сучасному етапі в Україні – необхідність створення ефективної системи трьох гілок влади. Де основою цієї системи є існування реальної незалежності судової влади у прийнятті своїх рішень на принципах верховенства права та законності; 5) основне завдання сьогодення конституційної реформи – це створення незалежної судової влади поза політичного тиску.

Ключові слова: реалізація Конституції, права людини і громадянина, реальність права, правова система, публічна влада, конституційна реформа, принцип трьох гілок державної влади, механізм реалізації права.

Chukaeva V. Constitutional reform and the mechanism of realisation of human and civil rights and freedoms in Ukraine

Today, the main problem of stable development of the state is to ensure the rights and freedoms of man and citizen, the existence of an effective mechanism of public authorities for the implementation of the Constitution. In order to address these pressing issues of democratic state-building, it is necessary to have an effective mechanism for the implementation of law in Ukraine. The main reasons for the existence of this problem are the low level of legal culture and consciousness of the population, and the ineffectiveness of the constitutional principle of three branches of state power. This is further complicated by the fact that society is understanding and protection of their rights and the promptness of the government's response to violations of human and civil rights and freedoms is very low and ineffective. It is also important to note that these problems are systemic.

The purpose of the article is to determine the role and place of the current constitutional reform in Ukraine in the system of structural organizations of the mechanism for implementation of the provisions of the Fundamental Law of Ukraine and the system of human and civil rights and freedoms.

In order to identify the main causes of these problems, the article analyses the peculiarities of the legal system of Ukraine at the current stage, defines such concepts as the mechanism for the implementation of human and civil rights and freedoms, and the mechanism for the implementation of constitutional provisions. The author also analyses the peculiarities of constitutional reform in Ukraine at the current stage and the state of checks and balances in the system of three branches of power.

The research methods used were the dialectical method (materialistic and idealistic), as well as methods of analyzing expert opinions and modeling. The dialectical method is used to analyze law as part of a constantly evolving social reality. The methods of expert evaluation and modeling allowed the study to analyze complex legal phenomena regarding the reality of the right to ensure the operation of constitutional norms and the system of human and civil rights and freedoms. Interdisciplinary approaches were used to define the category of 'mechanism of implementation of the right's.

The main conclusions of the study are as follows: 1) the category 'mechanism of implementation of law' remains one of the most controversial in legal science. In our opinion, its main content includes an ongoing social and legal process that ensures the implementation of legal norms on the basis of the constitutional principles of organizations of work of public authorities. Its definition today requires a comprehensive approach that takes into account both static and dynamic aspects of law. Further research in this area should focus on unifying the methodology, adapting to modern challenges and integrating interdisciplinary approaches. This will create an effective system of implementation of legal norms that will meet the needs of society; 2) the realization of human and civil rights and freedoms is possible through ensuring the reality of implementation of the Constitution, which is the main guarantor of the mechanism of implementation of human and civil rights and freedoms. Therefore, the mechanism of implementation of the Constitution is a set of institutional and legal elements that ensure the implementation of constitutional norms. It establishes the basic princi-

ples, freedoms and rights belonging to every person; 3) it is the Constitution that determines the limits of state interference with these rights, the system of restrictions on its activities, and guarantees the right to their protection through an effective system of public authorities. This effective mechanism should be part of the system of balanced organization of the work of the three branches of power; 4) the main task of constitutional reform at the present stage in Ukraine is the need to create an effective system of three branches of power. The basis of this system is the existence of real independence of the judiciary in making its decisions on the principles of the rule of law and legality; 5) the main task of constitutional reform today is to create an independent judiciary free from political pressure.

Key words: implementation of the Constitution, human and civil rights, reality of law, legal system, public authority, constitutional reform, principle of three branches of state power, mechanism of implementation of law.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://surl.li/jrswxs> (дата звернення: 2.04.2025 р.)

2. Кельман М.С., Токарська А.С., Ярмол Л.В., Цебенко С.Б., Дутко А.О. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.

3. Котерлін І.Б. Сутність механізму правового регулювання інформаційних відносин. Право та державне управління. 2020. № 1. Том 1. С. 72–76; Мургустова З.О. Механізм реалізації права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 1. С. 343–348.

4. Беломестнов О.Ю. Механізм реалізації права на судовий захист у господарських відносинах. Науковий вісник

Ужгородського Національного Університету. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 77: частині 1. С. 177–183; Єршова Н.Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19–20. С. 179–185; Древаль Ю.Д. До питання про сутність та зміст механізмів державного управління. Вісн. Нац. Ун-ту цив. захисту України. 2014. Вип. 1 (1). С. 57–63.

5. Чукаєва В.О. До проблеми типології правової системи сучасної України. *Juris Europensis sentia*. 2020. № 4. С. 20–25.

6. Чорнобай О. Сучасний етап конституційних перетворень в Україні. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 97–102. DOI <https://doi.org/10.23939/law2021.30.097>

7. Про Конституційний суд України. Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 03.04.2025 р.)

8. Галушка В.О. Розвиток державного управління в незалежній Україні. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2021. № 21. С. 11–14. DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2021.21.2>

9. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII/. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 3.04.2025)

10. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 03.04.2025 р.); Про внесення змін до Кримінального процесуального Кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text> (дата звернення 03.04.2025 р.)

11. Пунда О., Арзянцева Д. Проблеми децентралізації влади в Україні. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: державне управління. 2019. № 2. DOI <https://doi.org/10.32453/governance.vi2.122>

А. Шипоша,
судовий розпорядник
Черкаського районного суду Черкаської області

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ НОТАРІАТУ І ЙОГО ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. У сучасному світі нотаріальна діяльність виконує не лише технічну функцію посвідчення документів, а й відіграє ключову роль у зміцненні правопорядку, захисті прав громадян та юридичних осіб. Зміцнення громадянського суспільства нерозривно пов'язане із функціонуванням ефективних правових інститутів, серед яких нотаріус виконує правозахисну місію, запобігаючи незаконним угодам, шахрайству та зловживанням. Захист прав власності та надійність правочинів є основою економічної стабільності, а нотаріат сприяє розвитку підприємництва, виконуючи функції правового гаранта в цивільно-правових відносинах.

В умовах глобалізації та цифровізації роль нотаріату трансформується, що вимагає переосмислення його інституціонального значення у формуванні громадянського суспільства. Сучасні технології, такі як електронний документообіг, блокчейн-реєстрація правочинів та дистанційне посвідчення документів, змінюють підходи до нотаріальної діяльності. Уніфікація нотаріальних процедур у міжнародному праві дозволяє забезпечити взаємне визнання документів та підвищити рівень правової безпеки у транскордонних відносинах. Інтеграція до міжнародних структур, таких як Європейський Союз та Гаазька конференція з міжнародного приватного права, вимагає реформу-

вання нотаріату відповідно до світових стандартів.

Таким чином, проблема полягає у визначенні сучасних функцій та значення нотаріату в умовах глобалізації, цифровізації та міжнародної інтеграції, а також у розробці механізмів його адаптації до нових викликів для забезпечення стабільності правової системи та розвитку громадянського суспільства. Дослідження суспільно-правових засад формування та еволюції нотаріату дозволяє глибше зрозуміти його значення для стабільності правової системи та розвитку громадянського суспільства, залишаючись незамінним інструментом правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження суспільно-правової обумовленості формування та еволюції нотаріату, а також його інституціонального значення в розвитку громадянського суспільства, потребує аналізу останніх наукових публікацій. Розгляд сучасних досліджень дозволяє виявити ключові тенденції, проблеми та перспективи розвитку нотаріату в Україні та світі.

Огляд наукових праць показує зростаючий інтерес до ролі нотаріату в контексті європейської інтеграції, зокрема, у статті Дудченко Л. В. [15, с. 110–117] досліджується нотаріат як інститут публічного права в Європейському Союзі, що є важли-

Римське право, яке стало фундаментом для подальшого розвитку нотаріальної діяльності в Європі, офіційно закріпило цю діяльність у «Дігестах» Юстиніана. У римському нотаріаті важливу роль відігравали *praetores* – судові посадовці, які мали право засвідчувати правочини. Це підкреслює, що нотаріальна діяльність вже в античні часи була не лише технічним процесом, а й важливим інструментом правової системи, що забезпечував стабільність і довіру до юридичних угод.

Розвиток нотаріату в середньовічній Європі став важливим етапом у формуванні сучасних правових традицій. Після падіння Римської імперії нотаріальна діяльність продовжила розвиватися під впливом католицької церкви, зокрема завдяки Папській канцелярії. У цей період виникла інституціональна нотаріальна школа, яка заклала основу для майбутніх правових систем. Як зазначав Гуго Гроцій [3], «нотаріус є не просто свідком правочину, а гарантом його законності», що підкреслює його ключову роль у правовій системі.

В Італії XIII століття було сформовано перші кодекси нотаріусів, які детально визначали процедури посвідчення угод. Це стало важливим кроком у становленні латинської системи нотаріату, яка згодом поширилася на більшість європейських держав. Середньовічний нотаріат також сприяв стандартизації юридичних документів, що значно підвищило їхню надійність і довіру до них. Цей період можна вважати фундаментом для подальшого розвитку нотаріальної діяльності як інституту, що забезпечує правову стабільність і захист прав громадян.

Суспільно-правова обумовленість функціонування нотаріату

Нотаріат як елемент правової системи відіграє ключову роль у забезпеченні правової стабільності та довіри до юридичних угод. Нотаріус вико-

нує правозахисну та превентивну функції, запобігаючи судовим спорам і забезпечуючи законність правочинів. Відповідно до теорії суспільного договору [9], стабільність правової системи можлива лише за умови існування механізмів правової визначеності, які забезпечують дотримання правових норм.

Як зазначав Монтеस्क'є у своїй праці «*De l'Esprit des lois*» [6], «суспільство не може існувати без гарантій дотримання права», що підкреслює важливість нотаріату як інституту, який забезпечує ці гарантії. Нотаріат у різних країнах виконує подвійну функцію – державного контролю за правочинами та надання юридичної допомоги громадянам. У країнах англосаксонської системи нотаріуси мають обмежені функції, зосереджуючись переважно на посвідченні підписів та документів. Натомість у країнах континентального права, таких як Франція, Німеччина чи Італія, нотаріуси мають значно ширші повноваження, включаючи право складання та засвідчення юридичних документів, що надає їм статус офіційних державних представників у правовій сфері.

Це робить нотаріат важливим інструментом у забезпеченні правової безпеки та стабільності, сприяючи зменшенню кількості судових спорів та підвищенню довіри до правової системи в цілому.

Роль нотаріату у захисті прав власності є однією з ключових функцій цього інституту. Нотаріус забезпечує законність та безпеку правочинів, пов'язаних із майновими правами, спадковими відносинами та іншими угодами. Він виступає гарантом того, що всі юридичні процедури виконуються відповідно до чинного законодавства, що запобігає можливим конфліктам та судовим спорам.

Як зазначав Джон Локк у своїй праці «*Two Treatises of Government*» [5], «право власності – це не тільки право володіти, але й право бути

впевненим у своєму володінні». Нотаріус забезпечує цю впевненість, надаючи офіційне посвідчення правочинів, таких як купівля-продаж нерухомості, укладення комерційних контрактів або оформлення спадщини. Це робить нотаріальні акти надійними доказами у судових процесах, що підкреслює їхню значущість у правовій системі.

Крім того, нотаріуси часто виступають як арбітри у конфліктах між сторонами угоди, надаючи юридичні консультації та допомагаючи знайти компромісні рішення. Це дозволяє запобігти численним судовим процесам та заощадити час і ресурси сторін. У багатьох країнах нотаріальний акт визнається офіційним доказом, що підтверджує його юридичну силу та важливість у захисті прав власності.

Таким чином, нотаріат відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності майнових прав, запобіганні конфліктам та підтримці довіри до правової системи. Його функції сприяють захисту інтересів громадян та бізнесу, забезпечуючи правову визначеність у сфері власності.

Нотаріат та громадянське суспільство

Інституціональна роль нотаріату у формуванні правової держави полягає в тому, що нотаріус виступає гарантом правового порядку, а його діяльність сприяє зміцненню громадянських прав та свобод. Відповідно до концепції правової держави, яку розвивав Ганс Кельзен у своїй праці «*Reine Rechtslehre*» [4], ефективність правової системи залежить від функціонування незалежних правових інститутів, таких як нотаріат.

Як зазначав Макс Вебер у своїй роботі «*Wirtschaft und Gesellschaft*» [11], «довіра до правових інститутів є основою громадянського суспільства». Ця думка підкреслює важливість нотаріату як інституту, який забезпечує стабільність і передбачуваність у правових відносинах. Нота-

ріальна діяльність сприяє зменшенню правової невизначеності, запобігаючи конфліктам і забезпечуючи захист прав громадян.

Крім того, нотаріус виконує функцію посередника між державою та громадянами, забезпечуючи дотримання законності у правочинах. Це робить нотаріат важливим елементом правової системи, який сприяє розвитку правової держави та зміцненню довіри до правових інститутів.

Соціальна значущість нотаріальної діяльності полягає в тому, що нотаріуси забезпечують доступ до правосуддя для всіх категорій населення, включаючи вразливі верстви, такі як люди похилого віку, спадкоємці та особи з обмеженою дієздатністю. Це відповідає ідеям соціальної справедливості, які розвивав Джон Ролз у своїй праці «*A Theory of Justice*», де рівний доступ до правової допомоги розглядається як запорука демократичного суспільства, а сама «справедливість – це не лише закони, а й механізми, які гарантують їх виконання» [8]. Ця думка підкреслює важливість нотаріальної діяльності як інструменту, який забезпечує не лише формальне, а й реальне виконання правових норм. Нотаріуси, виступаючи посередниками між громадянами та державою, сприяють забезпеченню правової безпеки та захисту інтересів громадян.

Крім того, нотаріальна діяльність сприяє зменшенню соціальної нерівності, забезпечуючи доступ до правових послуг для тих, хто може бути обмежений у своїх можливостях. Це робить нотаріат важливим елементом соціальної інфраструктури, який сприяє розвитку справедливого та інклюзивного суспільства.

Сучасні тенденції та виклики нотаріату

Діджиталізація нотаріальної діяльності відкриває нові горизонти для розвитку цього інституту, поєднуючи правову традицію з сучасними цифро-

вими технологіями. Основні напрями цифрової трансформації нотаріату включають:

– Електронний нотаріат – використання цифрового підпису для віддалених правочинів, що значно спрощує процес для громадян та підвищує доступність нотаріальних послуг. Це особливо актуально в умовах глобалізації та зростання потреби в швидких і безпечних правових рішеннях.

– Блокчейн-нотаріат – застосування розподілених реєстрів забезпечує прозорість, незмінність та автентичність угод. Блокчейн технології дозволяють створювати надійні механізми перевірки документів, що зменшує ризики шахрайства та підвищує довіру до нотаріальних послуг.

– Міжнародне співробітництво – гармонізація нотаріальних стандартів у межах ЄС та міжнародного права сприяє створенню єдиного правового простору. Це дозволяє нотаріусам ефективно працювати в умовах міжнародних угод та забезпечувати правову підтримку громадян у транснаціональних питаннях.

Як зазначає Гнатюк у своїй праці «Цифровізація нотаріату в XXI столітті» [14], «майбутнє нотаріату – у поєднанні правової традиції та цифрових інновацій». Ця думка підкреслює важливість інтеграції сучасних технологій у традиційну правову практику, що дозволяє нотаріату залишатися актуальним та ефективним інструментом у сучасному суспільстві.

Діджиталізація нотаріальної діяльності не лише підвищує ефективність роботи нотаріусів, але й сприяє забезпеченню правової безпеки, прозорості та доступності правових послуг для всіх категорій населення.

Глобалізація та міжнародна правова інтеграція ставлять перед нотаріатом нові виклики, які вимагають адаптації традиційних підходів до сучасних умов. Основні напрями розвитку нотаріальної діяльності в контексті глобалізації включають:

– Взаємне визнання нотаріальних актів у міжнародному праві. Зростання кількості міжнародних угод вимагає створення механізмів взаємного визнання нотаріальних актів між країнами. Це дозволяє забезпечити юридичну силу документів у різних юрисдикціях, спрощуючи міжнародну торгівлю, інвестиції та інші транснаціональні процеси.

– Удосконалення процедур апостилювання та електронної верифікації документів. Для забезпечення легітимності документів у міжнародному просторі необхідно вдосконалювати процедури апостилювання та впроваджувати електронні механізми верифікації. Це дозволяє скоротити час на легалізацію документів та знизити адміністративне навантаження.

– Захист нотаріальної інформації від кіберзагроз. У умовах цифрової трансформації захист конфіденційної інформації стає ключовим аспектом нотаріальної діяльності. Впровадження сучасних кібербезпекових стандартів та технологій дозволяє мінімізувати ризики витоку даних та забезпечити довіру до нотаріальних послуг.

Як зазначає Колеман у своїй праці «Notary and International Law» [2], «глобалізація змінює нотаріат так само, як вона змінює економіку та політику». Ця думка підкреслює, що нотаріат повинен адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому свої традиційні функції та стандарти.

Глобалізація відкриває нові можливості для нотаріату, але водночас вимагає від нього гнучкості та інноваційності. Впровадження міжнародних стандартів, цифрових технологій та механізмів захисту інформації дозволяє нотаріату залишатися надійним інститутом у сучасному світі, забезпечуючи правову безпеку та стабільність у міжнародних відносинах.

Висновки. У статті було досліджено інституціональну природу нотаріату та його історичну еволюцію. Аналіз показав, що нотаріат є одним із найдавніших правових інститутів,

який пройшов значний шлях розвитку, адаптуючись до потреб суспільства у забезпеченні правової визначеності та юридичної стабільності. Історично, нотаріальна діяльність завжди відігравала важливу роль у суспільному розвитку, від фіксації юридичних угод у Стародавньому Римі до забезпечення правової регуляції у Середньовічній Європі та, нарешті, до незалежної юридичної професії в сучасній добі.

Підкреслено роль нотаріату в забезпеченні правопорядку. Нотаріуси виконують важливу функцію попередження правових конфліктів, захищаючи права громадян та перевіряючи законність угод. Нотаріальні акти, як юридично обов'язкові докази, підтверджують важливість цього інституту в правовій системі.

Розглянуто роль нотаріату як елементу громадянського суспільства, зокрема його внесок у захист прав власності, забезпечення прозорості правових відносин та гарантування рівного доступу до правосуддя. Нотаріат сприяє гармонізації відносин між державою, бізнесом та громадянами, забезпечуючи баланс інтересів.

Окреслено сучасні виклики та перспективи розвитку нотаріату, включаючи діджиталізацію, міжнародну інтеграцію та глобалізацію правових відносин. Підкреслено, що майбутнє нотаріату полягає у поєднанні правової традиції та цифрових інновацій.

Наголошено на значенні нотаріату для майбутнього правової системи. Подальший розвиток цього інституту має включати створення єдиних міжнародних стандартів, удосконалення цифрових сервісів та зміцнення правового статусу нотаріальних актів у міжнародному праві.

Еволюція нотаріату підтверджує його важливість як соціального інструменту, що сприяє зміцненню правопорядку, розвитку громадянського суспільства та інтеграції у глобальний правовий простір. У XXI столітті нотаріат трансформується, стаючи активним учасником правової цифро-

вої трансформації, що відкриває нові перспективи для його розвитку та адаптації до нових суспільних реалій.

У цій статті розглядаються суспільно-правові передумови формування нотаріату, його розвиток у різних правових системах та еволюція функцій нотаріуса. Автор аналізує роль нотаріату як важливого правового інституту, який не лише забезпечує юридичну безпеку, але й сприяє розвитку громадянського суспільства. Особлива увага приділена значенню нотаріату для забезпечення правової визначеності, захисту прав власності, зменшення юридичних ризиків та врегулювання правових відносин між громадянами, бізнесом та державою. Також досліджуються основні виклики, з якими стикається нотаріальна діяльність у сучасних умовах глобалізації, цифровізації та міжнародної інтеграції. Автор підкреслює, що розвиток технологій, зокрема блокчейну, впливає на традиційну нотаріальну практику, відкриваючи нові можливості для підвищення ефективності та прозорості нотаріальних послуг. Особливу увагу приділено питанням електронного нотаріату, який стає все більш актуальним у контексті цифрової трансформації суспільства. Крім того, у статті розглядаються питання гармонізації національного нотаріального законодавства з європейськими стандартами. Автор наголошує на важливості адаптації національних правових систем до міжнародних вимог, що сприяє зміцненню верховенства права та формуванню правової культури. Таким чином, стаття дає комплексне уявлення про нотаріат як важливий правовий механізм, який не лише забезпечує юридичну безпеку, але й відіграє ключову роль у розвитку громадянського суспільства. Автор підкреслює, що нотаріат є невід'ємною частиною правової

системи, яка сприяє стабільності правових відносин, захисту прав та інтересів громадян, а також ефективному функціонуванню ринкової економіки. Стаття є цінним джерелом інформації для фахівців у галузі права, нотаріусів, студентів юридичних спеціальностей, а також для всіх, хто цікавиться питаннями розвитку нотаріату та його роллю у сучасному суспільстві. Вона підкреслює важливість нотаріату як інституту, який забезпечує стабільність правових відносин, сприяє зміцненню верховенства права та формуванню правової культури в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

Ключові слова: нотаріат, громадянське суспільство, правова держава, правова визначеність, електронний нотаріат, міжнародне право, правові послуги, цифровізація правосуддя.

Shyposha A. Social and legal rationale for the formation and evolution of notarial system and its institutional significance in the development of civil society

This article examines the social and legal prerequisites for the formation of the notary, its development in different legal systems and the evolution of the notary's functions. The author analyses the role of the notary as an important legal institution that not only ensures legal security but also contributes to the development of civil society. Particular attention is paid to the importance of notaries for ensuring legal certainty, protecting property rights, reducing legal risks and regulating legal relations between citizens, business and the state. The author also examines the main challenges faced by notarial activities in the current context of globalisation, digitalisation and international integration. The author emphasises that the development of technologies, in particular blockchain, affects traditional notarial practice, opening up

new opportunities for increasing the efficiency and transparency of notarial services. Particular attention is paid to the issues of electronic notary, which is becoming increasingly relevant in the context of digital transformation of society. In addition, the article discusses the issues of harmonisation of national notarial legislation with European standards. The author emphasises the importance of adapting national legal systems to international requirements, which contributes to strengthening the rule of law and shaping legal culture. Thus, the article provides a comprehensive view of notaries as an important legal mechanism that not only ensures legal security but also plays a key role in the development of civil society. The author emphasises that notaries are an integral part of the legal system that contributes to the stability of legal relations, protection of rights and interests of citizens, as well as the efficient functioning of the market economy. The article is a valuable source of information for legal professionals, notaries, law students, as well as for all those interested in the development of notaries and their role in modern society. It emphasises the importance of the notary as an institution that ensures the stability of legal relations, promotes the rule of law and the formation of legal culture in the context of globalisation and digital transformation.

Key words: notary, civil society, rule of law, legal certainty, electronic notary, international law, legal services, digitalization of justice.

Література:

1. Cicero M. T. *De Legibus*. Cambridge : Harvard University Press, 1913. 576 p.
2. Coleman J. *Notary and International Law*. Oxford : Blackwell Publishers, 2000. 320 p.
3. Grotius H. *De Jure Belli ac Pacis*. Paris : Apud Nicolaum Buon, 1625. 855 p.
4. Kelsen H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Springer, 1934. 350 p.

5. Locke J. *Two Treatises of Government*. London : Awnsham Churchill, 1689. 471 p.
6. Montesquieu C. L. *De l'Esprit des lois*. Paris : Librairie de Ladvocat, 1748. 650 p.
7. Nederman C. J. *Medieval Just War: Theory*. London : Routledge, 1996. 224 p.
8. Rawls J. *A Theory of Justice*. Oxford : Harvard University Press, 1971. 607 p.
9. Rousseau J.-J. *Le Contrat Social*. Paris : Garnier-Flammarion, 1762. 448 p.
10. Stammler R. *Elemente der Rechtsphilosophie*. Berlin : Verlag von Julius Springer, 1911. 250 p.
11. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Munchen : Mohr, 1922. 950 p.
12. Баранова Г. С. *Нотаріат у правовій системі : монографія*. Київ : Юридична думка, 2019. 320 с.
13. Бондар С. Г. *Історико-правовий розвиток нотаріату в Україні (XI – початок XX ст.)*. ПАІС, 2016. 317 с.
14. Гнатюк М. Д. *Цифровізація нотаріату в XXI столітті : монографія*. Харків : Право, 2021. 240 с.
15. Дудченко Л. В. *Нотаріат як інститут публічного права в Європейському Союзі. Європейські перспективи*. 2020. № 4. С. 110–117.
16. Кисіль Ю. Г. *Український нотаріат у період незалежності: виклики та трансформації. Юридична правда*. 2020. № 5. С. 52–58.
17. Кочерган Д. С. *Рецепція правових інститутів: проблеми ідентичності. Наукові записки юридичного факультету*. 2022. Т. 34. С. 40–46.
18. *Про нотаріат : Закон України. Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 1. Ст. 1.
19. Шпак В. І. *Проблеми адаптації європейського досвіду нотаріату в Україні. Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2(26). С. 88–93.

УКРАЇНА І СВІТ

УДК 341.61

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.15>

О. Волощук,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

М. Гетманцев,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник завідувача відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ПРИНЦИПИ АРБІТРАЖНОГО ПРОЦЕСУ В МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ

Постановка проблеми. Глобалізація економічних відносин та зростання обсягів міжнародної торгівлі створюють об'єктивну потребу в ефективних механізмах захисту прав та інтересів учасників комерційних угод. У цьому контексті міжнародний комерційний арбітраж виступає одним із найефективніших способів вирішення спорів завдяки своїй гнучкості, нейтральності та здатності враховувати особливості правових систем різних країн. Однак принципи, на яких ґрунтується арбітражний процес, викликають багато дискусій через різноманітність правових підходів у міжнародних контрактах, відмінності у національних правових системах та складність гармонізації цих підходів. Це зумовлює необхідність глибшого аналізу та дослідження даної тематики, адже від ефективності застосування цих принципів залежить успішність міжнародного арбітражу як правового інструменту.

Актуальність дослідження визначається необхідністю детального вивчення принципів арбітражного

процесу, таких як автономія волі сторін, незалежність та неупередженість арбітрів, рівність сторін, конфіденційність та ефективність процедур. Сучасні виклики, зокрема цифровізація процесів, розширення міжнародної торгівлі та екологічні, соціальні та управлінські фактори, вимагають перегляду традиційних принципів арбітражу та їх адаптації до нових умов.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання арбітражного порядку вирішення міжнародних комерційних спорів вже давно стали предметом пильної уваги науковців. Серед зарубіжних дослідників варто виділити таких авторитетних учених, як Г. Борн, Г. Бланке, К. Гіллес, Я. Грейсон, Л. Містелі та Ф. Пудендорф, які у своїх працях аналізують не тільки загальні засади організації та функціонування арбітражних центрів, а й звертають увагу на особливості і специфіку арбітражного процесу, в рамках яких вирішуються міжнародні комерційні спори. У межах української наукової школи важли-

вий внесок зробили Ю. Притика, І. Побірченко, В. Комаров, О. Крупчан, Г. Цірат, Т. Сліпачук тощо.

Загалом, хоча питання організації арбітражного процесу широко досліджуються науковцями, низка важливих аспектів, зокрема принципи, на яких мають базуватися ці процеси, залишаються недостатньо вивченими. Це створює певні виклики для подальшого розвитку арбітражу як ефективного механізму вирішення складних міжнародних спорів.

Метою цієї публікації є аналіз ключових принципів арбітражного процесу у міжнародному комерційному арбітражі, їх правової природи та практичного значення, а також виявлення проблемних аспектів їх реалізації на прикладах сучасної практики.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний комерційний арбітраж є унікальним механізмом вирішення спорів, який інтегрує елементи різних правових систем і практик, створюючи ефективну альтернативу державному судочинству. Його ключова особливість полягає в меншій формалізованості процедур, що дозволяє сторонам адаптувати процес до специфіки їхніх потреб та забезпечує більшу гнучкість порівняно із суворо регламентованим державним судовим процесом [2, с. 124]. Ця гнучкість і ефективність базуються на фундаментальних **принципах**, які формують основу арбітражного процесу, завдяки яким арбітраж надає можливість досягати справедливих і швидких рішень у складних міжнародних спорах. Однак, попри високий потенціал арбітражу, у сучасній юридичній науці та практиці постають питання, які перешкоджають повноцінній реалізації зазначених принципів. Зокрема, виклики стосуються забезпечення рівності сторін, дотримання конфіденційності та уникнення конфліктів інтересів серед арбітрів. Це вимагає подальших досліджень принципів арбітражного процесу з метою вдосконалення механізмів арбітражу.

Загалом, як відмічається у науковій літературі, *принципи судочинства* відображають універсальні правові вимоги, які висуваються до суду та учасників судового процесу, є обов'язковими для дотримання під час правозастосування та виключають можливість відхилення [5, с. 140]. Беручи таку дефініцію за основу, можна стверджувати, що **принципи арбітражного процесу визначають основні засади, на яких ґрунтується арбітраж як форма альтернативного вирішення спорів, а також забезпечують баланс між інтересами сторін, дотриманням прав людини та міжнародними стандартами.** Як підкреслює В.А. Кройтор, ці принципи важливі, оскільки вони відображають сутність арбітражу, включаючи як статичні аспекти його організації, так і динаміку процесу його застосування [4, с. 229].

Природа принципів арбітражного процесу є багатовимірною, оскільки вони поєднують *нормативну, функціональну та практичну складові*. У літературних джерелах можна спостерігати різні наукові підходи до розуміння природи цих принципів арбітражного процесу:

1. Нормативний підхід. Представники цього підходу вважають, що принципи арбітражного процесу є юридично закріпленими нормами, які регулюють ключові аспекти арбітражного провадження. Наприклад, Л. Містеліс наголошує, що принципи є основою арбітражного процесу, які відображають волю сторін та вимоги до справедливості процесу [8].

2. Функціональний підхід. Вчені, такі як Г. Борн, роблять акцент на функціональності і розглядають ці принципи як гнучкі рамки, що забезпечують адаптацію арбітражного процесу до специфіки міжнародних відносин. Цей підхід підкреслює прагматичну роль принципів у забезпеченні ефективного вирішення спорів [7, с. 45].

3. Змішаний підхід. Принципи арбітражного процесу одночасно визнаються і нормативними, і функціональними. Тобто принципи в даному разі є юридично закріпленими нормами, які водночас дозволяють гнучко реагувати на специфіку міжнародних спорів.

Загалом науковці різних правових шкіл, які вивчають природу принципів арбітражного процесу, солідарні в тому, що ці принципи відіграють ключову роль у формуванні ефективного, справедливого та передбачуваного механізму вирішення спорів.

Аналізуючи теоретичні підходи щодо природи принципів арбітражного процесу, а також законодавство та практику у сфері арбітражного порядку вирішення комерційних спорів можна дійти до висновку, що принципи арбітражного процесу володіють цілою низкою загальних та специфічних рис.

Серед **загальних рис** можна виокремити: (1) **універсальність** (що означає, що більшість принципів арбітражного процесу є загальновизнаними у міжнародній практиці, що забезпечує їх застосування в різних юрисдикціях, наприклад, принцип незалежності арбітрів чи принцип рівності сторін є спільними для всіх арбітражних інституцій); (2) **гнучкість** (що означає, що принципи арбітражного процесу дозволяють сторонам адаптувати процедуру до специфіки спору, наприклад, сторони можуть домовитися про використання певного арбітражного регламенту або вибрати місце провадження); (3) **нормативність** (багато принципів закріплені в міжнародних актах, таких як Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року [3] або Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ [9], а також у національних законодавствах); (4) **комплексність** (принципи регулюють як матеріальні, так і процедурні аспекти арбітражного процесу).

Серед **специфічних рис** принципів арбітражного процесу можна вказати на: (1) **автономний характер** (ця риса означає є унікальною для арбітражу, оскільки дозволяє сторонам самостійно визначати правила та процедуру розгляду спору); (2) **міжнародний характер** (принципи арбітражного процесу враховують різноманітність правових систем і культурних традицій, що є особливо важливим у міжнародних спорах); (3) **конфіденційність** (у той час як судовий процес є переважно відкритим, арбітраж забезпечує закритість розгляду, що важливо для збереження комерційної таємниці); (4) **спрошеність виконання рішень** (завдяки міжнародним угодам, таким як Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., арбітражні рішення зазвичай легше виконати в інших країнах, ніж рішення національних судів). Щодо останньої риси, то тут потрібно зробити певне застереження. Безумовно, що національні судові системи відіграють важливу роль у функціонуванні міжнародного комерційного арбітражу, оскільки суди забезпечують виконання арбітражних рішень та здійснюють контроль за дотриманням базових процесуальних принципів, однак у сучасній практиці часто можуть виникати суперечності між принципом автономії арбітражу та державним судовим контролем за законністю арбітражного рішення. У деяких випадках суди анулюють арбітражні рішення на підставі порушення принципів публічного порядку, що породжує дискусії щодо меж судового втручання у сферу міжнародного арбітражу.

Отже, з урахуванням наведеного, **принципи арбітражного процесу** можна визначити як *фундаментальні, нормативно закріплені або сформовані практикою засади, які регулюють організацію та процедуру арбітражного розгляду з метою забезпечення справедливості*.

III. Принцип рівності сторін забезпечує кожній стороні рівні можливості для представлення своєї позиції. У порівнянні з господарським процесом у рамках державного судочинства, де суддя виконує активну роль у збиранні доказів, в арбітражі сторони здебільшого самі несуть відповідальність за подання доказів. Це може спричиняти проблеми у випадках, коли одна зі сторін має суттєво більші фінансові чи організаційні ресурси. Крім того, існують випадки *зловживання процесуальними*

Додатково слід зазначити, що принципи арбітражного процесу виконують не лише регуляторну, але й орієнтаційну функцію. Вони сприяють уніфікації арбітражних процедур у міжнародному контексті, забезпечуючи прогнозованість та узгодженість рішень. У цьому аспекті важливим є **принцип добросовісності та співпраці сторін**, який відіграє значну роль у забезпеченні справедливого та ефективного арбітражного розгляду. Крім того, сучасний розвиток цифрових технологій впливає на динаміку арбітражних процесів. Зокрема, дедалі більшого поширення

набуває електронний арбітраж, що вимагає адаптації традиційних принципів до нових реалій, таких як онлайн-розгляд справ, дистанційне надання доказів та використання штучного інтелекту в процесі прийняття рішень. Ці аспекти створюють нові виклики щодо забезпечення рівності сторін та конфіденційності арбітражного провадження, що, в свою чергу, потребує додаткової правової регламентації. Також варто відзначити тенденцію до гармонізації арбітражного законодавства на міжнародному рівні. Важливу роль у цьому процесі відіграють такі документи, як Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж та Гаазькі принципи вибору права в міжнародних комерційних контрактах. Вони сприяють формуванню спільного правового простору для вирішення міжнародних спорів, забезпечуючи узгодженість принципів арбітражного процесу у різних юрисдикціях.

І, насамкінець, хочемо зауважити, що незважаючи на доволі достатню увагу науковців до проблем організації та функціонування арбітражу, усе ж багато питань залишаються поза їх увагою і потребують більш ґрунтовних наукових розробок. В контексті окресленої проблематики до таких слід віднести:

1. *Різноманітність підходів до реалізації принципів у різних юрисдикціях.* Наприклад, у деяких країнах конфіденційність є обов'язковою, тоді як в інших вона розглядається як договірна умова.

2. *Відсутність уніфікації.* Незважаючи на існування міжнародних стандартів, національні особливості регулювання арбітражу впливають на однакове розуміння принципів.

3. *Конфлікти між автономією сторін і вимогами публічного порядку.* Наприклад, суди можуть відмовити у виконанні арбітражного рішення, якщо воно суперечить публічному порядку країни виконання.

Як видається, подальший розвиток юридичної науки має бути спрямований на вдосконалення механізмів уніфікації принципів арбітражного процесу, забезпечення прозорості їх застосування та підвищення їхньої ефективності у вирішенні міжнародних комерційних спорів. В рамках цих процесів науковцям варто зосередити увагу на більш ґрунтовному дослідженні питання забезпечення однакових стандартів незалежності та неупередженості арбітрів у різних юрисдикціях; удосконалення механізмів тлумачення та виконання арбітражних угод; пошук балансу між конфіденційністю процесу та потребами у прозорості; мінімізація нерівності сторін у контексті доступу до доказів та фінансових ресурсів; спрощення процедур виконання арбітражних рішень на міжнародному рівні. Розробка рекомендацій з цих питань та удосконалення міжнародних стандартів арбітражу дозволять підвищити ефективність і передбачуваність цього механізму вирішення спорів.

Висновки. Отже, можна з впевненістю стверджувати, що принципи арбітражного процесу як базові головні ідеї відіграють визначальну роль у забезпеченні справедливості, ефективності та передбачуваності арбітражного провадження. Водночас їх практична реалізація потребує врахування специфіки кожного спору, що може викликати складнощі, особливо у контексті різних правових систем. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на пошук балансу між інтересами сторін та вимогами до прозорості й ефективності арбітражного процесу.

Стаття присвячена аналізу ключових принципів арбітражного процесу у міжнародному комерційному арбітражі, їх правової природи, функціонального значення та проблемних аспектів реалізації. Глобалізація економічних відносин та зростання міжнародної тор-

гівлі підкреслюють необхідність ефективних механізмів вирішення спорів, серед яких арбітраж займає важливе місце. Однак, різні підходи до розуміння та застосування принципів арбітражного процесу зумовлюють потребу у їхньому детальному науковому дослідженні. Метою статті є аналіз ключових принципів арбітражного процесу у міжнародному комерційному арбітражі, їх правової природи та практичного значення, а також виявлення проблемних аспектів їх реалізації на прикладах сучасної практики.

У статті розглядаються основні наукові підходи до тлумачення принципів арбітражного процесу: нормативний, функціональний та змішаний. Проаналізовано такі фундаментальні засади арбітражу, як автономія волі сторін, незалежність та неупередженість арбітрів, рівність сторін, конфіденційність та ефективність процедур. Досліджено сучасні виклики арбітражного процесу, зокрема вплив цифровізації, розширення міжнародної торгівлі та необхідність гармонізації арбітражних стандартів. Автори наголошують на важливості подальших досліджень у сфері забезпечення прозорості та ефективності арбітражних процедур, удосконалення механізмів виконання арбітражних рішень та адаптації традиційних принципів арбітражу до сучасних правових реалій.

Наголошується, що принципи арбітражного процесу визначають основні засади, на яких ґрунтується арбітраж як форма альтернативного вирішення спорів, а також забезпечують баланс між інтересами сторін, дотриманням прав людини та міжнародними стандартами.

Зроблено висновок про те, що принципи арбітражного процесу як базові головні ідеї відіграють

визначальну роль у забезпеченні справедливості, ефективності та передбачуваності арбітражного провадження, водночас їх практична реалізація потребує врахування специфіки кожного спору.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, принципи арбітражного процесу, автономія волі сторін, незалежність та неупередженість арбітрів, конфіденційність, ефективність арбітражу, принцип рівності сторін.

Voloschuk O., Getmantsev M. Principles of the arbitration process in international commercial arbitration

The article is devoted to the analysis of the key principles of the arbitration process in international commercial arbitration, their legal nature, functional significance and problematic aspects of implementation. The globalization of economic relations and the growth of international trade emphasize the need for effective mechanisms for resolving disputes, among which arbitration occupies an important place. However, different approaches to understanding and applying the principles of the arbitration process determine the need for their detailed scientific study. The purpose of the article is to analyze the key principles of the arbitration process in international commercial arbitration, their legal nature and practical significance, as well as to identify problematic aspects of their implementation using examples of modern practice. The article considers the main scientific approaches to interpreting the principles of the arbitration process: normative, functional and mixed. The following fundamental principles of arbitration are analyzed: the autonomy of the will of the parties, the independence and impartiality of arbitrators, the equality of the parties, confidentiality and

efficiency of procedures. The paper examines contemporary challenges to the arbitration process, including the impact of digitalization, the expansion of international trade, and the need to harmonize arbitration standards. The authors emphasize the importance of further research in ensuring the transparency and efficiency of arbitration procedures, improving the mechanisms for enforcing arbitration awards, and adapting traditional arbitration principles to modern legal realities. It is emphasized that the principles of the arbitration process define the basic principles on which arbitration is based as a form of alternative dispute resolution, and also ensure a balance between the interests of the parties, respect for human rights, and international standards. It is concluded that the principles of the arbitration process, as basic main ideas, play a decisive role in ensuring the fairness, efficiency, and predictability of arbitration proceedings, while their practical implementation requires taking into account the specifics of each dispute.

Key words: international commercial arbitration, principles of the arbitration process, autonomy of the parties' will, independence and impartiality of arbitrators, confidentiality, efficiency of arbitration, principle of equality of parties.

Література:

1. Квасніцька О.О. Міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері

будівництва. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. № 3. 2012. С. 68–72.

2. Козирєва В.П., Гаврилішин А.П. Принципи змагальності та процесуальної рівності в міжнародному комерційному арбітражі. Юридичний вісник. 2015. № 4 (37). С. 120–124.

3. Конвенція ООН про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень. Підписана у Нью-Йорку 10 червня 1958 р. URL: <https://surl.gd/hptulf> (дата звернення: 14.04.2025)

4. Кройтор В.А. Принцип змагальності в міжнародному комерційному арбітражі. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 1. С. 226–232.

5. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.

6. Тилюк Б.В. Міжнародний комерційний арбітраж як один із органів, які вирішують зовнішньоекономічні спори. Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2018 року). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. С. 233–237.

7. Born G. *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2021. 450 p.

8. Mistelis L. *Confidentiality and Third Party Participation in Arbitration*. *Arbitration International*. Vol. 25. No. 1. 2009. P. 5–23.

9. UNCITRAL Arbitration Rules (2021). *UNCITRAL Expedited Arbitration Rules UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration*. URL: <https://surl.li/zixopr> (дата звернення: 14.04.2025).

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.16>

В. Гавриленко,

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості імплементації міжнародно-правового стандарту політичної нейтральності у національне законодавство європейських країн у сферу діяльності судових та правоохоронних органів.

Метою статті є обґрунтування тези про те, що в кожній європейській державі міжнародний принцип політичної нейтральності визначається у національному законодавстві у якості основного принципу діяльності представника судового та правоохоронного органу. **Завданнями** є аналіз наукових праць, міжнародних джерел та національних законодавчих актів, у яких визначені питання імплементації міжнародного стандарту стосовно політичної нейтральності у діяльності судових та правоохоронних органів.

Результати дослідження. Приймаючи до уваги та підтримуючи визначення у правовій теорії загальних закономірностей імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, неможливо знайти дві держави, в яких втілення міжнародних стандартів було б повністю однаковим та відповідало схожим закономірностям. Кожна держава має свої особливості, які продиктовані історичними, культурними, соціальними та правовим традиціями або звичаями, але за будь-яких обставин вона нама-

гається виконувати в першу чергу ті стандарти, які визначені у міжнародних угодах у якості обов'язкових та під якими держава в особі своїх представників поставила свої атрибути на згоду.

Але, навіть в процесі підписання та ратифікації міжнародної угоди держави-підписанти іноді роблять певні застереження стосовно умов виконання міжнародного стандарту. Так, в процесі реалізації норм Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. [1] низкою держав-учасниць було зроблено заяви-застереження, що передбачають *відмову* від виконання зобов'язань за даною конвенцією, у разі якщо їх виконання призведе до порушення права особи, екстрадиція якої запитується, на захист від катувань та інших форм негуманного поводження. Наприклад, Австрія заявила, що вона буде «відмовляти у здійсненні екстрадиції... якщо вироки не сумісні з *вимогами гуманності* і людської гідності», а Фінляндія, залишила за собою право «відмовити в екстрадиції, якщо вона буде визнана недоцільною з *міркувань гуманності* у зв'язку з віком, станом здоров'я та іншими особистими обставинами особи що видається (курсиви наш – авт.)». Подібні застереження зробили Франція, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Норвегія і низка інших держав [2].

Виходить цікава але парадоксальна ситуація: а) є підписаний міжнародний документ, в якому знаходяться обов'язкові норми-стандарт для імплементації в національне законодавство, б) є прийнятий державний законодавчий акт, в який впроваджено міжнародні стандарти, в) є, насамкінець, запевнення та бажання всіляко дотримуватися як стандартів, так й правових приписів законів. Але, під час реалізації міжнародних та національних норм раптом чомусь з'являються певні умови, за яких необхідно відмовлятися частково або повністю від всього вище згаданого. Чи є це свідченням того, що міжнародний стандарт іноді все ж таки не є стандартом? За яких умов можливо відмовлятися від стандартів? Якщо держава відмовляється від міжнародного стандарту, чи означає це позитивний або «творчий» досвід імплементації? Подібних питань можна сформулювати багато, але відповідей на них треба шукати у співвідношенні міжнародного та національного права.

Для наочності розглянемо діалектичний зв'язок міжнародного та національного права на прикладі створення міжнародних стандартів поводження із засудженими й затриманими та їх втілення у національне законодавство.

Спочатку кожна держава самостійно і незалежно від досвіду інших країн створює та реалізує свої правила поводження із засудженими та затриманими, виходячи з національних поглядів на пенітенціарну систему. З плином часу, особливо коли починають з'являтися транскордонні та організовані міжнародні злочинні угруповання, об'єктивною закономірністю стає зародження співробітництва між державами, що, своєю чергою, стає необхідною умовою напрацювання міжнародних стандартів-правових норм, які б регулювали не тільки протидію та боротьбу із новими злочинними явищами, але й правила поводження із затрима-

ними злочинцями, захисту їх прав і свобод в умовах позбавлення волі.

Коли збиралися перші міжнародні конгреси з питань поводження із затриманими та засудженими (міжнародні тюремні конгреси у Франкфурті 1846 р., Лондоні 1872 р., Стокгольмі 1878 р. та ін.) на них обговорювалися уже існуючі кращі та прогресивні практики тюремного ув'язнення, «що отримали назви – *пенсільванська (філадельфійська), оборнська, англійська, ірландська та інші*» [3, с. 308].

Отже, як ми бачимо, прогресивні національні практики тюремного ув'язнення є *першоосновою для створення міжнародних стандартів*, після чого починається зворотний процес, коли останні у вигляді обов'язкових правових приписів імплементаються у національні законодавчі акти, що регулюють діяльність пенітенціарних систем.

Але, на цьому еволюційний діалектичний шлях не зупиняється. І справа тут в тому, що які б стандарти і в яких формулюваннях на міжнародних конгресах не були прийняті, вони мають загальний характер і не можуть враховувати або відображати численні національні особливості. Інакше кажучи, *пенсільванська, обернська, англійська, ірландська та інші пенітенціарні системи* з прийняттям міжнародних стандартів не відміняються, тому що вони є *сучасними та прогресивними*. Національні системи залишаються і продовжують далі розвиватися, але вже з урахуванням нових прийнятих міжнародних стандартів.

Повертаючись до наведених вище прикладів відмови Австрії, Фінляндії та інших країн від здійснення екстрадиції на підставі існування певних особливостей національних поглядів на несумісність умов екстрадиції з вимогами існуючих у суспільстві міркувань *гуманності та людської гідності*, зовсім не означає, що ці держави відмовились від міжнародного стандарту, який мали б обов'яз-

Отже, міжнародний стандарт, який зароджується завдяки прогресивної практики діяльності національних судових та правоохоронних органів, після його прийняття на рівні міжнародного акту та подальшої імплементації у національне законодавство не може ні в якому разі вплинути на сукупність суто національних умов застосування цього стандарту. Як тільки умови реалізації міжнародного стандарту починають суперечити національним гуманістичним поглядам, держава має всі підстави не виконувати стандарт, навіть якщо він вже є частиною національного законодавства. Цілком зрозумілим є те, що в цьому випадку факт відмови не може розглядатися як ігнорування державою підписаного нею міжнародного договору. Отже, в цьому сенсі діалектичний взаємозв'язок міжнародного та національного права можна уявити у вигляді суперечливої

Виникає інше питання: чи є теоретична можливість визначення правовими міжнародними приписами саме умов реалізації прийнятих стандартів? На наш погляд таких можливостей не існує, так само як не існує можливостей визначення таких категорій як *«розумні строки розгляду кримінальних справ»*, *«жорстоке поводження із затриманими»*, «подія, що має значний соціальний резонанс» тощо. Але, ці категорії можливо уявити завдяки, наприклад, рішенням Європейського суду з прав людини, практика якого є прецедентною та розглядається державами-учасниками Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. як джерело тлумачення прийнятих правових норм.

З погляду на значний емпіричний матеріал, який підлягає аналізу, ми зупинимось тільки на двох міжнародних документах. Це Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб (додаток до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від

12 грудня 1996) [4] (далі – Міжнародний кодекс) та Модельний кодекс поведінки для державних службовців (додаток до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 11 травня 2000 № R (2000) 10) [5] (далі – Модельний кодекс). В обох документах ми виділимо та проаналізуємо положення або аспекти стосовно політичної діяльності (політичної нейтральності). Потім ці положення порівняємо із положеннями національних кодексів (правил, стандартів тощо) поведінки державних посадових осіб, у тому числі й представників суддівських та інших правоохоронних органів європейських кількох країн, з метою визначення особливостей імплементації міжнародного стандарту кожною державою.

У Міжнародному кодексі зазначено, що державні посадові особи можуть брати «участь у політичній або іншій діяльності поза рамками їх офіційних обов'язків у відповідності до законів та адміністративних положень таким чином, щоб не підірвати віру громадськості в неупереджене виконання ними своїх функцій і обов'язків» [4, п. 11].

У Модельному кодексі це положення дещо розширено за трьома аспектами. *Перший* – пов'язаний з тим, що державний службовець вже може здійснювати політичні дії не тільки поза рамками своїх офіційних обов'язків, але й *у рамках офіційних обов'язків*, тому що цього моменту просто не визначено, але за умови, що «none of his or her political activities or involvement on political or public debates impairs the confidence of the public and his or her employers in his or her ability to perform his or her duties impartially and loyally». До *першого* додано ще *друге* та *третє* дуже цікаві положення. *Друге* стосується того, що державний службовець «In the exercise of his or her duties, the public official should not allow himself or herself to be used for partisan political purposes» та *третє* «The

public official should comply with any restrictions on political activity lawfully imposed on certain categories of public officials by reason of their position or the nature of their duties» [5, article 16]. Інакше кажучи, виходить, що *сам службовець може здійснювати* політичні дії як поза рамками офіційних обов'язків, так і під час виконання службових обов'язків, але якщо він на службі, то повинен *не дозволяти використовувати себе* у партійних політичних цілях. Проте, *третій* останній момент фактично перекреслює *перші два*, оскільки зобов'язує держслужбовця неухильно виконувати *будь-які обмеження політичної діяльності, якщо вони встановлені законом* у зв'язку з посадою або характером покладених обов'язків.

Тепер дослідимо як ці дещо суперечливі положення двох міжнародних актів імплементовано у національне законодавство, наприклад, у Великій Британії.

В цій країні основним документом, що регулює поведінку державних службовців, є Кодекс державної служби (The Civil Service code), приписи якого зобов'язують службовців всіх рівнів, у тому числі й судових та правоохоронних органів, реалізовувати у своїй професійній діяльності такі стандарти поведінки (Standards of behaviour): порядність, чесність, об'єктивність, справедливість та політичну неупередженість (integrity, honesty, objectivity, impartiality and political impartiality). Кожний стандарт детально розкривається, але через те, що службовець зобов'язаний робити і що не повинен.

Стосовно політичної неупередженості визначено таке:

– «You must: serve the government, whatever its political persuasion, to the best of your ability in a way which maintains political impartiality and is in line with the requirements of this code, no matter what your own political beliefs are; act in a way which deserves and retains the confidence of ministers, while at the same time ensuring that

you will be able to establish the same relationship with those whom you may be required to serve in some future government; comply with any restrictions that have been laid down on your political activities;

— You must not: act in a way that is determined by party political considerations, or use official resources for party political purposes; allow your personal political views to determine any advice you give or your actions» [6].

Отже, ми бачимо, що у порівнянні із міжнародними актами у національному акті є суттєві особливості, вірніше сказати, доповнення або розширення змісту міжнародного стандарту щодо політичної діяльності (політичної нейтральності). *По-перше*, державний службовець повинен служити уряду, незважаючи на політичну орієнтацію або спрямованість останнього. Тобто, якщо службовець є носієм інших політичних поглядів, які розходяться із політикою уряду, він все одне повинен служити уряду та має «забути» про свої політичні уподобання. *По-друге*, державний службовець має діяти таким чином, щоб заслужити та зберегти довіру з боку міністрів, яким підпорядковується. Такі ж самі стосунки він має підтримувати і з іншими посадовцями. *По-третьє*, він зобов'язаний дотримуватися будь-яких обмежень, накладених на його політичну діяльність. *По-четверте*, службовець не повинен діяти у спосіб, який визначається його політичними уподобаннями. Насамкінець, *по-п'яте*, посадовець не дозволяє своїм партійно-політичним поглядам домінувати під час здійснення конкретних дій або надання порад.

Тепер побачимо як міжнародні стандарти стосовно *політичної неупередженості* визначено, наприклад, у законодавстві Чеської Республіки. Яскравою особливістю є те, що в цій країні є два кодекси: Кодекс етики Уряду Чеської Республіки та Кодекс етики посадових осіб та службовців державного управління. На наш погляд, в цьому є сенс, оскільки коло

та масштаби обов'язків, рівні стосунків з представниками громадськості та політичними діями зарубіжних країн, наслідки результатів діяльності та, насамкінець, відповідальність за скоєні моральні проступки та правопорушення дуже відрізняються за об'ємом, суспільним резонансом тощо. Цей момент вже свідчить про суттєву особливість чеського законодавства, оскільки в міжнародних стандартах ми не бачили зобов'язань або рекомендацій стосовно поділу правових приписів відповідно до рангів державних посадовців.

У першому Кодексі стосовно поведінки урядовців крім констатації принципу політичної неупередженості визначено цікавий правовий припис, що особі уряду, в принципі, дозволяється займатися політичною чи громадською діяльністю, але таким чином, щоб ця діяльність не підривала «довіру суспільства до його здатності неупереджено виконувати покладені на нього завдання», ... не загрожувала «демократичному верховенству права, правам і свободам інших осіб, безпеці держави, здоров'ю і моралі населення», і далі слідує імперативний припис, що «протягом строку службових відносин представник не може обіймати посади в політичній партії чи політичному русі» [7, ст. XVI]. Отже, політичною діяльністю особа уряду може займатися, але не може бути членом політичної партії або руху.

На відміну від першого Кодексу, у другому дещо по-іншому, так би мовити, не зовсім категорично визначено принцип політичної неупередженості, а саме: посадова особа чи службовець у своїй професійній діяльності має діяти політично неупереджено, він не здійснює публічної діяльності, яка могла б підірвати довіру суспільства до його здатності неупереджено виконувати завдання державного управління, так само він має поводити себе й у приватному житті, «він діє так, щоб своєю поведінкою сприяти добрій репутації офісу державного управління» [8,

ст. 11]. Тобто, державний службовець може займатися публічною діяльністю, але доти, поки громадськість не перестане йому довіряти і не дасть негативної оцінки його діяльності. Визначення оціночного критерію з боку громадськості як приводу можливого відсторонення посадовця від роботи, — це наочний показник розширення міжнародного стандарту у національному законодавстві. Нажаль, у Кодексі Чеської Республіки не визначено механізм, суб'єкти, засоби та методику отримання громадської думки.

Найбільш адекватно та повно, на наш погляд, міжнародний стандарт стосовно *політичної неупередженості* імплементовано у законодавство Німеччини. Це пов'язано з тим, що в Основному Законі ФРН чітко визначено, що загальні норми міжнародного права є частиною федерального права, вони *мають пріоритет над законами* та створюють права та обов'язки безпосередньо для мешканців федеральної території [9, ст. 25]. Крім того, у Федеральному Законі ФРН «Про державних службовців», посилаючись на Конституцію ФРН, зазначено, що вони служать усьому народові, а не партії (Beamtinnen und Beamte dienen dem ganzen Volk, nicht einer Partei). Службовці повинні виконувати свої обов'язки неупереджено і справедливо на благо суспільства, а у всій своїй поведінці повинні бути віддані засадам вільного демократичного порядку *в розумінні Основного закону та виступати за його збереження*. У своїй *політичній діяльності* державні службовці повинні дотримуватись *поміркованості та стриманості* (Beamtinnen und Beamte haben bei politischer Betätigung diejenige Mäßigung und Zurückhaltung), що випливають з їх становища стосовно широкої публіки та з поваги до своїх службових обов'язків [10, ст. 60].

Дуже цікавим є розкриття принципу політичного нейтралітету у Законі Литовської Республіки «Про державну службу Литовської Рес-

публіки», завдяки якому державний службовець має бути нейтральним по відношенню до учасників політичного процесу. Але, у *разі зміни політичної влади* він має забезпечити *спадкоємність суспільного інтересу*, що не розповсюджується на його особисте ставлення («pasikeitus politinei valdžiai, privalo užtikrinti viešojo intereso tęstinumą (netaikoma politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojams)») [11, п. 1, ст. 3]. Як бачимо, правовий припис стосовно поведінки та виконання обов'язків державного службовця у випадку зміни політичної влади сформульовано дуже обережно. Подібного міжнародного стандарту немає у вище проаналізованих нами міжнародно-правових джерелах.

Класичним прикладом імплементування міжнародних стандартів у національне законодавство, на наш погляд, є законодавство Польської Республіки. Класичність тут розуміється у тому сенсі, що починаючи з Основного Закону Польщі і закінчуючи низкою підзаконних актів, стандарти визначаються відповідними правовими приписами від проголошення загального до деталізації особливого. Так, у Конституції Польщі стосовно діяльності всього корпусу державної служби крім інших характеристик чітко визначений принцип *політичного нейтралітету*— «... politycznie neutralnego wykonywania zadań państwa...» [12, ст. 153].

У Законі РП «Про державну службу» 2008 р. цей принцип розкривається вже по *двох напрямках*, а саме: співробітнику державної служби, *по-перше*, забороняється публічно висловлювати політичні погляди та, *по-друге*, державний службовець немає права створювати політичні партії і брати участь у їх діяльності [13, ст. 78].

Дуже жорсткий правовий припис визначено у статті 11 Закону РП «Про державну службу», згідно з яким керівником державної служби

може бути лише особа, яка не є та не була членом політичної партії протягом останніх 5 років.

Далі, у наказі Голови Уряду РП «Про методичні вказівки щодо дотримання правил державної служби та правил етики державної служби» 2011 р. конституційне положення та законодавчий припис ще детальніше регламентується із чітким визначенням того, що держслужбовець має робити, а чого ні: 1) не виявляти публічно політичних поглядів та симпатій, тим більше не вести жодної агітації політичного характеру на службі та поза нею; 2) дистанціюватися від будь-якого політичного впливу та тиску, що може призвести до упередженої діяльності; 3) не вживати жодних громадських дій на підтримку політичної діяльності; 4) не викликати підозр у підтримці політичних партій та дотримання застосовних обмежень; 5) дбати про ясність та прозорість відносин з особами, які займають політичні посади, беручи до уваги, що ці відносини не повинні підривати довіру до політичного нейтралітету члена державної служби [14, ст. 17].

Але, крім вище зазначених положень в окремих законодавчих актах Польщі, що регламентують діяльність представників конкретних державних органів, принцип «політичної нейтральності» визначений більш жорсткіше та детальніше. Наприклад, у Законі ПР «Про поліцію», яка має назву «Заборона на приналежність до політичної партії», визначено чотири положення, що регулюють не тільки політичну нейтральність, але й членство в інших організаціях та об'єднаннях, а саме:

1) співробітник поліції не може бути членом політичної партії;

2) при прийомі співробітника поліції на службу припиняється його попереднє членство у політичній партії;

3) співробітник поліції зобов'язаний повідомити свого начальника про своє членство в національних об'єднаннях, які діють поза його службою;

4) Для членства в іноземних чи міжнародних організаціях чи асоціаціях потрібен дозвіл головнокомандувача поліцією чи уповноваженого ним начальника [15, ст. 63].

Висновки. Дослідження зарубіжного досвіду імплементації міжнародно-правових стандартів у сферу національних правопорядків свідчить про те, що міжнародний принцип політичної нейтральності є одним з основних принципів діяльності судових та правоохоронних органів європейських держав. Але, в кожній країні є свої особливості імплементації цього міжнародного принципу, коли його зміст іноді розширюється або звужується, виходячи з обраного державою внутрішньополітичного курсу, наявних історичних та культурних традицій, сталих поглядів суспільства на роль та місце держслужбовця у державі.

У статті досліджується зарубіжний досвід імплементації міжнародно-правових стандартів у сферу національної правоохоронної діяльності. Аналізуються законодавчі та інші нормативно-правові джерела декількох європейських країн з приводу досвіду імплементації міжнародно-правового стандарту «політична нейтральність» у діяльність співробітників судових та правоохоронних органів. Проаналізовано два міжнародних документи: Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб (додаток до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996) та Модельний кодекс поведінки для державних службовців (додаток до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 11 травня 2000 № R (2000) 10). Досліджено особливості імплементації цих двох документів щодо політичної нейтральності в законодавство Великої Британії, Чеської Республіки, ФРН, Литовської Республіки, Польської Республіки. Так, на прикладі порівняння Кодексу державної служби

(The Civil Service code) Великої Британії із міжнародними стандартами виявлено п'ять суттєвих особливостей, які доповнюють або розширюють зміст міжнародного стандарту щодо політичної діяльності (політичної нейтральності). Зазначено, що законодавство інших європейських країн (Чехії, ФРН, Литви, Польщі) зобов'язує держслужбовців неухильно виконувати будь-які обмеження політичної діяльності, якщо вони встановлені законом у зв'язку з посадою або характером покладених обов'язків. Встановлено, що деяким особам уряду дозволяється займатися політичною чи громадською діяльністю, але таким чином, щоб ця діяльність не підривала довіру суспільства до його здатності неупереджено виконувати покладені на нього завдання, не загрожувала демократичному верховенству права, правам і свободам інших осіб, безпеці держави, здоров'ю і моралі населення». Підмічено, що найбільш адекватно та повно міжнародні стандарти стосовно політичної неупередженості імplementовано у законодавство Німеччини. З'ясовано, що у національних нормативно-правових актах є суттєві особливості, доповнення або розширення змісту міжнародного стандарту щодо політичної діяльності (політичної нейтральності). Робиться висновок, що міжнародний принцип політичної нейтральності є одним з основних принципів діяльності судових та правоохоронних органів європейських держав. Але, в кожній країні є свої особливості імplementації цього міжнародного принципу, коли його зміст іноді розширюється або звужується, виходячи з обраного державою внутрішньополітичного курсу, наявних історичних та культурних традицій, сталих поглядів суспільства на роль та місце держслужбовця у державі.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, політична нейтральність, імplementація, національний правопорядок, судові та правоохоронні органи.

Gavrylenko V. Foreign experience of implementing international legal standards in the sphere of national law enforcement activities

The article examines the foreign experience of implementing international legal standards in national law enforcement. The author analyzes legislative and other regulatory sources of several European countries with regard to the experience of implementing the international legal standard of "political neutrality" in the activities of judicial and law enforcement officers. Two international documents are considered: The International Code of Conduct for Public Officials annexed to UN General Assembly Resolution 51/59 of December 12, 1996, and the Model Code of Conduct for Civil Officials annexed to the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe of May 11, 2000 No. R (2000) 10. It is studied the peculiarities of implementation of these two documents on political neutrality in the legislation of the United Kingdom, the Czech Republic, Germany, Lithuania, and Poland. Thus, by comparing the UK Civil Service Code with international standards, the author identifies five significant features that complement or expand the content of the international standard on political activity (political neutrality). The paper notes that the legislation of other European countries (Czech Republic, Germany, Lithuania, and Poland) obliges civil servants to strictly comply with any restrictions on political activity if they are established by law following their position or the nature of their duties. It is established that some officials are allowed to be involved in political or public activities, but if such these activities do not under-

mine public confidence in their ability to impartially perform their tasks and do not threaten the democratic rule of law, the rights and freedoms of others, the security of the state, and health and morality of the population". It is emphasized that international standards on political impartiality are most adequately and fully implemented in German legislation. The author has found that national legal acts have significant features, supplements, or extensions to the content of the international standard on political activity (political neutrality). It is concluded that the international principle of political neutrality is one of the basic principles of European judicial and law enforcement agencies.

Key words: international legal standards, political neutrality, implementation, national legal order, judicial and law enforcement agencies.

Література:

1. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. Офіційний вісник України 1998 р., № 13, стор. 324. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
2. Тітов Є. Б. Міжнародно-правові механізми боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження у Європі. Форум права. 2014. № 4. С. 332–338. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_4_59.pdf
3. Попко В. В. Формування мінімальних стандартів поводження із засудженими та затриманими у міжнародному кримінальному праві. Часопис Київського університету права. 2018/4. С. 307–314. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/69/4-2018-pdf>
4. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. Прийнятий 23 липня 1996 р.. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. Київ: Школяр, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text
5. Модельний кодекс поведінки державних службовців. Рекомендація R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf
6. Statutory guidance: The Civil Service code. Published 30 November 2010. Last updated 16 March 2015. URL: <https://surl.li/jazzuw>
7. Etický kodex Úřadu vlády ČR. Rozhodnutí vedoucího Úřadu vlády ČR č. 13/2016, kterým se vydává Etický kodex Úřadu vlády České republiky ve znění Rozhodnutí vedoucího Úřadu vlády ČR č. 7/2019 ze dne 9. května 2019 a rozhodnutí vedoucího Úřadu vlády č. 4/2021 ze dne 20. září 2021. URL: <https://surl.li/cc/wbfmgmt>
8. Etický kodex úředníků azaměstnanců veřejné správy. URL: <https://surl.li/kmspue>
9. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 28. Juni 2022 (BGBl. I S. 968) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
10. Bundesbeamtenengesetz vom 5. Februar 2009 (BGBl. I S. 160), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 28. Juni 2021 (BGBl. I S. 2250) geändert worden ist. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bbg_2009/BJNR016010009.html
11. LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBĖS TARNYBOS ĮSTATYMAS. 1999 m. liepos 8 d. Nr. VIII-1316, Vilnius. Valstybės žinios, 1999-07-30, Nr. 66-2130. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D3ED3792F52B/asr>
12. KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
13. USTAWA z dnia 21 listopada 2008 r. O służbie cywilnej. (Dz. U. Nr 227, poz. 1505, z późn. zm.). URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/ustawy/125_u.htm
14. ZARZĄDZENIE Nr 70 PREZESA RADY MINISTRÓW z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej. URL: <https://surl.li/cc/knyvnt>
15. Ustawa o Policji. Stan prawny aktualny na dzień: 02.12.2022. Dz.U.2021.0.1882 t.j. – Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-policji/>

В. Горєлова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІЦІЇ

Постановка проблеми. Проблема морального обличчя правоохоронних органів набуває все більшої актуальності не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах світу, що розвиваються у напрямку демократичних цінностей та верховенства права. Низький рівень моральності представників правоохоронних структур негативно впливає на авторитет держави, підриваючи довіру громадян до державних інституцій. Це обумовлює необхідність постійного обговорення та аналізу проблеми дотримання моральних принципів у правоохоронній діяльності. Складність даного питання полягає в тому, що сучасна демократична та правова держава визначає як пріоритет захист прав, свобод, законних інтересів та безпеки особистості. Саме ці принципи формують зміст та напрямки діяльності правоохоронної системи. Однак у процесі її функціонування існує значний ризик помилок, які часто посилюються через застосування фізичної сили або інших засобів примусу. Це робить моральні аспекти діяльності правоохоронних органів особливо важливими для забезпечення балансу між ефективністю та дотриманням етичних норм

Аналіз останніх досліджень. Питанню професійної етики поліцейського приділяли значної уваги такі науковці як: Д.К. Барбаш, В.М. Бесчасний, Т.Е. Василевська, А.Г. Дудко, І.В. Здреник, Т.В. Кононенко, В.М. Кравчук, Я.Є. Межен-

ний, М.В. Повалена, О.І. Савайда, Д.В. Швець. На рівні дисертаційного дослідження варто зазначити роботу Н.Г. Сорокіної «Формування морально-етичних основ публічної служби в Україні» (2021); О.С. Самойленко «Адміністративно-правові засади реалізації етичних стандартів публічної служби» (2020); Ю.М. Буланової «Етичні кодекси як джерело службового права» (2020) тощо.

Виділення не вирішеної раніше частини загальної проблеми. Проблема етики та моралі у діяльності правоохоронних органів є досить складною та комплексною, що потребує поглибленого дослідження щодо виявлення основних критеріїв моральних принципів українського поліцейського та їх співставлення з етичними стандартами поведінки для поліцейських ЄС.

Мета статті – запропонувати комплексний підхід до формування морально-правової концепції функціонування поліції, яка поєднає національні особливості з міжнародними стандартами для ефективного захисту прав громадян та побудови правової держави.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство містить низку нормативно-правових актів, які регулюють моральні та етичні стандарти діяльності правоохоронних органів. Серед основних законів України варто зазначити: Конституцію України, де наголошено на надання гарантій людині невід'ємних прав і свобод (ст. 3) та взаємних обов'яз-

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» основними вимогами до етичної поведінки поліцейських є: дотримання законності та верховенства права; повага до прав і свобод людини; професійна доброчесність та неупередженість; прозорість та відкритість у діяльності поліцейського; запобігання корупції та конфлікту інтересів; відповідальність за свої дії

Окрім зазначеного, вбачається суттєвим недоліком – це недостатня увага до психологічної підтримки самих працівників правоохоронних органів, а саме їх морального стану, що є важливим для забезпечення їх етичної поведінки, адже стрес та емоційне вигорання можуть призводити до порушень етичних норм. Приналежно, відсутні механізми оцінки та

контролю морального стану працівників правоохоронних органів з метою їх забезпечення.

У праві Європейського Союзу (надалі -ЄС) існують етичні стандарти та кодекси поведінки для поліцейських, які встановлюють моральні та професійні норми для правоохоронних органів. Хоча в ЄС немає єдиного загальноєвропейського кодексу етики для поліцейських, існують міжнародні документи, рекомендації та стандарти, які впливають на національне законодавство країн-членів ЄС. Таким є Європейський кодекс етики поліції (надалі – Кодекс етики поліції ЄС) [8] – основний документ, який визначає етичні стандарти для поліцейських у Європі та містить ключові принципи, що регулюють діяльність поліції у демократичних суспільствах. Основними аспектами Кодексу етики поліції ЄС є: дотримання законності (поліція повинна діяти виключно в межах закону, поважаючи національне та міжнародне законодавство), адже поліція є інструментом правової держави, а не окремої групи чи особи; дотримання поваги до прав і свобод людини (поліція зобов'язана захищати права та свободи людини, уникаючи будь-якої форми дискримінації), що підкреслює служіння поліції громадянам (обов'язок діяти на користь людині незалежно від її раси, статі, релігії тощо); професійна доброчесність (поліцейські повинні діяти чесно, неупереджено та згідно з високими професійними стандартами), що забезпечує довіру громадян до поліції та підтримує її авторитет; неупередженість (поліція повинна діяти об'єктивно, без упереджень або особистих уподобань), що забезпечує рівне ставлення до всіх громадян; прозорість та відкритість (поліція повинна діяти прозоро, забезпечуючи доступ до інформації та звітність перед громадськістю), що сприяє довірі громадян до поліції та запобігає нею зловживанням владою; запобігання корупції та конфлікту інтересів (поліцейські повинні уникати будь-яких форм корупції та конфлікту інтересів),

що забезпечує цілісність поліції та її незалежність від зовнішніх впливів; відповідальність за власні дії (поліцейські несуть відповідальність за свої дії перед законом і суспільством), що забезпечує принцип контролю за діями поліції та запобігає безкарності; конфіденційність (поліція повинна забезпечувати конфіденційність інформації, отриманої під час виконання обов'язків), що забезпечує принцип захисту приватного життя громадян та підтримує довіру до поліції; використання сили (поліція може використовувати силу лише у випадках, коли це необхідно, і вона має бути пропорційною), адже сила, що застосовується поліцією має бути направлена лише для захисту суспільства, а не для його придушення); взаємодія з громадськістю (поліція повинна співпрацювати з громадськістю для забезпечення безпеки та довіри), адже поліція є частиною суспільства і повинна діяти у його інтересах; професійний розвиток поліцейського (поліцейські повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички, у тому числі етичні), що забезпечує високий рівень професіоналізму та ефективності поліції; етика під час надзвичайних ситуацій (навіть у надзвичайних ситуаціях поліція повинна діяти згідно з етичними стандартами та міжнародним правом), оскільки права людини мають повинні поважати поліцейські навіть у складних умовах.

Таким чином, Європейський кодекс етики поліції є комплексним документом, який визначає високі стандарти поведінки для поліцейських. Він акцентує на законності, повазі до прав людини, професійній доброчесності, прозорості та відповідальності. Ці принципи забезпечують, що поліція діє у інтересах суспільства, підтримує довіру громадян і дотримується демократичних цінностей. У таблиці 1 аналізуються та порівнюються Кодекс етики поліції ЄС та Правила етичної поведінки українських поліцейських, що охоплює основні етичні аспекти обох документів.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика Кодексу етики поліції ЄС
та Правил етичної поведінки українських поліцейських**

Аспект	Європейський кодекс поліцейської етики [8]	Правила етичної поведінки поліцейських України (2022) [7]
Законність	Поліція діє в межах закону, поважаючи права людини.	Поліцейські зобов'язані дотримуватися законів та Конституції України.
Повага до прав і свобод людини	Поліція захищає права та свободи людини, уникаючи дискримінації.	Поліцейські повинні поважати права та свободи людини, незалежно від їхнього статусу чи поглядів.
Професійна доброчесність	Поліцейські повинні бути чесними, неупередженими та діяти згідно з професійними стандартами.	Поліцейські зобов'язані дотримуватися професійної етики, бути чесними та неупередженими.
Неупередженість	Поліція діє без упереджень на основі раси, статі, релігії тощо.	Поліцейські повинні діяти об'єктивно, без упереджень щодо соціального статусу, статі, віри тощо.
Прозорість та відкритість	Поліція діє прозоро, забезпечуючи довіру громадян.	Поліцейські повинні діяти відкрито та прозоро, забезпечуючи довіру громадян.
Запобігання корупції	Поліція уникає будь-яких форм корупції та конфлікту інтересів.	Поліцейські зобов'язані запобігати корупції та конфлікту інтересів.
Відповідальність за дії	Поліцейські несуть відповідальність за свої дії перед законом і суспільством.	Поліцейські несуть відповідальність за свої дії та рішення перед законом і громадськістю.
Конфіденційність	Поліція забезпечує конфіденційність інформації, отриманої під час виконання обов'язків.	Поліцейські зобов'язані дотримуватися конфіденційності інформації, отриманої під час служби.
Використання сили	Використання сили має бути пропорційним і лише у випадках, коли це необхідно.	Поліцейські можуть використовувати силу лише у випадках, передбачених законом, і вона має бути пропорційною.
Взаємодія з громадськістю	Поліція співпрацює з громадськістю для забезпечення безпеки та довіри.	Поліцейські повинні бути відкритими до співпраці з громадськістю, забезпечуючи довіру та взаєморозуміння.
Професійний розвиток	Поліцейські повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички.	Поліцейські зобов'язані постійно підвищувати свій професійний рівень.
Етика під час війни/надзвичайних ситуацій	Поліція діє згідно з міжнародними стандартами, навіть у надзвичайних ситуаціях.	Поліцейські повинні дотримуватися етичних норм навіть у умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій.

Таблиця 1 надає можливість зрозуміти, наскільки українські стандарти відповідають європейським. Як можна побачити, Правила етичної поведінки українських поліцейських відповідають основним принципам Європейського кодексу етики поліції, але варто зазначити, що вони є менш деталізованими. Основні відмінності полягають у акценті на запобіганні корупції в Україні та більшій увазі до відповідальності перед законом, оскільки Європейський кодекс підкреслює відповідальність поліції перед суспільством, тоді як український акт акцентує на відповідальності перед законом. Слід також наголосити, що для повної відповідності європейським стандартам українським правоохоронцям варто більше уваги приділяти прозорості, «розумного» використання сили та акценті на взаємодії з громадськістю.

Варто зазначити, що у Законі України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України» також встановлені основні етичні та професійні принципи поведінки поліцейських, основними серед яких є положення щодо етики поліцейського: дотримання законності та прав людини (обов'язок діяти виключно в межах закону, поважаючи права та свободи людини (ст. 4, 5), заборона використання влади у особистих цілях або з дискримінаційними мотивами); професійна відповідальність (персональна відповідальність за свої дії чи бездіяльність (ст. 6), обов'язок виконувати службові обов'язки належним чином, уникаючи недбалого ставлення); коректність і ввічливість (у спілкуванні з громадянами, колегами та підлеглими поліцейський повинен бути ввічливим, толерантним і стриманим (ст. 7), забороняється грубість, образливі висловлювання чи агресивна поведінка); неупередженість і безпристрасність (поліцейський має бути об'єктивним, не допускати корупційних дій або конфлікту інтересів (ст. 8), забороняється будь-яка

дискримінація за расою, статтю, віросповіданням тощо); конфіденційність (поліцейський не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома під час служби, за винятком випадків, передбачених законом (ст. 9), заборона вживання алкоголю, наркотиків на службі, поліцейський не може перебувати під впливом психоактивних речовин під час виконання обов'язків (ст. 10); дотримання дрес-коду та зовнішнього вигляду (обов'язок носити форму встановленого зразка, дотримуватися офіційного стилю (ст. 11); відповідальність за порушення дисципліни [4] що повністю відповідає Кодексу поведінки ООН для правоохоронців [9].

Відповідно, моральна-правова концепція поліцейського у демократичній державі повинна включати в собі поєднання чотирьох векторів:

- поведінка в суспільстві (контроль над почуттями та емоціями, над особистими симпатіями або антипатіями, приховування неприязні, поганого настрою або проявів дружніх почуттів, обов'язок охайного зовнішнього вигляду та встановленого одягу, дотримання норм ділового мовлення, не допущення використання ненормативної лексики, приховування нагрудного знаку (жетону), перебування на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, вживання тютюнових виробів під час безпосереднього виконання службових обов'язків і в невідновленому місці. тощо);

- правила поводження із затриманою особою (людське ставлення та повага до затриманої особи та її прав, контроль над почуттями та емоціями);

- взаємодія із громадськістю та іншими державними органами (заборона розголошення та використання інформації з обмеженим доступом, заборона надання будь-яких привілеїв чи обмежень, проявів неповаги або прихильності до політичних, релігійних об'єднань, етнічних чи соціальних груп, заборона застосування

обмежень або надання переваг відповідно до майнового стану осіб, заборона використання службових повноважень в політичних або особистих цілях, вимога щодо висловлювань чи зауважень у ввічливій та переконливій формі тощо);

- стосунки з колегами (дотримання субординації, доброзичливості до колег, поваги до старших за віком, заборона сприяння колегам або підбурювання чи терпиме ставлення до будь-яких форм катування, або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з людиною, використовувати службові зв'язки чи повноваження в особистих цілях тощо).

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що морально-етичні засади функціонування поліції відіграють ключову роль у формуванні довіри громадян до державних інституцій та забезпеченні ефективного захисту прав і свобод людини. Аналіз національного законодавства України та європейських етичних стандартів дає підстави стверджувати, що, незважаючи на наявність нормативно-правової бази, існують суттєві прогалини у її деталізації, реалізації та практичному застосуванні.

Зокрема, українські етичні стандарти здебільшого мають узагальнений характер, що ускладнює їх практичне впровадження, а відсутність чітких механізмів контролю й оцінки морального стану поліцейських знижує ефективність внутрішнього регулювання. Водночас недостатньо врегульованими залишаються питання прозорості, взаємодії з громадськістю, профілактики корупції та психологічної підтримки правоохоронців.

Порівняння з Європейським кодексом етики поліції демонструє загальну відповідність базових принципів, однак українському законодавству бракує глибини, комплексного підходу та акценту на етичній поведінці у надзвичайних умовах. Осо-

бливу увагу слід приділити і питанням професійного розвитку, який має охоплювати не лише юридичну підготовку, але й формування моральної культури поліцейського.

Для вдосконалення морально-правової концепції функціонування поліції доцільно: 1) запровадити чіткі механізми реалізації етичних норм; 2) посилити системи внутрішнього та громадського контролю за дотриманням етичних стандартів; 3) розробити комплексні програми психологічної підтримки поліцейських; 4) адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних вимог з урахуванням національної специфіки.

Отже, моральний вимір поліцейської діяльності має стати не другою умовою, а фундаментом, на якому будується ефективна, гуманна та справедлива система охорони правопорядку в демократичній державі.

Стаття присвячена аналізу морально-правових принципів діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції, у контексті демократичних цінностей та верховенства права. Акцентовано на важливості етичних стандартів у функціонуванні поліції, оскільки їх дотримання безпосередньо впливає на довіру громадян до державних інституцій та ефективність правоохоронної системи. Дослідження базується на порівняльному аналізі українського законодавства та європейських етичних кодексів, зокрема Європейського кодексу етики поліції, що дозволяє виявити сильні та слабкі сторони національної нормативної бази. У статті розглядаються ключові аспекти морально-етичних вимог до поліцейських, такі як дотримання законності, повага до прав і свобод людини, професійна доброчесність, неупередженість, прозорість, запобігання корупції та відповідальність за власні дії. У статті наведено перелік

основних нормативно-правових актів України, які регулюють ці питання. У статті вказуються недоліки наведених в ній документів, зокрема, вказується на їх узагальненому характері, відсутності конкретних механізмів реалізації етичних норм та недостатню увагу до психологічної підтримки працівників поліції. Особливу увагу приділено порівнянню українських та європейських стандартів етики поліції. У статті наголошено, що, хоча українське законодавство відповідає основним принципам Європейського кодексу, воно є менш деталізованим і потребує більшого акценту на прозорості, взаємодії з громадськістю та контролі за використанням сили. Також у статті аналізуються проблеми аморальної поведінки правоохоронців, такі як катування, жорстоке поводження з затриманими та корупція, що суперечать міжнародним стандартам і підривають довіру до поліції.

У висновках статті пропонуються рекомендації щодо вдосконалення морально-правової концепції функціонування поліції, зокрема запровадження чітких механізмів реалізації етичних норм, посилення громадського контролю та психологічної підтримки працівників. Робота може бути корисною для розвитку науки теорії права, поліцейської етики та практики реформування правоохоронної системи України у відповідності до європейських стандартів.

Ключові слова: мораль, поліція, демократична держава, безпека, захист прав людини.

Horielova V. Theoretical and legal concept of the moral principles of police functioning

The article is devoted to the analysis of moral and legal principles of law enforcement agencies, in particu-

lar the police, in the context of democratic values and the rule of law. In the article it is emphasised the importance of ethical standards in the functioning of the police, since their observance directly affects the public trust in state institutions and the effectiveness of the law enforcement system. The study is based on a comparative analysis of Ukrainian legislation and European codes of ethics, in particular the European Code of Police Ethics, which allows to identify the strengths and weaknesses of the national regulatory framework. The article discusses key aspects of moral and ethical requirements for police officers, such as adherence to the rule of law, respect for human rights and freedoms, professional integrity, impartiality, transparency, prevention of corruption and responsibility for their actions. The article provides a list of the main legal acts of Ukraine regulating these issues. The article points out the shortcomings of the documents cited in it, particularly their generalised nature, the lack of specific mechanisms for implementing ethical norms and insufficient attention to psychological support for police officers. Special attention is paid to the comparison of Ukrainian and European standards of police ethics. In the article it is emphasised that although Ukrainian legislation complies with the basic principles of the European Code, it is less detailed and needs more emphasis on transparency, public relations and control over the use of force. The article also analyses the problems of immoral behaviour of law enforcement officers, such as torture, ill-treatment of detainees and corruption, which contradict international standards and undermine trust in the police.

Recommendations are offered in the conclusions of the article for improving the moral and legal concept of police functioning, in par-

ticular, the introduction of clear mechanisms for implementing ethical norms and strengthening public control and psychological support for police officers. The research article can be useful for the development of the science of legal theory, police ethics, and the practice of reforming the law enforcement system of Ukraine in accordance with European standards.

Key words: morality, police, democratic state, security, human rights protection.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 09.04.2025).
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
4. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 09.04.2025).
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 09.04.2025).
6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-n> (дата звернення: 09.04.2025).
7. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09 листопада 2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1485-22> (дата звернення: 09.04.2025).
8. European Code of Police Ethics. URL: <https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0> (дата звернення: 09.04.2025).
9. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб: затв. резолюцією 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 (дата звернення: 09.04.2025).

Т. Латковська,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Волощук,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ПРИРОДА ТА ПРИНЦИПИ

Постановка проблеми. Україна, будучи демократичною країною, взяла курс на побудову справді правової держави, у якій верховенство права, законність та людиноцентризм є головними пріоритетами і відповідно захист прав людини є завданням номер один. Виконання цього важливого завдання безпосередньо покладено на правоохоронні органи, які кожного дня при здійсненні своєї діяльності мають справу із охороною, гарантуванням та за певних обставин відновленням порушених прав людини і забезпеченням таким чином законності та громадського правопорядку у нашій державі. Безперечно, виконуючи таку надважливу місію, правоохоронні органи мають діяти суворо у рамках закону, враховуючи при цьому усталені стандарти правоохоронної діяльності, які мають надзвичайно важливе значення та цінність для утвердження демократичного режиму і його підтримання, а також при співпраці із правоохоронними органами зарубіжних країн. Будучи частиною європейського континенту, співпрацюючи з європей-

ськими інституціями та організаціями у сфері захисту прав людини, наша держава через парламент продукує важливі закони у сфері боротьби та протидії зі злочинністю, завжди при цьому оглядаючись на прогресивні орієнтири, взірцеві правила, вироблені європейським співтовариством в особі Ради Європи. Саме ця міжнародна організація нині виступає основним пропагандиром і важливою рушійною силою у Європі у сфері захисту прав людини. Низка розроблених цією регіональною міжурядовою організацією міжнародно-правових документів (конвенцій, угод, декларацій, протоколів) містить стандарти прав людини, дотримання яких вимагається від усіх держав-членів Ради Європи. Лівова частина цих документів присвячена юридичним гарантіям захисту прав людини у сфері кримінального та адміністративного провадження, які мають визнаватися пріоритетними для діяльності правоохоронних органів держав-членів Ради Європи. Безперечно, слідування та виконання таких вимог сприятиме більш ефек-

тивному виконанню функціональних обов'язків правоохоронцями і більш якісно забезпечить дотримання і охорону прав людини не тільки на теренах своєї крани, але й за межами, коли йдеться про міжнародне співробітництво. Тому знання і розуміння цих європейських стандартів, а також неухильне їх дотримання має надзвичайно велике практичне значення у діяльності правоохоронних органів.

Мета статті полягає у аналізі поняття, природи та принципів європейських стандартів прав людини у сфері правоохоронної діяльності з огляду на діяльність Ради Європи.

Стан опрацювання проблематики. Загалом, проблеми організації та функціонування правоохоронних органів як стражів громадського порядку та законності у суспільстві та державі завжди викликали підвищений інтерес зі сторони науковців. Зокрема, в Україні серед ґрунтовних доробок слід виокремити праці таких учених: О. Бандурки, В. Білоуса, В. Галунька, В. Грохольського, І. Зозулі, В. Ковальської, Н. Матюхіної, В. Олефіра, Т. Плугатара, Т. Проценка, С. Стеценка, О. Ярмиша тощо. Водночас стосовно окресленої проблематики – забезпечення та гарантування європейських стандартів у сфері здійснення правоохоронної діяльності з огляду на практику і досвід Ради Європи – праць не так багато. Можна назвати доробки таких учених: О.В. Балинський, В.В. Біліченко, В.О. Боняк, В.Д. Бринцев, Ю.Я. Касараба, А.М. Ключко, Л.Р. Наливайко, К.В. Степаненко, П.М. Рабінович, О.С. Стеблинська, К.В. Степаненко, Ю.С. Шемшученко тощо. Однак у більшості випадків дослідники зауважують, що такі стандарти є і вони розробляються в рамках Ради Європи. Натомість багатогранність правоохоронної діяльності і необхідність максимального забезпечення прав людини у кожній із правоохоронюваних сфер вимагає знання

і чіткого усвідомлення стандартів прав людини, а тому виникає потреба у проведенні ґрунтовних досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблематику дотримання європейських стандартів у діяльності правоохоронних органів, розроблених під егідою Ради Європи, насамперед, слід розуміти зміст понять «стандарти», «стандарти прав людини» і «міжнародні стандарти прав».

У найбільш загальному вигляді під стандартами слід розуміти принципи, взірцеві норми, моделі, які слугують орієнтиром поведінки у тій чи іншій сфері суспільної діяльності. Враховуючи таке смислове навантаження стандартів, стандарти прав людини визначаються як взірцеві норми щодо певних можливостей людини в певній сфері суспільних відносин. Відповідно міжнародні стандарти прав людини розуміють як закріплені в міжнародно-правових документах універсальні уніфіковані принципи та норми, які визначають мінімальний обсяг прав людини, зумовлений досягнутим рівнем суспільного розвитку (П. Рабінович) [9, с. 24]; загальновизнані міжнародні норми, які встановлюють права і свободи в конкретній сфері людського життя (В. Буткевич) [1, с. 208]; загальновизнані міжнародно-правові норми, які визначають правовий статус особи через закріплення основних прав і свобод (С. Шевчук) [16, с. 22]. Тобто це поняття трактується як загальноприйняті цінності, ідеали, орієнтири в міжнародно-правовому просторі стосовно прав і свобод людини, які знаходять відтворення у текстах міжнародно-правових договорів, угод та декларацій як загальновизнані уніфіковані норми, які формувалися під впливом регіональних систем захисту прав людини, передусім європейської. І такий стан речей є об'єктивно обумовленим і підтверджено історією ствердження концепції прав людини у практиці державотворення.

Як відомо, саме європейське співтовариство та відповідно європейська система прав людини вважається однією із найбільш прогресивних в плані впровадження стандартів прав людини. Це пов'язано з тим, що, по-перше, в основі цієї системи лежить ліберальна концепція прав людини, згідно якої пріоритетним є особистість, її природні права та свободи, а, по-друге, на відміну від інших регіональних систем захисту прав людини (арабської, африканської і азійської), європейська система має доволі тривалу історію (перші конституційні акти у Європі, де проголошувались фундаментальні основні права, були прийняті у XVIII ст., а саме підґрунтя для цього було закладене ще у XIII ст. у «Великій хартії вольностей» (1215 р.), де вже було проголошено право на приватну власність, недоторканність та свободу особистості від абсолютизму, та ряді інших важливих документах європейських держав) і відповідно більш багату практику щодо захисту прав людини і створення стандартів прав людини.

У найбільш загальному вигляді під **європейськими стандартами прав людини** слід розуміти цілісну систему правових норм, принципів і рекомендацій, сформованих у межах діяльності Ради Європи для забезпечення і захисту фундаментальних прав та свобод людини. Ці стандарти ґрунтуються на трьох основних джерелах: Європейській конвенції з прав людини 1950 р. (ЄКПЛ) [17], рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (РЄ), а також практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Вони є універсальними для держав-членів РЄ, мають обов'язковий характер та спрямовані на забезпечення верховенства права й недопущення свавілля з боку державних інституцій.

Виходячи зі змісту ЄКПЛ та інших нормативних документів РЄ, до найбільш значимих європейських стандартів дотримання прав людини, які

застосовуються до правоохоронної діяльності, слід віднести: (1) заборона катувань і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3 ЄКПЛ – цей стандарт забороняє будь-які форми жорстокого поводження з боку правоохоронців); (2) право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ – кожна особа має право на захист від свавільного затримання чи тримання під вартою, відповідно цей стандарт вимагає, щоб затримання було законним, а права затриманого, включно з доступом до адвоката та інформуванням про причини затримання, дотримувалися); (3) право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ – гарантує кожній особі право на неупереджений і публічний розгляд справи у встановлені строки, а це передбачає забезпечення права на захист, зокрема надання адвокатської допомоги під час розслідування); (4) забезпечення пропорційності у застосуванні сили (зокрема, рекомендація СМ/Rec(2001)10 про Кодекс етичної поведінки працівників правоохоронних органів вимагає, щоб сила застосовувалася лише тоді, коли це абсолютно необхідно, і виключно в межах пропорційності, використання вогнепальної зброї допускається лише в разі загрози життю); (5) гарантії прав затриманих осіб (рекомендація Rec(2006)2 передбачає мінімальні стандарти щодо поводження із затриманими: право на медичну допомогу, спілкування з адвокатом та близькими, доступ до інформації про свої права); (6) забезпечення ефективного розслідування порушень (у разі заяв про порушення з боку правоохоронців, таких як катування чи свавільні затримання, держава зобов'язана провести незалежне та ефективне розслідування (до прикладу справа «Ассенов та інші проти Болгарії»); (7) захист права на приватність (ст. 8 ЄКПЛ захищає право на повагу до приватного та сімейного життя, втручання в це право, наприклад, через

державного управління, включаючи правоохоронну діяльність. Вони містять чіткі вказівки щодо поводження з особами, позбавленими волі, недопущення дискримінації, захисту вразливих груп населення, застосування сили, етичної поведінки правоохоронців та інших аспектів. Такі рекомендації не мають формально обов'язкового характеру, однак їхній вплив суттєвий, адже вони формують практичну базу для ефективного функціонування державних інститутів у правозахисному аспекті.

Вирішальну роль у реалізації європейських стандартів відіграє прецедентна практика ЄСПЛ, яка забезпечує тлумачення і динамічний розвиток положень ЄКПЛ відповідно до викликів сучасності. Судові рішення ЄСПЛ є юридично зобов'язуючими для держав-учасниць Конвенції, змушуючи їх адаптувати своє законодавство та адміністративну практику з метою усунення порушень прав людини. При цьому правоохоронна діяльність є однією з найбільш чутливих сфер застосування цих стандартів, оскільки безпосередньо пов'язана із втручанням держави в права і свободи особи. Природа європейських стандартів у цій галузі визначається їхньою спрямованістю на запобігання зловживанням владою, встановлення чітких меж державного примусу та гарантування поваги до людської гідності. Тому правоохоронні органи при реалізації своїх повноважень повинні опиратися на такі основні принципи, які і визначають характер європейських стандартів у правоохоронній діяльності: (1) *принцип пропорційності*, який зобов'язує правоохоронні органи діяти відповідно до законних цілей, забезпечуючи мінімальне втручання в права особи і уникнення надмірного обмеження свобод; (2) *принцип верховенства права*, що вимагає, щоб усі дії правоохоронців здійснювалися в межах закону та відповідали його вимогам, це включає дотримання належних процедур.

забезпечення доступу до правосуддя та недопущення свавільного переслідування; (3) *принцип гуманності*, який виключає можливість катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, закріплений у ст. 3 ЄКПЛ; (4) *принцип прозорості та підзвітності*, що забезпечує громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів та сприяє зміцненню довіри суспільства до системи правопорядку. ЄСПЛ через свою практику конкретизує ці принципи, перетворюючи їх із загальних норм на інструменти захисту прав людини. Наприклад, у справах, що стосуються неналежного поводження із затриманими або надмірного застосування сили, ЄСПЛ наголошує на необхідності ефективного розслідування і покарання винних осіб, що стимулює держави удосконалювати свої механізми правозахисту.

У результаті європейські стандарти прав людини у сфері правоохоронної діяльності формують правову основу для демократичного управління в державах-членах РЄ. Їхня імплементація є не лише запорукою дотримання міжнародних зобов'язань, але й інструментом зміцнення верховенства права, забезпечення громадської безпеки та поваги до людської гідності.

Нині європейські стандарти прав людини не тільки стали орієнтирами для країн Європи, а й почали впроваджуватися поступово і в інших регіонах світу. Зокрема, в країнах мусульманського фундаменталізму, в багатьох африканських і азійських країнах поступово починають впроваджуватися ліберальні цінності – хоча і дуже повільно, але жінки «відвойовують» права, про які раніше мріяти не могли. Зокрема, це стосується свободи пересування, здобуття освіти, працевлаштування і навіть окремих політичних прав. Останніми роками в арабському світі відбуваються зміни у кримінальному законодавстві і відповідно у практиці. До

прикладу в Саудівській Аравії щодо жінок скасували заборону на водіння транспортними засобами, у Лівані та Йорданії скасували закони про згвалтування, які передбачали можливість уникнення зловмисникам кримінальної відповідальності у випадку одруження на жертві, у Йорданії також було змінено кримінальне законодавство, яке дозволяло вбивцям честі уникати більшості звинувачень за свої злочини [12, с. 79]. Відповідно при порушенні цих прав жінка може звертатися до правоохоронних органів і претендувати хоча б на певний мінімальний захист і їх відновлення. Іде мова в окремих мусульманських країнах про перегляд системи покарань, зокрема побиття і забиття камінням. Тобто фактично розроблені під егідою РЄ стандарти прав людини мають неабиякий вплив далеко за межами Європейського континенту і ними вже послуговуються правоохоронні органи з різних країн.

Безперечно, такі тенденції слід позитивно сприймати. Водночас слід також пам'ятати і згадувати про окремі негативні моменти, пов'язані із ігноруванням чи порушенням європейських стандартів прав людини саме у Європі. І, на жаль, це часто стосується правоохоронної сфери. Практика ЄСПЛ дає чимало прикладів, коли права людини порушуються і доволі часто це відбувається з вини правоохоронних органів (до прикладу, під час затримання особи за підозрою у вчиненні правопорушення чи тримання під вартою правоохоронці не дотримуються процесуальних строків, не ознайомлюють із правами затриманого, не дають можливість звернутися до адвоката, застосовують заборонені методи проведення допиту тощо, тобто у судово-правоохоронній практиці відбуваються порушення права на свободу, право на захист, справедливий суд, права на недопущення щодо особи катувань та нелюдського поводження чи поводження, яке принижує честь і людську гідність,

Аналіз європейських стандартів прав людини в сфері правоохоронної діяльності дозволяє прийти до висновку, що вони, по-перше, засновані і враховують міжнародні стандарти прав людини, які закріплені передусім у Загальній декларації прав людини 1948 р. [3] (право на життя, на свободу і на особисту недоторканість, заборона рабства і работоргівлі, заборона катувань, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання, заборона безпідставного арешту, затримання або вигнання, право на судовий захист, презумпція невинуватості, тощо), а надалі були розвинуті в інших міжнародно-правових актах: Додаток Процедурі ефективного виконання мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями 1957 р. [8], Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 р. [7], Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням 1990 р. [3], Правила Мандели, 2015 р. [6] тощо. Більше того, можна стверджувати, що європейські стандарти прав людини у правоохоронній сфері не тільки ґрунтуються на загальновизнаних міжнародних стандартах прав людини, слідують їм, а в якійсь мірі деталізують їх.

Окремо хотілось би зацентувати увагу на такій властивості стандартів, як динамічний характер. Процес постійного прогресивного розвитку людства у напрямку людиноцентризму та високих загальнолюдських та морально-етичних цінностей призводить до поповнення скарбнички прав людини, а відтак і до збільшення відповідних стандартів у тій чи іншій сфері регульованих суспільних відносин. Тому правоохоронці завжди мають тримати «руку на пульсі». Крім того, слід враховувати ще один важливий нюанс — правоохоронна діяльність настільки багатогранна і охоплює надзвичайно багато охоронюваних сфер, що у кожній з них формуються супідрядні стандарти правоохоронної діяльності (до прикладу у сфері боротьби з накроторгівлею, тероризмом, торгівлею зброєю, відмиванням коштів, здобутих незаконним шляхом, і т.д.). Це, безперечно, означає, що поняття «європейські стан-

дартів прав людини» є багатогранним і динамічним. Наразі таких стандартів є доволі багато і правоохоронці, які мають виконувати свою правозахисну місію у суспільстві і державі, мають бути обізнані із ними.

Крім названих властивостей, слід виокремити ще і гуманний характер європейських стандартів. І, в першу чергу, тут слід вказати на заборону смертної кари як вищої міри покарання. Саме РЄ найперша міжнародна організація у світі, яка розпочала роботу по скасуванню смертної кари. Однією із умов вступу до РЄ є відмова від цього виду покарання (Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари 1983 р. [17]). При екстрадиційних процесах правоохоронні органи з держав-членів Ради Європи повинні враховувати імовірність винесення смертного вироку у країні, яка запитує особу. Згідно європейських стандартів, якщо є явні побоювання і ризик того, що дана особа буде піддана смертній карі, держава не повинна видавати її на такий екстрадиційний запит. У багатьох рішеннях ЄСПЛ підкреслюється, що за жодних обставин не можна видавати особу, якщо є підстави вважати, що відносно неї буде застосовано катування чи винесено смертний вирок, і виключень для жодної держави-члена Ради Європи немає. Згідно ст. 11 Європейської конвенції про видачу правопорушників, прийнятій під егідою РЄ ще у 1957 р., чітко зафіксоване таке правило: якщо правопорушення, за яке вимагається видача особи, може бути покарано смертною карою згідно законодавства запитуючої держави і якщо згідно законодавства запитуваної держави не передбачено смертної кари за інкриміноване правопорушення, у видачі може бути відмовлено. Тобто навіть якщо між державами є укладені міжнародні угоди про правову допомогу в кримінальних справах, відмова у видачі для запитуваної держави в такому разі все рівно не є обов'яз-

ком, оскільки смертна кара суперечить найбільш фундаментальному праву людини – праву на життя, що є безумовно найважливішим стандартом. Європейські цінності сконцентровані навколо прав людини і правоохоронні органи повинні неухильно повинні стежити за їх дотриманням.

І, нарешті, слід згадати ще про одну важливу сферу діяльності РЄ, яка сприяє ствердженню європейських стандартів прав людини в кримінально-виконавчій сфері. Зокрема, йдеться про утворену під егідою РЄ важливу інституцію – Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, який покликаний стежити, контролювати і моніторити виконання зобов'язань державами-членами щодо належного захисту прав людини в рамках пенітенціарної системи.

Враховуючи наведене та опираючись на практику ЄСПЛ про наявні порушення зі сторони правоохоронних органів в багатьох європейських державах, можна стверджувати, що нині є нагальним більш ґрунтовне дослідження природи та сутнісних характеристик європейських стандартів дотримання прав людини у правоохоронній діяльності з метою вироблення єдиних універсальних європейських рекомендацій, правил чи стандартів, які б сприяли більш злагодженій співпраці між правоохоронними органами в плані захисту прав людини, а також дозволити б більш якісно виконувати свої функціональні обов'язки правоохоронцям. Як видається, роботу по створенню Модельного кодексу європейських стандартів, правил та морально-етичних норм у сфері правоохоронної діяльності можна було б доручити провідним фахівцям, які мають, і практичний досвід правоохоронної діяльності, і певні наукові здобутки. Наразі європейські стандарти дотримання прав людини у правоохоронній діяльності розкидані по різних між-

народно-правових актах і це не дуже зручно, а тому їх варто систематизувати та уніфікувати.

Таким чином, підсумовуючи, можна стверджувати, що європейські стандарти прав людини у правоохоронній діяльності, які пропагуються Радою Європи, мають основною своєю метою – гуманізацію суспільних відносин, підтримання законності та правопорядку в кожній державі на Європейському континенті. А тому такі стандарти мають бути просякнуті не тільки духом людиноцентризму, демократизму та законності, а й моральності та справедливості. Їх морально-етична основа повинна випливати із загальновизнаної міжнародною спільнотою формули – «Людина – найбільша соціальна цінність». І кожен правоохоронець має бути зразковим виконавцем високих морально-етичних вимог і дійсно служити на благо своєму народові.

Висновки. Отже, враховуючи наведене, можна стверджувати, що європейські стандарти дотримання прав людини у правоохоронній діяльності – це взірцеві, модельні правила, зафіксовані в нормативно-правових актах РЄ, які ґрунтуються на повазі прав людини та інших загальнолюдських демократичних цінностях і орієнтують правоохоронні органи на їх дотримання, гарантування та забезпечення безпосередньо при виконанні своїх функціональних обов'язків від імені держави. Безперечно, дотримання таких стандартів у правоохоронній діяльності має надзвичайно важливе значення для забезпечення законності, правопорядку та громадського спокою у будь-якій державі світу, оскільки вони, як і загальні стандарти прав людини, володіють загальнодемократичним характером і загалом визначають якість функціонування органів правопорядку. Фактично європейські стандарти прав людини у сфері правоохоронної діяльності спрямовані на захист прав особи та запобігання зловживанням з боку

держави і РЄ відіграє ключову роль у формуванні цих стандартів через свої правові інструменти, рекомендації та судові рішення ЄСПЛ. Інтеграція цих стандартів у національне законодавство та практику правоохоронних органів є необхідною умовою для забезпечення демократичних принципів, верховенства права та гуманності в сучасному суспільстві.

У статті досліджено та проаналізовано поняття, природа та принципи європейських стандартів РЄ у сфері здійснення правоохоронної діяльності, значення та роль РЄ у ствердженні та пропагуванні цих стандартів на Європейському континенті. Окреслено проблемні аспекти, які виникають у діяльності правоохоронних органів при реалізації таких стандартів. Крім цього, розглянуто співвідношення та розмежування категорій «стандартів», «стандартів прав людини», «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти прав» у сфері правоохоронної діяльності. З'ясовано, що європейські стандарти прав людини РЄ у сфері правоохоронної діяльності ґрунтуються на загальновизнаних міжнародних стандартах прав людини, слідує їм і деталізують їх, володіють тими ж рисам (фундаментальність, загально демократичність, динамічність, оптимальність, практичність, рекомендаційний, гуманний характер), які дозволяють більш ґрунтовніше розкрити їх природу та сутність. Зроблено висновок про те, що європейські стандарти дотримання прав людини у правоохоронній діяльності слід розуміти як взірцеві, модельні правила, зафіксовані в нормативно-правових актах РЄ, які ґрунтуються на повазі прав людини і всіх інших загальнолюдських демократичних цінностях і орієнтують правоохоронні органи на їх дотримання, гарантування

та забезпечення безпосередньо при виконанні своїх функціональних посадових обов'язків від імені держави. Закцентовано на тому, що дотримання таких стандартів у правоохоронній діяльності має надзвичайно важливе значення для забезпечення законності, правопорядку та громадського спокою у будь-якій державі світу, оскільки вони, як і загальні стандарти прав людини, володіють загальнодемократичним характером і загалом визначають якість функціонування органів правопорядку. Зроблено висновок, що європейські стандарти дотримання прав людини у правоохоронній діяльності – це взірцеві, модельні правила, зафіксовані в нормативно-правових актах РЄ, які ґрунтуються на повазі прав людини та інших загальнолюдських демократичних цінностях і орієнтують правоохоронні органи на їх дотримання, гарантування та забезпечення безпосередньо при виконанні своїх функціональних обов'язків від імені держави. Безперечно, дотримання таких стандартів у правоохоронній діяльності має надзвичайно важливе значення для забезпечення законності, правопорядку та громадського спокою у будь-якій державі світу.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, європейські стандарти прав людини, права людини, Рада Європи, ЄСПЛ, міжнародний захист прав людини, європейська система захисту прав людини.

Latkovska T., Voloshchuk O. European standards of the Council of Europe on the protection of human rights in the field of law enforcement: concept, nature and principles

The article analyzes the concept, nature and principles of the European standards of the Council of Europe in the field of law enforcement, the

role of the Council of Europe in their affirmation in Europe. The problematic aspects that arise in the activities of law enforcement agencies when implementing such standards are outlined. The correlation and distinction of the categories of “standards”, “human rights standards”, “international standards” and “European standards” in the field of law enforcement are considered. It is found that the European human rights standards of the Council of Europe in the field of law enforcement are based on generally recognized international standards, follow them and detail them, and have the same features (fundamentalism, general democraticness, dynamism, optimality, practicality, recommendatory and humane nature). The conclusion is made: European standards of human rights observance in law enforcement activities are exemplary, model rules recorded in the regulatory legal acts of the Council of Europe, which are based on respect for human rights and all other universal democratic values and orient law enforcement agencies to their observance, guaranteeing and ensuring directly when performing their functional duties. Compliance with such standards is important for ensuring legality, law and order and public peace.

It is concluded that European standards of human rights observance in law enforcement activities are exemplary, model rules, recorded in the regulatory legal acts of the Council of Europe, which are based on respect for human rights and other universal democratic values and orient law enforcement agencies to their observance, guarantee and provision directly when performing their functional duties on behalf of the state. Undoubtedly, compliance with such standards in law enforcement activities is of utmost importance for ensuring legality, law and order and public peace in any state in the world.

Key words: law enforcement, European human rights standards, human rights, Council of Europe, ECHR, international human rights protection, European human rights protection system.

Література:

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожний О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. К.: Либідь, 2002. 608 с.

2. Гришко Л.М. Практика Європейського суду з прав людини та підготовка правоохоронців. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). Харків, 2017. С. 100–101. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/49.pdf

3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>

6. Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження із засудженими (Правила Мандели, 2015 р.). URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules- Ebook.pdf

7. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85321>

8. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Додаток Про-

цедури ефективного виконання мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, резолюція 663 СІ (XXIV) (995_992) від 31 липня 1957 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

9. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Національної академії правових наук. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

10. Рішення ЄСПЛ у справі Хамроев та інші проти України. Страсбург, 15 вересня 2016 року. URL: <https://khpg.org/1588846737>

11. Савчук Р. Поняття та система міжнародних стандартів правоохоронної діяльності. Юридичний електронний науковий журнал. 2023. № 2. С. 363–373.

12. Сизонюк В.Є., Прихненко М.І. Проблематика питання дотримання прав жінок в державах арабського світу. Історія та міжнародні відносини. 2021. Т. 1. № 13. С. 76–80. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/995196-19824-1-10-20210505.pdf>

13. Справа «Долганін проти України» (Case of Dolganin v. Ukraine). URL: <https://surl.li/udhqva>

14. Справа «Ігнатов проти України» (Заява N 40583/15). 15 грудня 2016 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO00937?ed=2016_12_15

15. Справа «Кулик проти України» (Заява № 22194/18). Страсбург, 25 травня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j49#Text

16. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції: монографія. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

17. Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms and protocol. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Archives_1950_Convention_ENG

Л. Ніколенко,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

Б. Дерев'янка,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДІВ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИК ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС

Постановка проблеми. Процеси європейської інтеграції докорінно змінюють підходи до здійснення нормопроектної діяльності в державах, що прагнуть членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) або перебувають на шляху адаптації свого законодавства до *acquis communautaire*. У цих умовах нормопроекткування набуває нової якості, виходячи за межі традиційного розуміння розробки нормативно-правових актів як виключно національної прерогативи. Воно стає інструментом реалізації політичних і правових зобов'язань держави щодо наближення до стандартів європейського права, забезпечення ефективної імплементації основних принципів функціонування внутрішнього ринку, правової єдності та гармонізації.

Трансформація методів нормопроекткування передбачає не лише технічне вдосконалення підготовки проєктів нормативно-правових актів, але й глибинні методологічні зміни. Серед них особливого значення набувають: орієнтація на відповідність праву

ЄС, врахування принципів пропорційності, субсидіарності та правової визначеності, а також впровадження спеціалізованих процедур оцінки відповідності проєктів нормативних актів *acquis communautaire*.

Досвід держав-членів ЄС свідчить, що ефективна адаптація національного законодавства до вимог ЄС є неможливою без модернізації методологічних підходів до нормопроекткування. Такі трансформації охоплюють запровадження обов'язкової попередньої правової експертизи, уніфікацію стандартів законодавчої техніки, створення міжвідомчих координаційних механізмів та запровадження систематичного моніторингу імплементації норм права ЄС у національні системи. Водночас різноманітність моделей і практик, що склалися у різних державах-членах, демонструє, що існують різні шляхи трансформації нормопроектної діяльності залежно від правових традицій, адміністративної культури та особливостей інтеграційних процесів. Саме тому порівняльний аналіз практик

Крім того, нормопроєктування в євроінтеграційному вимірі вимагає застосування єдиних техніко-юридичних стандартів викладення норм.

По-перше, у євроінтеграційному процесі нормопроєктування набуває функції забезпечення імплементації права ЄС в національний правопорядок. Це означає, що держави зобов'язані не лише приймати відповідні нормативно-правові акти, але й забезпечувати їхню відповідність цілям і принципам *acquis*

У цьому контексті важливим є використання чітких структур нормативно-правових актів, уніфікованої термінології, логічної послідовності нормотворчого матеріалу та забезпечення узгодженості між окремими актами.

Отже, теоретичні засади нормопроєктування в умовах євроінтеграції включають: орієнтацію на відповідність проєктів нормативних актів *acquis communautaire*; дотримання базових принципів права ЄС; інтеграцію процедур попередньої правової експертизи; впровадження інституційних механізмів координації; використання сучасних стандартів законодавчої техніки.

Формування таких засад є необхідною передумовою для ефективної інтеграції національного законодавства до європейського правового простору, що, у свою чергу, забезпечує успішність політичних і економічних трансформацій держави-кандидата на вступ до ЄС.

На підставі зробленого аналізу можна надати визначення поняття «трансформація методів нормопроєктування», сформульоване з урахуванням євроінтеграційного контексту, порівняльно-правового підходу та сучасних тенденцій правотворення: трансформація методів нормопроєктування – це цілісний процес якісної зміни підходів, інструментів, процедур і методик розроблення нормативно-правових актів, що зумовлений необхідністю гармонізації національного законодавства з правом ЄС та включає інституційну адаптацію, оновлення правотворчої техніки, запровадження механізмів правової експертизи й оцінки відповідності проєктів актів *acquis communautaire*, а також переосмислення теоретико-методологічних основ нормотворення відповідно до європейських стандартів якості, прозорості та ефективності.

Трансформація методів нормопроєктування у державах-членах ЄС відбувалася під впливом як внутріш-

ніх правових традицій, так і вимог права ЄС до гармонізації національного законодавства. Сучасний аналіз дозволяє виокремити кілька моделей цієї трансформації, які відображають різні підходи до адаптації та інтеграції *acquis communautaire* у внутрішні правопорядки.

1) Модель формалізованої адаптації. У низці держав Західної Європи (зокрема, у Франції, Німеччині, Бельгії) процес трансформації методів нормопроєктування відбувся шляхом формалізації процедур з обов'язковим включенням: попередньої оцінки відповідності права ЄС, проведення комплексної правової експертизи, запровадження фахових консультаційних органів при парламенті або уряді. Попередня правова експертиза виступає не лише технічним інструментом виявлення невідповідностей, а й важливим механізмом підвищення якості нормопроєктування та забезпечення інтеграції європейських стандартів. Наприклад, Франція використовує систему експертного аналізу на етапі розроблення законодавчих ініціатив відповідно до «Guide légistique» – керівництва з техніки законодавчої діяльності [7].

У Німеччині нормопроєктування характеризується високим рівнем системності та використанням цифрових технологій. З допомогою *Der Nationale Normenkontrollrat* (NKR) оцінюється економічний вплив нових норм на бізнес і суспільство. Крім того, Німеччина активно використовує цифрові платформи для публічних консультацій, що підвищує прозорість процесу. Цифрова трансформація нормопроєктування в Німеччині включає: використання програмного забезпечення для аналізу текстів актів; автоматизацію оцінки впливу; інтеграцію даних із європейських баз, таких як *EUR-Lex* [8].

Модель формалізованої адаптації сприяє забезпеченню високої якості нормативно-правових актів та їх відповідності правовим стандартам ЄС,

ною модернізацією законодавчої техніки, інституційним реформуванням органів нормотворення, активним запозиченням європейських методик нормопроєктування. Наприклад, Польща, яка стала членом ЄС у 2004 році, є прикладом успішної трансформації методів нормопроєктування. У процесі підготовки до членства Польща створила спеціалізовані підрозділи в міністерствах, які відповідають за оцінку відповідності національних проектів нормативних актів *acquis communautaire*, а також запровадила «Оцінку впливу регулювання» (*OSR – Ocena Skutkuw Regulacji*) як обов'язковий елемент розробки проектів законодавчих актів [12]. Польський досвід показує, що успішна гармонізація залежить від: чіткої координації між державними органами та структурами; залучення експертів з країн-членів ЄС через *Twinning*; проведення широких консультацій із громадськістю та бізнесом.

Однак країни цієї групи зіштовхнулися з проблемами інституційної слабкості, нестачі досвідчених кадрів та необхідності балансування між швидкою адаптацією і збереженням національних правових особливостей [13].

Порівняльний аналіз трансформаційних моделей нормопроєктування у державах-членах ЄС дозволяє виявити як спільні закономірності, так і специфічні особливості їхнього розвитку. Розгляд цих моделей показує, що трансформаційні процеси у нормотворенні детермінуються не лише євроінтеграційними вимогами, а й історико-правовими традиціями, інституційною спроможністю держав та їх готовністю до правової гармонізації.

Крім того, слід звернути увагу на такий важливий критерій порівняння, як підхід до транспозиції директив ЄС. Наприклад, у Франції та Німеччині домінує тенденція до максимально точної передачі змісту

положень директив при збереженні національних правових конструкцій (дослівна транспозиція) [7]. У скандинавських країнах (Швеція, Данія, Фінляндія) переважає функціональний підхід, де основна увага приділяється досягненню результату, передбаченого директивою, а не точному копіюванню формулювань (функціональна адаптація) [9]. З погляду правотворчої техніки це означає різні вимоги до нормопроєктування: перший підхід потребує досконалого знання *acquis communautaire* і юридичної мови права ЄС, другий – високого рівня інтерпретаційної гнучкості. Вибір між дослівною транспозицією та функціональною адаптацією залежить від правових традицій держави.

Порівняння також свідчить, що правова культура суттєво впливає на моделі трансформації. Наприклад, країни романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина) акцент роблять на кодифікацію, чіткість і системність норм, на відміну від інших країн, де увага приділяється гнучкості правових норм, прагматизму та застосуванню судової практики. Отже, адаптація права ЄС у таких країнах супроводжується не лише технічними змінами у нормопроєктуванні, а й глибшими зміщеннями у правовій культурі нормотворення.

Попри відмінності у підходах, всі моделі мають спільні риси: визнання принципів права ЄС основоположними для нормотворення; зростання ролі експертного аналізу на ранніх стадіях нормопроєктування; підвищення вимог до якості законодавчої техніки; розвиток інституційної координації процесів адаптації.

Таким чином, аналіз моделей трансформації методів нормопроєктування у державах-членах ЄС дозволяє зробити висновок, що успішна адаптація вимагає не лише формального узгодження норм, але й системної зміни філософії законодавчої

діяльності, орієнтації на правову культуру ЄС як цілісного правового простору.

На підставі проаналізованого можна надати визначення поняття «трансформація методів нормопроєктування», сформульоване з урахуванням євроінтеграційного контексту, порівняльно-правового підходу та сучасних тенденцій правотворення: трансформація методів нормопроєктування – це цілісний процес якісної зміни підходів, інструментів, процедур і методик розроблення нормативно-правових актів, що зумовлений необхідністю гармонізації національного законодавства з правом ЄС та включає інституційну адаптацію, оновлення правотворчої техніки, запровадження механізмів правової експертизи й оцінки відповідності проєктів актів *acquis communautaire*, а також переосмислення теоретико-методологічних основ нормотворення відповідно до європейських стандартів якості, прозорості та ефективності.

Висновки. Аналіз трансформаційних моделей нормопроєктування у державах-членах ЄС засвідчив, що процеси адаптації національних правових систем до *acquis communautaire* виходять далеко за межі простої юридичної імплементації. Йдеться про якісну зміну методологічних, інституційних і культурних засад нормотворення. Слід підкреслити, що ключовими тенденціями виявлено зростання ролі формалізованих процедур оцінки відповідності, професіоналізацію правової експертизи, а також поступовий перехід від суто текстуального запозичення до функціональної інтеграції норм ЄС із урахуванням національного правового контексту. В процесі дослідження було визначено, що моделі трансформації істотно відрізняються залежно від: правової традиції (романо-германська, скандинавська, постсоціалістична), ступеня інституційної спроможності, рівня правової

культури та внутрішньодержавних механізмів попередньої правової експертизи. Це вимагає від держав, які перебувають на етапі глибокої євроінтеграції (зокрема України), розроблення адаптованої до власної правової системи, але водночас ефективної моделі нормопроєктування. Причому, слід підкреслити, що така модель має передбачати не лише імплементацію директив ЄС у термінах та категоріях формальної відповідності, а й гармонізацію правотворчої техніки, методів юридичного аналізу, структури підзаконної нормотворчості, а також розвиток незалежної та професійної системи правової експертизи. Отже, для України ключовими кроками є інституційна реформа, впровадження оцінки впливу та активне використання інструментів ЄС, таких як TAIEH і Twinning. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз ефективності цифрових платформ у нормопроєктуванні та їх впливу на якість законодавства.

У статті досліджено трансформацію методів нормопроєктування в умовах європейської інтеграції, що відбувається під впливом необхідності адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*. Підкреслено, що нормопроєктування в сучасних умовах перестає бути суто внутрішньою справою держави, набуваючи ознак інструмента реалізації політичних і правових зобов'язань перед Європейським Союзом. Зазначено, що процес адаптації законодавства вимагає не лише технічного вдосконалення, але й глибинних методологічних змін, зокрема орієнтації на відповідність праву Європейського Союзу, дотримання принципів субсидіарності, пропорційності та правової визначеності.

На основі порівняльного аналізу практик держав-членів ЄС

виокремлено три основні моделі трансформації методів нормопроєктування: модель формалізованої адаптації (Франція, Німеччина, Бельгія), модель гнучкої транспозиції (Швеція, Данія, Фінляндія) та модель пострадянських трансформацій (Польща, Угорщина, Румунія). Досліджено ключові елементи кожної з моделей, зокрема обов'язковість попередньої правової експертизи, створення міжвідомчих координаційних органів, впровадження єдиних стандартів законодавчої техніки, використання цифрових технологій, а також практики консультацій з громадськістю. Окрему увагу приділено проблемам, з якими стикаються країни Центральної та Східної Європи у процесі трансформації методів нормотворення. За результатами дослідження сформульовано висновок про те, що успішна адаптація законодавства до *acquis communautaire* є можливою лише за умови цілісної модернізації методів нормопроєктування. Підкреслено, що запропоновані підходи та рекомендації можуть бути використані для вдосконалення української практики нормотворення в контексті її євроінтеграційного курсу. Визначено, що для України ключовими кроками можуть стати інституційні реформи, впровадження оцінки впливу регулювання та використання інструментів Європейського Союзу, таких як TAIEH і Twinning. Порівняльний аналіз моделей трансформації дозволяє сформулювати рекомендації для вдосконалення методологічних засад нормопроєктування в Україні, враховуючи її правові традиції та інтеграційні виклики.

Ключові слова: нормопроєктування, гармонізація законодавства, трансформація, Європейський Союз, правотворчість.

Nikolenko L., Derevyanko B.
Transformation of legislative
drafting methods in the contexts
of European integration processes:
comparative analysis of the
practices of EU member states

The article examines the transformation of legislative drafting methods in the context of European integration, which occurs under the influence of the need to adapt national legislation to the *acquis communautaire*. It is emphasized that legislative drafting in modern conditions ceases to be a purely internal matter of the state, acquiring the features of an instrument for implementing political and legal obligations to the European Union. It is noted that the process of adapting legislation requires not only technical improvement, but also profound methodological changes, in particular, an orientation towards compliance with European Union law, adherence to the principles of subsidiarity, proportionality and legal certainty. Based on a comparative analysis of the practices of EU member states, three main models of transformation of legislative drafting methods are distinguished: the model of formalized adaptation (France, Germany, Belgium), the model of flexible transposition (Sweden, Denmark, Finland) and the model of post-Soviet transformations (Poland, Hungary, Romania). The key elements of each model are studied, in particular the mandatory nature of a preliminary legal examination, the creation of interdepartmental coordination bodies, the introduction of uniform standards of legislative technique, the use of digital technologies, and the practice of public consultations. Particular attention is paid to the problems faced by the countries of Central and Eastern Europe in the process of transforming their rule-making methods. Based on the results of the study, the conclusion is formulated that successful adapta-

tion of legislation to the *acquis communautaire* is possible only under the condition of a comprehensive modernization of rule-making methods. It is emphasized that the proposed approaches and recommendations can be used to improve Ukrainian rule-making practice in the context of its European integration course. It is determined that institutional reforms, the introduction of regulatory impact assessment, and the use of European Union instruments such as TAIEX and Twinning may be key steps for Ukraine. A comparative analysis of transformation models allows us to formulate recommendations for improving the methodological foundations of rule-making in Ukraine, taking into account its legal traditions and integration challenges.

Key words: legislative drafting, harmonization of legislation, transformation, European Union, lawmaking.

Література:

1. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
2. Ніколенко Л.М. Верховенство права як основоположний принцип права та економіки: Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу: Матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) К.: Видавництво Ліра-К, 2018. С. 118–121.
3. Koen Lenaerts and Josu A. Gutierrez-Fons, A Constitutional Perspective In: *Oxford Principles of European Union Law*. Volume I. Edited by: Professor Robert Schütze and Professor Takis Tridimas, Oxford University Press (2018). DOI: 10.1093/oso/9780199533770.003.0005
4. European Union. Consolidated Version of the Treaty on European Union. OJ C. 326, 26.10.2012. P. 13–390. URL: <https://surl.li/apifgh>
5. Chalmers D., Davies G., Monti G. *European Union Law: Text and Materials*. Cambridge University Press, 2019. 1200 p.

6. European Commission. *Better Regulation Toolbox*. Brussels, 2021. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en
7. *Guide légistique*. Paris, 2017. URL: <http://guide-legistique.fr/guide.html#1>
8. Der Nationale Normenkontrollrat. URL: https://www.normenkontrollrat.bund.de/Webs/NKR/EN/home/home_node.html
9. Husa, Jaakko. *Nordic Law and Development – See No Evil, Hear No Evil?* (October 1, 2015). *The Scandinavian Studies in Law*. 2015. № 60. P. 15–32.
10. Zamboni Mauro. *Methods of Ex-Ante Evaluation in Legislation: The Swedish Model: Goals and Methods of Ex-Ante Evaluation of Legislation: Proceedings of the 2019 KLRI International Conference of Legislative Evaluation in Seoul* / [ed] Kye-Hong Kim, Seoul: Korea Legislation Research Institute (KLRI). 2019. P. 1–58. URL: <https://publications.sccl.se/sccl/article/download/209/332/596>
11. *Annual reports on monitoring the application of EU law*. 25 July 2024. European Commission. URL: <https://surli.cc/sdxtvb>
12. *Ocena wpływu w rządowym procesie legislacyjnym*. Gov.pl. URL: <https://surl.li/ltkstdt>
13. Schimmelfennig Frank, Florian Trauner. 2009. *Post-accession compliance in the EU's new member states*. *European Integration online Papers (EIoP)*. Special Issue 2. Vol. 13. URL: <https://surl.lu/lhxebp>

А. Підгородинська,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЗАЄМОВПЛИВ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНИХ СУДІВ: ПИТАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ

Постановка проблеми. Нині у світі триває тенденція до інтеграції держав і націй. Це зумовлено багатьма зовнішніми і внутрішніми чинниками. У цьому зв'язку необхідно виробити єдиний для всіх країн підхід до вирішення спорів, що виникають, і єдині міжнародно-правові норми, присвячені цьому. Відповідно, вкрай важливо визначити належний перелік форм вираження таких норм – джерел міжнародного права. Одним із таких джерел є судовий акт. Варто зауважити, що для романо-германської правової сім'ї таке джерело права є вторинним, похідним за своєю суттю від основних джерел (нормативних актів, правових звичаїв) і часто заперечується як повноцінне джерело права у тлумаченні його як способу зовнішнього вираження норми права.

Однак, на сучасному етапі розвитку міжнародного співробітництва, існування міжнародних судів, наділених правом приведення у виконання укладених міжнародних угод, тлумачення міжнародних норм, розв'язання міжнародних спорів, сприяє розвитку міжнародної правової доктрини та тіснішій кооперації країн-учасниць у рамках інтеграційних об'єднань. Посилення ролі міжнародних судів сприяє впливу судової практики на встановлення і закріплення принципів права, розвиток норм матеріального і процесуального права національного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти судової практики міжнародних судів вивчали такі вчені, як В.Г. Буткевич, Ю.Є. Зайцев, О.В. Київець, І.І. Лукашук, В.П. Кононенко, Л.М. Ніколенко, О.О. Мережко, і Т.І. Пашук та інші. Однак питання взаємовпливу правових позицій міжнародних судів не можна назвати достатньо вивченим, що обумовлює необхідність його розробки.

Мета статті – дослідити аспекти взаємовпливу правових позицій міжнародних судів та особливості юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Вплив судової позиції на розвиток сучасного права необов'язково безпосередньо проходить через появу повноцінної норми, створеної уповноваженими органами держав – членів міжнародного співтовариства. Значну роль у цьому процесі можуть зіграти рішення інших міжнародних судів, які підхопили правову позицію суду, що вперше сформулював те чи інше правило. Показовим у цьому сенсі є правило про юрисдикцію, сформульоване Міжнародним Судом ООН і потім неодноразово використане в рішеннях Європейського Суду з прав людини.

Наприклад, у рішенні Міжнародного Суду ООН від 27 червня 1986 року у справі про військову і воєнізовану діяльність у Нікарагуа і проти Нікарагуа (Нікарагуа проти США) [1], Суд досліджував питання

щодо ступеню контролю США над контраст, щоб визначити, чи відповідальні США за їхні дії – убивства, викрадення мирних громадян тощо. Суд зазначив, що, навіть якщо участь США у фінансуванні, організації, навчанні, постачанні та спорядженні контраст, виборі їхніх військових або напіввійськових цілей, плануванні всіх їхніх операцій була переважальною або вирішальною, цього все ще недостатньо, щоб інкримінувати США дії контраст під час їхніх операцій у Нікарагуа, тому що не доводить, що США керували або примушували їх вчиняти протиправні дії. Для притягнення США до відповідальності необхідно довести, що ця держава здійснювала ефективний контроль над військовими та напіввійськовими операціями, в рамках яких були здійснені зазначені порушення, військові кримінальні правопорушення тощо.

Можна дійти висновку, що згідно позиції Міжнародного Суду ООН присутність «ефективного контролю» має місце у разі ситуації прямого наказу щодо проведення протиправних дій чи то будь-якого примусу до їх вчинення. З цього випливає, що вказаний судовий орган поняття юрисдикції пов'язує не лише з визначенням територіальності, але й тоді, коли на певній місцевості встановлено ефективний контроль. Іншими словами, з цього рішення поняття юрисдикції в міжнародному праві набуло екстериторіального характеру.

Своєю чергою, Європейський Суд з прав людини розглянув поняття «юрисдикція» у справі Луїзиду проти Туреччини [2]. Європейський Суд констатував настання відповідальності держави у випадку військової операції, якщо у результаті останньої така держава здійснює контроль поза межами власних територіальних кордонів. Відповідно, Суд акцентує, що обов'язок відповідно до Європейській Конвенції [3] забезпечення прав та свобод населення, що перебуває на такій території, покладається саме на

цю державу, через наявність такого контролю території.

Більшість спорів виникає при вживанні терміну «юрисдикція» для позначення об'єму прав держав щодо просторів, і в першу чергу морських, за межами державної території.

В термін «юрисдикція» входять різні аспекти одного й того ж явища: «1) юрисдикція – право чинити суд, сфера, на яку поширюється таке право. В цьому аспекті юрисдикція поділяється на особисту, територіальну, універсальну; 2) поняття «юрисдикція» включає в себе будь-які повноваження, здійснювані державою в межах своєї території; 3) поняття «юрисдикція» прирівнюється до поняття «суверенітет»; 4) поняття «юрисдикція» є вужчим за поняття «суверенітет» і означає безумовно обумовлені права. Саме в останньому розумінні цей термін використовується сучасним морським правом» [4].

Обов'язок забезпечити дотримання прав і свобод, закріплених у на цій території випливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він прямо, за допомогою збройних сил, чи через підпорядковану місцеву адміністрацію.

Згодом названа правова позиція повторювалася у справі Банкович та інші проти країн НАТО, у справі Ілашку та інші проти Молдови та Росії [5]. У постанові у справі Ілашку. Суд зазначив, що для визначення відповідальності держави за певні дії ключовим є поняття «здійснення юрисдикції». Під поняттям «юрисдикція», як правило розуміють територіальну правомочність тієї чи іншої країни, що першочергово пов'язана та встановлена на її території. Таке право держави може бути обмежене лише у виключних випадках, в тому числі, у разі військової окупації іншою країною, яка встановила свій контроль такої території.

Суд підкреслює перевагу територіального принципу в застосуванні Конвенції, але визнає, що поняття «юрис-

дикція» необов'язково обмежується національною територією держави; за виняткових обставин дії держав здійснювалися за межами їхньої території та призводили до результатів, які можуть розцінюватися як здійснення ними їхньої юрисдикції. У таких випадках держава може бути притягнута до міжнародно-правової відповідальності при невиконанні обов'язку захищати на цій території права і свободи людини.

Англійський правознавець Фітцморіс стверджує, що «міжнародне співтовариство перебуває тому в особливій залежності від міжнародних судів у справі розвитку й уточнення права та надання йому більш ґрунтовної сили, ніж та, що може ґрунтуватися на часто різноманітній і невизначеній практиці держав чи на думках окремих авторів, яким би не був їхній авторитет» [6, с. 14].

Правові позиції щодо поняття «юрисдикція» в міжнародно-правовому сенсі, які існують у судових рішеннях на даний час, свідчать про поступове формування норми-визначення, яка входить у міжнародне право у звичайний спосіб. При цьому стійке *opinio juris* у такої норми ще відсутнє, про що свідчать численні заперечення держав і критичні висловлювання в наукових роботах.

Інша доля у норм про верховенство права і правову визначеність. Ці норми також формувалися спочатку у вигляді правових позицій судових рішень. У практиці Європейського Суду з прав людини принцип правової визначеності вперше з'явився в рішенні в об'єднаній справі «Нова компанія млинів Понльє – Металоконструкції Темпл проти Вищого керівного органу Європейського об'єднання вугілля і сталі», де зазначено, що він тісно пов'язаний із принципом законності [7].

У рішенні у справі Готфріда Генріха зміст цього принципу описано так: «Норми права Співтовариства дають змогу зацікавленим особам

точно зрозуміти обсяг обов'язків, що накладаються на них. Приватні особи повинні бути в змозі точно встановити, якими є їхні права та обов'язки, і вжити відповідних заходів» [8].

У справі Європейського Суду з прав людини про загальну систему податку на додану вартість його визначено як один із принципів права ЄС: «Принципи захисту законних очікувань і правової визначеності становлять частину правопорядку Співтовариства. Отже, вони мають дотримуватися органами Співтовариства, але також і державами-членами під час здійснення повноважень, переданих їм директивами Співтовариства (Belgocodex, §26; Schlossstrasse, §44 і Marks & Spencer, §44)» [9].

В інших рішеннях виокремлюються різні його наслідки залежно від суті справи. Європейський Суду з прав людини, який позиціонує себе як орган нормотворчої спрямованості, націлений на створення власної правової системи [10], від самого початку вільно поводився з формулюваннями, які традиційно застосовує доктрина до джерел міжнародного права: норма *jus cogens* у міжнародному праві дорівнює принципу права. Поняття «принцип» у тлумаченні Європейського Суду з прав людини не має ознак когентності (*jus cogens* – імперативність, що визнається всіма на практиці).

Принцип європейського права створюється не практикою, а судом як імперативна, системоутворююча норма для інтеграційного співтовариства, що є критерієм дійсності для інших норм. Проте такий підхід Європейського Суду з прав людини виявився дуже сучасним і ефективним: досить швидко ця норма в редакції судової позиції дістала закріплення в писаному праві (наприклад, у Декларації щодо верховенства права, що є додатком до Прикінцевого акта міжурядової конференції, яка затвердила Лісабонський договір) [11], а потім неодноразово повторювалася, розвивалася в рішеннях інших судів.

Приклад ЄС свідчить, що розвиток правової доктрини за рахунок рішень міжнародних інтеграційних судів відбувається значно швидше і, можливо, ефективніше, ніж за традиційних – договірних і звичаєвих – практичних способів створення норм права. Своєю чергою, інший європейський суд – суд Ради Європи, розвиваючи названий принцип, уточнив його в багатьох рішеннях стосовно процесуальних питань.

Так, у постанові у справі Брума-реску проти Румунії Європейський Суд вказав: «Право на справедливий розгляд справи судом, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити у світлі преамбули Конвенції, яка проголошує, серед іншого, верховенство права як частину спільної спадщини Договірних Держав. Одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає *inter alia*, щоб при остаточному вирішенні справи судами їхні постанови не викликали сумніву» [12].

У постанові по справі Рябих проти Росії Європейський Суд з прав людини нагадав, що «право на судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, повинне тлумачитися у світлі преамбули до Конвенції, в якій, у відповідній її частині, і верховенство права визнається частиною спільної спадщини Договірних Держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який, серед іншого, вимагає, щоб ухвалене судами остаточне рішення не могло б бути оскаржене» [13]. Згодом норму про правову визначеність неодноразово застосовували і в рішеннях національних судів держав, що входять до Європейського Союзу та Ради Європи.

Фінський науковець К. Хакапаа юрисдикцію трактує як «компетенцію держави на підставі міжнародного права впливати на поведінку інших суб'єктів (приватних осіб або публіч-

них органів) так само, як і на статус їхнього майна, за допомогою видання розпоряджень, ухвалення судових рішень або забезпечення виконання приписів адміністративним шляхом» [14, с. 145].

У вітчизняній літературі висловлюється думка про те, що «досить часто в міжнародно-правових актах юрисдикція розглядається з точки зору поширення суверенної влади держав-учасників на будь-які об'єкти або певні ділянки території, тобто як прояв територіального верховенства» [15].

Питання юрисдикції були також підняті в ряді важливих міжнародних документах, першочергово, у сфері транснаціонального кримінального права:

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [16];

- Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 року [17];

- Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року [18];

- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року [19];

- Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 року [20];

- Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року [21].

На підставі зазначеного можна говорити про те, що суди, створюючи певний прецедент, можуть тлумачити як право цивілізованих націй (принципи права), звичаї, так і конкретні норми, які потребують більш детального розгляду. Досить часто на практиці виникають питання, як і що регулює певний міжнародний договір, конвенція чи хартія. У разі виникнення подібних питань, суд, звісно, повинен, виходячи із загальних принципів права (таких як справедливість, добросовісність тощо) вирішити спір або виниклу розбіжність.

Висновки. Таким чином, вирішуючи деякі спірні справи, суди «створюють» прецедент, який стає основою для вирішення інших подібних питань за умови відсутності в міжнародних договорах та інших правовстановлюючих актах конкретних, спеціальних норм для вирішення спору. Рішення органів міжнародного правосуддя, особливо найпереконливіші й найбільш аргументовані з них, несуть у собі великий потенціал, значення якого перевершує автоматичну обов'язковість висновків суду для подальших спорів. Як правило, застосування абстрактної норми завжди передбачає тією чи іншою мірою її розвиток. Але з іншого боку, уточнення, «затвердіння», розвиток норми в судовій позиції, виражене спільно (рішення, консультативний висновок) або одноосібно (окрема думка), не означає, що нова норма з'явиться саме у формулюваннях судової позиції.

На сучасному етапі розвитку національної правової доктрини рішення Європейського суду з прав людини справляють значний вплив на судову практику судів загальної юрисдикції, оскільки врахування правових висновків згаданих судових органів є обов'язковим для всіх суб'єктів правозастосування відповідно до законодавства України.

Таким чином, прецедент, який міститься в рішеннях міжнародних судів у рамках правових позицій, може вважатися джерелом права для країн-учасників, в тому числі, й України. Але необхідно мати на увазі, що це джерело має і свої особливості. Так, відповідно до ст. 38 Статуту МС ООН рішення буде застосовуватися щодо виключно тих держав, які «пов'язані» основною нормою договору. Правова позиція містить первісну ідею майбутньої «кристалізації» правової норми. Безумовно, всі інші актори міжнародних відносин (виконавча, законодавча гілки влади) зроблять свій внесок у її прогресивний розвиток, але в основі такого процесу залишається суд і суддя.

У статті розглядається феномен позицій міжнародних судів (на прикладі Міжнародного Суду ООН та Європейського Суду з прав людини) як джерел міжнародного права. Наведено правові позиції міжнародних судів, які підтверджують характер прецедентів, закріплених у судових рішеннях, як джерел міжнародного права. Аналізується явище взаємовпливу правових позицій міжнародних судів.

Визначається, що під юрисдикцією слід розуміти територіальну правомочність держави. Допускається висновок, що під поняттям «юрисдикція», як правило розуміють територіальну правомочність тієї чи іншої країни, що першочергово пов'язана та встановлена на її території. Таке право держави може бути обмежене лише у виключних випадках, в тому числі, у разі військової окупації іншою країною, яка встановила свій контроль такої території. Підкреслюється перевага територіального принципу в застосуванні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Поняття «юрисдикція» необов'язково обмежується національною територією держави; за виняткових обставин дії держав здійснювалися за межами їхньої території та призводили до результатів, які можуть розцінюватися як здійснення ними їхньої юрисдикції. Вказується, що вирішуючи спірні справи, міжнародні суди «створюють» прецедент, який стає основою для вирішення інших подібних питань за умови відсутності в міжнародних договорах та інших правовстановлюючих актах конкретних, спеціальних норм для вирішення спору. Рішення органів міжнародного правосуддя, особливо найпереконливіші й найбільш аргументовані з них, несуть у собі великий потенціал, значення якого

перевершує автоматичну обов'язковість висновків суду для подальших спорів.

Ключові слова: міжнародний суд, Міжнародний Суд ООН, Європейський Суд з прав людини, правова позиція, судовий прецедент, юрисдикція, територіальна правомочність, судові рішення, джерело права.

Pidgorodynska A. The interaction of legal positions of international courts: issues of jurisdiction

The article examines the phenomenon of positions of international courts (on the example of the International Court of Justice and the European Court of Human Rights) as sources of international law. The author presents legal positions of international courts which confirm the nature of precedents enshrined in court decisions as sources of international law. The author analyzes the phenomenon of mutual influence of legal positions of international courts.

It is determined that jurisdiction should be understood as the territorial competence of the state. It is concluded that the concept of "jurisdiction" is usually understood as the territorial competence of a country, which is primarily related to and established on its territory. Such a right of a state may be limited only in exceptional cases, including in the event of military occupation by another country that has established its control over such territory. The author emphasizes the superiority of the territorial principle in the application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The concept of "jurisdiction" is not necessarily limited to the national territory of a state; in exceptional circumstances, the actions of states have been carried out outside their territory and have led to results that can

be regarded as the exercise of their jurisdiction. It is pointed out that in resolving disputed cases, international courts "create" a precedent that becomes the basis for resolving other similar issues, provided that international treaties and other legal acts do not contain specific, special rules for resolving a dispute. Decisions of international justice bodies, especially the most convincing and well-reasoned ones, have a great potential, the significance of which exceeds the automatic binding nature of the court's conclusions for further disputes.

Key words: international court, International Court of Justice, European Court of Human Rights, legal position, judicial precedent, jurisdiction, territorial competence, judgment, source of law.

Література:

1. International Court of Justice. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986, Merits / I.C.J. Reports 1986. P.14, §113–115.
2. ECtHR. Loizidu v. Turkey. Application no.15318/89. Judgment of 18 December 1996. §62.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Аверочкіна Т.В. Щодо співвідношення термінів «юрисдикція» та «суверенітет» в морському праві. URL: <https://surl.li/knrsif>
5. ECtHR. Bankovic and Others v. Belgium and Others. Application no.52207/99. Decision of 12 December 2001; Iașcu and Others v. Moldova and Russia. Application no.48787/99. Judgment of 8 July 2004
6. Fitzmaurice D. Hersch Lauterpacht "The Scholar as Judge" // BYBIL. 1961. Vol. 37.
7. European Court of Justice (далеє – ECJ). Sociétés nouvelle des usines de Pontlieue – Aciéries du Temple

(S.N.U.P.A.T.) High Authority of the European Coal and Steel Community. *Joined Cases 42/59 and 49/59. Judgment of 22 March 1961.*

8. ECJ. *Gottfried Heinrich*. C-345/06. *Judgment of 10 March 2009*. §44.

9. ECJ. *Gemeente Leusden, Holin Groep BV cs and Staatssecretaris van Financiën*. *Joined Cases C-487/01 and C-7/02. Judgment of 29 April 2004*. §57.

10. *Lenaerts K., Maselis I., Gutman K. EU Procedural Law / ed. by J.T.Nowak. Oxford : Oxford University Press, 2014*

11. Декларація Ради на високому рівні Генеральної Асамблеї про верховенство права на національному та міжнародному рівнях від 12 вересня 2012 року. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/deklaracia_sovesania_na_v_sokom_urovne_general_noi.pdf

12. ECtHR. *Brumărescu v. Romania*. Application no. 28342/95. *Judgment of 28 October 1999*. §61.

13. ECtHR. *Ryabykh v. Russia*. Application no. 52854/99. *Judgment of 24 July 2003*. §51.

14. *Khakapaa K. Marine Pollution and International Law / trans. from English by V.A. Kiseleva. M., 1986. P. 145.*

15. Кулієв А., Кульбаба В. Правовий зміст та особливості поняття «юрис-

дикція» в міжнародному морському праві. Підприємництво, господарство і право. № 10. 2018. С. 224-228.

16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

17. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.

18. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

19. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

20. Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

УДК 346.9:341.6

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.21>

К. Харківська,

кандидат юридичних наук,
засновник Громадської організації
«Центр дослідження проблем громадської безпеки»,
член Асоціації правників України

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВА ПРОЦЕДУРА ВРЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕС-КОНФЛІКТІВ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Наявність різних видів конфліктів, як зовнішніх, так і внутрішніх, є притаманним для здійснення практично будь-якої господарської діяльності. Підставою для виникнення таких конфліктних ситуацій (спорів) може бути, зокрема, порушення встановлених у договорі умов однією зі сторін, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, неправомірне використання об'єктів авторського права і суміжних прав тощо. Їх виникнення обумовлюється сутністю такої діяльності, яка передбачає наявність постійної взаємодії між різними суб'єктами господарювання, необхідність створення, а також підтримання інформаційної безпеки, необхідних матеріально-технічних умов, належного кадрового забезпечення, ефективного управління фінансовими потоками, а також залежністю від економічних, правових та політичних чинників. Широкий спектр можливих конфліктних ситуацій обумовлює потребу у пошуку ефективних механізмів їх вирішення.

Переважає більшість подібних спорів вирішується у судовому порядку. Верховенство права, рівність усіх учасників судового процесу, обов'язковість судового рішення, неприпустимість зловживання процесуальними правами [5] та інші принципи, відповідно до яких

здійснюється судочинство, є вагомими для забезпечення ефективного захисту порушених прав і законних інтересів учасників господарських відносин. Проте тривалість судового розгляду, значна вартість юридичних послуг, високий рівень формалізму, публічність, ризик розголошення конфіденційної інформації та інші властивості такого процесу можуть спричинити й негативний вплив, причому як на діяльність одного учасника судового розгляду, так і обох, навіть незалежно від сутності винесеного судом рішення. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають альтернативні способи вирішення спорів, важливе місце серед яких займає медіація.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані зі здійсненням процедури медіації, були предметом дослідження таких вчених як: Барабаш Т., Заверуха О., Кармаза О., Кондратова Я., Лєко Б., Махінчук В., Миргород-Карпова В., Мурач Д., Наумик А., Хрімлі О., Часова Т., Шевченко С. та ін. Проте, переважна більшість наукових робіт розкривають окремі аспекти застосування процедури медіації. Бізнес-конфлікти мають певні особливості, які впливають на специфіку позасудового врегулювання таких спорів, що на сьогодні залишається недостатньо розробленим.

Виклад основного матеріалу.

Порядок проведення процедури медіації, а також статус медіатора регламентовані нормами Закону України «Про медіацію». Так, п. 4 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону надає визначення медіації як позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [16]. Медіація характеризується спрямованістю на ефективне вирішення спору, відсутністю у медіатора права примусу чи адміністративного тиску, а також відсутністю залучення державних структур при оцінці певної ситуації [15, с. 80]. У зв'язку з цим процедура медіації має певну гнучкість та адаптивність, що дозволяє сторонам відповідного конфлікту самостійно визначати умови взаємодії, обирати час, місце, порядок обговорення, а також формувати рішення, яке максимально відповідає їх інтересам і потребам.

У науковій літературі виділяються як переваги, так і недоліки медіації як позасудової процедури врегулювання конфліктів. Серед переваг вказуються такі як: можливість сторонам спору самостійно прийняти вигідне для них рішення, уникнувши затягування та загострення конфлікту [8, с. 14], оптимізація судового процесу та «розвантаження» суддів від навантаження у зв'язку з розглядом справ; зменшення кількості поданих апеляційних та касаційних скарг, відсутність юрисдикційних обмежень; високий ступінь впливу та контролю сторін конфлікту (спору) за процесом медіації та на результат конфлікту (спору), економія часу, сил, здоров'я та фінансів; приватний характер медіації [9, с. 45], гнучкість і неформальність процедури розгляду [6, с. 40]. А. Наумик, Я. Кондратова та С. Шевченко зазначають, що значна перевага медіації над використанням традиційної судової системи полягає в тому, що

сторони певного спору мають змогу знайти взаємовигідне вирішення і відповідно до нього здійснювати надалі власну статутну діяльність [15, с. 80]. Дійсно, необхідно звернути увагу, що зазначені переваги є надзвичайно важливими для бізнес-конфліктів. Можливість здійснення контролю над ходом та результатом таких переговорів, швидкість (час у бізнесі – це завжди гроші), уникнення непередбачуваності, економія ресурсів (пришвидшення повернення до основної господарської діяльності, скорочення втрат, пов'язаних із «заморожуванням» активів чи контрактів) у зазначеній сфері мають вирішальне значення, крім того, це дозволяє зберегти гнучкість у формуванні умов та кінцевих результатів переговорів. Особливе значення має й конфіденційність, оскільки більшість підприємців уникають судового розгляду у зв'язку з ризиком витоку інформації про особливості діяльності бізнесу, особливо що стосується фінансових аспектів, умов договорів із партнерами, внутрішньої організації діяльності, використання комерційної таємниці, інноваційних розробок тощо. Публічність судових засідань і доступність судових рішень (навіть незважаючи на заміну їх назв у Єдиному державному реєстрі судових рішень) часто створюють репутаційні та конкурентні ризики, що можуть бути використані недобросовісними конкурентами або вплинути на інвестиційну привабливість відповідного бізнесу. У зв'язку з цим конфіденційний формат медіації, на наш погляд, є, в тому числі, й інструментом стратегічного захисту інтересів такого бізнесу, який дозволяє зберегти як ділову репутацію, так і різного роду ресурси.

Незважаючи на наявність значної кількості переваг застосування медіації, ця процедура має й недоліки. Наприклад, О. Кармаза вказує, що процедура медіації не є панацеєю, і може навіть виявитися не ефективною для певних видів спорів; сторону

Нерідко недоліки медіації пов'язують з особою медіатора. Зокрема, у науковій літературі звертається увага на те, що медіатор, дотримуючись принципу нейтральності, може мати «приховані» власні інтереси, крім того, непрофесійність медіатора може спровокувати навіть ще більший конфлікт (спір) чи призвести до укладення угоди, яка буде результатом зовнішнього впливу, ніж внутрішньої волі сторін [9, с. 45]. В цілому погоджуючись з наявністю таких ризиків при медіації, необхідно наголосити на важливості кваліфікації такої особи, яка обирається медіатором у бізнес-конфліктах. Вагоме значення має рівень не лише професійних знань, а й психологічної підготовки, вміння й навички застосування прийомів налагодження психологічного контакту між сторонами спору. При обранні медіатора також необхідно оцінювати його професіоналізм та неупередженість, що на сьогодні є достатньо проблемним

Оптимальним кроком задля побудови дієвого механізму альтернативних способів вирішення спорів в Україні є запровадження спеціалізованої медіації, що буде враховувати сутнісні специфічні ознаки конкретної сфери суспільних відносин у питанні підготовки медіаторів задля більш ефективного та об'єктивного їх вирішення по суті [13, с. 144]. Конфлікти, які виникають у бізнес-середовищі, мають свою високу складність, комерційну чутливість та динаміку,

що відрізняє їх від спорів у публічно-правовій або сімейній площині. А тому і підготовка медiatorів має бути з одного боку, загального характеру, а з іншого – мати відповідну направленість, тобто спеціалізацію.

Досвід використання процедури медіації для вирішення різних видів конфліктів мають значна кількість країн. Наприклад, у Нідерландах та Канаді за допомогою альтернативних правосуддю методів вирішується близько 90 % усіх спорів з найрізноманітніших питань. У Великій Британії шляхом переговорів за участю медiatorів вирішується понад 85 % конфліктів у суспільстві. У ФРН цей показник сягає майже 80 % офіційно зареєстрованих конфліктів у суспільстві [1; 12, с. 149]. Зазначені показники свідчать про високий рівень ефективності медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів у різних правових системах.

Особливо цікавим є досвід використання процедури медіації у США, оскільки у цій країні вся система права в першу чергу спрямована на досудове вирішення спору, а суддя може навіть зробити перерву в розгляді справи та порадити сторонам попрацювати з медіатором [14, с. 663]. На початку 21-го століття попит на позасудові методи вирішення спорів у США досяг особливо високого рівня. Це, у свою чергу, призвело до потреби держави врегулювати ці методи через окремі законодавчі акти. Хоча арбітраж вже мав свій документ — Федеральний арбітражний акт, медіація, яка на той час здобула популярність, не мала такого регулювання аж до 2003 року. У 2002 році законотворці США розробили законопроект, яким врегулювалися процедурні питання медіації, і ухвалили його. Цей документ отримав назву «Модельний закон США про медіацію». Відповідно до цього закону було започатковано програму судової медіації США, яка включала різні моделі, від добровільної до примусової. Заслугує на увагу також

те, що у федеральних судах США на початку судового розгляду необхідно спробувати вирішити справу через мирову конференцію або посередництво, залежно від округу, де здійснюється медіація. Приватне посередництво також є одним із вимог, які потребують згоди всіх учасників процесу. Медіатор повинен чітко визначити цілі сесії й, при необхідності, організувати попередню телефонну конференцію, щоб усі сторони зрозуміли, чого очікувати [2, с. 6; 7, с. 462]. Взагалі ж медіація в США поділяється на судову (здійснюється в рамках юрисдикційного процесу за участю судді-медіатора) та позасудову, що реалізується за межами юрисдикційної процедури із залученням незалежного суб'єкта медіатора. В США діє спеціальний федеральний орган — Федеральна служба США по медіації та примирливих процедурах, випускаються журнали, які висвітлюють проблеми медіації, зокрема, «Щоквартальний журнал із медіації», працює Національний інститут вирішення конфліктів, що розробляє нові методи медіації, а також є приватні та державні служби медіації [4, с. 87]. Право брати участь у медіації мають не лише сторони, а й адвокат [6, с. 38]. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес [11, с. 210]. Досвід США свідчить, що успішність медіації залежить не лише від її законодавчого закріплення, а й від створення правової культури суспільства превентивного врегулювання спорів, що передбачає довіру до процедури, професійність медіаторів і системну підтримку з боку держави.

Значний досвід використання медіації має й Франція. Інститут медіаторів в цій країні був створений у 1973 році з метою сприяння взаємодії між французькою владою та громадянами. Завданням такого примирителя було надання допомоги тим, хто оскаржував рішення органів держав-

ної влади, та здійснення посередництва з метою досягнення мирової угоди між двома сторонами [3, с. 241]. На сьогодні у Франції примирення сторін допускається як за власною ініціативою сторін, так і за ініціативою суду. Цивільний процесуальний кодекс Франції регламентує поки невідомий українському праву інститут судового посередника, зокрема, ця інституція надає суду право делегувати свої повноваження з примирення сторін призначеному судовому посереднику. Цікаво, що результати діяльності судового посередника, а також матеріали, які він отримав в процесі процедури примирення, не можуть бути використані без згоди сторін в суді при подальшому розгляді спору. Рішення суду в процесі делегування повноважень з примирення сторін відносяться до адміністративних заходів, що приймаються в судовому порядку. Тобто у Франції безпосередньо відмінність медіації від інституції судового посередника у тому, що суд у справі може призначити третю особу, яка з'ясує точки зору сторін та сприятиме їм у вирішенні конфліктної ситуації. Судовий посередник інформує суддю про перебіг процедури примирення та її результати. При цьому, з ініціативи одної із сторін або з ініціативи судового посередника суддя може припиняти процедуру примирення [4, с. 87]. У Франції послуги медіації надаються неурядовими організаціями. Медіатори акредитуються прокурором, який потім може підписати контракт з Міністерством юстиції Франції на надання послуг медіації. Медіація завершується укладенням угоди між сторонами. Незалежно від того, чи відбувається медіація під час судового провадження, чи в позасудовому порядку, угода передається до суду, до юрисдикції якого належить спір, який вирішує, чи є ця угода обов'язковою для виконання [3, с. 241]. Таким чином, досвід Франції ілюструє ефективну модель, де відбувається поєднання судової влади та

медіації, де держава не лише створює правову основу, а й активно делегує повноваження зі сприяння діалогу між сторонами незалежним третім особам.

Певну специфіку має інститут медіації в Австрії. В першу чергу, це стосується підготовки медіаторів. Так, зокрема, щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути включеним до списку осіб, що формується регіональним Верховним Судом. Медіатор має право претендувати на включення в такий список, якщо він відповідає певним критеріям: вік – більше 28 років; професійне навчання – не менше 200 годин в одному з акредитованих закладів (таке навчання відбувається тільки в зареєстрованих навчальних закладах, в тому числі й в університетах). При цьому медіатори повинні проходити кожні п'ять років підвищення кваліфікації. Крім того, відповідно до законодавства цієї країни угода за результатами медіації, що проводиться у зв'язку з наявним судочинством, може бути визнана судом, тоді як результат досудової медіації судового захисту не отримує. На відміну від Австрії у Швеції та Німеччині відсутні вимоги до особи, яка може бути медіатором, тобто не вимагається спеціальна освіта або мінімальний вік. Але в Швеції медіатор має бути у відповідному Реєстрі, обов'язок ведення якого покладений на Національну судову адміністрацію. Цікавим також є те, що на деяких землях Німеччини процедура медіації проводиться суддями. Суддя, який розглядає спір, і який, на його думку, може закінчитися примиренням сторін, рекомендує їм звернутися за допомогою до медіатора, в ролі якого є суддя того ж суду, який має підготовку медіатора та не відповідає за винесення рішення по справі. У разі погодження сторін процес припиняється і, залежно від результатів медіації, або поновлюються через деякий час, або закривається [14, с. 652–653]. На наш погляд, під-

хід Австрії з точки зору формування професійного середовища, в якому медіатор є не лише «посередником за покликанням», а дійсно висококваліфікованим фахівцем із правовим, психологічним та переговорним бекграундом, є актуальним для України. Така підготовка медіаторів здатна забезпечити довіру бізнесу до інституту медіації, підвищити рівень відповідальності та знизити ймовірність конфліктів, пов'язаних із непрофесійними діями медіатора, що є особливо важливим у подібних спорах з великою матеріальною чи репутаційною цінністю.

У Словаччині процедура закріплення результатів медіації є однією зі стадій спору, яка передбачена процесуальним законодавством. Суддя передає справу на медіацію до початку судового розгляду, і коли сторони досягають згоди, це вважається угодою. Найпоширенішими прийомами медіації є: по чергове слухання – на спільній зустрічі кожна сторона обґрунтовує свою позицію; згода полягає в тому, що посередник прагне більше часу для переговорів за участю обох сторін, наголошуючи при цьому на необхідності прийняття компромісних рішень; човникова дипломатія – конфліктуючі сторони розлучаються, а посередник допомагає їм домовитися про різні аспекти угоди; тиск на одного з опонентів – посередник більшу частину часу витрачає на роботу з одним учасником, хибність його позиції доведена, йде на поступки; директивний вплив – звертається увага на слабкі місця в позиціях опонентів, помилковість їх дій по відношенню один до одного [6, с. 39].

В Італії в 2013 році було запроваджено обов'язкову судову медіацію для певних видів справ перед початком розгляду судом позову. Відтоді Італія стала лідером з кількості випадків медіації (більше 300 000 медіацій на рік) [10, с. 20]. У цій країні процедура примирення сторін

є звичайною справою і може проводитися у позасудовому порядку для вирішення спорів, що виникають із специфічних договорів, наприклад, у сфері телекомунікацій, а може проводитися і в суді, у зв'язку з тим, що суд має на початку судового розгляду запропонувати сторонам зробити спробу примиритися [4, с. 87]. У той же час за статистикою Італії більше 50 % справ з обов'язковою медіацією завершуються тим, що першу сесію відвідує лише одна сторона спору та значна кількість справ, які передаються на медіацію в обов'язковому порядку, повертаються назад до суду [10, с. 20]. З одного боку, такий підхід продемонстрував високий статистичний приріст кількості медіацій, але з іншого – відсутність реальної ефективності обов'язкової медіації. Це свідчить про низький рівень мотивації сторін до врегулювання спорів у такому форматі. Можна зробити висновок, що обов'язковість участі у медіації, без урахування специфіки правовідносин, рівня конфліктності та реальної готовності сторін до переговорів, демонструє зворотний ефект.

Висновки. Таким чином, процедура медіації у різних країнах виникла як відповідь на практичну необхідність у швидкому та ефективному способі вирішення різноманітних конфліктів. Медіація дозволила усунути перешкоди, які притаманні традиційному судовому вирішенню спорів між юридичними та фізичними особами, зокрема надмірну формалізацію, публічність судових розглядів, затягування процесу та високі фінансові витрати. У багатьох правових системах вона стала альтернативою, яка не тільки доповнює можливості захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, а й сприяє формуванню культури здійснення результативних переговорів. У країнах, де медіація інтегрована у судову систему або функціонує на засадах «партнерства», вона демонструє високий рівень ефективності завдяки поєднанню норма-

тивної визначеності, професіоналізму медіаторів і довіри з боку суспільства та бізнесу.

Конфлікти в бізнес-сфері, в тому числі між широковідомими компаніями у багатьох країнах вже давно вирішуються не тільки в судах, а й за допомогою медіації. В Україні роль медіації тільки набирає обертів. Для ефективної реалізації такої процедури важливим є не лише наявність правової бази, взаємодії законодавців, суддів, адвокатів та медіаторів з реалізації окреслених рекомендацій, зацікавленість бізнес-спільноти, а й формування нової правової культури, спрямованої на конструктивне вирішення спорів, засноване на діалозі, взаємоповазі та пошуку балансу інтересів, а не на протиставленні сторін у межах змагального процесу. Впровадження медіації у бізнес-конфліктах також потребує зміцнення довіри до інституту медіатора, формування позитивного іміджу процедури серед підприємців, розвитку етичних стандартів та забезпечення високої професійної якості послуг. Відповідна координованість дій здатна створити ефективний та дієвий механізм позасудової процедури вирішення бізнес-конфліктів в Україні.

У статті здійснено дослідження медіації як сучасного механізму позасудового вирішення спорів у сфері бізнесу. Проведено аналіз специфіки конфліктів у господарській діяльності, виділено чинники, які зумовлюють потребу у застосуванні альтернативних (позасудових) способів їх врегулювання. Визначено переваги застосування медіації в бізнес-середовищі, серед яких — гнучкість, конфіденційність, контрольованість процесу, оперативність та економічність, що є особливо актуальними для підприємницької діяльності в умовах високої конкуренції та складних договірних правовідносин. Особливу увагу приділено важливості

принципу конфіденційності у бізнес-конфліктах. Також розглянуто ключові ризики процедури медіації, пов'язані із добровільністю участі, обмеженою примусовою силою домовленостей (ризик невиконання рішення таких переговорів, у разі наявності у сторони такого бажання, неможливості іншої сторони змусити виконати такі домовленості через брак повноважень та відповідних важелів впливу), непрофесійністю медіатора, а також дефіцитом кваліфікованих кадрів. Запропоновано напрямки мінімізації таких ризиків. Проведено аналіз зарубіжного досвіду використання медіації в різних країнах (США, Франції, Австрії, Італії, Словаччини та ін.). З'ясовано різноманітність організаційних підходів до впровадження та застосування медіації в світі. Встановлено, що успішність медіації залежить не лише від якості її законодавчого регулювання, а й від створення правової культури суспільства, спрямованого на позасудове врегулювання спорів, що передбачає довіру до процедури, професійність медіаторів і системну підтримку з боку держави. Акцентовано увагу на необхідності спеціалізованої підготовки бізнес-медіаторів, формуванні довіри до процедури медіації серед підприємців, підвищенні правової культури та створення національної інфраструктури медіації.

Ключові слова: медіація, вирішення конфлікту, посередництво, позасудове вирішення спору, медіатор.

Kharkivska K. Mediation as an extrajudicial procedure for business dispute resolution: international experience and prospects for development in Ukraine

The article explores mediation as a contemporary mechanism for extrajudicial resolution of disputes in the field of business. It provides

an analytical overview of the nature and typology of conflicts arising in commercial activity and identifies the key factors that necessitate the application of alternative (non-judicial) mechanisms for their resolution. The advantages of mediation in the business environment are defined, including flexibility, confidentiality, procedural controllability, expediency, and cost-efficiency—features particularly relevant in the context of high market competition and complex contractual legal relations. Particular emphasis is placed on the significance of the principle of confidentiality in business-related disputes. The article also discusses the principal risks associated with the mediation process, such as the voluntary nature of participation, the limited enforceability of mediated agreements (i.e., the risk of non-performance in the absence of binding legal obligations and enforcement mechanisms), mediator incompetence, and the shortage of adequately trained professionals. Strategic approaches for mitigating these risks are proposed. A comparative legal analysis is conducted regarding the international experience of mediation implementation across several jurisdictions, including the United States, France, Austria, Italy, Slovakia, and others. The research reveals a diversity of institutional and procedural models for integrating mediation into national legal systems. It is established that the effectiveness of mediation is determined not solely by the quality of its legislative regulation but also by the development of a legal culture oriented toward non-adversarial dispute resolution. Such a culture presupposes public trust in the procedure, a high level of mediator professionalism, and sustained institutional support from the state. The study underscores the necessity of specialized training for business mediators, the cultivation of trust in

mediation among entrepreneurs, the enhancement of legal awareness, and the creation of a national infrastructure for mediation.

Key words: mediation, conflict resolution, alternative dispute resolution, extrajudicial settlement, mediator.

Література:

1. Brett G. Harrison, Gordana Ivanovic. *When is Mediation Mandatory? A Comparative Analysis across Canada*. McMillan LLP. 2019. URL: <https://surl.lul.nlolhr>. (дата звернення: 12.03.2025).
2. Бляхарський Я. С., Філюк О. С., Лазарева А. О. Медіація як ефективний засіб вирішення спорів: досвід розвинених країн. *Академічні візії*. 2024. № 35. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1372/1252>.
3. Боженко Н. В. Особливості медіації в адміністративному судочинстві: зарубіжний досвід та напрямки удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 3(86). С. 238-243.
4. Бондаренко К.С. Досвід медіації зарубіжних країн та вдосконалення системи позасудового вирішення спорів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. Вип. 2. С. 86-88.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
6. Долянська І.М., Долянська Я.Л. Медіація як один з ефективних способів врегулювання конфліктів в господарському судочинстві. *Legal Bulletin*. 2024. № 11. С. 35-41.
7. Закопай А., Пушкіна О. В. Сучасна медіація у Сполучених Штатах Америки. *Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науковотехнічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 23-25 листопада 2022 року / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*. Дніпро : НТУ «ДП», 2022. С. 461-463.
8. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 5. С. 13-18. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.02>.

9. Кармаза О. Медіація в Україні як позасудова форма захисту прав громадян: переваги та недоліки її застосування в умовах дії воєнного стану. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф., 2024. С. 43–46.

10. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ. (*Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper*). Council of Europe. 2017. 28 с. URL: <https://surl.li/lrcoro>.

11. Луцький Р. П. Особливості формування інституту медіації в англо-саксонській сім'ї права: позитивно-правовий аспект. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2022. С. 207–213.

12. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник/авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

13. Миргород-Карпова В. В., Мурач Д. В. Освітня медіація в Україні: проблеми та шляхи їх подолання. Нове українське право. 2022. № 1. С. 137–145.

14. Можечук Л. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн. Науковий вісник ДДУВС. Спецвипуск № 2, 2021. С. 650–655.

15. Наумик А., Кондратова Я., Шевченко С. Медіація в Україні: сучасний науковий огляд. UNIVERSUM. 2024. № 13. С. 79–82.

16. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 343.979(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.22>

Є. Гетьман,

аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЕНЕЗА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ПЕРІОД ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Шлях наукового осмислення причин і умов екологічної злочинності пролягає через дослідження таких її кримінологічних ознак, як соціальна природа та історична мінливість.

Зокрема, Ю. А. Турловою висловлювалася позиція щодо важливості врахування специфіки детермінаційного комплексу екологічної злочинності для ефективного її запобігання [1, с. 133].

Розглядаючи детермінацію екологічної злочинності, варто простежити витоки сучасних пануючих типів природокористування та екологічної свідомості, оскільки, на нашу думку, їх зародження відбулося саме у часи первісності.

Оцінка стану літератури. Дослідженню заборон, злочинів та покарань у первісному суспільстві присвячені класичні праці таких вчених, як Д. Д. Фрейзер (J. G. Frazer) та Б. Маліновський (B. Malinowski). Питання правового аналізу походження і розвитку злочинності в історії людства вивчалися Т. В. Корняковою, О. Л. Соколенко, К. А. Марковим, Б. В. Шубою та Н. О. Максименцевою. Розгляд відображення проблематики злочину в первісних формах самоусвідомлення людей здійснював О. В. Микитчик. Дослідження історичного та ґносеологічного аспекту соціальної природи злочинності виконували Г. А. Шпиталенко, Д. П. Мельничук та Ю. В. Богоявленська.

Історико-правові розвідки за напрямом кримінально-правової охорони природних ресурсів знайшли своє місце у дисертаціях О. В. Скворцової, О. М. Будяченко, С. В. Мурихіна, І. В. Бердніка, Б. М. Семенишини-Фіголь та М. В. Юркевича.

У той же час, не зважаючи на всебічність і глибину наукового пошуку, можна стверджувати, що у фаховій літературі питання генези екологічної злочинності в Україні у період первісного суспільства не було розкрито на достатньому рівні.

Метою статті є проведення історико-правового аналізу походження екологічної злочинності на українських землях у період первісного суспільства.

Для досягнення мети даної публікації поставлені завдання розкрити особливості природокористування первісної людини, регуляторів соціального життя та уявлень про делікт.

Виклад основного матеріалу. Першооснови виникнення сучасної цивілізації закладалися протягом найтривалішого в історії періоду первісного суспільства. Еволюція людини призвела до розтотожнення із природою, пристосування та перетворення об'єктів навколишнього природного середовища, виникнення уявлень про оточуючий світ та появи соціальних норм, релігійних вірувань і культури [2, т. 1, с. 17] [3, с. 5] [4, с. 43] [5, с. 115].

За Ю. В. Павленком первісне суспільство, як перша стадія розвитку людства, характеризувалося колективізмом, кровною спорідненістю, родоплемінною організацією та міфологічним світоглядом [6, т. 8, ст. 111].

К. Л. Голпайк (С. R. Hallpike) також наводить такі ознаки, як компактність, примітивність технологій виживання, відсутність писемності, грошей чи владної централізації [7].

Через територію сучасної України проходив один із напрямів планетарного розселення найдавніших людей. Археологічно доведена поява людини відбулася близько 1 млн років тому [8, с. 118].

Враховуючи обмеженість нашого дослідження, вважаємо за необхідне виокремити наступні знакові періоди в історії первісного суспільства на українських землях: 1) пізній палеоліт (35–10 тис років тому); 2) мезоліт (10–6 тис. років тому); 3) неоліт (6–3 тис. років до н.е.); 4) енеоліт (4–3 тис. років до н.е.) 5) бронзова доба (2 – поч. 1 тис. до н.е.).

Початковий період історії людства визначається цілковитим пануванням привласнювальних форм господарства: мисливства, збиральництва і рибальства, що базувалося на основі спільного користування природними ресурсами, включно із землею (територією), та було основою зародження первісних відносин [9, с. 11].

Як наголошує І. В. Буян, взаємодія первісної людини з рослинним світом призвела до її відокремлення від природи [10, ст. 57].

У свою чергу О. М. Дроваль зазначала, що земля, вода, ліси сприймалися людьми як суто окремі елементи природи, без встановлення їх взаємозв'язку між собою [11, ст. 10].

Колективна власність на природні ресурси була однією із головних ознак епохи. Проте, за неоліту вже виникають зачатки протовласності вождів, шаманів та їх сімей [12, с. 4–5, 14] [13, с. 63].

Існують два протилежних уявлення щодо ставлення давніх людей до природи: 1) гармонійне співіснування (напр., Д. О. Березюк, Л. Вайт мол. (L. J. White), Т. Роззак (T. Roszak)); 2) примітивність і хижацькість (напр., В. В. Химинець, Ю. В. Павленко, Д. А. Гатрі (D. A. Guthrie)) [14, с. 201] [15] [16], [17] [6, т. 8, ст. 111] [18, с. 721].

Ми погоджуємося із позицією Д. А. Гатрі (D. A. Guthrie) про схожість нашого із первісною людиною ставлення до навколишнього природного середовища та хибність концепції «гармонійності» [18, с. 721].

1. Пізній палеоліт. Хронологічно на палеоліт України припадає поява перших людей, які поетапно заселяли багату ресурсами територію [8, с. 118] [19, с. 7] [20, с. 38].

Відповідно до археологічного моделювання адаптації первісності, у фінальному палеоліті виокремлюється сім моделей мисливців: на мамонтів; північних оленів; на стадних степових копитних; прильодовикових гір; лісів помірної зони; гірських лісів; річкових узбереж [21, с. 20].

2. Мезоліт. Виникає розподіл промислової території між первісними виробничими колективами, що поєднував безпосередність володіння та протомайнові відносини [22, с. 220].

Екологічна катастрофа, спричинена голоценовим потеплінням, та криза присвійного господарства призвели до масштабної перебудови способу життя мисливців-збирачів і виокремлення низки структурно відмінних моделей адаптації: лісових мисливців; річкових рибалок, мисливців і збирачів; мисливців і збирачів гір та передгір'їв; мисливців та збирачів степу і лісостепу [23, т. 1, с. 26, 28] [24, с. 17] [25, с. 86-89] [30, с. 51] [31].

3. Неоліт. Докорінність зрушень в життєдіяльності первісної людини на завершальній стадії кам'яного віку мала настільки важливе значення в історії людства, що була іменована «Неолітичною революцією» [32, с. 53] [33, с. 91] [34, с. 61–85].

Провідні характеристики неолітизації: 1) перехід від привласнювальних форм господарства до відтворювальних (землеробство і скотарство); 2) винайдення нових способів виробництва та виготовлення знарядь праці; 3) перехід від кочового до осілого способу життя; 4) приручення свійських тварин; 5) демографічний вибух, збільшення середньої тривалості життя; 6) суттєве збільшення кількості і розмірів поселень; 7) важливі зміни в духовному світі людини, трансформація її світогляду [35, с. 17–18].

4. Енеоліт. Найяскравішою археологічною культурою цієї доби була трипільська культура [36, ст. 18].

М. Ю. Відейко зазначає, що в енеоліті зростають антропогенні впливи на навколишнє середовище. В місцях

великого скупчення людей порушувалася екологічна рівновага, а рівень економіки виявився недостатнім для протистояння екологічним змінам на межі атлантику і суббореалу. Рішення проблеми полягало у створенні нових прогресивних технологій виробництва продуктів харчування, проте люди ранньобронзового віку пішли шляхом пристосування господарських систем до нових умов [37, с. 108].

5. Бронзова доба. Визначальними рисами були існування відтворюючого господарства, швидкий розвиток тваринництва і орного землеробства, виділення скотарських племен та високий рівень громадського ремесла, насамперед гончарного та бронзо-ливарного [26, ст. 17].

Еволюція впливу людської діяльності на довкілля наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Еволюція впливу людської діяльності на довкілля

Історичний період	Особливості природокористування	Наслідки для довкілля
Пізній палеоліт	Активне мисливство та рибальство, поява луку та стріл	Винищення великих тварин та корисних рослин, зменшення популяції середніх і невеликих особин
Мезоліт	Удосконалення знарядь праці, появи ускладненого збиральництва і ресурсозбережних стратегій	Масове знищення стадних тварин
Неоліт	Перехід від привласнювальних форм господарства (збиральництво й полювання) до відтворювальних, нові способи виготовлення знарядь праці, приручення тварин	Виникнення штучних біогеохімічних циклів, зміна структури біогеоценозів та їх руйнування (підсічне землеробство)
Енеоліт	Екстенсивне землеробство	Локальне винищення лісів та рослинності, спустошений тваринний світ
Бронзова доба	Активне впровадження бронзових знарядь, організація комплексного землеробсько-скотарського сільськогосподарського виробництва	Розорювання земель, скорочення пасовиськ, винищення гаїв і лісів, обміління річок і висихання степів. Забруднення ґрунту та шкідливий вплив на здоров'я людини через металу

Побудовано автором з використанням джерел [23, т. 1, с. 22, 59-60] [27, с. 18] [28, ст. 189] [29, с. 43] [30, ст. 34] [35, с. 17–18] [37, с. 106–107, 110] [38, с. 38] [39] [40, с. E5666-E5667] [41, с. 405] [42, с. 19] [43, с. 27] [44, с. 71–74] [45, с. 185, 187] [46] [47, с. 656]

Серед видів злочинності пер-
вісного устрою Т. В. Корнякова
та ін. виділяють сакральний (свя-
щенний) та загальнокримінальний.

Сакральний характеризується певними реліквіями і духами, через те що людина вважала, що постійно знаходиться у їх оточенні. Загальнокримінальний вид злочинності охоплював: вбивства, зґвалтування, пограбування, крадіжки, розбійні напади [65, ст. 8–9].

В. К. Матвійчук та О. М. Будяченко відмічали відсутність кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища за часів первіснообщинного і родового ладу [66, ст. 28] [51, ст. 47].

На думку Н. А. Вангородської, для права додержавної доби злочин існував лише як факт визначеної матеріальної шкоди, право не сприймало злочин там, де її не було. В наслідок цього, вказує вчена, за загально розповсюдженим положенням примітивного права, цілий ряд вчинків, які не спричиняли шкоду прямо чи опосередковано, не вважалися злочинними та не викликали жодної кримінальної реакції [67].

І. Й. Бойко зазначає, що зародження та розвиток первісних звичаїв цивільного та кримінального характеру почалися у період переходу від палеоліту до мезоліту, від матриархату до патріархату, у період розкладу первіснообщинних відносин, зокрема зі створенням сім'ї, роду, племені. У первісних людей формувалося розуміння злочину як суспільної небезпеки, адже людині чи людській спільноті було завдано шкоди, заподіяно зло, від чого у людини чи спільноти виникали страх, страждання тощо [68, ст. 17–18].

Огляд знакових періодів в історії первісного суспільства на українських землях дозволяє дійти висновку, що господарська активність давніх людей була екстенсивною, справляла вплив на довкілля та періодично призводила до екологічних криз.

Первісні люди вбачали вихід у вдосконаленні знарядь праці та інтенсифікації добування природних ресурсів. Навіть перехід до відтворювального

процесу не дозволив віднайти розв'язання проблеми деградації і виснаження довкілля.

Для фундаментального вирішення цієї задачі було два шляхи: 1) обмеження обсягу природокористування і споживання; 2) підвищення родючості ґрунтів, відновлення знищених компонентів навколишнього природного середовища.

Проте, не зважаючи на циклічність екологічних криз, давнє населення українських земель не відступило від екстенсивних сільськогосподарських практик.

Ми вважаємо, що наявність на українських землях величезної кількості врожайних та лісистих територій при відносно невеликій щільності населення спонукали первісних людей обрати більш простий з точки зору витрат людських ресурсів і пристосованіший для виживання (в короткочасній перспективі) екстенсивний шлях розвитку продуктивних сил. Якщо проаналізувати результати довкілєвого впливу промислової діяльності від початку розгортання промислової революції і до сьогодення, можна помітити, що для сучасної цивілізації, як і для первісного суспільства, серед пріоритетних перебувають саме виробничі потреби.

Для порівняння важливо відмітити, що у часи завершення переходу до відтворювального господарства деякі прадавні землеробські суспільства демонстрували альтернативу екстенсивному підходу, намагаючись відшукати баланс між потребами людини та станом довкілля.

У якості таких прикладів вчені наводять діяльність неолітичного населення Арголідського півострова (Греція) та Центральної Анатолії (Туреччина) [69, ст. 20], [70], [71], [72].

На нашу думку, причина відмінності підходів полягала у географічному факторі (оточеності значних територій Арголіди та Анатолії морем і гірськими масивами) та

обмеженості природних ресурсів, які не дозволяли безперервно змінювати місце проживання і господарювання при втраті родючості черговою ділянкою землі.

Все ж таки слід зауважити, що давнє населення українських земель намагалось впорядкувати промислову активність за допомогою первісних соціальних норм.

Дари природи перебували у спільному, общинному володінні. Лише після їх вилучення із природного середовища та знеособлення працею, об'єкти тваринного і рослинного світу могли набувати статусу особистого майна роду чи окремого мисливця або збирача. Із ускладненням суспільних відносин поширюється явище закріплення земельних ділянок як ареалів добування ресурсів за особами, наділеними авторитетом і владою у роду чи племені.

Вже усвідомлюючи вплив від діяльності людини на оточуючу природу, давні спільноти застосовували табу для спроб відновлення популяції промислових тварин.

Окремо варто зупинитися на ролі релігійних уявлень у відносинах «людина-природа».

Не маючи раціональних пояснень суті явищ природи (блискавки, вогню, посухи, повені тощо), первісна людина легко наділяла деякі з об'єктів довкілля якостями представників містичного світу. З цією метою сакральними вважалися певні види дерев та тварин. У той же час, це не свідчить про існування природоцентричної екосвідомості, оскільки жодним чином не перешкоджало масовому винищенню лісових і степових біоценозів під час підсічно-вогневого землеробства, будівництва житла, виробництва металу, полювання та випасання худоби.

Світогляд первісної людини становить важливу частину сучасного колективного досвіду, продовжуючи впливати на детермінацію девіантної поведінки.

Важко не погодитись із Т. В. Корняковою та Н. С. Юзіковою, що передумовами екологічної злочинності є існуючі традиції природокористування, що історично склалися протягом багатьох століть та успадковуються прийдешніми поколіннями [73, ст. 228].

Оскільки екологічна злочинність як явище може існувати за умови запровадження кримінальної карантості діянь, що посягають на суспільні відносини із забезпечення нормального екологічного стану біосфери, у первісному суспільстві вона була відсутня.

У той же час можна стверджувати, що у часи первісності природні ресурси могли бути предметом деліктних посягань сакрального та загальнокримінального видів злочинності та перебували під охороною первісних соціальних норм.

Метою захисту культових рослин і тварин було запобігання настанню негативних наслідків «гніву» чи «помсти» надприродних сил. У свою чергу, тварини, вилучені із дикої фауни чи вирощені за допомогою праці, захищалися як об'єкти володіння роду чи індивіда.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Початки формування соціально-екологічного досвіду людства сягають часів, коли людина усвідомила свою відмінність від оточуючого світу, від природи, та почала формувати стійкі спільноти у процесі боротьби за виживання.

Не зважаючи на перманентний поступ, сучасне суспільство продовжує зберігати глибинні патерни у ставленні до довкілля, закладені саме у часи первісності.

У підсумку можна стверджувати, що негативна практика екстенсивного природокористування та ставлення до довкілля, як до продовольчо-ресурсної бази, сформовані у часи первісності, заклали основи сучасної деструктивної екологічної свідомості та увійшли до детермінаційного комплексу еко-

логічної злочинності в Україні. Перспективними видаються подальші дослідження причинно-наслідкового зв'язку між сучасною деструктивною екологічною свідомістю та змістом відносин «людина-природа» у часи первісності.

Стаття присвячена дослідженню генези екологічної злочинності на українських землях у часи первісності шляхом проведення історико-правового аналізу. Для досягнення мети публікації поставлені завдання із розкриття особливостей природокористування первісної людини, її уявлень про регулятори соціального життя та протиправні діяння.

Виокремлено періоди в історії первісного суспільства, протягом яких відбувалося найбільше антропологічне навантаження на навколишнє природне середовище: 1) пізній палеоліт (35–10 тис. років тому); 2) мезоліт (10–6 тис. років тому); 3) неоліт (6 – 3 тис. років до н.е.); 4) енеоліт (4–3 тис. років до н.е.) 5) бронзова доба (2 – поч. 1 тис. до н.е.). Підтримано позицію щодо хибності концепції виключної гармонійності співіснування первісної людини та природи, на підтримку якої наведено приклади негативних наслідків впливу господарської діяльності на біоценоз у ключові періоди первісності. Наведено бачення причини відсутності прогресивних змін у підходах до природокористування давнього населення українських земель.

У публікації наводяться особливості первісного володіння природними ресурсами та розглядається роль соціальних норм у регулюванні їх використання і поводження з компонентами довкілля, що знаходило свій прояв у звичаях, табу та релігійних віруваннях. Наголошується, що проекція сакрального змісту на деякі з об'єктів природи не перешкоджала масовому вини-

щенню людиною представників флори і фауни.

Звертається увага, що протиправні діяння, які завдавали шкоди довкіллю, підпадали під сакральні (священні) та загальнокримінальні види деліктної поведінки. Вказується, що природні ресурси перебували під охороною первісних соціальних норм – у первозданному стані, як об'єкти культу, та у вилученому із природного середовища, як об'єкти володіння роду чи індивіда.

Констатовано відсутність явища екологічної злочинності в первісному суспільстві у зв'язку із відсутністю такого родового об'єкту делікту, як суспільні відносини з охорони нормального екологічного стану біосфери.

У статті зроблено висновок про роль негативної практики екстенсивного природокористування та ставлення до довкілля, сформованих у часи первісності у подальшому розвитку екологічної злочинності в Україні. Висловлено бачення перспективності подальших досліджень причинно-наслідкового зв'язку між сучасною деструктивною екологічною свідомістю та змістом відносин «людина-природа» у часи первісності.

Ключові слова: первісна людина, природокористування, екологічна свідомість, злочинність, детермінація.

Hetman Ye. The genesis of environmental crime in Ukraine: the period of prehistoric society

This article explores the genesis of environmental crime in Ukrainian lands during the prehistoric period through historical and legal analysis. In order to achieve the publication's goal, the authors set out to reveal the characteristics of primitive human resource use, their perceptions of social life regulators, and illegal actions.

The article identifies periods in the history of prehistoric society during which the greatest anthropological burden was placed on the surrounding environment: 1) Late Paleolithic (35–10 thousand years ago); 2) Mesolithic (10–6 thousand years ago); 3) Neolithic (6–3 thousand years BC); 4) Eneolithic (4–3 thousand years BC); 5) Bronze Age (2 – beginning of 1 thousand BC). The statement of the exclusive harmony of coexistence between primal humans and nature is considered by the author to be false, providing examples of the negative consequences of economic activity on the biocenosis during key periods of prehistory. The article also presents a new approach to the reason of the absence of progressive changes in the approaches to the resource use by the ancient population of Ukrainian lands.

The publication describes the features of primitive ownership of natural resources and examines the role of social norms in regulating their use and handling of environmental components, which manifested itself in customs, taboos, and religious beliefs. It emphasizes that the projection of sacred meaning onto some objects of nature did not prevent humans from mass extermination of flora and fauna.

The article draws attention to the fact that illegal actions that harmed the environment fell under both sacred (religious) and general criminal types of delictual behavior. It indicates that natural resources were protected by primitive social norms – in their pristine state, as the objects of worship, and removed from the natural environment, as the objects of ownership of the clan or individual.

The conclusion is made that there was no phenomenon of environmental crime in prehistoric society due to the lack of such an object of the delict, as social relations for the protection of normal ecological state of the biosphere.

The article concludes by highlighting the role of the negative practice of extensive resource use and attitudes towards the environment, formed during the prehistoric period, in the further development of environmental crime in Ukraine. The authors express their vision of the perspectives for further research in the causal relationship between modern destructive environmental consciousness and the content of the «human-nature» relationship during the prehistoric period.

Key words: prehistoric human, resource use, environmental consciousness, crime, determination.

Література:

1. Турлова Ю. А. Характеристика деяких детермінант екологічної злочинності. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 133–139. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/234022/232668> (дата звернення: 29.04.2025).

2. С. С. Березанська та ін. *Давня історія України* / ред.: С. С. Березанська, В. М. Гладилін, М. І. Гладких ; Відп. ред. В. Н. Станко ; Відп. секретар В. В. Отрощенко. Київ, 1997. Т. 1 : Первісне суспільство. С. 558.

3. Шумський І. К. До питання соціальних регуляторів первісного суспільства: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023, № 64, с. 4–7. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.1> (дата звернення: 29.04.2024).

4. Скребець В. В., Шавріна І. В. Особливості та основні типології первісних релігійних вірувань та культів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. Т. 16, №. 1. с. 42–49. URL: <https://doi.org/10.15421/352417> (дата звернення: 29.04.2025).

5. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. – 432 с.

6. Павленко Ю. В. Первісність, первісне суспільство. *Енциклопедія історії*

України : Енциклопедія. Київ, 2011. Т. 8 : Па-Прик. С. 111–116.

7. Hallpike C. R. Is there a 'primitive society'? History reclaimed. URL: <https://historyreclaimed.co.uk/is-there-a-primitive-society/> (date of access: 29.04.2025).

8. Баженов О. Л. До проблеми заселення найдавнішими людьми території України (доба раннього палеоліту). Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2018. № 11. С. 116–124.

9. Каденюк О. С. Аграрна Історія України (з найдавніших часів до сьогодення) : Навч. підруч. Кам'янець-Подільський, 2018. 310 с. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/1305/1/Agrarian-history-2017.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).

10. Буян І. В. Первісне суспільство – першопроходець у формуванні джерел, умов, чинників задоволення людської нужденності. Психологія і суспільство. 2015. № 4. С. 53–65.

11. Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 226 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U005571/> (дата звернення: 29.04.2025).

12. Генінг В. Ф. Соціальні формації первісності. Археологія. 1989. № 4. С. 3–16. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/a/Archaeology_1989_04.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

13. Тарасевич В. М. Еволюція власності в общині та племені. Економічна теорія. 2014. № 4. С. 61–78. URL: https://etet.org.ua/docs/ET_14_4_61_uk.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

14. Березюк Д. О., Рачинська К. О. Людина та природа. Етапи взаємодії. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2009. № 644: Хімія, технологія речовин та їх застосування. С. 198–206. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/30667040-31a5-46b1-bb21-e25c22828697> (дата звернення: 29.04.2025).

15. White L. J. The historical roots of our ecologic crisis. Science. 1967. No. 155. P. 1203–1207.

16. Roszak T. The making of a counter culture. N.Y. : Doubleday & Co, Garden city, 1969. 303 p.

17. Химинець В. В. Еколого-економічна освіта в контексті сталого розвитку : монографія. Ужгород : Два кольори, 2009. 220 с.

18. Guthrie D. A. Primitive Man's Relationship to Nature. BioScience. 1971. Vol. 21, no. 13. P. 721–723. URL: <http://www.jstor.org/stable/1295922> (date of access: 29.04.2025).

19. Степанчук В. М. Нижній і середній палеоліт України (ключові проблеми) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.04. Київ, 2007. 33 с.

20. Степанчук В. М., Матвіїшина Ж. М., Рижов С. М., Кармазіненко С. П. Початкове заселення і подальше освоєння території України давньою людиною: синтез археологічних і палеогеографічних даних. Вісник Національної академії наук України. 2012. № 8. С. 34–46. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000003481> (дата звернення: 29.04.2025).

21. Залізник Л. Л. Способи життя мисливських суспільств України на межі плейстоцену та голоцену. Археологія. 1997. № 1. С. 17–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/197688/03-Zalizniak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.04.2025).

22. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України. Київ : Наукова думка, 1982. 253 с.

23. Балабушевич Т. А., Баран В. Д., Баран В. К. Економічна історія України : Історико-економ. дослідж. / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005395> (дата звернення: 29.04.2025).

24. Залізник Л. Л. Мисливці прильодовикової Європи в кінці палеоліту та на початку мезоліту. Археологія. 1988. № 64. С. 11–21.

25. Залізник Л. Л. Передісторія України X-V тис. до н. е. / Відп. ред. Д. Я. Телегін. Київ : Б-ка українця, 1998. 304 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014325> (дата звернення: 29.04.2025).

26. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу : підручник / ред. Б. Д. Лановик. 3-тє вид. Київ : Вікар, 1999. 719 с.

27. Мацкевий Л. Г. Захід України: критерії визначення кінця палеоліту і початку мезоліту. Археологія. 2001. № 3. С. 17–23.

URL: http://www.vgosau.kiev.ua/a/Archaeology_2001_03.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

28. Афанасьєв О. Є. Історичні типи природокористування як наукова географічна категорія. *Географія та туризм*. 2012. № 17. С. 186–196.

29. Стратонова А. О. Екологічні кризи в ранньопервісних суспільствах: факти та гіпотези. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2009. № 12. С. 35–44. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/2-21.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).

30. Кюсак Д. В. Економіка населення Південно-Східної Європи (XI – початок VI тис. до н.е.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Миколаїв, 2009. 192 с.

31. Barbaza M. *Les civilisations postglaciaires. La vie dans la grande forêt tempërée* / M. Barbaza. – Paris: La maison des roches, 1999. – 127 p.

32. Сегеда С. П. «Неолітична революція» в Європі. Проблема походження індоєвропейців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 3. С. 53–59.

33. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 225 с.

34. Childe V.G. *Man Makes Himself*. New-York : New American Library, 1951. 191 p.

35. Воропаєва Т. С. Передісторія та початок цивілізаційного розвитку людності на теренах України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Українознавство*. 2014. № 1 (17). С. 10–23.

36. Бойко О. Д. *Історія України. 2-ге вид.* Київ : Вид. центр «Акад.», 2002. 656 с.

37. Відейко М. Ю. Ключові проблеми трипільської протоцивілізації. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2001. № 6. С. 106–111.

38. Havlíček, F. and Kuča, M., 2017. Waste management in Bronze Age. *Journal of Landscape Ecology*, 10 (1), pp. 35–43. URL: <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.1515/jlecol-2017-0008> (дата звернення: 29.04.2025).

39. Grattan, J. P., Adams, R. B., Friedman, H., Gilbertson, D. D., Haylock, K. I., Hunt, C. O., & Kent, M. (2016). The first polluted river? Repeated copper contamination of fluvial sediments associated with Late Neolithic human activity in southern Jordan. *Science of The Total Environment*, 573, 247–257.

40. Exceptionally high levels of lead pollution in the Balkans from the Early Bronze Age to the Industrial Revolution / J. Longman et al. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2018. Vol. 115, no. 25. P. E5661–E5668. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1721546115> (date of access: 29.04.2025).

41. Early atmospheric metal pollution provides evidence for Chalcolithic/Bronze Age mining and metallurgy in Southwestern Europe / A. Martınez Cortizas et al. *Science of The Total Environment*. 2016. Vol. 545–546. P. 398–406. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2015.12.078> (date of access: 29.04.2025).

42. Гошко Т. Ю. Металообробка у населення Правобережної Лісостепової України за доби пізньої бронзи : монографія. Київ : ІА НАН України, 2011. 128 с.

43. Бровендер Ю. М. Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донського регіону: загальна тенденція розвитку. *Давнина. Харківський історико-археологічний щорічник*. 2019. № 16. С. 26–37.

44. Клочко В. І. Металеві сокири раннього етапу ямної культури України. *Археологія і давня історія України*. 2019. № 2 (31). С. 67–75. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/163081> (дата звернення: 29.04.2025).

45. Фізико-хімічний аналіз об'єктів історико-культурної спадщини : навч. посіб. / В. Кропивний та ін. ; Заг. ред. В. Кропивний. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. 265 с. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/ddb5a540-1536-40d4-9682-8ef7867ed6ec/content> (дата звернення: 29.04.2025).

46. Charles J.A. Early arsenical bronzes-a metallurgical view. *American Journal of Archaeology*. 1967. no. 71. P. 20–6.

47. Harper M. Possible toxic metal exposure of prehistoric bronze workers. *Occupational and Environmental Medicine*. 1987. Vol. 44, no. 10. P. 652–656. URL: <https://doi.org/10.1136/oem.44.10.652> (date of access: 29.04.2025).

48. Шумський І.К. До питання соціальних регуляторів первісного суспільства: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023, № 64, с. 4–7. URL: <https://>

doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.1 (дата звернення: 29.04.2025).

49. Талдикін О. В. Розвиток права первісних державних утворень та деякі норми регуляції первісного суспільства / О. В. Талдикін // Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 грудня 2019 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2020. – С. 82–84. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/13388> (date of access: 29.04.2025).

50. Заєць А. П. Первісне суспільство і право. Наукові записки НаУКМА. 2018. Т. 2. С. 13–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_2018_2_4 (дата звернення: 29.04.2025).

51. Будяченко О. М. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 258 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0420U102028/> (дата звернення: 29.04.2025).

52. Семенишина-Фіголь Б. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Маріуполь, 2021. 266 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103840/> (дата звернення: 29.04.2025).

53. Донець О. В. Правове забезпечення охорони земель / О. В. Донець // Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, В. Анісімова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. – Харків, 2014. – С. 110–193.

54. Скворцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставах матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Сімферополь, 2007. 218 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0407U003962/> (дата звернення: 29.04.2025).

55. Гаєвська Т. І. До витоків моралі в суспільстві. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2013. Т. 2, № 19. С. 13–17.

56. Білик В. А. Основні напрями сучасних досліджень з історії первісного суспільства в Україні. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки.

Луцьк, 2011. № 10. С. 93–98. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153583165.pdf> (date of access: 29.04.2025).

57. Москаленко О. Ю. Про виникнення астрономічних знань у пізньому палеоліті / О. Ю. Москаленко // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – Ніжин, 2009. – Вип. 56 : Проблеми філології, історії та культури XIX–XX ст. в сучасному науковому контексті. – С. 136–150.

58. Шаталович І., Байрак Л. Історична еволюція релігії : навч. посіб. Дніпро : НМетАУ, 2013. 60 с.

59. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : Іст.-реліг. монографія. 2-ге вид. Вінніпег : Т-во «Волинь», 1981. 424 с.

60. Поливач М. А. Зародження та формування релігії. Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу : мат. Міжн. наук.-практ. конф., секція 4: Якість освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глоб. викликів, м. Київ, 25 трав. 2023 р. Київ, 2023. С. 264–268. URL: <https://surl.li/pivtiuv> (дата звернення: 29.04.2025).

61. Бондарчук Я. В. Відображення найдавнішого релігійного культу кісток у мистецтві пізнього ашелью та доби муст'є. Наук. зап. НаУКМА. Історія і теорія культури. Т. 4. 2021. С. 35–45. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-8907.2021.4.35-45> (дата звернення: 29.04.2025).

62. Індиченко Г. В. Етнокультурні реконструкції ранньопервісного суспільства України (40-10 тис. років тому) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2006. 16 с.

63. Леонова А. О. Сировинна база кістяної індустрії пізньопалеолітичного поселення Анетівка II. Кам'яна доба України. 2011. № 14. С. 149–157. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58729/19-Leonova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.04.2025).

64. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.

65. Кримінологічна характеристика злочинності в історії людства : монографія / Т. В. Корнякова та ін. Дніпро : ЛІРА, 2017. 300 с.

66. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього

природного середовища : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2011. 368 с. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/978-966-8406-46-1-monog.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).

67. Вангородська Н. А. Еволюція категорій «злочин» і «покарання». Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/33078783/Еволюція_категорій_злочин_та_покарання_ (дата звернення: 29.04.2025).

68. Бойко І. Й. Становлення державності та права на території сучасної України в прадавню добу. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2021. Випуск 73. С. 14-27. URL: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.014> (дата звернення: 29.04.2025).

69. van Dalen B., Roberts P. Prehistoric Human Development and Sustainability.

The Palgrave Handbook of Global Sustainability. Cham, 2022. P. 1–40.

70. Stable Isotopic Evidence for Nutrient Rejuvenation and Long-Term Resilience on Tikopia Island (Southeast Solomon Islands) / J. A. Swift et al. Sustainability. 2021. Vol. 13, no. 15. P. 8567. URL: <https://doi.org/10.3390/su13158567> (date of access: 29.04.2025).

71. Kirch P. V. ARCHAEOLOGY AND GLOBAL CHANGE: The Holocene Record. Annual Review of Environment and Resources. 2005. Vol. 30, no. 1. P. 409–440.

72. Fisher C. Archaeology for Sustainable Agriculture. Journal of Archaeological Research. 2019. Vol. 28, no. 3. P. 393–441.

73. Корнякова Т. В., Юзікова Н. С. Кримінологія: курс лекцій. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 244 с.

Д. Марченко,

аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АВТОНОМІЯ ВОЛІ СТОРІН ТА ІМПЕРАТИВНІ ВИМОГИ ДО ФОРМИ ДОГОВОРУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КОЛІЗІЙНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічних відносин та зростання числа міжнародних транскордонних угод питання автономії волі сторін та імперативних вимог до форми договору в міжнародному приватному праві набуває особливого значення. Принцип автономії волі надає сторонам свободу вибору застосовного права, що дозволяє забезпечити гнучкість у регулюванні міжнародних комерційних відносин. Однак, у разі вибору права, яке не передбачає чітких вимог до форми договору, можуть виникнути складнощі, якщо договір має бути виконаний або визнаний в іншій юрисдикції, де існують більш жорсткі імперативні вимоги.

Проблема ускладнюється тим, що різні правові системи встановлюють різні вимоги до форми договору, зокрема щодо письмової форми, нотаріального посвідчення чи обов'язкової реєстрації угод. Відповідно, застосування одного й того ж договору в різних юрисдикціях може призвести до юридичних колізій і неузгодженості правових норм, що регулюють дійсність та виконання контракту. Ця ситуація вимагає вирішення колізійних аспектів вибору форми договору та вироблення механізмів забезпечення узгодженості між автономією волі сторін і вимогами, що визначаються публічним порядком та імперативними нормами права.

Актуальним є питання з'ясування меж автономії волі сторін у контексті міжнародних договорів, що включають імперативні вимоги до форми, а також визначення колізійних норм, які мають забезпечити стабільність та правову визначеність у міжнародному приватному праві. Визначення цих меж є важливим для забезпечення балансу між свободою договору та необхідністю виконання обов'язкових вимог, спрямованих на захист публічного порядку, прав сторін, а також на забезпечення загального правопорядку.

Колізійні норми повинні враховувати специфіку кожної юрисдикції та потреби міжнародних учасників правових відносин, забезпечуючи одночасно ефективне вирішення спорів. Важливою є роль міжнародних інститутів, які розробляють універсальні стандарти, що можуть бути адаптовані до конкретних обставин і національних правових систем. Такі стандарти повинні не лише зберігати основи принципу автономії волі сторін, але й обмежувати його там, де це необхідно для захисту публічних інтересів.

Розробка та імплементація таких колізійних норм також є надзвичайно важливою для розвитку міжнародної торгівлі, інвестиційних відносин, а також для забезпечення правових гарантій у договорах між фізичними і юридичними особами з різних країн.

умови своїх угод, вибір застосовного права та форми договору, за винятком випадків, коли це обмежується імперативними вимогами, спрямованими на захист публічного порядку та інтересів сторін. Така свобода дозволяє сторонам забезпечити гнучкість і адаптивність у регулюванні своїх взаємин, що особливо важливо в умовах швидко змінюваного міжнародного ринку та складних економічних відносин [7].

Таким чином, принцип свободи договору вимагає забезпечення балансу між свободою вибору та обов'язковими вимогами, встановленими національними правовими системами та міжнародними угодами. Уніфікація та гармонізація цих принципів на міжнародному рівні, зокрема через інструменти, розроблені УНІД-РУА, є важливою умовою для забезпечення стабільності і передбачуваності правових відносин, що є основою розвитку міжнародної торгівлі та транскордонних угод.

Принцип автономії волі сторін передбачає, що особи, які укладають договір, мають право самостійно визначати умови своїх взаємин, вибір правової системи, що регулюватиме договір, та форму його укладення. Свобода договору є важливим елементом захисту прав та інтересів учасників цивільного обороту, оскільки дозволяє їм гнучко регулювати свої зобов'язання відповідно до конкретних умов і обставин. Однак принцип договірної свободи не є абсолютним, і його застосування часто обмежується різними імперативними вимогами, особливо в міжнародному приватному праві. Імперативні норми, що встановлюються для забезпечення публічного порядку, правопорядку та прав споживачів, можуть накладати обмеження на вибір сторін щодо форми та змісту договору. Це особливо важливо в контексті міжнародних договорів, коли необхідно забезпечити їх виконання на території інших держав, де можуть існувати різні вимоги до форми правочинів.

Принципи УНІДРУА встановлюють принцип свободи договору як один з найвагоміших у сфері договірних відносин, що забезпечує сторонам право самостійно визначати

Принцип автономії волі складається з кількох аспектів або елементів. Одним із найважливіших аспектів цього принципу є те, що сторони вільні визначати зміст договору відповідно до своїх інтересів, які вони мають намір досягти, укладаючи його. У ринковій економіці, яка постійно змінюється та розвивається, кількість і типи контрактів, які сторони можуть укласти, нескінченні. Особливо сьогодні, в умовах великого розвитку технологій та інформації, народжується все більше нових договорів міжнародного характеру, що породило необхідність регулювання у сфері міжнародного приватного права договірної свободи сторін [8, с. 135].

Водночас зростаюча кількість міжнародних угод у різних сферах – від електронної комерції до транснаціональних інвестицій – створює нові правові виклики, пов'язані з забезпеченням правової визначеності та ефективності виконання договорів. Міжнародні договори, особливо в умовах глобалізації, часто укладаються між сторонами, що належать до різних правових систем, що може призводити до конфліктів між національними нормами та вимогами міжнародного права. Саме тому важливим завданням стає розробка механізмів, які б дозволяли ефективно регулювати договори та забезпечувати їх дійсність в різних юрисдикціях.

У цьому контексті виникає необхідність у детальному врегулюванні питань, пов'язаних з імперативними вимогами до форми та змісту договорів, які можуть обмежувати свободу вибору сторін. Такі вимоги можуть бути спрямовані на захист публічного порядку, прав споживачів, а також на запобігання правовим зловживанням у міжнародному бізнесі. Зважаючи на ці обставини, питання узгодження принципу договірної свободи з вимогами публічного порядку та захисту інтересів сторонніх осіб стає надзвичайно актуальним.

Імперативні вимоги до форми договору в міжнародному приватному праві – це норми, що встановлюють обов'язкові умови для укладення або виконання договору, незалежно від волі сторін. Такі вимоги є надзвичайно важливими для забезпечення правопорядку, стабільності правових відносин і захисту публічних інтересів. Вони обмежують свободу сторін у виборі форми договору, зокрема щодо його письмової форми, нотаріального засвідчення, реєстрації або додаткових процедур, що можуть бути необхідними для забезпечення юридичної дійсності угоди.

Основною метою імперативних вимог є забезпечення належного виконання договору, захист прав осіб, які можуть бути вразливими, а також запобігання правопорушенням, зловживанням чи шахрайству в міжнародних правовідносинах. Зокрема, це стосується угод, які мають велике значення для державної безпеки, економіки або охорони прав споживачів. Наприклад, для деяких видів договорів, таких як купівля-продаж нерухомості або укладення шлюбних контрактів, більшість правових систем вимагає дотримання особливих формальних вимог, щоб уникнути зловживань.

Імперативні вимоги також можуть варіюватися в залежності від юрисдикції, що викликає колізії в міжнародному приватному праві. Різні правові системи можуть мати різні підходи до того, які саме форми є обов'язковими для певних видів договорів. Так, деякі країни можуть вимагати письмової форми або нотаріального засвідчення для певних категорій угод, тоді як інші можуть допускати будь-які форми (наприклад, усні угоди або угоди, укладені електронним шляхом).

Враховуючи це, важливим аспектом є узгодження між імперативними вимогами до форми договору і принципом автономії волі сторін. У міжнародному контексті необхідно

забезпечити баланс між правами сторін на вибір застосовного права та формою договору, а також між вимогами, що диктуються публічними інтересами кожної з держав-учасниць. Це дозволяє уникнути правових суперечностей і забезпечити ефективність та стабільність міжнародних угод.

Одним з ключових завдань є розробка міжнародно-правових механізмів, які б забезпечували узгодження різних правових традицій та підходів до договорів. Це включає в себе як національні імперативні норми, що обмежують свободу вибору форми угоди, так і міжнародні угоди, що можуть визначати універсальні вимоги до формальностей, таких як письмова форма або нотаріальне засвідчення. Підхід до вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на принципі мінімізації колізій і забезпеченні правової передбачуваності для учасників міжнародних угод.

Зокрема, це може включати створення міжнародних стандартів або рекомендацій щодо того, як повинні бути оформлені певні категорії договорів, що підлягають міжнародному виконанню, та які імперативні вимоги є обов'язковими для застосування в транснаціональних правовідносинах. Таким чином, забезпечення балансу між автономією волі сторін і імперативними вимогами не лише сприяє зниженню правових суперечностей, але й підвищує ефективність та надійність міжнародних економічних та юридичних відносин.

Як ми можемо спостерігати, колізійні аспекти автономії волі сторін та імперативних вимог до форми договору в міжнародному приватному праві є складною та багатогранною проблемою. Вони вимагають точного балансу між правами сторін на вибір форми та змісту угоди і вимогами публічного порядку, що можуть варіюватися в залежності від юрисдикції. Задача міжнародного приватного права полягає в розробці та застосу-

ванні таких колізійних норм, які б забезпечували ефективне вирішення суперечностей, сприяючи стабільності та передбачуваності міжнародних угод. Для вирішення цих колізій на міжнародному рівні необхідно створювати гармонізовані правила або використовувати універсальні підходи, що дозволяють визначити, яка правова система має перевагу, та яка форма договору буде визнана дійсною в разі суперечностей. Це особливо важливо в таких сферах, як міжнародна торгівля, інвестиції та договори між фізичними і юридичними особами різних держав. Гармонізація правових норм, зокрема через міжнародні конвенції, угоди та стандарти, може допомогти зменшити правову невизначеність і забезпечити рівні умови для учасників міжнародних угод.

Одним із прикладів таких інструментів є Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція) [9], яка надає єдині правила для укладення та виконання контрактів між сторонами, що належать до різних правових систем. Це дозволяє створити правову визначеність і знизити ризики, пов'язані з колізіями між національними правами. Також важливими є міжнародні стандарти, розроблені організаціями, такими як УНІДРУА [7], які пропонують універсальні рекомендації щодо договорів і допомагають країнам знаходити компромісні рішення у питаннях, що стосуються форми договору, застосовного права та виконання угод.

Крім того, важливою складовою вирішення колізій є розвиток судової практики та арбітражних процедур, які здатні забезпечити ефективне застосування міжнародних норм і вирішення спорів, що виникають через суперечності між національними правами. Зростання ролі міжнародних арбітражних судів сприяє створенню більшої правової визначеності, оскільки вони враховують як

національні, так і міжнародні аспекти, дозволяючи сторонам забезпечити стабільність і ефективність своїх міжнародних угод.

Таким чином, вирішення колізій між автономією волі сторін і імперативними вимогами до форми договору є необхідним для забезпечення гармонійного розвитку міжнародного приватного права та створення стабільних умов для міжнародних економічних відносин.

Висновки. Отже, аналіз принципу автономії волі сторін та імперативних вимог до форми договору в міжнародному приватному праві показує, що питання балансування цих двох аспектів є надзвичайно важливим для забезпечення ефективності та стабільності міжнародних правовідносин. Автономія волі є основою для укладення договорів між сторонами, надаючи їм можливість вибору застосовного права та форми угоди. Однак ця свобода не є абсолютною, оскільки імперативні вимоги до форми договору можуть накладати обмеження з метою захисту публічного порядку, прав споживачів та запобігання правовим зловживанням.

Колізійні аспекти, що виникають через різні вимоги до форми договору в різних юрисдикціях, створюють ризики правової невизначеності та ускладнюють виконання міжнародних угод. Тому важливо забезпечити гармонізацію національних та міжнародних норм, що дозволить зберегти принцип свободи договору, водночас враховуючи необхідність захисту публічних інтересів. У цьому контексті важливими є зусилля міжнародних організацій, таких як УНІДРУА, для розробки уніфікованих стандартів, які б сприяли ефективному та стабільному розвитку міжнародних торгових відносин і забезпечували правову визначеність у транскордонних угодах.

Таким чином, досягнення балансу між автономією волі сторін і імперативними вимогами до форми договору

є ключем до забезпечення правової стабільності та передбачуваності у міжнародному приватному праві, що сприятиме розвитку глобальної економіки та правового співробітництва між державами.

У статті досліджується питання автономії волі сторін та імперативні вимоги до форми договору в міжнародному приватному праві. Стаття наголошує, що у сучасних умовах глобалізації та зростаючої кількості транскордонних угод питання автономії волі сторін та імперативних вимог до форми договору набуває особливої значущості. З одного боку, автономія волі є фундаментальним принципом міжнародного приватного права, що забезпечує сторонам свободу вибору застосовного права. З іншого боку, імперативні вимоги до форми договору можуть обмежувати цю свободу з метою захисту публічного порядку, прав сторін та забезпечення юридичної визначеності.

У процесі дослідження проаналізовано обмеження, які часто породжують колізійні питання, оскільки різні правові системи висувають неоднакові вимоги до форми договорів, що може впливати на їхню дійсність та виконання. Особливої уваги ця проблема набуває у випадках, коли сторони обирають право однієї держави для регулювання своїх відносин, але при цьому договір має бути виконаний або визнаний в іншій юрисдикції з іншими імперативними вимогами. Це створює ризики правової невизначеності, складнощі у судовому та арбітражному розгляді спорів, а також потребує розробки ефективних механізмів узгодження автономії волі з імперативними нормами, що забезпечують стабільність та передбачуваність міжнародних комерційних угод.

У статті також приділено увагу колізійним аспектам регулювання форми договору, які викликають значні труднощі в правозастосовній практиці, оскільки різні правові системи по-різному визначають її значення та наслідки недотримання. Уніфікація цих правил у міжнародному правовому просторі залишається неповною, що створює ризики правової невизначеності та потенційних спорів. Аналіз проблеми є особливо актуальним у контексті гармонізації національних законодавств із міжнародними стандартами та розробки ефективних правових механізмів для забезпечення балансу між автономією волі та імперативними нормами.

Зроблено висновок, що дослідження щодо досягнення балансу між автономією волі сторін і імперативними вимогами до форми договору є ключем до забезпечення правової стабільності та передбачуваності у міжнародному приватному праві, який сприятиме розвитку глобальної економіки та правового співробітництва між державами.

Ключові слова: автономія волі, імперативні норми, міжнародне приватне право, форма договору, колізійні норми.

Marchenko D. Autonomy of the parties' will and imperative requirements for the form of a contract in private international law: conflict aspects

The article examines the issue of the autonomy of the will of the parties and the imperative requirements for the form of the contract in private international law. The article emphasizes that in the current conditions of globalization and the growing number of cross-border agreements, the issue of the autonomy of the will of the parties and the imperative

requirements for the form of the contract acquires particular significance. On the one hand, the autonomy of the will is a fundamental principle of private international law, which provides the parties with the freedom to choose the applicable law. On the other hand, the imperative requirements for the form of the contract may limit this freedom in order to protect public order, the rights of the parties and ensure legal certainty. The research analyzes the limitations that often give rise to conflict issues, since different legal systems put forward different requirements for the form of contracts, which may affect their validity and performance. This problem receives particular attention in cases where the parties choose the law of one state to regulate their relations, but at the same time the contract must be performed or recognized in another jurisdiction with other imperative requirements. This creates risks of legal uncertainty, difficulties in judicial and arbitration proceedings, and also requires the development of effective mechanisms for reconciling autonomy of will with imperative norms that ensure stability and predictability of international commercial agreements.

The article also pays attention to the conflicting aspects of regulating the form of the contract, which cause significant difficulties in law enforcement practice, since different legal systems define its meaning and the consequences of non-compliance in different ways. The unification of these rules in the international legal space remains incomplete, which creates risks of legal uncertainty and potential disputes. The analysis of the problem is particularly relevant in the context of harmonizing national legislation with international standards and developing effective legal mechanisms to ensure a balance between autonomy of will and imperative norms.

It is concluded that research on achieving a balance between the autonomy of the parties' will and imperative requirements for the form of the contract is the key to ensuring legal stability and predictability in private international law, which will contribute to the development of the global economy and legal cooperation between states.

Key words: autonomy of will, mandatory rules, private international law, form of contract, conflict of laws rules.

Література:

1. Довгерт А.С. Деякі проблеми вибору сторонами права, що підлягає застосуванню у зовнішньоекономічних договорах. Міжнародне приватне право: актуальні проблеми / за ред. А.С. Довгерта. Київ : Укр. центр правн. студій, 2001. 331 с.
2. Кисіль В.І., Серьогін О.Ю. Міжнародне приватне право: науково-практичний коментар закону / за ред. А.С. Довгерта. Харків : Одиссей, 2008. 352 с.
3. Онищенко Г.В. Автономія волі як основоположний принцип при визначенні права, що підлягає застосуванню до довірчих відносин з іноземним елементом / Г.В. Онищенко / Підприємництво, господарство і право. 2009. № 3. С. 77–80.
4. Погорецька Н. В. Щодо питання про співвідношення інститутів автономії волі сторін та обходу закону у міжнародному приватному праві / Н. В. Погорецька / Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Вип. 2. С. 253–267.
5. Федіняк Г.С., Федіняк Л.С. Міжнародне приватне право: підручник. 8-ме вид., переобл. і допов. К.: Алерта, 2021. 524 с.
6. Beijing Law Review. The «Principle of Autonomy» in Contract under the Civil Code of Ethiopian: Is It an Absolute Principle? Volume. 10 №.4. 2019. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=94425>
7. Принципи УНІДРУА. URL: <https://surl.li/tmudvk>
8. Luan Hasneziri. The Principle of Autonomy of Contractual Will. European Journal of Multidisciplinary Studies. Volume 8. Issue 1. 2023. P. 134–147.
9. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. 1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.24>

аспірант

**ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ПРАВ НА ЧАСТКУ
У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТА ВПЛИВ
НА СТУПІНЬ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ
ПРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТОВАРИСТВ
З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ**

Мета дослідження полягає у розкритті питання щодо правонаступництва корпоративних прав учасників

товариств, які перебувають у процесі реорганізації, так як за загальним правилом, визначеним у законодавстві, при реорганізації виникає правонаступництво щодо майна, прав та обов'язків, що переходять від правопередника до правонаступника. Логіка дослідження зумовлює з'ясування впливу реорганізації на зміну співвідношення часток у статутному капіталі та вплив на ступінь корпоративного контролю у товаристві- правонаступника.

Виклад основного матеріалу

У правовій літературі реорганізація розглядається як підстава виникнення та (або) припинення юридичних осіб, що зумовлює перехід всього обсягу прав і обов'язків від юридичних осіб, які існували раніше (правопередників) до інших юридичних осіб (правонаступників). Як зазначає О. Р. Кібенко, суть реорганізації полягає у правонаступництві між юридичними особами, тобто комплексним одночасним переходом всього або частини майна, прав та обов'язків від одних юридичних осіб (правопередників) до інших новостворених або існуючих юридичних осіб (правонаступників) [2; 383]. У статті 48 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», (надалі-Закон України «Про ТОВ та ТД») вказується, що до правонаступника мають перейти майно, права та обов'язки реорганізованої юридичної особи [3]. З наведених доктринальних визначень та норми законодавства вбачається, що ними не охоплюється питання формування статутного капіталу ТОВ – правонаступника, від чого прямо залежить підстави набуття корпоративних прав та обов'язків учасником цього товариства, які тісно пов'язані з часткою у статутному капіталі.

Ряд вчених розглядають реорганізацію як первісний спосіб набуття корпоративних прав, оскільки в процесі реорганізації підприємства не відбувається правонаступництва

корпоративних прав. У результаті її проведення учасники підприємства, яке реорганізується, стають першими набувачами акцій (часток), які набуваються ними в процесі реорганізації і в яких втілені корпоративні права [4; 288]. Ця теза є цікавою з наукової точки зору, адже набуття корпоративних прав прямо пов'язане з встановлення корпоративного контролю. Думається, що така думка ґрунтується на тому, що при реорганізації поєднують одночасно і припинення і створення юридичної особи. Однак, створення та формування статутного капіталу товариства шляхом реорганізації має свої особливості, які є відмінними від створення при заснуванні, а припинення організації шляхом реорганізації не є аналогічним ліквідації.

Протилежної точки зору дотримується Л.В. Сіщук, яка стверджує, що при реорганізації виникає правонаступництво як щодо майна, прав і обов'язків, які переходять до юридичної особи (правонаступника) за розподільним балансом (передавальним актом), так і щодо корпоративних прав учасників, які їх набувають внаслідок конвертації акцій (обміну часток (паїв) у статутному капіталі товариства [5; 133]. Тобто, на думку вченої, наявністю правонаступництва обґрунтовується правова природа конвертації акцій (обміну часток у статутному капіталі товариства).

Права та обов'язки учасника ТОВ складають зміст певного корпоративного правовідношення. Тому у випадку їх припинення припиняється і саме корпоративне правовідношення. Жорнокуй Ю. М. та С.О. Сліпченко цілком справедливо зауважують, що зміна ж суб'єктного складу, припиняючи юридичний зв'язок між суб'єктами корпоративних правовідносин, не припиняє самі правовідносини, оскільки на місце учасника, який вибув з них, з'являється новий учасник, а отже, має місце правонаступництво [6; 43].

шення часток у статутному капіталі, що має наслідком зміну ступенів корпоративного контролю у товаристві. Більш того, реорганізація може бути новим інструментом для виключення учасника товариства, що замінює положення ст. 64 Закону України «Про господарські товариства», який дозволяє виключати з товариства недобросовісного учасника та було своєрідним способом розв'язання корпоративних конфліктів. Відтак, внаслідок реорганізації фактично виникають нові зв'язки між товариством та учасниками, зумовлені іншими співвідношенням часток у статутному капіталі, якого не існувало при первинному утворенні товариства, тобто, має місце новий якісний склад учасників товариства. Т.С. Ступак зауважує, що реорганізація впливає на систему управління як товариства, що реорганізується, так і юридичної особи, котра створюється в результаті реорганізації, оскільки в новоствореній організації формуються нові органи управління [7; 69]. Отже, однозначно стверджувати, що учасник новоутвореного товариства, має тотожний обсяг прав та обов'язків, який мав у товаристві – правонаступника, який припинився внаслідок реорганізації є передчасним та потребує дослідження питання конвертації часток.

Конвертація часток є ключовим аспектом процедури реорганізації ТОВ, оскільки визначає розмір часток, які набудуть учасники у статутному капіталі товариства, що виникає внаслідок реорганізації. Доктор Щербакова Н. В. дослідила у своєму дисертаційному дослідженні питання конвертації часток та визначила ряд базових засад (умов) проведення конвертації акцій (часток, паїв) в реорганізаційних відносинах: акції одного виду повинні мати рівну номінальну вартість під час реорганізації; збереження співвідношення кількості акцій (часток, паїв), що були між акціонерами (учасниками, членами)

у статутному (складеному) капіталі акціонерного (господарського) товариства; конвертації підлягають тільки повністю оплачені акції (частки, паї) [8; 350]. Однак, ряд цих умов стосуються виключно акціонерних товариств, окремих наукових досліджень конвертації часток при реорганізації ТОВ вітчизняні науковці не проводили.

Алгоритм конвертації часток визначений у ст. 54 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та залежить від способу реорганізації, – поділу, злиття (приєднання), виділу, перетворення, проте у будь-якому випадку за дотримання принципу збереження співвідношення між частками учасників у капіталі як у первісних, так й у новоутворених товариствах. Поняття конвертації часток у статутному капіталі міститься у ч. 2 цієї статті та його можна розглядати як процес переведення часток у статутному капіталі товариства, що припиняється, в статутний капітал товариства, до якого приєднуються чи яке створюється у процесі реорганізації. Ще один показник, який застосовується при конвертації часток у статутному капіталі – це їх співвідношення. Як математичне поняття співвідношення є відношенням між двома числами, яке показує, скільки разів перше число містить друге, тобто одну частку в статутному капіталі слід зіставляти з другою часткою. Частиною 3 ст. 54 згаданого Закону передбачено, що частки учасників у статутному капіталі товариства, що припиняється внаслідок злиття або приєднання, конвертуються в частки учасників у статутному капіталі ТОВ- правонаступника із збереженням співвідношення між частками учасників, яке було в ТОВ, що припинилося, у межах сукупної частки таких учасників у статутному капіталі ТОВ- правонаступника. Згідно зі ст. 49 та 50 Закону України «Про ТОВ та ТД» злиття та приєднання відбувається переданням

всього майна, усіх прав та обов'язків товариству – правонаступнику, отже й передання статутного капіталу відбувається шляхом його влиття до статутного капіталу товариства – правонаступника. Реорганізація товариств шляхом приєднання та злиття може мати наслідком збільшення кількості учасників та збільшення статутного капіталу. Для визначення часток учасників у статутному капіталі новоутвореного товариства потрібно визначати їх співвідношення. Після реорганізації товариств може змінюватись співвідношення часток учасників та їх розмір у статутному капіталі у новоутвореному товаристві, що, відповідно, змінюватиме й ступінь корпоративного контролю кожного учасника: учасник який мав частку у розмірі 80 % статутного капіталі товариства, що відповідає за класифікацією А. В. Смітюха [9; 282] неповному вирішальному впливу кваліфікованої більшості, після реорганізації товариств шляхом придання може мати частку більше 25 % статутного капіталу, що відповідатиме такому ступеню корпоративного контролю як блокуючий контроль кваліфікованої більшості.

З аналізу процедури конвертації часток у статутному капіталі ТОВ при реорганізації можна виокремити ряд питань, які потребують наукового осмислення та законодавчого врегулювання. Конвертація часток у статутному капіталі товариства перебуває виключно у математичній площині, що видається не зовсім вірним, оскільки не враховує оцінку компанії, їх активи, рентабельність, ділову репутацію. Крім того, зауважуємо, що можна наводити різні аргументи на користь того, чи є конвертація часток у статутному капіталі предметом вільних перемовин чи чітко визначеною законодавством математичною формулою. Так, бачиться, що у першому випадку мажоритарій може отримати необмежену владу змінювати правове

При конвертації часток потрібно враховувати інтереси не тільки фінансового чи виробничого порядку, а й інтереси учасників, особливо міноритарних, що може досягатись встановленням правил про однастайність прийняття рішень про реорганізацію. Відповідно до 2 ст. 34 Закону України «Про ТОВ та ТДВ» рішення про виділ, злиття, поділ, приєднання, ліквідацію та перетворення товариства приймаються трьома чвертями голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань. Бачиться, що визначений законодавством порядок прийняття рішення може змінювати розмір частки учасника у статутному капіталі товариства. Як було проаналізовано вище, при реорганізаційних процедурах зберігається співвідношення часток учасників ТОВ, однак змінюється загальне співвідношення часток учасників у статутному капіталі ТОВ («розмиття» часток у статутному капіталі), що, відповідно, змінює й ступінь корпоративного контролю учасників. Зміна розміру часток учасника у статутному капіталі надзвичайно чутливе питання для кожного із учасників, адже впливає на здійснення прав учасників товариства. Саме тому законодавець закріпив правило про необхідність однастайності для прийняття рішення про перерозподіл часток у статутному капіталі ТОВ (ч. 3

ст. 34 Закону України «ПРО ТОВ та ТДВ»). Бачиться, що закріплення правила про одностайне прийняття рішення про реорганізацію товариства фактично нівелювало би проблему захисту корпоративних прав учасників ТОВ та забезпечувало б баланс інтересів всіх учасників, а також гарантувало би, що відповідне рішення прийняте в інтересах всіх учасників.

«Розмиття» частки учасника, так само як й при реорганізації, є й наслідком збільшення статутного капіталу товариства. Прикметним також є те, що для прийняття рішення про збільшення статутного капіталу також не вимагається одностайності голосів всіх учасників товариства (ч. 2 ст. 34 Закону України «Про ТОВ та ТДВ») та законодавство не визначає підстав для визнання відповідного рішення загальних зборів учасників недійсним. Бачиться, що оцінка рішення загальних зборів учасників товариства про збільшення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів повинно оцінюватись з урахуванням доказів, які б підтверджували необхідність залучення додаткового капіталу за рахунок саме додаткових вкладів, недостатності власних засобів товариства для здійснення діяльності та відсутності інших альтернативних джерел поповнення обігового капіталу, які б не привели до таких негативних наслідків, як зменшення частки міноритарного учасника у статутному капіталі, та, відповідно як інструмент його «витіснення». Отже рішення про реорганізації товариства, так само як й рішення про збільшення статутного капіталу, повинні оцінюватись на предмет відповідності інтересам товариства, які пропорційні інтересам учасників товариства, оскільки можуть мати наслідком зменшення ступеню корпоративного контролю, який передбачає певного рівня володіння часткою у статутному капіталі товариства.

Законодавство також не регулює питання відновлення корпоративного контролю, який учасник втратив внаслідок реорганізації. Вітчизняне законодавство не передбачає особливого порядку грошової компенсації невірної конвертації часток у статутному капіталі товариства, оскільки відповідного правового результату можна досягти застосуванням такого способу захисту як відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (підпункт 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України). Оскільки внаслідок конвертації часток при реорганізації можуть порушуватись права учасника, для останнього важливим є отримання певного ступеню корпоративного контролю, для чого потрібно отримати частку в статутному капіталі, а не досягти настання інших наслідків – визнання недійсним рішення загальних зборів учасників, стягнення збитків тощо.

Доречно також додати, що з даним позовом можуть звертатись учасники, які не голосували за проведення процедури реорганізації, що відповідатиме принципу правової визначеності поведінки учасника цивільних правовідносин, визначені пунктом 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України, згідно з якою дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, що забороняє суперечливу поведінку.

Учасник товариства, який не голосував за рішення про його реорганізацію може вимагати визнання прав на частку в статутному капіталі товариства – правонаступника, якщо його права були порушені неправильною конвертацією часток внаслідок чого він позбавляється часток у статутному капіталі товариства – правонаступника. Цей спосіб захисту законодавчо закріплений у частині 5 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [10] як вимога про визначення розміру

статутного капіталу ТОВ і розмірів часток учасників у ньому. При цьому за учасниками товариства – правопередника мають визнаватися права на частки у статутному капіталі у тому розмірі, які належали їм до реорганізації. Отже, правові наслідки визнання реорганізації недійсною полягають у відновленні становища, яке існувало до реорганізації у відношенні до часток у статутному капіталі товариства.

Висновки. Детальне регулювання у Законі України «Про ТОВ та ТДВ» питань конвертування часток у статутному капіталі при виділі, злитті, приєднанні є безумовно позитивним. Поряд з цим, аналіз чинного законодавства надає підстави для висновку про те, що норми про захист прав учасників товариств у реорганізаційному процесі мають бути центральними, однак ці питання є найменш врегульованими у законодавстві та опрацьованими у науці, натомість основний акцент перенесено на захист прав кредиторів підприємств, які перебувають у процесі реорганізації.

Учасник, ступінь корпоративного контролю якого змінився внаслідок неправильної конвертації частки у статутному капіталі ТОВ, може його відновити шляхом визнання права на частку у статутному капіталі у тому розмірі, який належав йому до реорганізації.

У статті піднімається проблематика правонаступництва прав на частку у статутному капіталі та вплив на ступінь корпоративного контролю при реорганізації товариств з обмеженою відповідальністю. Досліджено питання правонаступництва корпоративних прав при реорганізації товариств та наведені аргументи про те, що реорганізація є первинним способом набуття корпоративних прав, адже у товариства- правонаступника суттєво змінюється структура, статут, розмір статутного капіталу. Доведено,

що при таких формах реорганізації як поділ та приєднання змінюється співвідношення часток у статутному капіталі, що відповідно змінює обсяг та можливість реалізації певних корпоративних прав, а отже й ступінь корпоративного контролю у товаристві – правонаступнику.

У статті проаналізовано питання конвертації часток у статутному капіталі товариства, яке є одним із ключових при реорганізації, оскільки визначає розмір часток, який учасники товариства набуть після реорганізації. Конвертація часток розуміється як процес переведення часток у статутному капіталі товариства, що припиняється, в статутний капітал товариства, до якого приєднуються чи яке створюється у процесі приєднання. Закріплений у законодавстві порядок конвертації часток не враховує загальну ринкову оцінку товариства, що є суттєвим чинником при конвертації часток товариств, які перебувають у процедурі приєднання чи злиття. Запропоновано передбачити у законодавстві одностайне прийняття рішення загальними зборами учасників про реорганізацію товариства, що забезпечить захист прав учасників від «розмиття» їх частки при реорганізації товариств.

Суд може захистити право учасника, який втратив корпоративний контроль чи ступінь корпоративного контролю якого змінилась способом, обраним позивачем, при цьому позовна вимога про визначення розміру статутного капіталу ТОВ та розмірів часток учасників у товаристві може розглядатись судом як основна вимога, поряд з похідною вимогою, якою здійснюється захист порушеного права (визнання недійсним рішення загальних зборів учасників тощо).

Зроблено висновок про те, що при реорганізації змінюється загальне співвідношення часток учасників у статутному капіталі ТОВ («розмиття» часток у статутному капіталі), що, відповідно, змінює й ступінь корпоративного контролю учасників. Зазначені фактори зумовлюють необхідність детальних досліджень питань реорганізації, які є важливою частиною проблематики корпоративного права.

Ключові слова: реорганізація, корпоративний контроль, конвертація часток у статутному капіталі.

Negoda I. Succession of Rights to a Share in the Authorized Capital and Its Impact on the Degree of Corporate Control in the Reorganization of Limited Liability Companies

The article analyzes the issue of conversion of shares in the authorized capital of a company, which is one of the key aspects during reorganization, as it determines the size of the shares that participants will acquire after the reorganization. Share conversion is understood as the process of transferring shares from the authorized capital of the company being dissolved to the authorized capital of the company that is being joined or newly created in the process of merger. The procedure for share conversion established by legislation does not take into account the overall market valuation of the company, which is a significant factor in the conversion of shares of companies undergoing merger or acquisition. It is proposed that legislation should require a unanimous decision by the general meeting of participants regarding the reorganization of the company, which would ensure the protection of participants rights from the “dilution” of their shares during company reorganizations.

The court may protect the rights of a participant who has lost corporate control or whose degree of corporate control has changed, in the manner chosen by the claimant. In this case, a claim for determining the size of the authorized capital of the LLC and the shares of the participants in the company may be considered by the court as the main claim, alongside a derivative claim aimed at protecting the violated right (such as declaring the decision of the general meeting of participants invalid, etc.).

It has been concluded that during reorganization, the overall ratio of participants' shares in the authorized capital of a limited liability company changes (“dilution” of shares in the authorized capital), which, accordingly, alters the degree of corporate control held by the participants. These factors necessitate detailed research into reorganization issues, which form an important part of corporate law matters.

Key words: reorganization, corporate control, conversion of shares in the authorized capital.

Література:

1. Жорнокуй В. Г. Сутність реорганізації юридичної особи з позиції визнання виділу одним із видів реорганізації. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2022 № 2 (97) 48–58 с.
2. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 527 с.
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02 2018 року № 2275-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
4. Корпоративне право: навчальний посібник / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Л.М. Дорошенко [та ін.]; за

заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, Л.М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 400 с.

5. Сіщук Л.В. Перехід корпоративних прав при реорганізації господарських товариств. Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція: Збірник наукових праць / Ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Василюєва, І. Б.Саракун. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012 с. 130–133

6. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С.О. Підстави виникнення, зміни та припинення корпоративних правовідносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. № 1. С. 39–57

7. Ступак Т. С. Реорганізація юридичної особи: сутність і розуміння форми її прояву (створення чи припинення). Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2024 № 2 (105) с. 62–73

8. Щербакова Н.В. Правове забезпечення реорганізації господарських товариств. Дис. на здобуття ступеня доктора юрид. наук. Вінниця, 2024. 677с.

9. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади: дис.... док. юрид. наук. 12.00.04. Київ, 2018. 561 с.

10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

С. Неділько,

аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Постановка проблеми. Розвиток транспортної галузі є предметом постійної уваги української держави. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 року № 1550 схвалено Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року, згідно з якою першою стратегічною ціллю визначено «відновлення та розвиток конкурентоспроможної та ефективної транспортної системи, інтегрованої до транс'європейської транспортної мережі, відповідно до політики та стандартів ЄС». Одним з завдань, спрямованих на виконання зазначеної цілі, є «відновлення українського торговельного флоту та судноплавних гідротехнічних споруд за передовими світовими зразками, в тому числі практикою держав – членів ЄС» [1].

У свою чергу, при розробці заходів стимулювання у цій сфері має бути враховано, що відновлення українського торговельного флоту потребує створення умов для зменшення ризиків учасників морегосподарської діяльності. Однією із таких умов є створення в Україні товариства взаємного страхування або відкриття філії іноземного клубу (товариства). Адже в сучасному мореплаванні кожне торговельне судно повинно мати страхове покриття відповідальності перед третіми особами, яке, як правило, надається клубами взаємного страхування (англ. – protection and indemnity club або P&I club).

Наприклад, Директива № 2009/20/ЄС Європейського парламенту і Ради від 23.04.2009 року «Про страхування власників суден від морських позовів» зобов'язує кожену державу-члена вимагати від суден, які плавають під її прапором або заходять у порти під її юрисдикцією, мати або страхування, що надається членами Міжнародної групи Р&І клубів, або страхування з аналогічними умовами. Наявність страхування підтверджується відповідним сертифікатом, який має знаходитися на борту такого судна [2]. До Міжнародної групи Р&І клубів (англ. – International Group of P&I Clubs) входять 12 клубів, що разом охоплюють близько 90 % світового океанського тоннажу [3]. В багатьох країнах з розвиненою галуззю судноплавства створюються та діють власні клуби (товариства) взаємного страхування за наявності відповідної нормативно-правової бази.

Водночас, варто зауважити, що механізм взаємного страхування може бути застосований не лише в галузі судноплавства, але й в інших секторах економіки, що набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії російської федерації проти України, яка супроводжується постійними атаками, зокрема на об'єкти енергетичної та портової інфраструктури. Приватний сектор економіки зацікавлений в отриманні доступного страхування, у тому числі від воєнних ризиків. Взаємне страхування може

служувати вирішенням проблеми отримання страхового покриття та мінімізації витрат на придбання страхових послуг у страхових компаній.

Разом з тим, частиною 4 статті 2 Закону України «Про страхування» від 18.11.2021 року, який було введено в дію 01.01.2024 року, встановлено пряму заборону діяльності товариств взаємного страхування, «якщо така діяльність не врегульована спеціальним законом з регулювання діяльності товариств взаємного страхування» [4], який станом на теперішній час не прийнято.

За наведених умов, в Україні відсутні правові підстави створення та діяльності товариств (клубів) взаємної відповідальності або філій таких іноземних товариств (клубів), що створює перепони для розвитку галузі судноплавства. У цьому світлі вбачається доцільним дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання взаємного страхування на морському транспорті з метою його врахування при розробленні відповідної нормативно-правової бази в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці нормативно-правового регулювання взаємного страхування присвячено праці таких українських науковців, як А. Адамов, О. Адамова, О. Заворотна, О. Лобова, Н. Міловська, П. Стрельбіцький, І. Тимошенко, Т. Чухрай та інших. Разом з тим, враховуючи введення в дію нового Закону України «Про страхування» № 1909-IX, дослідження вказаних вчених не охоплюють актуального стану правового регулювання окреслених питань. Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням правового регулювання взаємного страхування у Великобританії, варто згадати Ф. Фірінчіогларі (Firinciogullari), Дж. Мануеля (J Manuel), К. Мартіна (C. Martin), К. Онузуліке (C. Onuzulike). Проте вивчення можливої імплементації досвіду Великобританії в Україні залишилося поза наукових досліджень.

Метою статті є дослідження перспектив правового регулювання взаємного страхування на морському транспорті в Україні з урахуванням позитивного досвіду Великобританії.

Виклад основного матеріалу. Чинним раніше Законом України «Про страхування» від 07.03.1996 року № 85/96-ВР було закріплено право фізичних та юридичних осіб на створення товариств взаємного страхування для захисту своїх майнових інтересів в порядку і на умовах, визначених законодавством України [5]. Причому, закон допускав визначення відповідних порядку та умов «законодавством України», під яким слід розуміти «закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [6], тобто джерелами відповідного регулювання визнавалися не лише закони, а й підзаконні нормативно-правові акти.

З метою реалізації передбачених вказаних Законом № 85/96-ВР положень 01.02.1997 року Постановою Кабінету Міністрів України № 132 було затверджено Тимчасове положення про товариство взаємного страхування, яким було закріплено нормативне визначення поняття «товариство взаємного страхування», визначено зобов'язання таких товариств, поняття, розміри та порядок сплати страхових платежів, істотні умови договору страхування, порядок розроблення правил страхування, підстави та умови виплати страхової суми, порядок виходу членів товариства з його складу [7]. Проте Тимчасове положення про товариство взаємного страхування втратило чинність одночасно з Законом № 85/96-ВР.

Чинним на сьогодні Законом № 1909-IX встановлено, що діяльність товариств взаємного страхування має бути врегульована лише спеціальним законом, що, як зазначалося вище, визначено правовою умовою створення та діяльності на території України товариств (клубів) взаємного страхування.

Попри законодавчу неповноту сьогодишнього регулювання у цій сфері, варто відзначити окремі позитивні кроки українського законодавця в на шляху до легалізації в Україні діяльності P&I клубів в сфері взаємного страхування на морському транспорті.

Так, у 2023 році в законодавстві України було вперше введено поняття «P&I клуб». Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2023 року № 548 було затверджено «Порядок надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав» (далі – «Порядок № 548»). Пунктом 2 Порядку № 548 передбачено, що страховиками згідно з вказаним Порядком є особи, визначені страховиками відповідно до Закону України «Про страхування», а також особи, які мають статус страховика згідно із законодавством іноземних держав, зокрема товариства взаємного страхування (P&I клуби) [8]. Відповідне поняття було збережено також в аналогічному Порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 року № 361 [9].

Проте очевидно, що такий крок є недостатнім, адже він не знімає заборону діяльності товариств (клубів) взаємного страхування на території України до її врегулювання спеціальним законом. За наведених обставин вбачається очевидною необ-

хідність розроблення та прийняття спеціального закону про товариства взаємного страхування, який буде основним джерелом правового регулювання взаємного страхування. Тимчасовим заходом до прийняття спеціального закону може стати встановлення виключення з загальної заборони для клубів, які входять до Міжнародної групи P&I клубів і за своєю правовою природою є товариствами взаємного страхування, що відповідатиме загальному підходу до регулювання страхування в Україні.

Статтею 6 Закону України «Про страхування» № 1909-IX дозволено діяльність страховиків-нерезидентів на території України без реєстрації філії та отримання ліцензії щодо страхування за конкретно визначеними класами, у тому числі клас 6 – страхування водних суден; клас 7 – страхування майна, що перевозиться (включаючи вантаж та багаж); клас 12 – страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання водного судна, а також перестрахування. При цьому страховики-нерезиденти мають відповідати ряду вимог, що покликані гарантувати їх надійність.

У якості першого кроку для скасування заборони діяльності товариств взаємного страхування в Україні вбачається за доцільне доповнити ч. 4 ст. 2 Закону України «Про страхування» № 1909-IX положенням наступного змісту: *«окрім діяльності клубів взаємного страхування – нерезидентів, які входять до Міжнародної групи P&I клубів та відповідають вимогам, встановленим статтею 6 цього Закону»*.

Варто зауважити, що підхід законодавця до врегулювання діяльності товариств взаємного страхування, закріплений у Законі № 1909-IX, вбачається досить спірним, адже очевидним є намір встановити невідправдано жорстке нормативне регулювання майбутнім спеціальним законом. Більш сприятливою для бізнесу

видається модель, за якої в основу діяльності товариств взаємного страхування будуть закладені принципи свободи підприємницької діяльності, свободи договору та вільного визначення членами товариств умов взаємного страхування. Взаємне страхування ґрунтується, в першу чергу, на домовленості рівних між собою суб'єктів, тоді як у класичних правовідносинах з надання страхових послуг страхові компанії мають сильнішу позицію порівняно з їх клієнтами (страхувальниками), що обумовлює необхідність захисту останніх з боку держави. У цьому світлі максимальна лібералізація правового регулювання сприятиме активному розвитку сфери взаємного страхування в Україні, тоді як надмірне втручання держави може штучно гальмувати його.

Окрім Закону України «Про страхування» № 1909-IX та спеціального закону, яким буде врегульовано діяльність товариств взаємного страхування і який стане основним нормативно-правовим актом в даній сфері, до джерел правового регулювання досліджуваних правовідносин належить також Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» № 1953-IX від 14.12.2021 року, у якому закріплено загальні принципи та основи функціонування ринку фінансових послуг, діяльності фінансових компаній, державного регулювання та нагляду за їх діяльністю, захисту прав клієнтів тощо.

Спеціальними нормативно-правовими актами, якими врегульовано страхування на морському транспорті, є Кодекс торговельного мореплавства України, а саме ст.ст. 191, 191-1, якими унормовано страхування пасажирів та страхування морських ризиків, а також Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.11.2024 року № 1419 «Про затвердження Порядку та умов страхування на морському транспорті». Вказані акти хоч і не містять жодних спеціальних норм, якими було б врегульо-

вано взаємне страхування, проте їх дія поширюватиметься на таку діяльність після того, як її здійснення буде дозволено на території України.

На відміну від багатьох інших сфер морського права, страхування на морському транспорті, у тому числі взаємне страхування, не врегульовано спеціальною міжнародною конвенцією, яка могла б бути ратифікована Верховною Радою України та використана законодавцем у якості орієнтиру при розробці закону, що регулюватиме діяльність товариств взаємного страхування. У цьому світлі доцільним є врахування відповідного досвіду правового регулювання зарубіжних країн.

P&I клуби зародилися в 1850-х роках у Великобританії [10, с. 60]. Крім того, правила восьми з дванадцяти клубів, що входять до складу Міжнародної групи P&I клубів, а саме Britannia Steam Ship Insurance Association Limited, London Steam-Ship Owners' Mutual Insurance Association Limited, North Standard Limited, Steamship Mutual Underwriting Association (Bermuda) Limited, United Kingdom Mutual Steam Ship Assurance Association Limited, West of England Ship Owners Mutual Insurance Association, Shipowners' Mutual Protection & Indemnity Association, регулюються англійським правом. Враховуючи наведені обставини, доцільним вбачається дослідження досвіду правового регулювання взаємного страхування саме Великобританії.

Основним нормативно-правовим актом в англійському праві, що регулює досліджувані правовідносини, є Закон про морське страхування 1906 року (англ. – Marine Insurance Act 1906), який зі змінами та доповненнями діє дотепер. Статтею 85 вказаного Закону врегульовано взаємне страхування та передбачено, що воно має місце, якщо дві або більше особи взаємно застрахували один одного від морських страхових випадків. Поло-

ження Закону про морське страхування 1906 року застосовуються до взаємного страхування, за винятком прямо передбачених ст. 85 випадків, а саме [11]:

Положення, що стосуються премії, не застосовуються до взаємного страхування, але за згодою сторін премія може бути замінена гарантією або іншою домовленістю.

Положення Закону про морське страхування 1906 року в тій мірі, в якій вони можуть бути змінені за згодою сторін, можуть бути змінені умовами полісів, виданих асоціаціями, або правилами та положеннями асоціацій. При цьому під «асоціацією» мається на увазі товариство (клуб) взаємного страхування.

Таким чином, Законом про морське страхування 1906 року не передбачено будь-яких особливих умов створення та діяльності товариств (клубів) взаємного страхування порівняно з іншими страховими компаніями. Натомість позитивним вбачається підхід законодавця Сполученого Королівства, згідно з яким дозволяється відступлення від окремих положень Закону за згодою сторін, що дозволяє уникнути надмірної регуляції та втручання в приватні страхові правовідносини зі сторони держави.

Ще одним нормативно-правовим актом, яким регулюється діяльність суб'єктів, що надають послуги у сфері взаємного страхування у Великобританії, є Закон про фінансові послуги та ринки 2000 року (англ. – Financial Services and Markets Act 2000) [12] з подальшими змінами, яким встановлено вимоги до фінансових компаній, що надають фінансові послуги на території Великобританії, врегульовано їх діяльність, а також здійснення контролю та нагляду уповноваженими органами – регуляторами. Згідно з Законом про фінансові послуги та ринки 2000 року, регуляторами є:

1) управління з фінансової поведінки (англ. – Financial Conduct Authority), яке для досягнення осно-

вної мети – належного функціонування відповідних ринків – забезпечує дотримання захисту прав споживачів, доброчесності та конкуренції шляхом встановлення правил, технічних стандартів, підготовки та видання кодексів, надання загальних рекомендацій, визначення загальної політики та принципів відповідно до Закону про фінансові послуги та ринки 2000 року;

2) управління пруденційного нагляду (англ. – Prudential Regulation Authority) – Банк Англії (англ. – Bank of England), основною метою якого є сприяння безпеці та надійності фінансових компаній, а також забезпечення стабільності фінансової системи Сполученого Королівства.

Для порівняння, в Україні наразі єдиним регулятором щодо діяльності з надання усіх фінансових послуг, окрім тих, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, є Національний банк України, що само по собі створює певні проблеми у регулюванні з урахуванням спрямованості діяльності НБУ на організацію банківської системи, а не ринкової інфраструктури транспортної галузі, до якого належить взаємне страхування.

Закон про фінансові послуги та ринки 2000 року визначає види діяльності у сфері фінансів, на здійснення яких необхідно отримати дозвіл регуляторів, а також встановлює заборону здійснення відповідної діяльності без такого дозволу. Щоб отримати дозвіл, компанія має відповідати мінімальним (пороговим) вимогам, якими, з урахуванням внесених Законом про фінансові послуги 2012 року (англ. – Financial Services Act 2012) [13] змін, є, зокрема вимоги щодо правового статусу та організаційно-правової форми компанії, місцезнаходження та місця здійснення діяльності, розсудливості у здійсненні діяльності (тобто наявності фінансових і нефінансових ресурсів); здатності до ефективного

зацікавлених осіб про найважливіші прийняті зміни, вказані R&I клуби видали відповідні циркуляри узгодженого змісту.

Як вбачається з циркуляру № 15/15 від 15.11.2015 року United Kingdom Mutual Steam Ship Assurance Association Limited, обов'язок фінансових компаній, у тому числі P&I клубів щодо розкриття інформації, передбачений Законом про морське страхування 1906 року, згідно з Законом про страхування 2015 року було замінено на обов'язок «об'єктивного представлення» ризику. Згідно з Законом 2015 року, страховик матиме право відмовити у виплаті страхового відшкодування, якщо страхувальник умисно або з необережності не надасть достовірної інформації. Крім того, страховик також матиме право відмовити у виплаті відшкодування у випадку, якщо вина страхувальника у ненаданні достовірної інформації відсутня, але страховик не уклав би договір страхування, якби така інформація була надана [16]. Клуби дійшли висновку, що прийняття таких змін відповідає як інтересам самих клубів, так і їх членів (страхувальників), а тому застосовуватимуть їх у своїй діяльності.

Зміни щодо наслідків недотримання страхувальниками гарантій, наданих при укладанні договору страхування, не були акцептовані клубами. Так, дотримання певних гарантій, наприклад, підтримання класу судна, є обов'язковою умовою для покриття збитків P&I клубом. Практика і законодавство, що діяли у Великобританії до 2015 року, надавали клубам взаємного страхування ширше право відхиляти вимоги страхувальників, ніж це було б можливо згідно з Законом про страхування 2015 року. Згідно з правилами, що діяли до прийняття нового Закону, порушення гарантій страхувальниками (членами клубу) звільняє клуб від відповідальності за договором страхування з моменту вчинення такого

порушення, крім випадків, якщо правління відповідного клубу не вирішить інакше. Тому клуби взаємного страхування вирішили не застосовувати відповідні положення Закону 2015 року [16], діючи при цьому, в першу чергу, в своїх власних інтересах.

Ще однією вагомою зміною, запровадженою новим Законом 2015 року і прийнятою Р&І клубами, є заборона включення до договору страхування будь-яких умов, які гарантують достовірність усіх заяв страхувальника, зроблених ним до укладення договору. Ця заборона фактично нівелювала дію положень існуючих клубних правил, згідно з якими така інформація вважалася «основою» договору страхування. Наведена норма вищевказаного Закону є обов'язковою, тому з правил восьми вищевказаних Р&І клубів, що керуються англійським правом, було вилучено відповідні положення [16]. Разом з тим, це правило не позбавляє клуби взаємного страхування права розглядати будь-які неточності в попередніх істотних заявах страхувальників з точки зору того, чи було належним чином здійснено «об'єктивне представлення» ризику.

Положення Закону 2015 року, що стосуються шахрайських вимог страхувальників, внесли ясність щодо цих питань, а тому відповідні клуби вирішили застосовувати їх у своїй діяльності. Проте Р&І клуби не застосовуватимуть положення нового Закону, згідно з якими дія договорів страхування не припиняється після пред'явлення шахрайських вимог до клубу не страхувальником, а іншою особою (бенефіціаром), афілійованою зі страхувальником [16]. У такий спосіб клуби взаємного страхування убезпечили себе від потенційної шкоди, завданої шахрайськими діями не лише страхувальників (членів клубів), а й афілійованими з ними особами.

Таким чином, з наведених вище положень циркуляру United Kingdom Mutual Steam Ship Assurance Associa-

tion Limited вбачається, що товариства (клуби) взаємного страхування застосовують у своїй діяльності лише ті положення Закону про страхування 2015 року, які найбільше відповідають саме їх інтересам. Проте ця обставина не нівелює значення вказаного Закону як джерела правового регулювання взаємного страхування на морському транспорті.

Додатково до законів, як загальнообов'язкових нормативно-правових актів, важливе значення для регулювання страхування в досліджуваній сфері мають правила Р&І клубів. Це внутрішні документи клубів, якими детально врегульовано всі питання, пов'язані з страхуванням, зокрема, але не виключно, визначено перелік ризиків, порядок вступу до клубу, тобто фактично укладання договору страхування, всі умови такого договору, порядок пред'явлення вимог у разі настання страхового випадку, вирішення спорів тощо. Враховуючи, що Законом про морське страхування 1906 року передбачено право клубів не застосовувати положення вказаного Закону, крім обов'язкових, та встановлювати інші умови своїми правилами, їх регуляторне значення є безсумнівним.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто відзначити, що попри наявність в Україні нормативно-правової бази для надання страхових послуг, відсутність спеціального закону, яким було б врегульовано діяльність товариств взаємного страхування, призводить до фактичної заборони їх діяльності на морському транспорті в Україні. У зв'язку з цим, нагальним вбачається питання прийняття такого закону у найкоротші строки. При цьому доцільно враховувати досвід правового регулювання діяльності товариств (клубів) взаємного страхування Великобританії, який є успішним з огляду на те, що вісім з дванадцяти клубів Міжнародної групи Р&І клубів керуються саме англійським правом.

По-друге, у Великобританії реалізовано ефективну модель інституційного дуалізму та розмежовано функції державного регулювання і нагляду, а саме пруденційний нагляд здійснює Управління пруденційного нагляду (Банк Англії), тоді як питання поведінкових стандартів, захисту прав споживачів та функціонування ринку координує Управління з фінансової поведінки. Такий підхід дозволяє забезпечити спеціалізацію державного нагляду. В Україні доцільно розглянути створення окремого підрозділу в межах наявного регулятора, який би спеціалізувався на нагляді за морським та взаємним страхуванням, з урахуванням його відмінностей від класичного страхування.

У статті досліджено перспективи правового регулювання взаємного страхування на морському транспорті в Україні з урахуванням позитивного досвіду Великобританії. Автор акцентує увагу на важливості відновлення українського торговельного флоту як стратегічного завдання держави та необхідності створення дієвих правових механізмів мінімізації ризиків для учасників морегосподарської діяльності. Одним із ключових інструментів у цьому контексті визнається створення товариств взаємного страхування або відкриття філій іноземних R&I клубів. Утім, чинне законодавство України, зокрема нова редакція Закону «Про страхування» № 1909-IX, фактично забороняє діяльність таких товариств без наявності спеціального закону, який наразі не прийнято.

Аналізується історія правового регулювання цієї сфери в Україні, сучасний стан нормативної бази, а також перші кроки українського уряду щодо визнання P&I клубів у національному праві. Окрему увагу приділено досвіду Великобританії, зокрема аналізу норм Закону про морське страхування 1906 року, Закону про страхування 2015 року та Закону про фінансові послуги та ринки 2000 року. Розкривається роль P&I клубів як класичної форми товариств взаємного страхування в міжнародній практиці та їх нормативне регулювання за англійським правом. Підкреслюється, що саме досвід Великобританії може слугувати прикладом для розробки ефективної національної моделі правового регулювання, яка відповідала б сучасним викликам і потребам морської галузі України. Автор наголошує на необхідності гнучкого, ліберального підходу до врегулювання взаємного страхування в Україні, з орієнтацією на свободу договору, саморегулювання та мінімальне втручання держави, що успішно застосовується у Великобританії. У статті також висвітлюються пропозиції щодо законодавчих змін, які дозволили б інтегрувати міжнародний досвід та стимулювати розвиток взаємного страхування в транспортній галузі України.

Ключові слова: взаємне страхування, товариство взаємного страхування, клуб взаємного страхування, морське страхування, Міжнародна група P&I клубів.

Nedilko S. Prospects for Legal Regulation of Mutual Insurance in Maritime Transport in Ukraine in View of the United Kingdom Experience

The article examines the prospects for legal regulation of mutual insurance in maritime transport in Ukraine, with consideration of the positive experience

of the United Kingdom. The author emphasizes the importance of restoring the Ukrainian merchant fleet as a national strategic goal and the need to develop effective legal mechanisms to reduce risks for maritime economic actors. One such mechanism is the establishment of mutual insurance associations or branches of foreign P&I clubs. However, current Ukrainian legislation, particularly the new version of the Law "On Insurance" No. 1909-IX, effectively prohibits the operation of such associations in the absence of a special law, which has yet to be adopted.

The article analyzes the historical and current legal framework in Ukraine and the initial steps taken by the Ukrainian government to recognize P&I clubs in domestic law. Special attention is given to the legal regulation of mutual insurance in the United Kingdom, including the Marine Insurance Act 1906, the Insurance Act 2015, and the Financial Services and Markets Act 2000. The article highlights the role of P&I clubs as a classical form of mutual insurance associations in international shipping practice and their governance under English law. It is emphasised that the UK experience can serve as an example for the development of an effective national model of legal regulation that will meet the current challenges and needs of the Ukrainian maritime industry. The author advocates for a liberal legal framework in Ukraine based on the principles of contractual freedom, self-regulation, and minimal state interference – an approach that has proven effective in the UK. The article also proposes specific legislative amendments aimed at incorporating international best practices and fostering the development of mutual insurance in Ukraine's transport sector.

Key words: mutual insurance, mutual insurance association, P&I club, marine insurance, International Group of P&I Clubs.

Література:

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2024 № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-n#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

2. Directive 2009/20/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the Insurance of Shipowners for Maritime Claims. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/20/oj/eng> (дата звернення: 18.03.2025).

3. The International Group of P&I Clubs. The International Group of P&I Clubs. URL: <https://www.igpandi.org/> (дата звернення: 18.03.2025).

4. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

5. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-BP : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

6. Рішення Конституційного суду України від 09.07.1998 у справі № 17/81-97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98/conv#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

7. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування : Постанова Каб. Міністрів України від 01.02.1997 № 132 : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-97-n#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

8. Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутріш-

нього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав : Постанова Каб. Міністрів України від 26.05.2023 № 548. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2023-n#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

9. Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав : Постанова Каб. Міністрів України від 29.03.2024 № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2024-n#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

10. Pearson R., Doe H. Organisational Choice in UK Marine Insurance. Corporate Forms and Organizational Choice in International Insurance / ред.: R. Pearson, T. Yoneyama. 2015. С. 47–67. URL: <https://hull-repository.worktribe.com/Output-File/1099318> (дата звернення: 17.03.2025).

11. Marine Insurance Act 1906. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7/6/41/> (дата звернення: 19.03.2025).

12. Financial Services and Markets Act 2000. URL: <https://surl.li/qhobnz> (дата звернення: 20.03.2025).

13. Financial Services Act 2012. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/21/> (дата звернення: 20.03.2025).

14. The PRA's and FCA's Threshold Conditions. Bank of England. URL: <https://surl.li/iadouw> (дата звернення: 20.03.2025).

15. Insurance Act 2015. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/4/> (дата звернення: 20.03.2025).

16. Circular 15/15: THE UK INSURANCE ACT 2015. Ship Owners' Liability Insurance & Risk Management – UK P&I. URL: <https://surl.li/nubbdd> (дата звернення: 20.03.2025).

О. Паламарчук,

аспірант кафедри криміналістики,
оперативно-розшукової та детективної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ТА НАПРЯМІВ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Інтерес дослідників до визначення організованої злочинної діяльності, особливостей протидії вчиненню організованими злочинними угрупованнями тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі квартирних крадіжок, зростає, водночас форма злочинної активності, що досліджується є ще не достатньо розробленою проблемою кримінально-правової науки. У цій статті, посиляючись на проведенні наукові дослідження стосовно визначення понять «організована злочинна діяльність», «організоване злочинне угруповання», уточнено поняття організованої злочинної діяльності за допомогою визначення ознак, форм та методів такої діяльності, що дасть змогу окреслити: особливості форм групового вчинення кримінальних правопорушень; методи та тактику протидії такій злочинній діяльності; методи та тактику розкриття вчинених організованим злочинним угрупованням квартирних крадіжок як окремого напрямку злочинної діяльності.

Оцінка стану дослідження проблеми. Фундаментальними працями у напрямку дослідження аспектів протидії організованій злочинності стали праці таких вчених як: Л.І. Аркуша, О.М. Бандурка, В.І. Васишинчук, Л.Ф. Гула, В.Д. Гвоздецький, О.Г. Кальман, В.В. Лисенко, О.М. Литвинов, Є.К. Марчук, В.Д. Пчолкін, В.В. Тіщенко, В.Б. Харченко, Д.М. Цехан, О.Ю. Шостко, О.М. Юрченко, та ін. Зазначені

автори досліджували в основному загальні питання протидії окремим проявам організованої злочинної діяльності, які характерні для відповідного періоду її розвитку, без урахування сучасних умов, що потребує оновлення та додаткового уточнення.

Мета статті полягає у формуванні поняття організованої злочинної діяльності, його ознак та правової природи на підставі аналізу чинного законодавства України та сучасних наукових досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Наукове дослідження наявних визначень терміну «організована злочинна діяльність» виявляє значну різноманітність його наукових тлумачень.

Так окремі науковці, зокрема В.Я. Конопельський, та К.Б. Марисюк характеризують організовану злочинну діяльність «як тривалу діяльність угруповання або її членів, підпорядковану спільній меті отримання та подальшої легалізації (відмивання) значних коштів, що супроводжується створенням спеціально організованої системи забезпечення внутрішнього зміцнення та зовнішньої підтримки, захисту від соціального контролю, а також проникнення в легальну економіку та політичну владу» [7, С. 47–52; 12, С. 98–102].

У свою чергу, Т.В. Мельничук, досліджуючи прояви організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, визначає її «як систему взаємопов'язаних злочинних, а також супутніх перед- та пост-

На видах організованих злочинних формувань наголошує також науковець Н.О. Антонюк, який «розуміє організовану злочинну діяльність

Найчастіше вчені при описі організованої злочинної діяльності вказують на її об'єктивні ознаки, зокрема, «тривалість провадження, яка конкретизується словами «неодноразовість (або систематичність) скоєння злочинів», «здійснення злочинної діяльності у вигляді промислу», «здійснення злочинної діяльності протягом невизначеного терміну»; системність зазначеної діяльності, її утворення певною сукупністю взаємозалежних злочинів (у той же час нерідко вказується на можли-

вість її утворення лише одним злочинном); спланованість злочинної діяльності; ретельну підготовку до скоєння окремих посягань, що включає пошук засобів їх скоєння, оволодіння методами реалізації злочинного наміру; сталість форм та методів злочинної діяльності, її професійний характер; розподіл ролей під час скоєння злочинів; масштабність, високу результативність у плані отримання надвисоких прибутків» [8, С. 253–258; 1, С. 23–27; 3, С. 114–118].

Серед суб'єктивних ознак виділяються «спільність злочинних намірів, єдність мети злочинної діяльності; скоєння навмисних злочинів; корисливий характер злочинної діяльності, її підпорядкованість меті отримання значних доходів; вчинення злочинів специфічними видами злочинних об'єднань – організованими злочинними формуваннями, що відрізняються високим рівнем організації, використанням системи захисту від соціального контролю» [4, С. 192–197; 9, С. 84–88].

Примітним є використання науковцями оціночних ознак, які важко піддаються конкретизації, у зв'язку з чим визначення стають досить розпливчастими і непридатними для використання у сфері кримінального права. При цьому, окремі з визначених ознак, наприклад, «постійність форм і методів злочинної діяльності», «використання угрупованнями особливої системи захисту від соціального контролю», не мають особливого кримінально-правового значення.

Разом з тим, різноманітність визначень і ознак, що використовуються, підтверджує, крім усього іншого, прагнення науковців якомога глибше проникнути у сутність діяльності організованих злочинних угруповань, тобто організованої злочинної діяльності як специфічного кримінально-правового явища.

Науковці, проводячи свої дослідження, солідарні у розумінні визначення поняття організованої злочин-

ної діяльності як такої, що переважно утворюється певною кількістю взаємопов'язаних злочинів, що підтверджується тривалістю здійснення організованими злочинними угрупованнями своєї діяльності.

Ця діяльність, зокрема організована злочинна діяльність, також пояснюється як форма колективного вчинення злочинів. Разом з тим, суб'єктами організованої (колективної) злочинної діяльності визнаються певні види стійких злочинних об'єднань, формувань, угруповань.

Погоджуючись з вищенаведеними визначеннями, на нашу думку слід звернути увагу на те, що досить спірною є характеристика організованої злочинної діяльності, яка має виключно корисливий характер і спрямована на отримання незаконного прибутку. Зокрема, справді, при створенні організованого злочинного угруповання переважно переслідується мета отримання незаконних доходів, при цьому сама злочинна діяльність організованого злочинного угруповання набуває вигляду своєрідного підприємництва, і водночас мотивом спільної злочинної діяльності може бути не лише матеріальна користь, а суб'єктивні чинники такі-як: расова, релігійна нетерпимість, національна ворожнеча, сепаратизм, ін.

З початку повномасштабного вторгнення на територію України військових формувань РФ, відстежується створення та діяльність організованих злочинних угруповань, які з метою здійснення своєї злочинної діяльності посиляються на мотиви національної ворожнечі, сепаратизму, геноциду українського народу, тощо. Яскравими прикладами є діяльність організованих злочинних угруповань на тимчасово-окупованих територіях.

Головним у визначенні організованої злочинної діяльності як явища є не тільки її мотиви та цілі, а й особливості організації, що визначає її підвищену суспільну небезпеку як прояв антигромадської активності.

між собою діянь кількох осіб; спільність скоєння злочинів кількома особами; функціональне розмежування дій учасників; спланованість злочинної діяльності» [11, С. 475–481].

На наш погляд, не варто обмежувати зміст діяльності організованих злочинних угруповань вчиненням лише однорідних та тотожних злочинів, навіть якщо мати на увазі тенденцію спеціалізації злочинної діяльності. Зокрема, не потрібно виключати і момент випадковості, навіть за наявності найвищого рівня організації злочинної діяльності. Вчинення окремих злочинів може визначатися суто непередбачуваним збігом обставин. Тому, наприклад, до напряму злочинної діяльності організованого угруповання, що спеціалізується на вчиненні квартирних крадіжок, входить тиме і незаплановане вбивство господаря квартири, який несподівано з'явився на момент вчинення крадіжки.

Таким чином, можливо підтримати наявне у спеціалізованій літературі поняття організованої злочинної діяльності, під яким розуміється «спільне, з розподілом функцій, здійснення в межах реалізації заздалегідь створеного плану кількох суб'єктами злочину, згуртованими у стійке співтовариство – організоване злочинне угруповання, певної кількості охоплюваних загальним наміром взаємопов'язаних умисних злочинців або одного такого злочину, приготування і вчинення якого вимагало тривалого об'єднання зусиль зазначених осіб» [6, С. 78–82].

Найбільший інтерес у сенсі кримінально-правової характеристики організованої злочинної діяльності мають ознаки множинності злочинних діянь групою осіб, що її утворюють, функціонального розмежування та об'єднання осіб у стійке злочинне об'єднання – організоване злочинне угруповання (формування).

Множинність діянь, що утворюють організовану злочинну діяльність, – одна з основних її об'єктивних показників. Так організоване злочинне угруповання, якій вдається безкарно протягом місяців, а то й років функціонувати, вчиняє багато злочинів, завдаючи значної шкоди інтересам осіб, що охороняються законом. Як виняток, зазначена діяльність може

Поглиблений аналіз злочинної діяльності угруповання дозволяє загалом виділити ряд об'єктивних та суб'єктивних її ознак, якими вона відрізняється від інших злочинних проявів.

Так, до об'єктивних ознак можливо відносити «вчинення особами кількох пов'язаних між собою злочинів або одного злочину, підготовка та здійснення якого визначають вчинення протягом відносно тривалого періоду певної сукупності узгоджених

бути представлена одним або двома злочинами, але такими, приготування та здійснення яких потребує тривалого часу (наприклад, вчинення терористичного акту, посягання на життя державного службовця, пограбування банку тощо).

Самостійний пізнавальний інтерес становлять зв'язки, які існують між окремими діями, завдяки яким аналізована діяльність набуває певної цілісності і водночас значення самостійного кримінально-правового явища.

У літературі наголошується, що: «осною розглянутих зв'язків та фактором якісної своєрідності організованої злочинної діяльності виступають функції, носіями яких є її учасники. Саме функції як структурні частини вказаної діяльності, які мають конкретних носіїв, розглядаються як зв'язуюча ланка між окремими епізодами діяльності та окремими її учасниками» [14].

З цим не можна не погодитися. Безперечно, функції, що здійснюються в межах організованої злочинної діяльності, являють собою суттєвий системоутворюючий фактор, що надає їй властивість цілісності. Відповідно, носії окремих функцій пов'язані між собою необхідністю узгоджувати у межах цієї діяльності свої дії з діями інших осіб. Коли реалізація учасниками певних функцій виявляється у вчиненні злочинів, які утворюють окремі епізоди організованої злочинної діяльності, ці функції становлять також основу зв'язків і між цими епізодами.

З іншого боку, лише чинником розподілу функцій не пояснити наявності зазначених зв'язків, і навіть їх характер. Системоутворюючим фактором спільної злочинної діяльності виступає також наявність у членів злочинного угруповання наміру спільно вчиняти злочини, які сприймаються в даному випадку як забезпечення їх власних потреб та інтересів. Розглянуті зв'язки визначаються також

чинником функціонування організованого злочинного угруповання як своєрідного людського апарату, що створюється для вчинення злочинів, нерідко без попереднього обмеження їх кількості. Разом із тим, вказані зв'язки, визначаються також спрямованістю та характером спільної діяльності, тривалістю її здійснення, об'єктивними умовами, у яких вона реалізується та низкою інших факторів.

Функціональне розмежування характеризує виділення у процесі спільної злочинної діяльності деяких специфічних видів діяльності – функцій, але становить одну із загальних тенденцій розвитку організованої злочинної діяльності злочинним угрупованням, що проявляється дедалі виразніше із зростанням її масштабів, і навіть зростання чисельності членів злочинного угруповання.

Принципово важливо відзначити, що крім функцій, пов'язаних із підготовкою та вчиненням конкретних злочинів (зокрема, квартирних крадіжок), епізодів спільної злочинної діяльності, із закономірністю виділяються й інші функції, які не мають безпосереднього відношення до здійснення таких злочинів. Йдеться про функції, спрямовані на створення умов існування організованого злочинного угруповання та здійснення ним постійної злочинної діяльності.

Вже в процесі створення стійкого злочинного угруповання серед осіб, що його засновують його, виділяється неформальний лідер, який набуває функції координації їх спільних зусиль, та зазвичай, згодом стає його керівником і реалізує функцію управління злочинним угрупованням. Виділення інших функцій, лише питання часу та можливостей угруповання. За певних умов виділяються функції охорони керівника угруповання, підтримки зв'язку між окремими його членами, приховування незаконно набутого майна, розвідки та контррозвідки, навчання членів угрупо-

вання формам та методам злочинної діяльності тощо. Наявністю подібних функцій забезпечується ефективність спільної злочинної діяльності, і, що головне, створюються передумови для її розширеного відтворення.

Власне, функціональний розподіл може мати місце і при вчиненні окремого злочину неорганізованою групою осіб. Однак у діяльності організованого злочинного угруповання, він набуває значно вищого рівня: з одного боку, має постійний характер, з іншого боку відрізняється спеціалізацією окремих членів угруповання на виконанні цілком певних функцій, які, як правило, закріплюються за ними на постійній основі.

Своєрідним колективним суб'єктом організованої злочинної діяльності виступає стійке, згуртоване, добре організоване злочинне об'єднання – організоване злочинне угруповання.

Створення такого об'єднання є необхідною передумовою організованої злочинної діяльності. Проте, зазвичай, формується з єдиною метою – систематичного вчинення злочинів, нерідко без заздалегідь встановленого терміну існування. Усе в злочинному угрупованні підпорядковується зрештою досягненню мети спільної злочинної діяльності. Саме діяльність, її спрямованість, характер, масштабність, сфера здійснення тощо, визначає тип угруповання, кількісний склад, організаційну структуру, інші його властивості. Зокрема, функціональне розмежування в діяльності окремих членів угруповання з неминучістю породжує розподіл злочинних ролей між ними всередині угруповання, ролей, які визначають місце кожного члена угруповання, його статус, обсяг прав та обов'язків. На цій основі, власне, розвиваються стійкі злочинні об'єднання, яких відрізняє від інших підвищена здатність до відтворення актів спільної злочинної діяльності.

Привертає увагу регламентація правил поведінки, чітке визначення статусу кожного члена угруповання,

створення ієрархічних відносин із беззаперечним підпорядкуванням вимогам керівника. Створюється система захисту від переслідування правоохоронними органами та загалом від соціального контролю з використанням послуг досвідчених юристів, створенням своєрідної внутрішньої контррозвідки, заснуванням корупційних зав'язків із працівниками правоохоронних органів, суддями, представниками інших державних органів та громадських формувань. Стимулюється сувора конспірація, жорстоко карається будь-яка зрада інтересів угруповання, особливо співпраця з правоохоронними органами. Окремі угруповання у своєму складі мають десятки, а то й сотні осіб, що утворюють складну мережеву структуру, з наявністю чисельних автономних підрозділів; діють у межах кількох областей або навіть на території кількох держав, які успішно протягом багатьох років здійснюють різні види злочинної діяльності і при цьому, завдяки наявній потужній системі захисту, протидіють зусиллям правоохоронних органів щодо їх викриття.

Характеристика організованої злочинної діяльності ґрунтується на її розумінні як певного самостійного кримінально-правового явища. Незважаючи на поширеність її проявів у сучасному українському суспільстві та підвищену соціальну небезпеку, вона не знаходить відповідного законодавчого відображення навіть на термінологічному рівні. Окремі її характеристики, зокрема, види організованих злочинних угруповань, види учасників, специфічні для неї види діянь, регламентуються в межах інституту співучасті у злочині. Некоректність такої регламентації очевидна: «співучасть у злочині є формою вчинення кількох осіб одного й того самого злочину, ці особи не утворюють стійкого злочинного об'єднання і не мають наміру тривалої співпраці на ниві спільного вчинення злочинів».

Висновки. Отже, проведений аналіз діяльності організованих злочинних угруповань дозволяє виділити ряд об'єктивних та суб'єктивних її ознак, якими зазначена діяльність відрізняється від інших злочинних проявів.

До об'єктивних ознак слід, як видається, віднести вчинення особами кількох пов'язаних між собою злочинів або одного злочину, підготовка та здійснення якого визначає вчинення протягом відносно тривалого періоду певної сукупності узгоджених між собою діянь кількох осіб; спільність вчинення злочинів (злочину) кількома особами; функціональне розмежування дій учасників; по-четверте, спланованість злочинної діяльності.

До суб'єктивних ознак слід віднести вчинення злочинних діянь особами, які наділені певними ознаками суб'єктів злочину; об'єднання цих осіб у стійке організоване злочинне угруповання; умисний характер злочинних діянь, вчинених членами угруповання; підпорядкованість даних діянь загальному наміру членів угруповання, що визначає спрямованість її злочинної діяльності.

За результатами проведеного дослідження можна на запропонувати визначити поняття «організована злочинна діяльність злочинного угруповання» як спільне, з розподілом функцій, здійснення в межах реалізації заздалегідь створеного плану кількома суб'єктами злочину, згуртованими у стійке співтовариство – організоване злочинне угруповання, певної кількості охоплюваних загальним наміром взаємопов'язаних умисних злочинів (або одного такого злочину), приготування і вчинення якого вимагало тривалого об'єднання зусиль зазначених осіб.

Представлена стаття присвячена питанням визначення поняття організованої злочинної діяльності за чинним законодавством України. В статті про-

водиться дослідження окремих питань визначення поняття організованої злочинної діяльності за допомогою визначення ознак, форм та методів такої діяльності, що дасть змогу визначити: особливості форм групового вчинення злочинів.

В статті акцентовано увагу на тому, що проведений аналіз злочинної діяльності організованих злочинних угруповань дозволяє загалом виділити ряд об'єктивних та суб'єктивних її ознак, якими злочинна діяльність організованих злочинних угруповань відрізняється від інших злочинних проявів. Запропоновано до об'єктивних ознак віднести: вчинення особами кількох пов'язаних між собою злочинів або одного злочину, підготовка та здійснення якого визначають вчинення протягом відносно тривалого періоду певної сукупності узгоджених між собою діянь кількох осіб; спільність скоєння злочинів (злочину) кількома особами; функціональне розмежування дій учасників; по-четверте, спланованість злочинної діяльності. До суб'єктивних ознак запропоновано віднести: вчинення злочинних діянь особами, які наділені законодавчо певними ознаками суб'єктів злочину; об'єднання цих осіб у стійке організоване злочинне угруповання; умисний характер злочинних діянь, скоєних членами угруповання; підпорядкованість даних діянь загальному наміру членів угруповання, що визначає спрямованість її злочинної діяльності.

За результатами проведеного дослідження запропоновано визначити поняття «організована злочинна діяльність злочинного угруповання» як спільне, з розподілом функцій, здійснення в межах реалізації заздалегідь створеного плану кількома суб'єктами злочину, згуртованими у стійке співтовариство – організоване злочинне

угруповання, певної кількості охоплених загальним наміром взаємопов'язаних умисних злочинів (або одного такого злочину), приготування і вчинення якого вимагало тривалого об'єднання зусиль зазначених осіб.

Ключові слова: організоване злочинне угруповання, організована злочинність, злочин, поняття, характеристика, напрями злочинної діяльності.

Palamarchuk O.O. On the essence of the concept and areas of organized criminal activity

The present article deals with the issues of defining the concept of organized criminal activity under the current legislation of Ukraine. It examines individual issues of defining the concept of organized criminal activity by identifying the features, forms and methods of such activity, which allows for determining the peculiarities of the forms of group crime.

The paper focuses on the fact that the conducted analysis of criminal activities of organized criminal groups makes it possible to generally outline a set of objective and subjective features which distinguish criminal activities of organized criminal groups from other criminal manifestations. The author attributes the following to objective features: the commission by persons of several related crimes or one crime, the preparation and commission of which is determined by the commission over a relatively long period of some coordinated actions of several persons; joint commission of crimes (crime) by several persons; functional separation of actions of participants; the planned nature of criminal activity. Thus, subjective features comprise the commission of criminal acts by persons who meet statutory features of the subjects of crime; association of

these persons into a stable organized criminal group; intentional nature of criminal acts committed by the group members; subordination of these acts to the general intent of the group members that determines the focus of its crime activity.

Based on the research findings, the author proposes to define the concept of "organized criminal activity of a criminal group" as a joint, with the distribution of functions, implementation of a pre-established plan by several subjects of crime united into a stable community – an organized criminal group – of a certain number of interrelated intentional crimes (or one such crime) covered by a common intent, the preparation and commission of which required a long-lasting joint effort of such persons.

Key words: organized criminal group, organized crime, crime, concept, characteristics, areas of criminal activity.

Література:

1. Анохіна Л. Проблеми класифікації форм співучасті у злочині. Форум права. 2008. № 1. С. 23-27
2. Антонюк Н.О. Загальні засади диференціації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, вчинені декількома особами. Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. Право і суспільство. № 2. частина 3 / 2020. С. 9-16
3. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: поняття, зміст і наукова класифікація. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2013. № 1 (52). С. 114–118.
4. Єпринцев П.С. Деякі питання суб'єктивних ознак створення злочинної організації. Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція. № 2 (27), 2020. С. 192-197
5. Калиновська Я. О. Сучасні види організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 164–168.

6. Кислий А.М., Кузьмін С.А. До питання про зміст понять «організована група» та «злочинна організація» у теоретико-правовому аспекті. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. С. 78–82.
7. Конопельський В. Я. Поняття організованої злочинності та її запобігання. Південноукраїнський правничий часопис. Випуск 3. 2023. С. 47–52.
8. Крижановський А., Марисюк К.Б. Класифікація форм співучасті у злочині. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Т. 7. № 2. 2020. С. 253–258.
9. Крот М.А., Шульженко О.В. Злочинна організація та її ознаки. Право та державне управління. 2019 р., № 1 (34) том 1. С. 84–88
10. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
11. Невідома Н. В. Об'єктивні ознаки організованої групи. Актуальні проблеми держави і права. 2014. № 72. С. 475–481.
12. Марисюк К.Б., Черепушак В.В. До питання про поняття «організована злочинність». Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». 2019. Вип. 23. С. 98–102
13. Мельничук Т.В. Поняття та сутність організованої злочинності у зовнішньоекономічній сфері в контексті категорії «злочинна діяльність». Кримінологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. Б-ка журн. «Юридичний вісник». Деса : енікс, 2008. С. 245–246.
14. Михайлов О.Є., Міщук В.В. Кримінологія. Навчальний посібник. К.: Знання, 2012. 565 с.
15. Турчин Т.В. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 211–215.

УДК 346.5:342.922

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2025.27>

С. Попович,

аспірантка кафедри господарсько-правових
дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ

ДОЗВІЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПОЛІЦІЇ У ВІДНОСИНАХ З ЮРИДИЧНИМИ ОСОБАМИ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Реалізація принципу верховенства права у сфері діяльності органів публічної влади передбачає наявність прозорих, законодавчо визначених механізмів прийняття управлінських рішень, зокрема – у сфері дозвільних процедур. У сучасних умовах пов'язаних з військовими подіями в Україні, особливого значення набуває ефективне функціонування механізмів державного регулювання суспільних відносин із дотриманням принципів законності, правової визначеності та балансу між публічними інтересами та приватною ініціативою [1, с. 19–25]. Одним із таких механізмів виступає дозвільна діяльність державних органів, зокрема поліції, яка у взаємодії з юридичними особами реалізується у сфері забезпечення публічного порядку, безпеки та контролю за особливими видами господарської діяльності. Поліція, як суб'єкт виконавчої влади, має специфічні повноваження, пов'язані із наданням дозволів, погоджень та інших актів індивідуальної дії, що прямо впливають на можливість юридичних осіб реалізовувати окремі види діяльності. Такі повноваження мають важливе значення у регулюванні охоронної діяльності, обігу зброї, організації масових заходів, охорони об'єктів критичної інфраструктури тощо. Водночас реалізація дозвільних функцій поліції супроводжується низкою викликів, зокрема

пов'язаних з межами дискреційних повноважень, ризиками зловживань, правовою невизначеністю процедур та проблемами ефективного захисту прав суб'єктів господарювання. Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного аналізу правової природи дозвільних повноважень поліції, встановлення меж їх реалізації у взаємодії з юридичними особами, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері з метою покращення господарської діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика реалізації дозвільних повноважень поліції була предметом дослідження таких поважних вчених як: С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, А.Г. Бобкова, В.В. Бондар, С.С. Вітвіцький, Д.С. Денисюк, О.В. Дячук, А.М. Захарченко, О.В. Крижановська, В.В. Макаруч, О.О. Маркова, В.В. Мартиновський, Т.М. Пахомова, А.Є. Фоменко та ін. Однак, у контексті відносин з юридичними особами вона не була предметом ретельного дослідження.

Метою статті є з'ясування правового змісту та особливостей реалізації дозвільних повноважень поліції у відносинах з юридичними особами, аналіз чинного законодавства та практики його застосування, а також визначення шляхів удосконалення правового регулювання у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу.

Функціонування правової держави передбачає чітке розмежування функцій публічної адміністрації та приватного сектору. У цьому контексті особливого значення набувають дозвільні механізми, через які держава впливає на господарську діяльність юридичних осіб з метою забезпечення публічних інтересів.

У Законі України від 06.09.2005 № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» закріплено визначення дозвільної системи у сфері господарської діяльності як сукупності врегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру [2]. З аналізу вищевказаного законодавчого акту можна зробити висновок, що дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання документ дозвільного характеру у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності, без наявності якого суб'єкт господарювання не може провадити певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності [3, с. 424]. З огляду на зазначену правову норму доречно говорити, що таким чином держава здійснює певний захист права та свобод громадян, оскільки встановлюються певні зобов'язання для суб'єкта господарювання, котрий здійснює діяльність, яка несе в собі потенційну небезпеку для життя, здоров'я людей, а також для навколишнього природного середовища, національних інтересів держави [4, с. 10].

Поняття «дозвіл» має певні установлені, але не безспірні в правовій науці тлумачення. Дозволом вважають офіційне санкціонування уповноваже-

ними виконавчими органами (посадовими особами) певних дій фізичних і юридичних осіб, яке здійснюється з метою забезпечення громадської безпеки, законності, охорони правопорядку, життя і безпеки громадян [5, с. 274]. Саме так тлумачать дане поняття в законодавчій і виконавчій практиці України.

Під поняттям «дозвіл» розуміють офіційний документ установленної форми, виданий уповноваженим суб'єктом (органом державної влади, посадовою особою) на підставі, у межах повноважень та у спосіб і в порядку, що регламентовані чинним законодавством України, який дає право на певний вид діяльності або окрему діяльність з використанням чітко визначених предметів, речовин або матеріалів [6, с. 28–29].

Отже, дозвіл є формою юридичного акту, що санкціонує здійснення певних дій суб'єктом господарювання. У контексті діяльності поліції – це специфічна управлінська функція, спрямована на забезпечення публічної безпеки та порядку. Такі повноваження завжди мають публічно-правовий характер і реалізуються у змішаній формі, яка включає господарсько-правову та адміністративно-правову.

Правове регулювання дозвільної діяльності поліції базується на принципах законності, пропорційності, публічності, правової визначеності. При цьому поліція виконує не лише функцію контролюючого органу, але й виступає гарантом захисту суспільних інтересів у процесі здійснення господарської діяльності юридичними особами, її діяльність повинна бути збалансована із правами і свободами суб'єктів господарювання.

Господарська діяльність юридичних осіб включає різні види діяльності, в тому числі такі, від яких залежить публічна безпека, правопорядок та громадський спокій. Така діяльність регламентується спеціальним

та загальним законодавством, і охоплює наступні ключові напрямки, які потребують участі поліції:

- дозвіл на здійснення охоронної діяльності. Поліція здійснює контроль за дотриманням ліцензійних умов охоронними компаніями, а також бере участь у погодженні певних технічних аспектів діяльності юридичних осіб, що надають охоронні послуги. До нормативних актів, що регулюють таку діяльність відносять: Закон України «Про охоронну діяльність» від 22.03.2012 № 4616-VI, Постанову Кабінету Міністрів України від 18.11.2015 № 960 «Про затвердження ліцензійних умов провадження охоронної діяльності», Наказ МВС України від 15.12.2020 № 876 «Про затвердження Інструкції з організації контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері охоронної діяльності» та ін.;

- дозвіл на обіг зброї, боеприпасів, спецзасобів. Поліція здійснює видачу дозволів на придбання, зберігання, носіння вогнепальної зброї та спецзасобів юридичними особами (зокрема охоронними структурами, стрілецькими клубами, підприємствами зі зберіганням цінностей). Крім того, підрозділи поліції погоджують укладання суб'єктами господарювання трудових договорів на виконання робіт, пов'язаних з виготовленням, ремонтом, придбанням, зберіганням, обліком, охороною, перевезенням і використанням вогнепальної зброї та спецзасобів, матеріалів і речовин [7]. Цей напрям здійснюється на підставі Закону України від 06.09.2005 № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576 «Про затвердження Положення про дозвільну систему», Наказу МВС України від 21.08.1998 № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охоло-

щеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів». За чинними правилами дозвільні документи щодо придбання та поводження зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боеприпасами, вибуховими речовинами і матеріалами видаються уповноваженими підрозділами поліції з контролю за обігом зброї та дозвільної системи (уповноважений підрозділ із контролю за обігом зброї центрального органу управління поліцією; уповноважений підрозділ з контролю за обігом зброї та дозвільної системи головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві; територіальні (відокремлені) підрозділи поліції в районах, містах, районах у містах) [7, с. 9];

- погодження проведення масових заходів. Юридичні особи (організатори заходів, компанії-івенти, охоронні структури) звертаються до поліції для погодження проведення масових заходів з урахуванням заходів безпеки. Здійснюється це погодження на підставі ст. 39 Конституції України, ст. 23, 24 Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію», Постанови Кабінету Міністрів України від 25.04.2012 № 576 «Про затвердження Порядку організації робіт із забезпечення громадського порядку та громадської безпеки під час проведення футбольних матчів», Наказу МВС України від 24.12.2019 № 1089 «Про затвердження Інструкції про організацію та несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України»;

- дозвіл на встановлення та використання технічних засобів охорони. Юридичні особи, що використовують системи відеоспостереження, сигналі-

зації та інші засоби безпеки, повинні отримати дозвіл на їх встановлення у випадках, передбачених законом. Цей напрям регулюється Законом України від 22.03.2012 № 4616-VI «Про охоронну діяльність», Наказом МВС України від 26.01.2017 № 56 «Про затвердження Інструкції з організації експлуатації інженерно-технічних засобів охорони на важливих державних об'єктах, які охороняються Національною гвардією України», Постановою Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 № 716 «Про затвердження Порядку утримання та матеріально-технічного забезпечення державних пожежно-рятувальних підрозділів» та ін.;

— дозвіл на здійснення діяльності з перевезення та охорони цінних вантажів. Юридичні особи, що здійснюють транспортування цінностей або вибухових матеріалів (наприклад, шахти, будівельні компанії), потребують дозволу та супроводу поліції. Вони здійснюють свою діяльність на підставі Закону України від 30.06.1993 № 3353-XII «Про дорожній рух», Закону України від 06.04.2000 № 1644-III «Про перевезення небезпечних вантажів», Постанови Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 55 «Про затвердження Умов охорони небезпечних і цінних вантажів під час їх перевезення автомобільним транспортом», Постанови Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1373 «Про затвердження Положення про порядок здійснення перевезення радіоактивних матеріалів територією України» та ін. Дозволи на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні, та погодження маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів видаються Департаментом патрульної поліції та його територіальними (відокремленими) підрозділами через центри надання адміністративних послуг [8, с. 9];

— дозвіл на здійснення безпечного провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Підрозділи поліції видають суб'єктам господарювання дозволи на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Такі дозволи видаються на підставі Закону України від 15 лютого 1995 № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори». Видача дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, належить до компетенції територіальних (відокремлених) підрозділів міжрегіонального територіального органу Національної поліції з питань боротьби з наркозлочинністю [8, с. 9].

Якщо проаналізувати вищевказані нормативні акти, то можна зробити висновок про наявність окремих недоліків, які проявляються у фрагментарності та неузгодженості положень чинного законодавства щодо дозвільної діяльності та видів дозвільних документів, які видаються підрозділами поліції юридичним особам. Так, попри закріплення повноважень поліції щодо видачі та погодження окремих дозвільних документів, зокрема у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, ані Закон України «Про Національну поліцію», ані Положення про Національну поліцію не містять чіткого визначення її повноважень щодо надання інших дозвільних документів. Водночас у низці інших нормативно-правових актів, у тому числі підзаконного характеру, передбачено повноваження поліції щодо видачі дозволів на здійснення тих або інших видів господарської діяльності. З огляду на це слід констатувати порушення вимог ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої виконання додат-

кових повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом. Окрім цього, Перелік платних послуг, що надаються підрозділами Національної поліції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 795, потребує уточнення щодо зазначення окремих видів дозвільних документів, які видаються відповідними підрозділами. Зокрема, у цьому Переліку вказано надання дозволу на перевезення негабаритних та великовагових вантажів, тоді як відповідні спеціальні нормативно-правові акти, зокрема ч. 2 ст. 29 Закону України «Про дорожній рух», передбачають видачу дозволу на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують установлені норми. Крім того, вказаний Перелік не містить норм стосовно ст. 11 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» щодо повноважень Національної поліції надавати дозволу суб'єктам господарювання на використання об'єктів та приміщень, призначених для здійснення діяльності, пов'язаної з обігом зазначених речовин.

У той же час, слід відзначити, що однією із ключових проблем реалізації дозвільних повноважень поліції у відносинах із юридичними особами є надмірна дискреція посадових осіб. Дискреційні повноваження самі по собі є необхідним елементом адміністративної діяльності, оскільки дають можливість гнучко реагувати на конкретні обставини справи. Проте у сфері дозвільної діяльності поліції відсутність чітких, об'єктивно визначених критеріїв для прийняття рішень про видачу або відмову у видачі дозволу призводить до істотних ризиків.

По-перше, порушується принцип правової визначеності, який є складовою верховенства права [9, с. 8–10]. Суб'єкт господарювання не може передбачити результат розгляду своєї заяви та планувати свою діяльність, що прямо суперечить загальним вимогам законодавства [10].

По-друге, відсутність стандартів обґрунтування рішень відкриває можливості для зловживань, проявів корупції, упередженого ставлення до окремих заявників. У ряді випадків відмова у видачі дозволу базується на формальних або довільних підставах, що суперечить принципам законності й об'єктивності, встановленим Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06.09.2005 № 2806-IV.

По-третє, обмежені можливості ефективного оскарження рішень поліції ускладнюють захист прав суб'єктів господарювання. Через нечіткість критеріїв оскарження перетворюється на складний і тривалий процес, який потребує окремих експертних оцінок і часто не має прогнозованого результату. Як зазначає Верховний Суд у своїх рішеннях, державні органи зобов'язані діяти в межах наданих повноважень та відповідно до визначених процедурних вимог (постанова КАС ВС від 21.01.2021 у справі № 520/9709/19).

Загалом надмірна дискреція у здійсненні дозвільних процедур ускладнює доступ до господарської діяльності, порушує конкуренцію на ринку, знижує інвестиційну привабливість та рівень правової довіри до інституцій державної влади. Вирішення цієї проблеми вимагає: чіткого нормативного закріплення вичерпних підстав для видачі або відмови у видачі дозволів; обов'язкового мотивування кожного рішення про видачу або відмову; встановлення прозорих процедур розгляду заяв; підвищення рівня судового та громадського контролю за діями дозвільних органів.

Крім того, до проблем правового регулювання дозвільних повноважень поліції у господарській сфері можна віднести:

- обмеження свободи підприємництва. Часто дозвільні процедури стають непереборними бар'єрами для юридичних осіб, особливо для малих та середніх підприємств. Тому необ-

хідно провести оптимізацію переліку дозвільних процедур, вилучити з переліку ті процедури, які не мають обґрунтованої соціально-економічної значущості;

– невизначеність норм. Законодавство часто не містить чітких критеріїв для видачі дозволів, що створює можливість для суб'єктивних рішень. Кодифікація положень про дозвільні повноваження поліції в окремому законодавчому акті та встановлення чітких процедурних стандартів для всіх видів дозволів є шляхом вирішення цієї проблеми;

– корупційні ризики. Наявність великої кількості дозвільних процедур створює умови для корупційних проявів. Впровадження механізмів незалежного нагляду за дотриманням законності при реалізації дозвільних повноважень, в тому числі посилення судового контролю за рішеннями поліції у сфері дозвільної діяльності зменшить такі ризики;

– недостатня автоматизація процесів. Відсутність ефективних цифрових платформ для подання заяв та отримання дозволів ускладнює взаємодію між поліцією та юридичними особами. Тому необхідно впровадити діджиталізацію процесів через створення єдиної електронної платформи подачі заяв і контролю за їх розглядом.

Висновки. Дозвільні повноваження поліції у взаємодії з юридичними особами становлять важливу складову здійснення господарської діяльності. Їх реалізація має відбуватися в межах чітко визначених процедур з урахуванням принципів правової визначеності, пропорційності та прозорості. Проте для забезпечення належного балансу між публічними і приватними інтересами необхідне вдосконалення законодавства, зокрема: закріплення всіх дозвільних повноважень поліції на рівні законів; уніфікація процедур видачі дозволів; обмеження дискреції чіткими нормативними критеріями; розвиток елек-

тронних сервісів для отримання дозволів. Удосконалення нормативного регулювання у цій сфері сприятиме зміцненню правової визначеності у сфері господарської діяльності та забезпеченню реального захисту прав юридичних осіб.

Стаття присвячена дослідженню правової природи та особливостей здійснення поліцією дозвільних повноважень у процесі взаємодії з юридичними особами в Україні. Наголошується, що реалізація принципу верховенства права у діяльності органів публічної влади потребує встановлення прозорих, нормативно врегульованих механізмів прийняття управлінських рішень, зокрема у сфері дозвільних процедур. Актуальність обраної тематики зумовлена викликами, пов'язаними із запровадженням воєнного стану, за якого забезпечення принципів законності, правової визначеності та балансу між публічними і приватними інтересами набуває особливої ваги. Встановлено, що поліція реалізує дозвільні функції у сферах охоронної діяльності, обігу зброї, організації масових заходів, охорони об'єктів критичної інфраструктури та перевезення небезпечних вантажів. Підкреслено, що поліція виконує не лише функцію контролюючого органу, але й виступає гарантом захисту суспільних інтересів у процесі здійснення господарської діяльності юридичними особами, її діяльність повинна бути збалансована із правами і свободами суб'єктів господарювання. На основі аналізу чинного законодавства обґрунтовано, що дозвільна діяльність поліції має публічно-правову природу й базується на принципах законності, пропорційності, публічності та правової визначеності. Водночас ідентифіковано проблеми, пов'язані з надмірною дискрецією, нечіткістю правового регулювання процедур

і ризиками зловживання владними повноваженнями. Окрема увага приділяється характеристиці дозволу як юридичного акту, що надає офіційне санкціонування господарської діяльності у сферах, потенційно небезпечних для публічної безпеки. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері дозвільної діяльності поліції шляхом посилення правових гарантій для суб'єктів господарювання, забезпечення прозорості процедур та чіткого окреслення меж дискреційних повноважень правоохоронних органів. Зазначено, що удосконалення нормативного регулювання у цій сфері сприятиме зміцненню правової визначеності у сфері економічної діяльності та забезпеченню реального захисту прав юридичних осіб.

Ключові слова: поліція, дозвільні повноваження, дискреція, дозвіл, юридичні особи.

Popovich S. Permitted powers of the police in relations with legal entities: economic and legal aspect

The article is devoted to the study of the legal nature and features of the exercise of permitting powers by the police in the process of interaction with legal entities in Ukraine. It is emphasized that the implementation of the principle of the rule of law in the activities of public authorities requires the establishment of transparent, normatively regulated mechanisms for making administrative decisions, in particular in the field of permitting procedures. The relevance of the chosen topic is due to the challenges associated with the introduction of martial law, under which ensuring the principles of legality, legal certainty and balance between public and private interests acquires particular importance. It is established that the police implement permitting functions in the areas of security activities, arms cir-

culatation, organization of mass events, protection of critical infrastructure facilities and transportation of dangerous goods. It is emphasized that the police perform not only the function of a controlling body, but also act as a guarantor of the protection of public interests in the process of carrying out economic activities by legal entities, its activities must be balanced with the rights and freedoms of business entities. Based on the analysis of current legislation, it is substantiated that the permitting activities of the police are of a public-law nature and are based on the principles of legality, proportionality, publicity and legal certainty. At the same time, problems associated with excessive discretion, vagueness of legal regulation of procedures and risks of abuse of power are identified. Special attention is paid to the characteristics of a permit as a legal act that provides official sanctioning of economic activity in areas potentially dangerous to public safety. The conclusion is made about the need to improve regulatory and legal regulation in the field of permitting activities of the police by strengthening legal guarantees for business entities, ensuring transparency of procedures and clearly delineating the boundaries of discretionary powers of law enforcement agencies. It is noted that improving regulatory regulation in this area will contribute to strengthening legal certainty in the field of economic activity and ensuring real protection of the rights of legal entities.

Key words: police, permitting powers, discretion, permission, legal entities.

Література:

1. Ніколенко Л. М. Принципи діяльності поліції: сутність та особливості. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2021. № 1 (1). С. 19–25.

2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV (зі змінами, внесеними згідно зі Законом від 09.07.2022 р. № 2393-IX). Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 23.04.2025)

3. Поліцейська діяльність: адміністративно-правове регулювання: навчальний посібник / Ю. А. Хатнюк, О. Б. Мороз, В. В. Бондар, М. Ю. Самченко, С. С. Гнатюк, Є. В. Кобко; за ред. Ю. С. Назара. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 640 с.

4. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 572 с.

5. Словник української мови в 11 томах. За ред. І.К. Білодіда, А.А. Бурячок та ін. Т. 9. «С». Київ: Наукова думка, 1978. 917 с.

6. Жванко Ю.П. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України у сфері дозвільної системи в умовах особливих правових режимів: 12.00.07. Київ, 2019. 248 с.

7. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795. Офіційний вісник України. 2007. № 42. Ст. 1671.

8. Дозвільно-погоджувальні функції підрозділів Національної поліції у сфері господарювання: науково-практичні рекомендації / Вітвіцький С. С., Захарченко А. М., Бобкова А. Г., Алфьоров С.М. – Київ : ВД «Дакор», 2021. 54 с.

9. Ніколенко Л.М. Особливості розвитку принципів діяльності національної поліції: Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Маріуполь, 2016. С. 8- 10.

10. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 23.04.2025)

Г. Романюк,аспірантка кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ

Постановка проблеми. У сучасних умовах європейської інтеграції та глобалізації фінансових ринків особливої актуальності набуває забезпечення ефективного функціонування центральних банків. Інституційна спроможність Національного банку України є ключовим чинником макроекономічної стабільності, довіри до фінансової системи та реалізації грошово-кредитної політики. Незважаючи на низку проведених реформ, виклики, пов'язані з незалежністю, прозорістю, структурною ефективністю та відповідальністю Національного банку України, залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі тема інституційної спроможності центральних банків активно розробляється. Особливу увагу вчені приділяють питанням незалежності центрального банку держави, структурним трансформаціям, функціональній ефективності та впливу на стабільність фінансової системи. У працях українських і зарубіжних авторів, зокрема, таких як В. Стельмах, Я. Смолій, Дж. Тейлор, А. Кіндлбергер, розглядаються теоретико-методологічні засади організації центрального банку держави та міжнародний досвід реформування. Проте комплексне дослідження організаційної структури Національного банку України в контексті його інституційної спроможності досі потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження полягає в аналізі організаційних засад та структурної моделі Національного банку України як інституції, що визначає грошово-кредитну політику та підтримує фінансову стабільність держави.

Завдання дослідження: охарактеризувати теоретичні основи інституційної спроможності центрального банку держави; дослідити чинну організаційну структуру Національного банку України; оцінити відповідність структурної моделі Національного банку України сучасним викликам та вимогам; запропонувати шляхи удосконалення інституційної спроможності Національного банку України на основі кращих міжнародних практик.

Виклад основного матеріалу. Інституційна спроможність центрального банку є критично важливою складовою фінансової системи будь-якої держави, особливо в періоди економічної нестабільності, трансформаційних змін та глобальних викликів. У цьому контексті Національний банк України постає не лише як емісійний центр, а й як стратегічний інститут, що формує основи монетарної політики, забезпечує стабільність банківського сектору та підтримує довіру до фінансової системи. Зміна умов функціонування, посилення вимог до незалежності, прозорості та ефективності потребують модернізації організаційної структури Національного банку України. Ці процеси мають відбуватись на основі сучасних управ-

лінських підходів та міжнародних стандартів. Саме тому аналіз організаційних засад і структурної моделі Національного банку України крізь призму його інституційної спроможності є актуальним.

Інституційна спроможність Національного банку України як центрального банку держави є комплексною характеристикою, яка охоплює його здатність ефективно реалізовувати конституційно та законодавчо закріплені функції. Це поняття охоплює не лише наявність необхідних ресурсів – фінансових, людських, інформаційних та технологічних, – а й належний рівень внутрішньої організації, стратегічного планування, нормативної визначеності, прозорості діяльності, професіоналізму кадрів та інституційної автономії. Основою для аналізу є законодавча база, внутрішні регламенти, структура управління та функціональні повноваження структурних підрозділів Національного банку України.

Правове регулювання діяльності центрального банку є ключовим аспектом функціонування фінансової системи держави. Зокрема, правовий статус, повноваження, внутрішня організація та принципи управління Національним банком України мають бути не лише чітко визначені законодавчо, а й відповідати принципам ефективного публічного адміністрування. У цьому контексті поняття «організаційні засади» та «структурна модель» Національного банку України виступають як основоположні категорії, що дозволяють здійснити правовий аналіз інституційної спроможності цього органу. Їх дослідження є актуальним з огляду на постійні трансформації управлінських підходів, потребу в адаптації до міжнародних стандартів та прагнення України до європейської інтеграції.

Організаційні засади діяльності Національного банку України – це сукупність правових, управлінських і процедурних принципів, закріпле-

них у нормативно-правових актах, що регулюють статус, функціонування та внутрішню побудову Національного банку України як суб'єкта публічного права. Вони формують нормативну платформу, що визначає організаційно-правову природу центрального банку, його місце у системі органів державної влади та механізми реалізації конституційно визначених функцій.

Характерні ознаки: юридична визначеність [закріплення правового статусу у Конституції України, Законі України «Про Національний банк України» (далі – Закон) та інших нормативних актах]; принцип незалежності (інституційна та функціональна автономія щодо інших органів державної влади); формалізовані процедури управління (регламенти, положення, внутрішні акти, що унормовують діяльність); публічно-правовий характер (законодавче закріплення статусу Національного банку України як юридичної особи публічного права); підзвітність та прозорість (встановлені механізми звітності перед Верховною Радою України) [1].

Структурна модель Національного банку України – це юридично оформлена система внутрішньої організації центрального банку держави, що передбачає поділ на структурні підрозділи, ієрархію управлінських ланок, а також компетенцію кожної з ланок щодо реалізації функцій, передбачених законодавством. Структура Національного банку України втілює принципи спеціалізації, підпорядкування, ефективного функціонування та юридичної відповідальності.

Ознаки та характеристики: інституціоналізація в межах публічного управління (структура є частиною державного механізму); регламентованість (кожен підрозділ функціонує на підставі відповідного положення, який має юридичну силу в межах системи Національного банку України); компетенційний розподіл (закріплення повноважень за департа-

ментами, управліннями та іншими структурними одиницями); юридична відповідальність (чітке розмежування юридичної відповідальності посадових осіб); внутрішній контроль і аудит (наявність органів внутрішнього контролю як елемента управлінської структури, що передбачено Законом).

Структурна модель Національного банку України організована за принципом централізації із чітко вираженим вертикальним підпорядкуванням, що забезпечує єдність політики та ефективність управління в межах повноважень, делегованих Конституцією та законами України.

До складу Національного банку України входить центральний апарат, відокремлені підрозділи (філії та представництва на території України, а також представництва за кордоном), а також юридичні особи, створені для забезпечення функціонування банку. Всі ці утворення діють виключно в межах визначених Законом завдань і функцій. Така правова конструкція гарантує функціональну автономію структурних підрозділів у межах визначених повноважень і підсилює інституційну спроможність центрального банку.

Організаційна структура Національного банку України характеризується функціональною побудовою з елементами матричної моделі, в якій центральне місце посідає Правління Національного банку України – вищий колегіальний орган стратегічного управління. Під його управлінням діють департаменти, кожен з яких відповідає за окремий напрям, зокрема: монетарна політика, банківський нагляд, нагляд за небанківськими надавачами фінансових послуг, фінансова стабільність, грошовий обіг, міжнародне співробітництво тощо. Саме через Правління Національного банку України забезпечується прийняття ключових рішень, регламентація діяльності департаментів та делегування повноважень відповідним комітетам.

Правління Національного банку України ухвалює рішення з ключових напрямів грошово-кредитної політики, зокрема щодо використання її інструментів, встановлення облікової ставки, емісії валюти та цифрових грошей, здійснення валютного регулювання та управління золотовалютними резервами. Воно також визначає регуляторні підходи до банківського сектору, запроваджує пруденційні нормативи, встановлює вимоги до капіталу, порядку рефінансування та формування резервів, здійснює нагляд та застосовує санкції до учасників фінансового ринку.

Особливої уваги заслуговує розширення повноважень Правління Національного банку України у сфері регулювання небанківського фінансового сектору, що стало можливим завдяки законодавчим змінам останніх років. Це включає встановлення вимог до небанківських фінансових установ та платіжного ринку, в тому числі за умов воєнного стану. Такий підхід відображає адаптивність інституції до кризових викликів та потреб фінансової стабільності.

Окрім економічних функцій, Правління Національного банку України виконує важливі адміністративно-управлінські завдання: затверджує організаційну структуру банку, призначає керівників підрозділів, формує комітети, погоджує фінансову звітність та розробляє нормативно-правові акти. Ці повноваження забезпечують цілісність внутрішнього управління та посилюють інституційну незалежність центрального банку.

Для більш ефективного виконання функцій Правлінням Національного банку України утворено такі спеціалізовані комітети, зокрема: Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків, оверсайта платіжної інфраструктури; Комітет з управління активами та пасивами; Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності ринків небанківських фінансових послуг), яким делегу-

ються окремі регуляторні та аналітичні повноваження. Така система сприяє розширенню горизонтального управління в межах вертикально-централізованої структури.

Особливу увагу в правовому регулюванні приділено безпековим аспектам діяльності Національного банку України. З метою охорони цінностей і об'єктів, які належать банку, а також їхнього транспортування, Національний банк України має право створювати спеціалізовані підрозділи, озброєні бойовою вогнепальною зброєю, що забезпечує правову визначеність у застосуванні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів оборони та зброї.

Такі законодавчі інструменти надають Національному банку України можливість реалізовувати функції безпеки у спосіб, який відповідає принципам законності, пропорційності та необхідності, враховуючи специфіку його статусу як центрального банку держави.

Правління Національного банку України функціонує відповідно до затвердженого Регламенту Правління Національного банку України, приймаючи рішення на засадах колегіальності, що надає процесу прийняття рішень інституційної легітимності. Разом із тим, у сучасних умовах така централізація породжує певні практичні виклики – надмірна зосередженість повноважень може обмежувати швидкість реакції на зміни у фінансовому середовищі [2].

Попри наявність цієї багаторівневої системи, структура Національного банку України вимагає подальшої оптимізації. Важливою складовою інституційної спроможності є наявність компетентного та стабільного кадрового складу. Національний банк України після 2014 року провів значне оновлення кадрів, у тому числі зробивши акцент на залучення фахівців з міжнародним досвідом. Проте, сьогодні зберігаються виклики, пов'язані з плінністю кадрів і недостатньою

мотивацією для роботи у державній структурі в умовах конкуренції з приватними структурами.

Вивчення досвіду провідних центральних банків світу – Європейського центрального банку, Федеральної резервної системи Сполучених Штатів Америки та Банку Англії свідчить, що високий рівень інституційної спроможності досягається завдяки поєднанню гнучкої структури управління, ефективної взаємодії з урядом та суспільством, системного стратегічного планування та впровадження сучасних ІТ-рішень.

Національний банк України активно рухається у напрямку підвищення операційної гнучкості та впровадження цифрових управлінських рішень: створення незалежних комітетів, розвиток відкритих даних та інноваційних фінансових рішень. Проте для повної адаптації до сучасних викликів потрібне подальше зміцнення інституційної бази, зокрема через формування аналітичних центрів, посилення автономії структурних підрозділів і розширення участі громадськості в обговоренні стратегічних орієнтирів.

Загалом, структура та обсяг повноважень Правління Національного банку України відповідають європейським стандартам функціонування центральних банків. Проте для забезпечення ефективності управління доцільно уточнити деякі процедурні аспекти реалізації окремих повноважень, а також посилити інституційну взаємодію з іншими регуляторами фінансового ринку. Перспективним виглядає подальше вдосконалення механізмів комунікації Національного банку України з суспільством, що дозволить зміцнити довіру до фінансової системи України.

Висновки. Інституційна спроможність Національного банку України є системною характеристикою, що визначає його здатність ефективно реалізовувати свої функції в умовах сучасних викликів. У центрі цієї спроможності перебувають організаційні

засади та структурна модель, які формують міцну управлінсько-правову основу функціонування центрального банку.

Організаційні засади діяльності Національного банку України забезпечують правову визначеність, інституційну автономію та прозорість, що є критично важливими для зміцнення довіри до фінансової системи. Структурна модель Національного банку України, побудована за принципами централізації з елементами функціонально-матричної організації, забезпечує ефективну реалізацію монетарної політики, банківського нагляду та управління ризиками.

Розширення функціональних повноважень, зокрема у сфері регулювання небанківського фінансового сектора, та впровадження сучасних управлінських підходів свідчать про прагнення Національного банку України до адаптації структури та принципів діяльності до кращих міжнародних стандартів. Водночас актуальними залишаються завдання щодо оптимізації внутрішньої організації, посилення кадрового потенціалу та розвитку аналітичних і комунікаційних спроможностей.

Таким чином, організаційні засади та структурна модель є не лише формальною складовою управлінської системи Національного банку України, а й важелем забезпечення його інституційної спроможності, що відіграє ключову роль у стабільності фінансової системи України та просуванні до європейських інтеграційних стандартів.

У статті здійснено комплексне дослідження інституційної спроможності Національного банку України як ключового елементу фінансової системи держави. Розкрито сутність поняття “інституційна спроможність” у контексті публічної влади, зокрема в межах діяльності конституційно визначеного центрального банку.

Наголошено, що ефективне функціонування Національного банку України прямо залежить від збалансованості його організаційної структури, наявності стабільної нормативно-правової бази, кадрової політики, а також взаємодії з іншими органами державної влади.

Проаналізовано основні елементи організаційної моделі Національного банку України, їх трансформацію в умовах змін конституційного ландшафту України та інтеграційних процесів з Європейським Союзом. Окрема увага приділяється проблематиці дотримання принципу інституційної незалежності Національного банку України в умовах політичної турбулентності. Розглянуто конституційно-правові засади, що визначають статус і повноваження Національного банку України, а також досвід зарубіжних країн щодо організаційного моделювання центральних банків.

Дослідження акцентує на важливості впровадження сучасних управлінських практик, зокрема розвитку аналітичної спроможності, цифровізації внутрішніх процесів і активної комунікації з громадянськістю. Це дозволить посилити інституційну суспільну довіру до Національного банку України, забезпечити адаптивність до кризових викликів і сприятиме його подальшому становленню як ефективного суб'єкта публічного управління європейського зразка.

У статті пропонується авторська структурна модель інституційної спроможності Національного банку України, що базується на гармонізації правових, організаційних і функціональних компонентів. Зроблено висновки щодо необхідності подальшої конституційної конкретизації статусу Національного банку України, посилення механізмів парламентського контролю та підвищення прозорості діяльності

центрального банку як гаранта стабільності національної валюти й фінансової системи загалом.

Матеріали статті можуть бути використані в наукових дослідженнях, підготовці законодавчих ініціатив, а також у практичній діяльності працівників центральних органів виконавчої влади, зокрема в контексті реформи публічного управління.

Ключові слова: інституційна спроможність, Національний банк України, державне регулювання, нагляд, регулятор.

Romaniuk H. Institutional Capacity of the National Bank of Ukraine: Organizational Principles and Structural Model

The article presents a comprehensive study of the institutional capacity of the National Bank of Ukraine as a key component of the country's financial system. The essence of the concept of "institutional capacity" is revealed in the context of public authority, particularly within the activities of the constitutionally defined central bank. It is emphasized that the effective functioning of the National Bank of Ukraine directly depends on the balance of its organizational structure, the presence of a stable legal and regulatory framework, personnel policy, and its interaction with other state authorities.

The key elements of the NBU's organizational model are analyzed, along with their transformation under the evolving constitutional landscape of Ukraine and the ongoing integration processes with the European Union. Special attention is paid to the issue of adherence to the principle of institutional independence of the NBU under conditions of political turbulence. The article examines the constitutional and legal foundations that determine the status and powers of the National Bank of Ukraine,

as well as the experience of foreign countries in organizational modeling of central banks.

The article emphasizes the importance of implementing modern management practices, particularly the development of analytical capacity, the digitalization of internal processes, and active communication with the public. These measures will strengthen institutional public trust in the National Bank of Ukraine, ensure adaptability to crisis challenges, and contribute to its further development as an effective public governance entity of the European model.

The author proposes a structural model of the institutional capacity of the National Bank of Ukraine, which is based on the harmonization of legal, organizational, and functional components. The article concludes with the necessity for further constitutional clarification of the NBU's status, strengthening mechanisms of parliamentary oversight, and enhancing the transparency of the central bank's activities as a guarantor of national currency stability and the financial system in general.

The findings and materials of this article can be utilized in academic research, legislative drafting, and the practical work of central executive authorities, especially in the context of public administration reform.

Key words: institutional capacity, National Bank of Ukraine, state regulation, supervision, regulator.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.04.2025).
2. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 23.04.2025).

Р. Рудень,

аспірант

Національного університету біоресурсів
і природокористування України

ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН ПОДАТКОВОГО КОМПЛАЄНСУ

Вступ. Останнім часом відносини між платниками податків та податковими органами зазнають змін. Подекуди їх регулювання виходить за межі класичного адміністративного права та набуває міждисциплінарного характеру, а самі відносини перетворюються на партнерські замість владно-розпорядчих.

Такі трансформації є наслідком розуміння неможливості досягти високого рівня дотримання платниками податків вимог податкового законодавства виключно на переконанні їх у невідворотності настання відповідальності у разі порушення закону.

Наріжним каменем забезпечення контролю за дотриманням податкового законодавства є обмеженість ресурсів, які виділяються для цього державою. Неможливість охопити увагою податкових органів всіх платників податків в межах строків позовної давності спричиняє нагальну проблему не лише цілеспрямованого та ефективного розподілу замалих ресурсів між завеликою кількістю платників податків, а і застосування інших, відмінних від суто контрольних, підходів до забезпечення дотримання платниками податків вимог податкового законодавства.

З огляду на це подальшого розвитку набуває таке явище, як комплаєнс, який можна представити симбіозом права та етики. На комплаєнс покладаються сподівання врегулювати ту частину суспільних відносин, яку неможливо покласти у норми закону.

Складне податкове законодавство, яке не може охопити собою всі можливі випадки, містить велику кількість прогалин та колізій. Інколи тлумачення норм податковими органами та платниками податків значно різняться. Тому, узгоджене тлумачення платникам податків доцільно знати до моменту декларування податкових зобов'язань. З цього випливає необхідність залучення податкових органів до участі у комплаєнсі, що за своєю суттю є спільним комплаєнсом, за якого дотримання вимог податкового законодавства базується на спільному однаковому розумінні закону.

Однак, будучи міждисциплінарним явищем, спільний податковий комплаєнс стикається з певними протиріччями у сфері дотримання вимог відмінного від податкового законодавства, в першу чергу, інформаційного.

Україна має власну історію податкового комплаєнсу, яка досягла нового рівня з внесенням змін до Податкового кодексу України у частини закріплення терміну комплаєнс, окреслення пов'язаної з ним системи заходів та процедур.

Особливостям правового феномену податкового комплаєнсу, окресленню конфліктних ліній, які стоять на заваді повномірній його реалізації, з метою визначення подальших кроків його врегулювання і присвячена дана стаття.

Постановка проблеми. Комплаєнс у сучасному сприйнятті представляється симбіозом права та етики, системою, яка охоплює аспекти дотри-

мання як букви, так і духу закону. На комплаєнс покладаються сподівання врегулювати ту частину суспільних відносин, яку неможливо покласти у норми закону. Специфіка податкового комплаєнсу полягає у наявності додатково до вимог податкового законодавства власного тлумачення його податковими органами, які наділені контролюючими функціями. Таким чином, досягнення податкового комплаєнсу у значній мірі залежить і від розуміння платників податків податкової позиції податкових органів. Така поінформованість доцільна до моменту декларування платниками податків податкових зобов'язань та до вжиття податковими органами заходів податкового контролю. Податкові органи в умовах обмеженості ресурсів для здійснення заходів податкового контролю та для організації їх оптимального розподілення зацікавлені у розумінні податкової позиції платників податків, особливостей їх комерційної діяльності та її податкових наслідків.

Метою наукової статті є визначення особливостей сутності та концептуальних засад інституту податкового комплаєнсу, напрямів його розвитку та виокремлення перспектив подальшого закріплення у нормах права.

Методи дослідження. Аналіз літератури та нормативних документів; історико-правовий метод; порівняльний аналіз; метод системного підходу; синтез та узагальнення.

Результати дослідження. Встановлено, що етичний аспект податкового комплаєнсу полягає в спільній прозорості та відкритості платників податків та податкових органів. Для податкових органів це розуміння податкової позиції платників податків, комерційних мотивів їх діяльності та її податкових наслідків. Для платників податків це рання податкова визначеність, яка полягає у обізнаності з тлумаченням податкового законодавства податковими органами, та надання більшої прозорості щодо стратегії

управління ризиками, включно з описом типів поведінки або операцій, які податкові органи вважають ризиковими, та способів реагування на них.

Визначено, що врегулювання суспільних інформаційно-податкових відносин у системі податкового комплаєнсу у частині забезпечення прозорості та відкритості є перспективним та потребує відповідного інформаційно-правового забезпечення з урахуванням сучасних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження комплаєнсу, різновидом якого є податковий комплаєнс, триває з моменту появи його як явища в банківській сфері у 50–60 роках ХХ століття.

На сучасному етапі свої роботи присвятили питанням комплаєнсу та податковому комплаєнсу такі вітчизняні вчені та дослідники: Кобелева Т.О., яка дослідила організаційно-економічний механізм забезпечення комплаєнс-безпеки промислового підприємства, Коломієць П.В., який розглянув комплаєнс як інструмент податкової безпеки України, Мулик А.К., яка присвятила роботу господарсько-правовому аспекту комплаєнсу у сфері банківської діяльності, Мажаровський М.Ю., який вивчав правові засади регулювання комплаєнс у сфері господарювання, Бойко С.В., Дем'яненко Т.Є., Корнієнко М.В., які дослідили теоретичну архітектуру податкового комплаєнсу платника податків, Лега О.В., Безкровний О.В., Роман Д.В., Шевченко А.О., Турченко А.Ю., які здійснили аналіз сутності категорії «податковий комплаєнс», визначення основних підходів до його впровадження в залежності від розміру підприємства, Осаволук О.О., який дослідив теоретичні аспекти та законодавче закріплення податкового комплаєнсу, Сарахман О.М., Мороз В.П., Шурпенкова Р.К., які присвятили роботу розробці та обґрунтуванню стратегічних підходів до управління податковими ризиками як складовій податкового комплаєнсу, та інші.

Виклад основного матеріалу.

Історія становлення комплаєнсу цілком складає бурхливу історію скандалів, які стояли на межі закону та етики. Саме ці події і визначили його сутність, змістивши акцент із очевидної необхідності дотримання вимог та норм на те, як можна забезпечити таке дотримання.

На думку Джона МакКессі (John MacKessy) зародженню комплаєнсу слугували події початку XX століття, коли художній твір «Джунглі» з описом жорстоких умов праці спричинив не лише тертя між приватним бізнесом та клієнтами, а й призвів до виникнення етичного питання про недовіру клієнтів до бізнесу та появу ініціатив громадської безпеки [1].

Ключовою подією становлення системи комплаєнсу науковці вважають підписання Закону про іноземні корупційні правопорушення (Foreign Corrupt Practices Act of 1977) у 1977 році [1, 2, 3], який став реакцією на численні факти підкупу іноземних чиновників з метою отримання іноземних державних контрактів або переваг у торгах. Закон зобов'язував емітентів вести книги, записи та рахунки, які достатньо детально, точно та чесно відображають операції з активами, розробити та підтримувати систему внутрішнього контролю бухгалтерського обліку, достатню для забезпечення розумної впевненості, що транзакції виконуються відповідно до загального або спеціального дозволу керівництва, операції реєструються для того, щоб дозволити підготовку фінансових звітів відповідно до загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку.

Потужним зовнішнім стимулом для створення організаціями офіційних програм комплаєнсу стали інструкції Федеральні рекомендації з винесення вироків для організацій (Federal Sentencing Guidelines for Organizations) 1991 року. Інструкції передбачали пониження категорії вироку за порушення у разі впро-

вадження в організації ефективної програми комплаєнсу. Даний факт надавав раціональності та практичної цінності комплаєнсу. Наслідком став розквіт комплаєнсу в сподіванні отримати право на пом'якшення покарання, якщо корпорація стане об'єктом розслідування та будуть виявлені порушення. Програма мала б не тільки встановлювати стандарти та процедури для запобігання та виявлення злочинної поведінки, але й активно сприяти культурі, яка заохочує етичну поведінку та дотримання закону [4, 1, 3].

Саме тому Шон Дж. Гриффіт (Sean J. Griffith) вважав, що комплаєнс означає внутрішню структуру управління, яку нав'язують фірмі ззовні правоохоронці, тобто за своїм походженням комплаєнс є екзогенним. Запровадження структур управління, спрямованих на дотримання вимог, є новою формою здійснення урядової влади. У цьому випадку уряд не просто встановлює правила, яких мають дотримуватися компанії, як це відбувається при ухваленні нових законів та нормативних актів, і не просто коригує традиційні інструменти – рівень нагляду та розмір санкцій – щоб забезпечити виконання чинного законодавства. Замість цього через механізм комплаєнсу уряд визначає, як саме компанії повинні дотримуватися вимог, нав'язуючи конкретні структури управління, спеціально розроблені для зміни того, як компанія веде свій бізнес. Функція комплаєнсу – це засіб, за допомогою якого фірми адаптують поведінку до правових, регулятивних і соціальних норм. Таке бачення цілком відповідає ізоморфному розумінню комплаєнсу як заміни державної регуляторної практики [5, 6, 7].

Кримінальний процес у справі Arthur Andersen, LLP під час скандалу з Enron і побічні наслідки, пов'язані з засудженням фірми, підкреслили складність для прокурорів викоринити корпоративне шахрайство. Посилення чутливості до ролі організації-відпові-

дача в бізнесі, регіоні чи політичному середовищі спричинило низову зміну стратегії правоохоронних органів. Тепер у центрі уваги було реформування корумпованої корпоративної культури, а не звинувачення, переслідування та покарання корпорацій [1].

Наслідком судового переслідування корпорацій Enron у 2001 році та WorldCom у 2002 році через викриття маніпуляцій у бухгалтерській звітності, здійснених з метою підтримки високого курсу акцій, стало витлумачення такої поведінки як неетичної та незаконної.

Реакцією на цей та інші скандали того часу стало прийняття Закону Сарбейнса-Окслі (Sarbanes-Oxley Act of 2002), яким було введено термін «комплаєнс» до офіційної термінології в США. Закон максимально посилив вимоги до регулювання ринку цінних паперів і фінансової звітності з метою недопущення корпоративних скандалів, у тому числі корупційного характеру. У законі під поняттям «комплаєнс» розуміється забезпечення дотримання законів, правил, професійних стандартів, що стосуються підготовки та подання аудиторських звітів, а також обов'язків і відповідальності бухгалтерів, аудиторських фірм та пов'язаними з ними особами. Також закон зобов'язував встановлювати правила етики та стандарти поведінки, які передбачали чесну та етичну поведінку, повне, справедливе, точне, своєчасне та зрозуміле розкриття інформації у періодичних звітах та дотримання чинних державних правил і нормативно-правових актів [8].

У своїх дослідженнях науковці доходять майже одностайної думки, що найбільш значуща спроба врегулювання суспільних відносин на основі комплаєнсу була зроблена у квітні 2005 року Базельським комітетом з банківського нагляду у документі Комплаєнс та функція комплаєнсу у банках (Compliance and the compliance function in banks) [3, 7, 9, 11, 12].

Базельський комітет з банківського нагляду у вирішенні проблем банківського нагляду та покращення ефективної практики в банківських організаціях визнав провідною роль комплаєнс-ризиків та функцію комплаєнсу у банках. Було наголошено на необхідності дотримання банком високих стандартів у веденні своєї діяльності та прагнення дотримання як духу, так і букви закону.

Закони, правила та стандарти комплаєнсу охоплюють такі питання, як дотримання належних стандартів ринкової поведінки, управління конфліктами інтересів, справедливе ставлення до клієнтів і забезпечення відповідності наданих порад клієнтам. Вони включають конкретні сфери, такі як запобігання відмиванню грошей і фінансуванню тероризму, а також можуть стосуватися податкових законів, які є важливими для структурування банківських продуктів або надання порад клієнтам. Банк, який свідомо бере участь у транзакціях, які призначені для того, щоб клієнти уникали регуляторних або фінансових звітних вимог, ухилялися від податкових зобов'язань або сприяли незаконним діям, піддає себе значним ризикам у сфері забезпечення комплаєнсу.

Закони, правила та стандарти забезпечення відповідності мають різні джерела, включаючи основне законодавство, правила та стандарти, видані законодавцями та наглядовими органами, ринкові звичаї, кодекси практики, що пропонуються галузевими асоціаціями, а також внутрішні кодекси поведінки, які застосовуються до співробітників банку. З огляду на вищезгадані причини, ці стандарти ймовірно виходять за межі того, що є юридично обов'язковим, і охоплюють більш широкі стандарти цілісності та етичної поведінки [13].

На важливості морально-етичної компоненти комплаєнсу наголошують і вітчизняні вчені. За визначенням Правдивої Л. комплаєнс – це етична

На переконання Мулик А.К. комплаєнс є основою для побудови управлінської системи, яка гарантує, що діяльність організації відповідає законодавчим вимогам і етичним стандартам та пропонує визначати банківський комплаєнс як обов'язковий комплекс заходів забезпечення дотримання вимог законодавства, регуляторних актів, внутрішніх політик та процедур, міжнародних стандартів у сфері банківської діяльності, а також етичних стандартів. Виокремлює такі

На розмежуванні податкового комплаєнсу та податкової дисципліни наголошує Осаволюк О. О. та зазначає, що податковий комплаєнс більш зосереджений на технічних аспектах виконання податкових обов'язків, включаючи збір і звітність, тоді як податкова дисципліна включає ширший аспект саме етичності, свідо-

мого ставлення та відповідальності до сплати податків. Податкова дисципліна зосереджена там, де учасники податкових правовідносин прагнуть не тільки виконують свої формальні обов'язки, але й дотримуватися духу законності [12].

Деякі науковці задаються питанням низького рівня унормування комплаєнсу [11, 12]. Однак, на наш погляд, пригадавши його етичну природу, саме базовою етичністю комплаєнсу і можна пояснити таке слабе його законодавче оформлення. Непросто повно описати у законі суспільні відносини, описати правильну та неправильну поведінку у законі майже неможливо.

Документи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка є унікальним форумом і центром знань, що надає дані, аналітику та найкращі практики у сфері державної політики, у тому числі боротьбі з міжнародними ухиленнями від сплати податків, та стандарти якої стали глобальними орієнтирами у сфері оподаткування, відображають еволюціонування уяви про податковий комплаєнс [19].

У 1997 році Комітет з фінансових питань ОЕСР у практичній записці «Управління ризиками» узагальнив опис управління ризиками, та визнав, що ряд національних податкових органів почали використовувати принципи управління ризиками, щоб краще розподілити обмежені ресурси для досягнення оптимальної стратегії дотримання податкового законодавства, спрямованої на досягнення найкращого загального результату.

Предметом розгляду Інструкції ОЕСР Управління комплаєнс-ризиками: управління та покращення податкового комплаєнсу («Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance») від жовтня 2004 року стали переваги застосування підходу до управління ризиками для виявлення та реагування на податкові комплаєнс-ризики.

Податкові органи відіграють центральну роль (і зацікавлені) у забезпеченні того, щоб платники податків розуміли свої зобов'язання відповідно до законодавства. Зі свого боку, платники податків відіграють важливу роль у виконанні своїх зобов'язань, оскільки в багатьох ситуаціях лише вони можуть знати, що вони мають зобов'язання за законом.

До переваг управління ризиками для платників податків, які діють прозоро й не становлять значного ризику, належить більша спільна взаємодія з податковими органами та, відповідно, зменшення витрат на дотримання податкового законодавства. Якщо платники податків допомагають податковим органам покращити оцінку ризиків, краще розпізнавати низький ризик, не ініціювати зайвих перевірок і, таким чином, зменшити витрати на дотримання вимог та сприяти досягненню податкової визначеності, платник податків може отримати більш ранню податкову визначеність [20].

Особливістю вітчизняного механізму функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) є те, що управління буде відбуватися без залучення до процесу платника податків безпосередньо [21].

У Керівних принципах ОЕСР для багатонаціональних підприємств (OECD Guidelines for Multinational Enterprises) 2011 року зазначається, що підприємства повинні дотримуватися як букви, так і духу податкового законодавства та нормативних актів країн, у яких вони працюють. Дотримання духу закону означає розпізнавання та дотримання намірів законодавчої влади. Однак, таке тлумачення не вимагає від підприємства сплати податків, які перевищують суму, передбачену законодавством. Підприємство дотримується духу податкового законодавства та нормативних актів, якщо воно вживає обґрунтованих заходів для визна-

У дослідженні пояснюється, що без чіткого розуміння комерційних мотивів, що стоять за операціями та діяльністю великих корпоративних платників податків, податковим органам легко помилитися в інтерпретуванні загального контексту тієї чи іншої операції або дії, що може призвести до неминучих і потенційно дорогих спорів та невизначеності.

На нашу думку, такі твердження є суперечливими, оскільки чи не є метою управління ризиками досягнення платниками податків таких показників, за яких ризики для них перестають існувати. У такому кон-

тексті принциповим є розкриття податковими органами інформації про ризики, у тому числі критичні показники, які на їх думку характеризують ризик. Досягнення вірного розуміння платниками податків тлумачення податковими органами ризику, його логіку та мотивацію існування можливе у разі оприлюднення алгоритмів оцінки ризиків.

На думку Коломійця П. В. комплаєнс відіграє важливу роль у створенні ефективних норм господарювання: він започатковує певний стандарт господарської поведінки, в основі якого – повна прозорість діяльності [9].

Овсієнко О.В. вважає, що виокремлення комплаєнсу в окремий напрям досліджень (відмінний від корпоративного контролю) відбулося багато у чому під впливом посилення вимог до підвищення якості корпоративного управління, забезпечення прозорості, інформаційної відкритості та етичної поведінки компаній. Ефективна система комплаєнсу, яка з-поміж іншого передбачає високу інформаційну відкритість та прозорість у діяльності компанії. Комплаєнс започатковує певний стандарт господарської поведінки, в основі якого – повна прозорість діяльності. Комплаєнс відіграє важливу роль у створенні ефективних норм господарювання: він започатковує певний стандарт господарської поведінки, в основі якого – повна прозорість діяльності [6].

Попри визнання важливості прозорості та відкритості у системі комплаєнсу принципи його інформаційно-правового забезпечення майже не досліджуються та не розвиваються. Ідеї відкритості та доступності інформації є непопулярними, сприймаються доволі неоднозначно як науковцями, так і суспільством, новачі від законодавців та уряду у цій царині стикаються з обуренням та опором суспільства [24, 25].

Податковий кодекс України закріплює принцип прозорості створення та функціонування Електронного

кабінету, призначеного для взаємодії між платниками податків та державними, у тому числі контролюючими, органами – обов'язкового оприлюднення методології реалізації положень цього Кодексу в роботі електронного кабінету [26]. Однак, практична реалізація цього більшою мірою декларативного принципу потребує окремого дослідження.

На нашу думку, не оприлюднення податковими органами алгоритмів, які лежать в основі управління комплаєнс-ризиками, суперечить одним з головних принципів спільного комплаєнсу, які є базовими – відкритості та прозорості податкових органів, а також тісно пов'язаним з цими принципами довіри платників податків до податкової системи. Вважаємо, що саме оприлюднення алгоритмів додає переконливості у питанні невідворотності настання відповідальності у разі порушення закону, переводячи абстрактний принцип у набір чітких та зрозумілих інструкцій.

Цілком прийнятною, на наш погляд є думка, висловлена у Звіті Форуму з податкового адміністрування ОЕСР Зміни у середовищі податкового комплаєнсу та роль аудиту (The Changing Tax Compliance Environment and the Role of Audit) 2017 року, що нові технології, інструменти та аналітичні можливості розширюють спектр проактивних заходів, спрямованих на полегшення дотримання податкового законодавства. Це має наслідком зміну контексту, який визначає поведінку платників податків [27].

Однак розуміння принципів прозорості, викладене у цьому Звіті, на нашу думку суперечливе.

Стверджується, що розкриття інформації виходить за межі тієї, яку платники податків зобов'язані надавати відповідно до закону. Воно має включати будь-яку інформацію, необхідну податковому органу для проведення повномірної оцінки ризиків [27].

Звіт Форуму з податкового адміністрування ОЕСР Спільний комплаєнс: Рамкова концепція. Від розширених відносин до спільного коплаєнсу (Co-operative Compliance: A Framework. From Enhanced Relationship to

Перехід від «традиційного» підходу до контролю на спільний підхід у багатьох випадках є результатом розробки стратегії управління комплаєнс-ризиками. Обґрунтування таких стосунків полягає у створенні спільного підходу до покращення

управління податковими ризиками та загального дотримання податкового законодавства з перевагами для обох сторін.

Потрібно враховувати правові питання, такі як правила щодо розкриття інформації та конфіденційності, а також можливість надавати платникам податків визначеність заздалегідь – ще до подання декларації або навіть раніше – у межах моделі співпраці у сфері податкового комплаєнсу.

До основних переваг моделей спільного комплаєнсу для бізнесу належать: відносини з податковим органом, що базуються на обґрунтованій довірі, взаєморозумінні, відкритості та прозорості, що призводить до зменшення невизначеності щодо податкових позицій, можливість ефективного управління податковими ризиками через угоди про співпрацю з податковими органами; здатність із певною впевненістю прогнозувати позицію податкового органу щодо конкретних податкових питань; краще розуміння підходу та філософії податкового органу; підхід з боку податкового органу, заснований на кращому розумінні бізнесу та визнанні різниці між рішеннями, зумовленими бізнесом, і тими, що зумовлені податковими міркуваннями, робота в реальному часі зменшує невизначеність щодо податкових ризиків, забезпечує швидше вирішення питань і зменшує потребу у тривалому листуванні та судових спорах, зниження витрат на дотримання податкового законодавства; менше втручання з боку податкових перевірок, оскільки фокус контролю та примусових заходів зміщується в бік платників, які не дотримуються високих стандартів податкової поведінки [29].

Концепція спільного комплаєнсу певною мірою є практичним втіленням базових прав та обов'язків платників податків, узагальнених Комітетом з фіскальних питань ОЕСР у документі Права та обов'язки платників

податків – Практичне роз'яснення (Taxpayers' Rights and Obligations – Practice Note) 2003 року: право на отримання інформації, допомоги, право на визначеність, обов'язок бути чесним, співпрацювати з податковими органами, надавати точну інформацію та документи своєчасно [30].

Загальні висновки останнього звіту Форуму з податкового адміністрування ОЕСР, присвяченого концепції спільного податкового комплаєнсу, Спільний податковий комплаєнс. Побудова ефективніших систем податкового контролю (Co-operative Tax Compliance Building Better Tax Control Frameworks) 2016 року полягають у тому, що якщо система податкового контролю транснаціонального підприємства, яке бере участь у програмі співпраці у сфері податкового комплаєнсу, визнається ефективною, а саме підприємство надає повну інформацію, включаючи відповідні дані та інформацію про податкові ризики, і є прозорим для податкового органу, то обсяг перевірок і аудитів податкових декларацій може бути суттєво зменшений. У таких умовах податковий орган може покладатися на подані декларації та довіряти, що невизначені податкові позиції або інші потенційно проблемні податкові ситуації будуть відкрито доведені до його відома.

Щодо практичного застосування системи податкового контролю для управління складними податковими питаннями та вирішення спорів, було визнано, що доступ до якісних і релевантних даних є критично важливим. Також було відзначено, що саме це часто є джерелом значного тертя у відносинах між платниками податків і податковими органами [31].

У Звіті Форуму з податкового адміністрування ОЕСР Зміни у середовищі податкового комплаєнсу та роль аудиту (The Changing Tax Compliance Environment and the Role of Audit) 2017 року наголошується, що заходи, які вживаються податко-

Особливість інформаційних відносин в оподаткуванні, складова яких, наприклад, закріплена в Законі України Про інформацію окремим статусом податкової інформації, дозволяє окреслити такі відносини як інформаційно-податкові.

Досить проблемним є використання у податкових відносинах інформації, яка не може бути визнана належним та допустимим доказом. Наразі, це усвідомлюють як платники податків, які відповідно реагують на пред'явлення їм інформації про порушення вимог податкового законодавства податковим органом, так і податкові органи, які розуміють, що не будь-яка інформація може слугувати модифікатором податкової поведінки платників податків, не кажучи про можливість використання її як доказової бази встановлених порушень. Вважаємо, формалізація інформаційно-податкових відносин та її розширення за межі усталеного сприйняття конфіденційності в обмін на податкову упевненість підвищить ефективність комплаєнсу.

Можливості інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку, які знову ж таки вже використовуються у бізнесі, неминуче будуть інтегровані і у податково-інформаційні відносини, що буде мати наслідком зміну парадигми оподаткування. З огляду на перспективи саме інформаційні відносини підлягають першочерговому врегулюванню з метою надання їм таких етичних ознак, як прозорість та відкритість.

Висновки. Особливостями сутності та концептуальних засад інституту податкового комплаєнсу є такі етичні складові суспільних податкових відносин, як спільна прозорість та відкритість платників податків та податкових органів, дотримання платниками податків не лише букви, а й духу закону, що означає розпізнавання та дотримання намірів законодавчої влади. Для податкових органів це розуміння податкової позиції платників податків, комерційних мотивів їх діяльності та її податкових наслідків. Для платників податків це рання податкова визначеність, яка полягає у обізнаності з тлумаченням податкового законодавства податковими орга-

нами, та надання більшої прозорості щодо стратегії управління ризиками, включно з описом типів поведінки або операцій, які податкові органи вважають ризиковими, та способів реагування на них.

Попри визнання важливості прозорості та відкритості у системі комплаєнсу принципи його інформаційно-правового забезпечення майже не досліджуються та не розвиваються. Ідеї доступності та розкриття інформації є непопулярними, сприймаються доволі неоднозначно як науковцями, так і суспільством, новачки від законодавців та уряду у цій царині стикаються з обуренням та опором суспільства. Науковці, дослідники та практики відзначають, що таке законодавче оформлення податкових відносин є складним, міждисциплінарним та ґрунтується на взаємодії платників податків та податкових органів в межах таких етичних вимірів, як партнерство та довіра, що має наслідком необхідність дедалі більшого та глибшого обміну інформацією між вказаними учасниками.

Особливість інформаційних відносин в оподаткуванні, складова яких, наприклад, закріплена в Законі України Про інформацію окремим статутом податкової інформації, дозволяє окреслити такі відносини як інформаційно-податкові. Формалізація інформаційно-податкових відносин та її розширення за межі усталеного сприйняття конфіденційності в обмін на податкову упевненість підвищить ефективність комплаєнсу. Можливості сучасних інформаційних технологій, які вже використовуються у бізнесі, неминуче будуть інтегровані і у податково-інформаційні відносини, що буде мати наслідком зміну парадигми оподаткування. З огляду на перспективи саме інформаційно-податкові відносини підлягають першочерговому врегулюванню з метою надання їм таких етичних ознак, як прозорість та відкритість.

Наукова стаття присвячена дослідженню специфіки податкового комплаєнсу, його правового забезпечення, окресленню конфліктних ліній, які стоять на заваді повномірній його реалізації. Розглянуто сучасні практичні та наукові підходи до врегулювання податкового комплаєнсу.

Визначено, що для податкового комплаєнсу є важливим не лише слідування букві закону, дотримання його духу, що означає розпізнавання та дотримання намірів законодавчої влади, а й обізнаність про тлумачення закону податковими органами, які здійснюють контроль за його дотриманням, прозорість стратегії управління ризиками, включно з описом типів поведінки або операцій, які податкові органи вважають ризиковими, та способів реагування на них.

Для податкових органів важливе розуміння податкової позиції платників податків, комерційних мотивів їх діяльності та її податкових наслідків.

Ефективність управління ризиками податковими органами залежить від актуальної, релевантної та надійної інформації, найбільшим джерелом якої є платник податків.

Визначено, що індикатором відсутності комплаєнс-ризиків та метою управління ризиками є досягнення платниками податків таких показників, за яких ризики для них перестають існувати. Досягнення вірного розуміння платниками податків тлумачення податковими органами ризику, його логіку та мотивацію існування можливе у разі оприлюднення алгоритмів оцінки ризиків. Оприлюднення алгоритмів додає переконливості у питанні невідворотності настання відповідальності у разі порушення закону, переводячи абстрактний принцип у набір чітких та зрозумілих інструкцій.

Панівна думка податкових органів, що розкриття інформації плат-

никами податків має виходити за межі тієї, яку вони зобов'язані надавати відповідно до закону, знаходиться у конфлікті із вимогою платників податків встановлення чітких правил щодо обсягу інформації, яку потрібно розкривати.

Зосереджена увага на етичний складовий податкового комплаєнсу, визначено його головними чинниками спільну прозорість та відкритість платників податків та податкових органів. Обгрунтовано, що врегулювання суспільних відносин у системі податкового комплаєнсу у частині прозорості та відкритості лежить в площині інформаційно-правового забезпечення.

Ключові слова: податковий комплаєнс, етика, відкритість, прозорість, інформаційно-правове забезпечення.

Ruden R. The Legal Phenomenon of Tax Compliance

The scientific article is devoted to the study of the specifics of tax compliance, its legal support, and the identification of conflict lines that hinder its full implementation. It examines current practical and academic approaches to regulating tax compliance.

It is established that effective tax compliance involves not only adherence to the letter of the law and its spirit – meaning the recognition and observance of legislative intent – but also awareness of how the tax authorities interpret the law they are responsible for enforcing. Additionally, it requires transparency in risk management strategies, including a description of the types of behaviors or transactions considered risky by tax authorities and the methods used to respond to them.

For tax authorities, it is essential to understand the tax positions of taxpayers, the commercial motivations behind their activities, and the tax consequences of those activities.

The effectiveness of risk management by tax authorities depends on timely, relevant, and reliable information, the primary source of which is the taxpayer.

It is determined that an indicator of the absence of compliance risk – and the ultimate goal of risk management – is the fulfilment of indicators under which the risks cease to exist by taxpayers. Taxpayers can only gain a correct understanding of the tax authorities' interpretation of risk, including its logic and rationale, if risk assessment algorithms are made publicly available. The publication of such algorithms strengthens the inevitability of legal liability for violations, transforming an abstract principle into a set of clear and understandable guidelines.

The prevailing opinion among tax authorities – that taxpayers should disclose more information than what is legally required – conflicts with taxpayers' demand for clear rules on the scope of information that must be disclosed.

Particular attention is paid to the ethical dimension of tax compliance, identifying mutual transparency and openness between taxpayers and tax authorities as its key drivers. It is substantiated that the regulation of public relations in the tax compliance system, particularly concerning transparency and openness, lies within the domain of information and legal support.

Key words: tax compliance, ethics, openness, transparency, legal and informational support.

Література:

1. John MacKessy Knowledge of Good and Evil: A Brief History of Compliance. URL: <https://surl.li/yeapaa> (дата звернення: 05.04.2025).
2. Foreign Corrupt Practices Act of 1977. URL: <https://surli.cc/tmksnk> (дата звернення: 09.04.2025).

3. Герасименко А. Ю., Нерсисян Г. А. Фінансові комплаєнс-стратегії як універсальні моделі для стратегічного менеджменту у інших галузях бізнесу. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 15(2). С. 16–20.

4. United States Sentencing Commission, Guidelines Manual, §3E1.1 (Nov. 1991). URL: <https://surl.li/arnpln> (дата звернення: 09.04.2025).

5. Griffith, Sean J., Corporate Governance in an Era of Compliance (April 18, 2016). William & Mary Law Review, Vol. 57, No. 6, 2016, Fordham Law Legal Studies Research Paper No. 2766661. URL: <https://ssrn.com/abstract=2766661> (дата звернення: 05.04.2025).

6. Овсієнко О. В. Комплаєнс у бізнес-адмініструванні та його роль у створенні ефективних норм господарської поведінки. Економічний простір. 2018. № 134. С. 173–185.

7. Теленик С. С. щодо визначення поняття інфраструктурного комплаєнсу об'єктів критичної інфраструктури. Право і суспільство. 2020. № 2 частина 2. С. 222–235.

8. Sarbanes-Oxley Act of 2002. Corporate responsibility. 15 USC 7201 note. URL: <https://surl.li/ijlpn> (дата звернення: 05.04.2025)

9. Коломієць П. В. Погляди науковців стосовно комплаєнсу як елементу податкової безпеки України. Право і суспільство. 2020. № 2 частина 2.

10. Правдива Л. Удосконалення корпоративного управління в банках та управління комплаєнс-ризиком. Вісник Національного банку України. 2011. № 7. С. 10–13.

11. Можаровський М. Ю. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «комплаєнс» та його видів. ПРАВО.UA. 2021. № 2. С. 139–148.

12. Осаволюк О. О. Податковий комплаєнс: теоретичні аспекти та законодавче закріплення. Juris Europensis Scientia. 2023. № 3. С. 58–62.

13. Compliance and the compliance function in banks. Task Force on Accounting Issues of the Basel Committee on Banking Supervision. 2005. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs113.pdf> (дата звернення: 05.04.2025)

14. Неізвестна О. В. Дослідження практики комплаєнс у страхових компаніях. України Фінанси та банківська справа. 2017. № 1. С. 267–273.

15. Москаленко Н. В. Теоретичні аспекти запровадження комплаєнс-контролю в Україні. *Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування*. 2018. № 2. С. 106–112.
16. Бабяк Н. Д., Білоцька І. А., Старишик Ю. В. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2015. № 4. С. 3–9.
17. Мулик А. К. Комплаєнс у сфері банківської діяльності (господарськоправовий аспект : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2024.
18. Коршун А. Щодо визначення поняття «комплаєнс» і його характерних ознак у сфері господарювання. *Юридичні науки*. 2022. № 5(124). С. 55–60.
19. The OECD: Better policies for better lives. URL: <https://www.oecd.org/en/about.html> (дата звернення: 10.04.2025).
20. Guidance note Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. URL: <https://surl.li/pnzxav> (дата звернення: 11.03.2025).
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 854 «Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2024-n#Text> (дата звернення: 10.04.2025).
22. OECD Guidelines for Multinational Enterprises. URL: <https://surl.li/ruxjnp> (дата звернення: 18.04.2025).
23. Study into the Role of Tax Intermediaries. URL: <https://surl.li/rjaban> (дата звернення: 31.03.2025).
24. Калашник П. Податкова не отримує неконтрольованого доступу до банківської таємниці – голова НБУ. 13.02.2025. *Журнал Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/podatкова-ta-in-shi-derzhorgani-ne-otrimayut-nekontrolovano-dostupu-do-bankivskoi-taemnit-si-ukraintsiv-golova-nbu-13022025-27034> (дата звернення: 30.04.2025).
25. Верстюк І. Банківська таємниця – все? Як податкова намагається отримати доступ до банківських рахунків українців. *Hromadske*. 16.04.2025. URL: <https://surl.li/shofer> (дата звернення: 30.04.2025).
26. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 28.03.2025).
27. The Changing Tax Compliance Environment and the Role of Audit. URL: <https://surl.cc/yuma1y> (дата звернення: 15.04.2025).
28. Єрьоменко В. П. Державна податкова служба України як суб'єкт забезпечення контрольної функції держави. *International scientific conference «Theoretical foundations of law, public management and practice of their application» : conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia)*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 103–106.
29. Co-operative Compliance: A Framework. From Enhanced Relationship to Co-operative Compliance. URL: <https://surl.lu/rfoxhn> (дата звернення: 24.03.2025).
30. Taxpayers' Rights and Obligations – Practice Note. URL: <https://surl.lu/tvzhdy> (дата звернення: 14.05.2025).
31. Co-operative Tax Compliance Building Better Tax Control Frameworks. URL: <https://surl.li/vbhrxt> (дата звернення: 15.04.2025).
32. Tax Co-operation for the 21st Century. URL: <https://surl.li/iwkyunp> (дата звернення: 15.04.2025).

А. Шипоша,

аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ «СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ» В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ (ГЕРОДОТ, ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ, ФУКІДІД)

Постановка проблеми. Війна є одним із найдавніших і найскладніших явищ у розвитку людства. Вона завжди супроводжувала політичні трансформації, державотворення та міжнародні відносини. Однак поряд із питанням ведення війни виникала інша, не менш важлива проблема — морального і правового обґрунтування війни. У давньогрецькій політико-правовій думці війна розглядалася не лише як неминучий елемент існування полісів, а й як явище, що могло бути справедливим або несправедливим.

Ідея «справедливої війни» (ἐνδίκος πόλεμος) вперше була систематично розроблена у працях давньогрецьких мислителів та істориків. Геродот, аналізуючи греко-перські війни, звертав увагу на моральні аспекти збройного протистояння. Фукідід, у своєму описі Пелопоннеської війни, досліджував політичні мотивації та баланс сил у військових конфліктах. Платон розглядав війну у контексті ідеальної держави, а Аристотель вперше сформулював розмежування між «справедливою війною» та агресією.

У політико-правовому дискурсі Давньої Греції сформувалися кілька ключових критеріїв, що визначали, чи є війна правомірною:

- захист своєї території або союзників;
- покарання за порушення угод або несправедливі дії ворога;

— прагнення до відновлення рівноваги сил у міждержавних відносинах;

— війна як засіб досягнення політичної або моральної справедливості.

Згодом ці підходи були розвинені у римському праві та середньовічній філософії, а в сучасну епоху вони лягли в основу концепції «справедливої війни» (Just War Theory) у міжнародному праві.

Актуальність теми. Проблема «справедливої війни» є ключовим питанням у філософському, політичному та правовому дискурсі з античних часів до сьогодення. У Давній Греції поняття війни, її виправданості та моральності досліджували як історики (Геродот, Фукідід), так і філософи (Платон, Аристотель). Аналіз їхніх поглядів дозволяє простежити еволюцію концепції справедливого конфлікту, яка заклала основи для подальшого розвитку теорії «Just War» у середньовічній та сучасній політико-правовій думці.

Актуальність дослідження визначається низкою факторів, які підкреслюють його теоретичну значущість, історичну перспективу, правову спадкоємність та сучасний контекст. Війна завжди була і залишається центральним явищем у політичному житті держав, тому питання її справедливості має фундаментальне значення. Аналіз поглядів Геродота, Фукідіда, Платона та Аристотеля дозволяє зрозуміти, як у класичний період формувалася ідея

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція «справедливої війни», як вона представлена в давньогрецькій політико-правовій думці, є предметом пильної уваги та важливим напрямом досліджень у сучасній науці. Інтерес до цієї теми зумовлений як її історичним значенням, так і впливом античних ідей на формування сучасних концепцій міжнародного права та етики війни. Цей аналіз охоплює праці провідних дослідників, які зробили значний внесок у вивчення цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що тема «справедливої війни» в давньогрецькій думці залишається актуальною та багатогранною.

Сучасні дослідники, такі як Волцер, звертаються до історичних прикладів для обґрунтування моральних аспектів війни. Історики політичної думки, такі як Коулман і Раян, підкреслюють значення античних мислителів як фундаторів західної політичної традиції. Спеціалізовані дослідження, прикладом яких є роботи Корнфорда та де Сент-Круа, дозволяють глибше зрозуміти контекст та особливості поглядів конкретних авторів та епох. Отже, вивчення давньогрецької політико-правової думки є важливим для розуміння як історичного розвитку, так і сучасних підходів до концепції «справедливої війни».

Метою дослідження є аналіз поглядів Геродота, Фукідіда, Платона та Аристотеля на поняття «справедливої війни», зокрема їхніх аргументів та критеріїв правомірності військових дій. Робота спрямована на виявлення ключових аспектів античної концепції «справедливої війни» та її впливу на подальший розвиток політично-правової думки.

Завдання дослідження:

- розглянути історичні передумови формування ідеї «справедливої війни» у Давній Греції;
- проаналізувати погляди Геродота, Фукідіда, Платона та Аристотеля на війну та її справедливість;
- визначити ключові критерії «справедливості війни» в античній філософії;

– простежити вплив давньогрецьких ідей на подальший розвиток концепції «справедливої війни» в європейській політико-правовій традиції.

Отже, ця стаття надасть можливість оцінити значення античної філософської думки у формуванні політико-правових концепцій війни та її справедливості, а також підкреслити їхню актуальність у контексті сучасних міжнародних відносин. Вивчення давньогрецьких ідей допоможе зрозуміти, як вони вплинули на розвиток сучасних підходів до «справедливої війни».

Виклад основного матеріалу.

Специфіка давньогрецького полісного устрою та перманентні військові конфлікти створили унікальне середовище, яке сприяло формуванню фундаментальних ідей, що мали визначальний вплив на подальший розвиток західної цивілізації. Серед них особливе місце займає концепція «справедливої війни». Необхідність обґрунтування застосування сили, розмежування між правомірними та неправомірними війнами, а також пошук критеріїв справедливості у міжнародних відносинах — ці питання хвилювали давньогрецьких мислителів не менше, ніж сучасних філософів та політиків. Розгляд поглядів Геродота, Фукідіда, Платона, Аристотеля та інших представників античної думки дозволяє не лише зрозуміти еволюцію уявлень про «справедливу війну», але й простежити їхній вплив на формування сучасних концепцій міжнародного права та етики війни.

Геродот: мораль і причини війни

Геродот (484–425 рр. до н.е.) у своїй праці, присвяченій греко-перським війнам, аналізує не лише хід подій, але й морально-політичні мотиви, що лежали в основі конфлікту. Центральним поняттям у його інтерпретації стає відплата (τίσις) за скоєну несправедливість, яка розглядається як рушійна сила історичного процесу. Як стверджував сам Геродот, «війни починаються тоді, коли люди не хочуть миритися з несправедливістю» [8].

Для Геродота війна набуває ознак «справедливої», якщо вона слугує:

- захисту свободи та незалежності, як це було у випадку грецьких полісів, що протистояли перській експансії;
- помсти за віроломство, зраду або порушення укладених договорів;
- відновленню справедливості, порушеної внаслідок агресії з боку супротивника.

Варто зазначити, що такий підхід, зосереджений на моральних аспектах,

— для розширення влади — у випадку, якщо це виправдано моральними принципами та служити благу як держави, що розширює свою владу, так і тих, над ким ця влада встановлюється (наприклад, для поширення цивілізації або справедливого правління).

Водночас Аристотель застерігав від ведення воєн заради вигоди або завоювання: «Той, хто воює лише заради вигоди, не заслуговує на перемогу» [7]. Він підкреслював, що війна повинна бути засобом досягнення миру та справедливості, а не самоціллю.

Геродот та Фукідід, як історики, описували війни, акцентуючи увагу на причинах, перебігу та наслідках, причому Фукідід відзначався більш аналітичним та прагматичним підходом, розглядаючи війну як прояв людської природи та боротьби за владу. Платон і Аристотель, як філософи, теоретизували про війну, розрізняючи справедливі та несправедливі війни, вважаючи її інструментом політики, необхідним для захисту, відновлення справедливості або (у Аристотеля) поширення влади, але підкреслювали, що мир є вищою метою, а війна – лише засобом її досягнення. Таким чином, історики описували реальність війни, а філософи – її ідеальні принципи.

Висновки. Дослідження концепції «справедливої війни» в давньогрецькій політико-правовій думці, охоплюючи погляди істориків Геродота і Фукідіда та філософів Платона і Аристотеля, демонструє, що це питання розглядалося як з практичної, так і з теоретичної точок зору. Геродот, описуючи військові конфлікти, підкреслював моральний аспект, вважаючи війну справедливою, якщо вона велася для захисту свободи або як відповідь на несправедливість, відображаючи ідеї помсти та справедливого покарання. Фукідід, навпаки, представив війну як результат боротьби за владу, де моральні аргументи часто слугували лише виправданням, а сила була вирішальним фактором. Платон, розглядаючи війну в контексті ідеальної держави, розрізняв внутрішні конфлікти між греками та війни з варварами, наголошуючи

на необхідності обмеження війни та гуманності. Аристотель вважав війну інструментом досягнення політичних цілей з етичними обмеженнями, допускаючи її для захисту та знищення тиранії, але засуджуючи агресію заради наживи. З цих поглядів випливають критерії справедливості війни: захист території, покарання за агресію, відновлення балансу сил, боротьба з тиранією та обмеження військових дій. Давньогрецькі ідеї вплинули на римське право (*“bellum iustum”*), християнську традицію (Августин, Фома Аквінський) та сучасне міжнародне право (захисна війна, обмеження війни). Попри зміни у світі, війни залишаються частиною політики, а концепція «справедливої війни» використовується для визначення легітимності конфліктів, реалістичний підхід Фукідіда знаходить відображення в геополітиці, а ідеї Платона – в гуманітарному праві. Отже, давньогрецькі мислителі заклали основи теорії «справедливої війни», яка залишається актуальною і в ХХІ столітті, сприяючи розумінню сучасних підходів до війни та миру.

Розглянуто концепцію «справедливої війни» в давньогрецькій політико-правовій думці, спираючись на праці Геродота, Фукідіда, Платона та Аристотеля. Стаття аналізує еволюцію уявлень про «справедливу війну» в античній Греції, що є фундаментом для подальшого розвитку цієї теорії. Дослідження має на меті визначити основні критерії «справедливості війни» в контексті полісного устрою, проаналізувати відмінності у підходах ключових мислителів та виявити вплив античних концепцій на сучасне міжнародне право. Використано порівняльно-історичний метод для аналізу першоджерел, а також герменевтичний метод для інтерпретації філософських та історичних текстів. Геродот розглядає війну

як відплату за несправедливість, наголошуючи на релігійно-моральних аспектах. Фукідід акцентує увагу на ролі сили та політичного балансу, розглядаючи війну як неминучий наслідок боротьби за владу. Платон пропонує ідеальну модель регулювання воєнних конфліктів, де війна ведеться філософами-правителями заради захисту справедливості. Аристотель розглядає війну як крайній засіб досягнення справедливості з моральними обмеженнями, наголошуючи на необхідності дотримання правил ведення війни. Встановлено, що давньогрецькі концепції мали значний вплив на формування римського права («*jus ad bellum*» та «*jus in bello*»), середньовічної філософії (Августин Блаженний, Тома Аквінський) та сучасного міжнародного права. Античні уявлення про «справедливу війну», незважаючи на свою історичну віддаленість, залишаються актуальними. Вони пропонують важливі орієнтири для оцінки легітимності застосування сили, захисту цивільного населення та відповідальності за воєнні злочини в сучасних геополітичних конфліктах. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення етико-правових аспектів війни, а також для розробки рекомендацій щодо вдосконалення міжнародного гуманітарного права. Пропонується розширити дослідження, включивши аналіз впливу давньогрецької думки на концепції «справедливої війни» в інших культурах та історичних періодах. Висувається гіпотеза про те, що сучасні конфлікти, які часто ігнорують принципи «справедливої війни», можуть бути краще зрозумілі та, можливо, врегульовані через звернення до античних ідеалів. Дослідження має теоретичне та практичне значення, сприяючи глибшому розумінню природи війни та пошуку шляхів до її гуманізації.

Ключові слова: «справедлива війна», Геродот, Фукідід, Платон, Аристотель, давньогрецька політико-правова думка, війна та справедливість, міжнародне право.

Shyposha A. The concept and features of a just war in ancient Greek political and legal thought (Herodotus, Plato, Aristotle, Thucydides)

The article examines the concept of just war in ancient Greek political and legal thought, based on the works of Herodotus, Thucydides, Plato and Aristotle. The article analyzes the evolution of ideas about the just war in ancient Greece, which is the basis for the further development of this theory. The study aims to identify the main criteria for the justice of war in the context of a political system, to analyze the differences in the approaches of key thinkers and to identify the influence of ancient concepts on modern international law. The comparative historical method is used to analyze primary sources, as well as the hermeneutic method to interpret philosophical and historical texts. Herodotus considers war as retribution for injustice, emphasizing religious and moral aspects. Thucydides emphasizes the role of force and political balance, viewing war as an inevitable consequence of the struggle for power. Plato offers an ideal model for the regulation of military conflicts, where war is waged by philosopher-rulers to protect justice. Aristotle sees war as an extreme means of achieving justice with moral limitations, emphasizing the need to comply with the rules of warfare. It is established that ancient Greek concepts had a significant impact on the formation of Roman law («*jus ad bellum*» and «*jus in bello*»), medieval philosophy (Augustine of Hippo, Thomas Aquinas) and modern international law. Despite their historical remoteness, ancient ideas about the just war remain relevant. They

offer important benchmarks for assessing the legitimacy of the use of force, the protection of civilians, and responsibility for war crimes in modern geopolitical conflicts. The results of the study can be used to further study the ethical and legal aspects of war, as well as to develop recommendations for improving international humanitarian law. It is proposed to expand the study to include an analysis of the influence of ancient Greek thought on the concepts of just war in other cultures and historical periods. It is hypothesized that modern conflicts, which often ignore the principles of just war, can be better understood and possibly resolved by referring to ancient ideals. The study has theoretical and practical significance, contributing to a deeper understanding of the nature of war and the search for ways to humanize it.

Key words: just war, Herodotus, Thucydides, Plato, Aristotle, ancient Greek political and legal thought, war and justice, international law.

Література:

1. Coleman J. *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*. Oxford: Blackwell Publishers, 2000.
2. Cornford F. M. *Thucydides Mythistoricus*. London: Edward Arnold, 1907.
3. De Ste. Croix G. E. M. *The Origins of the Peloponnesian War*. London: Duckworth, 1972.
4. Ryan A. *On Politics: A History of Political Thought from Herodotus to the Present*. New York: Liveright Publishing Corporation, 2012.
5. Walzer M. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books, 2006.
6. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. Харків: Вид-во гуманітар. л-ри, 2011.
7. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. Київ: Юніверс, 2009.
8. Геродот. Історія / пер. з давньогрец. Київ: Наукова думка, 2004.
9. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Київ: Основи, 2003.
10. Платон. Закони / пер. з давньогрец. Львів: Світ, 2008.
11. Фукідід. Історія Пелопоннеської війни / пер. з давньогрец. Харків: Фоліо, 2010.

НОТАТКИ